МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 20

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: **Палінчак М.М.** – д.політ.н., професор

Заст. гол. редактора: **Остапець Ю.О.** – д.політ.н., професор

Відповідальний секретар: **Бокоч В.М.** – к.політ.н., доцент

Члени редколегії:
Асланов С.А. – д.політ.н., професор
Бебик В.М. – д.політ.н., професор
Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор
Вегеш М.М. – д.іст.н., професор
Климончук В.Й. – д.політ.н., професор
Круглашов А.М. – д.політ.н., професор
Лемак В.В. – д.ю.н., професор
Лендєл М.О. – д.політ.н., професор
Монолатій І.С. – д.політ.н., професор
Наумкіна С.М. – д.політ.н., професор
Устич С.І. – д.соц.н., професор
Примуш М.В. – д.політ.н., професор
Романюк А.С. – д.політ.н., професор
Стряпко А.Д. – к.політ.н., професор
Черленяк І.І. – д.н. з держ. упр., професор
Шандор Ф.Ф. – д.філос.н., професор
Шуба О.В. – д.політ.н., професор
Владіслав Дудінський – Doc. PhDr., CSc. (Словацька Республіка)
Іріна Дудінська – Doc. PhDr., CSc. (Словацька Республіка)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 1 від 07.02.2020 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21016-10816Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-6107 (print)
ISSN 2663-6115 (online)

© Ужгородський національний університет, 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Гнатюк В.В. СУБНАЦІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У 2015 Р.: ЕКСПЕРТНЕ (СУБ'ЄКТИВНЕ) ВИМІРЮВАННЯ.....7

Конотопенко О.П., Гриб В.І., Лапшин С.А. СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....12

Кополовець Р.В. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ «ГІБРИДНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ» У ДОСЛІДЖЕННІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....16

Лешанич М.М. ВИМІРЮВАННЯ ІНДЕКСУ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (НА ПРИКЛАДІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ).....21

Лісовський В.М. РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНИ ЯК ГОЛОВНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ПАТРІОТИЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ.....27

Лясота А.Є. КРИТЕРІЇ АСИНХРОННОСТІ ФУНКЦІАНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ.....32

Malikli Nurlana. THE ELECTION PROCESS OF THE REGIONAL REPRESENTATIVES TO THE PARLIAMENT OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF AZERBAIJAN.....38

Міненкова П.В. НЕДЕРЖАВНІ АНАЛІТИЧНІ ЦЕНТРИ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ: РЕАЛІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА.....51

Осадчук І.Ю. СИСТЕМА ПРАВЛІННЯ В ІСЛАМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ІРАН (1989–2019): ТИПОВА ЧИ АТИПОВА?.....56

Стеблак Д.М. СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ПРОТЕСТАНТСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ.....65

Юрійчук Є.П., Свірнюк Н.В. ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ УРЯДУ В КОНТЕКСТІ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ВЛАДИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....69

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Aleskerova Sara Tahir gyzy. LOBBYING IN A LEGAL FRAMEWORK OR "BRIBERY IN A SUIT"?.....75

Алмашій А.О. СТУДЕНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР.....80

Бокоч В.М. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ Л. КРАВЧУК: ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....85

Загірний О.В. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВПЛИВУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗМІ В ПЕРІОД 2014–2019 РР. (НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ КАНАЛІВ *112 УКРАЇНА* ТА *NEWSONE*).....90

Морарь М.В. МІСЦЕ Й РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....98

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Kerimova Rena Arif gizi. TURKEY – AZERBAIJAN: FROM STRATEGIC COOPERATION TO STRATEGIC PARTNERSHIP.....103

Коппель О.А. ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ.....109

Кравчук О.Ю. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ПРОТИ КРАЇНИ ЯК ІНДИКАТОР РІВНЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....115

Кундеус О.М. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ.....120

Петасюк О.І. ПОЛІТИЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ В ГЛОБАЛЬНУ ЕПОХУ.....125

Хар О.Ю. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....131

РОЗДІЛ 4
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вегеш І.М., Вегеш М.М. КАРЛ ГАУСГОФЕР: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ГЕОПОЛІТИКА.....137

Вегеш М.М., Палінчак М.М. МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УРЯДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ (1938–1939 РР.).....146

Gadirova Narmin Farzaly gizi. ESSENCE AND DIRECTIONS OF HUMANITARIAN FOREIGN POLICY.....158

Ковальчук М.В. МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МЕТОДОЛОГІЇ СУСПІЛЬНИХ НАУК КАРЛА ПОППЕРА.....162

Мамед-заде Наргиз Сабир гызы. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ЦЕЛОСТНОСТЬ ГОСУДАРСТВА КАК ПРЕДМЕТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ.....167

Пашкевич М.С., Пашков В.О., Міщенко В.С. КУРДСЬКЕ ПИТАННЯ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ У XXI СТ.....173

Савич В.О. ЄДНІСТЬ ОБ'ЄКТИВНОГО ТА СУБ'ЄКТИВНОГО В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ.....179

Свідерська О.І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (НА ПРИКЛАДІ FACEBOOK, TWITTER, INSTAGRAM, WHATSAPP).....184

Стародуб Т.П. ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПРАЦЯХ ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА.....191

CONTENTS

SECTION 1
POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Hnatiuk V.V. SUBNATIONAL POLITICAL REGIMES IN UKRAINE ON THE EXAMPLE OF THE TRANSCARPATHIAN, LVIV AND CHERNIVTSI REGION IN THE 2015: THE SUBJECTIVE MEASUREMENT.....7

Konotopenko O.P., Hryb V.I., Lapshyn S.A. ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF POLITICAL CONFLICT IN THE UKRAINIAN SOCIETY.....12

Kopolovets R.V. CONCEPTS AND CLASSIFICATION OF "HYBRID POLITICAL MODES" IN THE STUDY OF TRANSFORMATION PROCESSES.....16

Leshanych M.M. MEASURING THE INDEX OF INSTITUTIONALIZATION OF THE POLITICAL PARTIES (ON THE EXAMPLE OF THE UKRAINIAN PARTY SYSTEM).....21

Lisovskyi V.M. UKRAINE REFORMING AS THE MAIN STRATEGY FOR THE PATRIOTISM DEVELOPMENT IN GLOBALIZING CHALLENGES.....27

Liasota A.Ye. ASYNCHRONITY CRITERIA FOR THE FUNCTIONING OF THE POLITICAL SYSTEM OF TRANSITIONAL SOCIETIES.....32

Malikli Nurlana. THE ELECTION PROCESS OF THE REGIONAL REPRESENTATIVES TO THE PARLIAMENT OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF AZERBAIJAN.....38

Minenkova P.V. THINK TANKS IN STRATEGIC POLITICAL CONSULTING: THE REALITIES OF THE POSTINDUSTRIAL SOSIETY.....51

Osadchuk I.Yu. THE SYSTEM OF GOVERNMENT IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN (1989–2019): TYPICAL OR ATYPICAL ONE?.....56

Steblak D.M. FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROTESTAN FUNDAMENTALISM IN THE UNITED STATES OF AMERICA.....65

Yuriichuk Ye.P., Svirniuk N.V. INTERPELLATION AS A TOOL OF PARLIAMENTARY CONTROL OF THE GOVERNMENT IN THE CONTEXT OF POWER LEGITIMIZATION: THE EUROPEAN EXPERIENCE.....69

SECTION 2
POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Aleskerova Sara Tahir gyzy. LOBBYING IN A LEGAL FRAMEWORK OR "BRIBERY IN A SUIT"?.....75

Almashii A.O. STUDENT COMMUNITY AS A SOCIAL PHENOMENON: CONCEPTUAL DIMENSION.....80

Bokoch V.M. PRESIDENT OF UKRAINE LEONID KRAVCHUK: FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE RELIGIOUS POLICY.....85

Zahirnyi O.V. MAIN DIRECTIONS OF IMPACT ON MEDIA ACTIVITIES IN THE PERIOD 2014–2019 (ON THE CASE OF TV CHANNELS *112 UKRAINE* AND *NEWSONE*).....90

Morar M.V. THE PLACE AND ROLE OF POLITICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE OF UKRAINIAN YOUTH: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT.....98

SECTION 3
POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Kerimova Rena Arif gyzy. TURKEY – AZERBAIJAN: FROM STRATEGIC COOPERATION TO STRATEGIC PARTNERSHIP.....103

Koppel O.A. GLOBAL TRENDS OF THE WORLD POLICY.....109

Kravchuk O.Yu. THE INFORMATION WAR AGAINST THE COUNTRY AS AN INDICATOR OF THE LEVEL OF POLICY SECURITY.....115

Kundeus O.M. THEORETICAL ASPECTS OF THE RUSSIAN HYBRID WAR AGAINST UKRAINE.....120

Petasiuk O.I. POLITICAL AND ECONOMIC INTEGRATION INTO THE GLOBAL AGE.....125

Khar O.Yu. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS ACTIVITIES.....131

SECTION 4
THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Vehesh I.M., Vehesh M.M. KARL HAUSHOFER: PORTRAIT OF THE REPRESENTATIVE OF GEOPOLITICS.....137

Vehesh M.M., Palinchak M.M. INTERNATIONAL SUPPORT OF THE GOVERNMENT OF CARPATHIAN UKRAINE BY THE ORGANIZATIONS OF UKRAINIAN EMIGRATION (1938–1939).....146

Gadirova Narmin Farzaly gyzy. ESSENCE AND DIRECTIONS OF HUMANITARIAN FOREIGN POLICY.....158

Kovalchuk M.V. THE METHODOLOGY OF POLITICAL SCIENCE THROUGH THE PRISM OF KARL POPPER'S METHODOLOGY OF SOCIAL SCIENCES.....162

Mamed-zade Narhyz Sabyr gyzy. TERRITORIAL INTEGRITY OF THE STATE AS A SUBJECT OF THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS.....167

Pashkevych M.S., Pashkov V.O., Mishchenko V.S. KURDISH ISSUES IN THE MIDDLE EAST IN THE 21ST CENTURY.....173

Savych V.O. THE UNITY OF THE OBJECTIVE AND SUBJECTIVE IN THE POLITICAL SCIENCE.....179

Sviderska O.I. THEORETICAL-AND-METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE IMPACT SOCIAL MEDIA NETWORKS HAVE ON SHAPING THE POLITICAL BEHAVIOUR IN THE MODERN SOCIETY (USING FACEBOOK, TWITTER, INSTAGRAM, AND WHATSAPP AS EXAMPLES).....184

Starodub T.P. GEOPOLITICAL POSITIONING OF UKRAINE IN THE SECURITY SYSTEM OF THE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN REGION IN THE WRITINGS OF YAROSLAV STETSKO.....191

РОЗДІЛ 1
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК [321/323:303.446](477.87+477.83+477.85)«2015»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.1

СУБНАЦІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У 2015 Р.: ЕКСПЕРТНЕ (СУБ'ЄКТИВНЕ) ВИМІРЮВАННЯ

SUBNATIONAL POLITICAL REGIMES IN UKRAINE ON THE EXAMPLE OF THE TRANSCARPATHIAN, LVIV AND CHERNIVTSI REGION IN THE 2015: THE SUBJECTIVE MEASUREMENT

Гнатюк В.В.,
асистент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті застосовано експертну (суб'єктивну) методику для вимірювання субнаціональних політичних режимів в Україні на прикладі Закарпатської, Львівської та Чернівецької областей у 2015 р. Автор презентує свою методику (техніку) вимірювання, структура якої складається з двадцяти двох питань до локальних експертів. Також проаналізовано детермінанти формування і трансформації типів субнаціонального політичного режиму через комбінацію із семи тематичних блоків – владного, суспільного, виборчого, корупції та професіоналізму, економічного, проблемного й позиції експерта. Загалом у статті окреслено специфіку, тенденції та виняткові ситуації на основі двох методів аналізу – експертного (синтезуючого) й експертного (генералізуючого). У кожній субнаціональній одиниці опитано сім респондентів (локальних експертів).

Загалом для субнаціональних режимів характерні такі положення у 2015 р.: 1) демократична інституційна спрямованість режимів надалі становила визначальний (домінуючий) напрям розвитку політико-соціального виміру, проте різною мірою інтенсивності: для ЗСО – найменша (відносно мінімальна), для ЛСО – вище за середній і для ЧСО – висока; 2) наближено демократичний субнаціональний тип режиму – типовий для всіх областей у той період; 3) різниця між максимальним і мінімальним значеннями типів субнаціональних режимів – Δ (Max-Min) – надала комплексну картину для двох паралельних процесів у рамках однієї тенденції: а) до незначного (мінімального) розширення «інституційного запасу» в ЗСО; б) до його значного (середнього) звуження в ЛСО та ЧСО. У першому випадку такий процес зумовлювався ефектом «демократичного посилення», що полягав у якісній зміні інституційних характеристик, де рівень демократичного потенціалу з погляду масштабів трансформації значно потужніший через слабшу відповідність наявної інституційної конструкції демократичному типу формування, а тому можливості до якісніших змін (перехід від одного типу режиму до іншого) у майбутньому. У другому випадку такий процес детермінувався ефектом «демократичного уточнення», що характерний для ЛСО та ЧСО, тобто регіонів з убудованою (функціонуючою) демократичною системою високого типу, що потребувала специфічного звуження – «інституційного уточнення» – як максимального дефініціювання режиму в контексті його формалізації, що транслювався через конвергентність результатів анкетування локальних експертів у ЛСО та ЧСО у 2015 р.

Ключові слова: експертна (суб'єктивна) методика вимірювання, субнаціональний політичний режим, локальні експерти, інституційні та неінституційні індикатори.

In the article was made measurement of subnational political regimes in Ukraine, based on the expert (subjective) methodic, using the example of the Transcarpathian, Lviv and Chernivtsi regions in 2015. It presents the author's methodic (technique) of measurement, the structure of which includes twenty-two questions to the respondents (local experts). In general, the factors of formation and transformation of the subnational regime types were analyzed through seven specific thematic blocks, namely: ruling, social, electoral, corruption and professionalism, economic, problematical and expert position. In paper also outlines the specifics, tendencies and exceptional situations within specified time interval based on two methods – expert (synthesizing) and expert (generalizing). Seven local experts were interviewed in each subnational unit.

As a consequence, the subnational regimes were characterized by the following provisions in 2015: 1) the democratic institutional orientation of the regimes continued to be dominant direction of the political and social dimension, but in varying degrees of intensity: for the Transcarpathian subnational unit (TSU) – the lowest (relatively minimal), the Lviv subnational unit (LSU) – above average and the Chernivtsi subnational unit (ChSU) – high; 2) an approximately democratic subnational regime type is typical of all regions during that period; 3) the difference between the maximum and minimum values of the subnational regimes types – Δ (Max-Min) – depicted a complex picture for two parallel processes within the same tendency: a) a slight (minimal) expansion of the "institutional reserve" in the TSU; and b) its significant narrowing in LSU and ChSU. In the first case such process was conditioned by the effect of "democratic strengthening", which consisted in a qualitative change in institutional characteristics, where the level of democratic potential, from the point of view of the

scale of transformation, is much more powerful, due to the lower conformity of the existing institutional structure to the democratic type of formation, and therefore the possibility of higher quality of the changes (moving from one regime type to another) in the future. In the second case such process was determined by the "democratic clarification" effect that was characteristic of LSU and ChSU, that is, regions with a built-in (functioning) high-level democratic system that needed specific narrowing – an "institutional refinement" as a definition maximum of the regime in the context of its formalization, which was displayed due to the convergence of the results of the local experts' survey on LSU and ChSU in 2015.

Key words: subjective methodic of measurement, subnational political regime, local experts, institutional and non-institutional indicators.

Постановка проблеми. Сьогодні є значна кількість держав (серед яких Україна також), що розпочали свій демократичний перехід ще у XX ст., проте перебувають у фазі транзиту надалі. Аналіз субнаціональних одиниць у країнах із «гібридним режимом» може дати можливість виміряти інституційні трансформації по-новому, певним чином це – погляд «знизу». Саме така особливість актуалізує застосування специфічних шляхів вимірювання щодо держав, які тривалий час балансують між інституційною невизначеністю. Здійснення такої наукової розвідки в рамках України зумовлюється, по-перше, її тривалою «гібридною» інституційною спрямованістю, по-друге, зацікавленістю результатами, що можуть стати «точками дотику» та критичними аргументами в ефективному вирішенні проблеми національної демократизації в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб'єктивна методика в дослідженні явища «субнаціональний політичний режим» реалізована доволі недавно й розглядалася як експертні судження стосовно цього феномена. Уперше про неї відзначив аргентинський політолог К. Гервасоні в статті [1], а потім у дисертації [2], де на прикладі аргентинських провінцій застосовувалися паралельно інституційний (об'єктивний) та експертний (суб'єктивний) способи дослідження в різних хронологічних рамках. До цього наукові розвідки були виключно в об'єктивному (показниковому) аспекті. Серед них можна виділити доробки таких учених, як К. Бір [3], А. Боргес [4] та інші. Після цього започаткувалася тенденція (вона триває досі), що або поєднувала два види методик, або пропонувала використання однієї з них на вибір у дослідженнях. З іншого боку, вони ніяким чином не інтерпретувалися як вторинні (тобто такі, що базувалися на даних, що вже отримані в результаті застосування іншої техніки, у цьому разі об'єктивної), а тому є наслідком здійснених методичних дій) у компаративістських розвідках, а зайняли нішу самостійного інструмента в політології, який відкрив нові особливості розвитку предмета.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз і типологізація субнаціональних політичних режимів через експертну (суб'єктивну) методику вимірювання в Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях у 2015 р.

Відповідно до мети дослідження, визначено такі завдання:

1. Побудова методики вимірювання субнаціональних політичних режимів.
2. Отримання, обробка та формалізація результатів дослідження відповідно до значення в типологізації субнаціональних політичних режимів;
3. Порівняння типів субнаціональних політичних режимів у Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях у 2015 р. й окреслення їх специфіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті представлено експертну (суб'єктивну) методику, на основі якої проаналізовано субнаціональний політичний режим у Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях у 2015 р. Вибір вищевказаних областей як предмет дослідження зумовлений декількома причинами. По-перше, наближеністю їх історичного та політичного розвитку протягом тривалого часу в складі схожих різних/єдиних державних утворень, що формує спільний дискурс еволюції інституційної структури. По-друге, географічною близькістю територіальних одиниць, що сприяє отриманню підвищеної якості результатів у порівняльних дослідженнях і їх валідності (перший закон географії У. Тоблера). По-третє, науковим інтересом автора щодо сучасного інституційного розвитку цих областей і спробою апробації власної методики вимірювання субнаціональних політичних режимів у них.

Суб'єктивний шлях вимірювання – це форма, що об'єднала систему питань для локальних експертів. Їхні відповіді оцінювалися відповідно до шкали балів, які сумарним чином постали як значення для кожної субнаціональної одиниці. Після здійснення формалізованих операцій отримано числа, що корелювалися з конкретним типом субнаціонального політичного режиму в областях. Як наслідок, структура методики об'єднала двадцять два питання до респондентів: двадцять «кількісних» (ті, що оцінювалися балами) та два «якісних» (ті, що окреслили особливість іманентних проблем). З погляду специфіки питання ґрунтувалися на суспільно-політичній основі, а саме: від диференціації, артикуляції та градації політичних акторів у зрізі владних відносин і їх конструкцій до електоральних аспектів і зафіксованих під час виборів порушень. Також наявними були питання про економічну ситуацію в субнаціональній оди-

ниці, рівень професіоналізму бюрократичного апарату й випадки дискримінації щодо різних соціальних груп [5]. Загалом усі вони розділені на тематичні блоки задля зручності в аналізі та відображенні узагальнених тенденцій у кожному з них.

У кожній субнаціональній одиниці (області) анкетовано по сім локальних експертів на основі дистанційного анонімного опитування. У статті отримані дані виражено в показниках – *середнє арифметичне*, *середнє гармонійне* та *мода*. Алгоритм застосування методики – це порівняльний аналіз тематичних блоків у трьох субнаціональних одиницях в одному часовому проміжку.

Аналіз типів субнаціональних режимів у Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях у 2015 р. розпочато з *владного тематичного блоку*. Він відобразив ситуацію покращення значень (їх підвищення) у кожному регіоні, проте дистанції, певний інституційний проміжок, збереглися у відносно тотожних пропорціях із 2010 р. Під «інституційним проміжком» розуміється різниця між значеннями субнаціональних одиниць у межах тематичного блоку. По суті, це показник, залежно для якої області розглядається значення, що вказує на «надлишок» або «дефіцит» інституційного розвитку в аспекті демократичного/автократичного спрямування.

У контексті змін і їх особливостей у субнаціональних одиницях необхідно зазначити про такі ключові моменти. По-перше, показники у ЗСО досі залишалися найменшими порівняно з іншими областями. При цьому політичний зв'язок між очільником м. Ужгорода та Президентом України (в аспекті відносин «центр-периферія») трансформувався із *сильного партнерського* у 2010 р. до *сильного конфронтаційного* у 2015 р. Відповідно до цього, кореляція між національним політичним режимом України та режимом субнаціональної одиниці була малоспільномірною. Управлінська конструкція регіону продовжувала становити структуру, у якій поєдналися владний і бізнес елементи. З іншого боку, формальна коаліція влади як її частина була очолювана сильним представницьким органом і дещо слабшими позиціями губернатора й міського голови Ужгорода. Поряд із цим опозиційна партія та церква відзначалися вкрай слабким впливом на політико-суспільне життя. Місце ЗМІ в цих процесах узагалі оцінити важко через їх розподілення між групами власників, більшість яких була задіяна або досі задіяна в політиці. Отже, засоби масової комунікації постають виключно як знаряддя впливу на громадськість, а не відносно самостійний політичний актор у регіоні. Тому вплив ЗМІ був визначений як «немає влади».

У питанні інституційного стримування влади мера Ужгорода у 2015 р. ситуація якісно покращилася: якщо раніше вона була *дещо* обмеженою, то тепер *доволі* обмеженою в контексті функціонування інших політичних інститутів. При цьому робота судових органів залишилася на тому ж рівні, що у 2010 р., і відзначалася вибірковістю й політичною заангажованістю. Ідеологічне спрямування ключових політичних акторів (губернатора, мера міста обласного значення, правляча та опозиційна партії) у субнаціональній одиниці загалом не змінилося протягом двох термінів і залишалося в рамках *центризму*. Єдина зміна, яка зафіксована, стосувалася опозиційних партій: у 2010 р. нею була «Партія регіонів» (центризм), а у 2015 р. – стала БПП «Солідарність» (правоцентризм). Проте таке зміщення «вправо» не можна вважати суттєвим через два фактори: а) малий вплив ідеології на політичне життя в Закарпатській області загалом; б) мінімальна числова різниця між цими позиціями не вплинула на результат загалом, бо репрезентована в одиничному випадку.

Числове значення в ЛСО також збільшилося й знову було другим показником серед усіх наявних у *владному тематичному блоці*. Відносини між центром та областю характеризувалися *сильним конфронтаційним* типом через зіткнення локально-національних інтересів поміж очільником м. Львів А. Садовим і головою ЛОДА О. Синюткою. Попри це, кореляція національного та субнаціонального режимів відобразилася в *дещо спільномірному* стані, що випливало з тотожного спрямування (на демократизацію) політичних процесів. Отже, зважаючи на ці умови, у ЛСО викристалізувалася владна система з трьома ключовими гравцями – губернатор, міський голова та представницький орган області. Поряд із ними на сильних позиціях також функціонував бізнес, проте не настільки у вигідному становищі, як у Закарпатській області. У свою чергу, церква стала неодмінним атрибутом політичного життя, яка через різноманітні релігійні конфесії (в основному УГКЦ) впливала на суспільний вибір на Львівщині, займаючи *дещо сильнішу* нішу. Хоча в ЛСО громадські організації та ЗМІ були активними учасниками не лише в електоральний період, а протягом усього часу, все-таки вони окреслилися як слабкі політичні актори. Важливим аспектом стала характеристика роботи судових органів стосовно справ політичного характеру, які в більшості випадків також діяли вибірково, проте ця тенденція відобразила інший момент – наявне об'єктивне правосуддя, що повільно інкорпорувалося в рамках субнаціонального режиму Львівської області. Ідеологічне спрямування продемонструвало схожість ситуації із Закарпатським регіоном, де політичні актори розташувалися в межах спектру центризм/правоцентризм.

Для ЧСО прикметною подібна різниця в проміжку між 2010–2015 рр., як для ЛСО, і якщо розглядати її в контексті демократичних перетворень,

вона відобразила інституційні трансформації якісніше лише на невелику числову частину. Ситуація в цьому тематичному блоці окреслила *дещо спільномірну* кореляцію політичного зв'язку між центром і регіоном із *сильним конфронтаційним* типом відносин між міським головою Чернівців О. Каспруком і Президентом України П. Порошенком. Відповідно до цього, владна конструкція сформувалася як взаємодія чотирьох основних гравців у субнаціональній одиниці, а саме: губернатор О. Фищук, міський голова О. Каспрук, представницький орган області (ЧОР) і бізнес-кола. Опозиційна партія та її політична вага при цьому виражалася як *дещо сильна*, що зумовлено значною диференціацією інтересів у представницькому органі, а тому актуальною необхідністю в коаліційності. Становище ЗМІ в регіоні відобразилося доволі *сильним* впливом через відносну об'єктивність матеріалів, активність громадського сектору протягом усього електорального періоду та введення новації – дебатів кандидатів на посаду голови м. Чернівці. У визначенні політичної взаємодії (наявності тиску) між основними владними акторами, про яких зазначалося вище, й іншими політичними елементами спостерігалася часткова метаморфоза: якщо раніше практикувався систематичний тиск у компромісній формі, то тепер він використовувався меншою мірою в рамках політичного консенсусу. Отже, у ЧСО продовжила вбудовуватися ідея політики як гри «за єдиним набором правил», яких намагаються дотримуватися всі її учасники. Неодмінним атрибутом режиму стало «укорінення» (зміцнення) правоцентризму як ідеологічного спрямування ключових владних акторів регіону.

Тенденція підвищення числових даних спостерігалася в *суспільному тематичному блоці* в незначній видозміні, яка, як правило, для кожної субнаціональної одиниці окреслилася в межах одного-двох аспектів.

Загалом у Закарпатській області відбулися деякі трансформації стосовно форми позиціонування ЗМІ в електоральний період і визначення ролі релігії в політичному житті регіону. Якщо для першого був прикметним процес завершення їх (засобів масової комунікації) дихотомізації за політичною належністю, то для другого релігія тепер стала домінуючим чинником детермінації суспільної поведінки. Аналізуючи інші моменти в ЗСО, можемо зазначити, що ситуація залишилася наближеною до показників 2010 р.: а) рівень політичної культури знову ж таки характеризувався іманентною політичною пасивністю, яка продукувала тип підданства й підпорядкування авторитетові влади; б) дискримінація та її прояви щодо вищезазначених соціальних груп повністю спільномірні між собою у два часові періоди.

У Львівській області, порівняно з 2010 р., була єдина зміна – це покращення значення рівня політичної культури, який експерти оцінили як високий. Натомість у Чернівецькій області визначено, що ідеологія та релігія – обидві впливали на суспільно-політичне життя громадян.

Показники у *виборчому тематичному блоці* характеризувалися максимальною схожістю між собою з погляду числових значень. З іншого боку, попри таку наближеність, варто також розуміти особливості, які прикметні для кожної з областей. Зокрема, щодо видів порушень під час виборів, ситуація, на думку експертів, зображувалася так: у ЗСО були виключно адміністративні порушення, а в ЛСО та ЧСО – адміністративні та кримінальні. У контексті висвітлення виборчих кампаній у ЗМІ (телебачення, преса й радіо) картина для всіх субнаціональних одиниць інтерпретувалася як *збалансоване інформування*. У розумінні здійснення санкцій щодо опозиційних політиків та інших учасників політичного життя помічено деякі зміни з попереднім часовим періодом: а) у ЗСО до списку незастосованих санкцій (досі це були *загибель/зникнення* та *арешт*) додалася нова форма – *фізичні напади*; *судовий позов за наклеп і звільнення з роботи* – як санкції «транспортувалися» в стан частоти застосування *рідко* (було *іноді*); б) у ЧСО єдина зміна – це *арешт*, яку окреслено як *ніколи* не застосовувалася (раніше було *рідко*). Натомість у ЛСО ситуація із санкціями була дзеркальною до 2010 р. При цьому методи, які влада зазвичай використовувала для отримання сприятливого ставлення з боку ЗМІ, та частота їх застосування змінилися лише в Закарпатській області: *заборона на певне матеріальне забезпечення*, *погроза журналістам чи власникам ЗМІ* та *дискредитація ЗМІ чи журналістів* – міра використання *деколи* стала тепер *рідко*.

Для тематичного блоку *корупція та професіоналізм*, який став одним із найбільш статичних структурних елементів методики за динамікою змін, специфікою була зосередженість на одній якісній позиції, проте з певними (мінімальними) внутрішніми трансформаціями. Відповідно до цього, для всіх субнаціональних одиниць середній рівень компетентності бюрократичного апарату знову був найтиповішим, проте в аспекті рівня корупції необхідно виділити деякі деталі: а) для Закарпатської області він коливався в межах високого та помірного показників; б) для Львівської та Чернівецької областей він залишився стабільним – на помірному рівні.

Економічний тематичний блок схожий до попереднього через свою відносну незмінність числових значень порівняно з 2010 р., що інтерпретувалися: а) знову для ЛСО та ЧСО економічна ситуація була стабільною, проте надходження від центру необхідні; б) для ЗСО фінансова картина окреслилася як балансування між станом економічної залежності від державної допомоги напо-

ловину до лише певної фінансової підтримки з боку уряду.

Для *проблемного тематичного блоку* характерна перестановка ключових проблем на 2015 р. у субнаціональних одиницях: так, у Закарпатській області питання етнонаціональних меншин замінилося (понизилося в рейтингу) на проблему ефективного функціонування бюрократичного апарату та його посереднього рівня компетентності; у Львівській області відсутність чіткої комплексної стратегії розвитку міста нівелювалося питанням залученості міського голови в загальнонаціональну політику; а в Чернівецькій області, замість відсутності альтернації на посту міського голови м. Чернівці, порушено проблему слабкої кооперації між громадськими організаціями та владою.

Отже, вектор спрямованості політичних режимів у 2015 р. характеризувався континуванням політичних основ надалі, які конституювалися у 2010 р. та окреслили акцент на *владно-бюрократичній* проблематиці для Закарпатської області, конструкції *«соціум-політика-бізнес»* у Львівській області й *політико-комунікативному* питанні для Чернівецької області.

Експертний тематичний блок транслював позицію локальних експертів для субнаціональних одиниць у 2015 р. так. Для ЗСО відмічена трансформація (неповна, проте домінуюча) типу субнаціонального режиму з виключно *анократичного* на переважаючий *наближено демократичний*. У ЛСО повністю утвердився *наближено демократичний* тип режиму, а для ЧСО відбулася якісна метаморфоза: *наближено демократичний* тип замінився *демократичним* політичним режимом на думку всіх локальних експертів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Урешті-решт, для 2015 р. характерні такі положення: 1) демократична спрямованість становила надалі визначальний (домінуючий) напрям розвитку політико-соціального виміру, проте різною мірою інтенсивності: для ЗСО – найменша (відносно мінімальна), для ЛСО – вище за середній і для ЧСО – висока; 2) наближено демократичний субнаціональний режим – це тип наявного режиму, який визначено актуальним для всіх областей; 3) різниця між максимальним і мінімальним значеннями типів субнаціональних режимів – Δ (Max-Min) – відобразила цілісну тенденцію двох паралельних процесів: а) до незначного (мінімального) розширення «інституційного запасу» у ЗСО (Δ≈0,04); б) до його значного (середнього) звуження в ЛСО (Δ≈0,66) і ЧСО (Δ≈0,57). Ці типи субнаціонального режиму постали як наслідок застосування методу – *експертного (синтезуючого)*, що виражав результати формалізації даних, отриманих у процесі анкетування локальних експертів у Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях. З іншого боку, іншим підходом (здійснювався паралельно) був *експертний (генералізуючий)* як спосіб оцінювання типу режиму для регіонів через узагальнене розуміння суспільно-політичних процесів і їх протікання локальними експертами. Загалом перший метод (*експертно-індуктивний*) був значно точнішим, ніж другий (*експертно-дедуктивний*). Відповідно до цього, ефективність останнього інструментарію була науково менш ціннішою та поступалася в точності відтворення результатів, що продемонстровано вище. Попри це, доцільність методу може бути апробована на ширшому колі об'єктів вивчення для коректності визначення межі похибки, яка в дослідженні становила ≈17%.

Дослідження субнаціональної проблематики в українській науці – досі нова сторінка у вітчизняних політологічних розвідках, попри те що нею активно займаються вчені з Латинської та Північної Америки уже протягом двадцяти років, а її відкриття відбулося ще пів століття тому. З іншого боку, сьогодні для науковців відкриті найсприятливіші умови для теоретико-методологічного й методичного вивчення особливостей нерівномірного протікання політичних та економічних процесів у межах країни. Отже, перспективи в сучасних дослідженнях неймовірно широкі: від побудови авторських методик (об'єктивних і суб'єктивних) до апробації їх в українських реаліях, здійснення типологізації субнаціональних політичних режимів, їх порівняльний аналіз у різних зрізах – регіональний, часовий і методичний. Зрештою, кінцевий результат сукупної масштабної розвідки – це дослідження, вимірювання, типологізація всіх субнаціональних одиниць в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gervasoni C. Measuring variance in subnational regimes: results from an expert-based operationalization off democracy in the Argentine Provinces. *Journal of Politics in Latin America*. 2010. № 2 (2). P. 13–52.

2. Gervasoni C. A Rentier Theory of Subnational Democracy: The Politically Regressive Effects of Fiscal Federalism in Argentina. PhD Thesis at Graduate School of the College of Arts and Letters, University of Notre Dame, Indiana, 2011.

3. Beer C.C. Institutional Change in Mexico: Politics after One-Party Rule. *Latin American Research Review*. 2002. № 37 (3). P. 149–161.

4. Borges A. Rethinking State Politics: The Withering of State Dominan Machines in Brazil. *Brazilian Political Science Review*. 2007. № 1 (2). P. 108–136.

5. Приклад анкети для локального експерта у Львівській субнаціональній одиниці. URL: https://drive.google.com/open?id=1TpnpcwwP1YUtsIdkEa-RdspTM5X_F99b.

УДК 323
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.2

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF POLITICAL CONFLICT IN THE UKRAINIAN SOCIETY

Конотопенко О.П.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри правових наук та філософії
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Гриб В.І.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри правових наук та філософії
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Лапшин С.А.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри правових наук та філософії
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

У статті проаналізовано причини, особливості політичних конфліктів в Україні. Автори визначають, що політичний конфлікт – один із різновидів соціального конфлікту, який характеризується зіткненням протилежних цілей і прагнень, що стикаються з приводу влади, владних відносин у політичному середовищі та зачіпають інтереси великої кількості людей. Обґрунтовується, що без знання сутності, природи політичного конфлікту ми не зможемо розібратися з особливостями сучасних конфліктів у нашій державі. Автори сформулювали узагальнене визначення поняття конфлікту й особливості політичного типу конфлікту. Здійснено комплексну характеристику суб'єктів політичного конфлікту: окрім індивідів, груп, класів, окремих великих частин суспільства й навіть цілих держав, що безпосередньо беруть участь у боротьбі, до учасників політичного конфлікту ми зараховуємо й тих, які не мають безпосереднього стосунку до самого процесу боротьби, проте їхня участь у конфлікті визначна й у ньому вони переслідують власні інтереси. Об'єктом політичного конфлікту автори визначають будь-який елемент матеріального світу й соціальної реальності, здатний слугувати предметом особистих, групових, суспільних або державних інтересів. Також подано характеристику підходів до характеристики політичних конфліктів. Важливу увагу автори статті приділяють структурі політичного конфлікту, що дає змогу нівелювати причини політичних конфліктів у майбутньому. Зокрема, автори статті зауважують, що структура політичного конфлікту має двоякий характер: з одного боку, вона статична, що дає можливість розглядати конфлікт у статиці, включає такі елементи, як суб'єкти й об'єкти конфлікту, а також конфліктна взаємодія. Ця структура відображає конфліктний процес у розрізі з деяким припиненням його розвитку.

Ключові слова: політика, конфлікт, інтереси, держава.

The article analyzes the causes, peculiarities of political conflicts in Ukraine. The authors find that political conflict is one of the varieties of social conflict, characterized by a clash of conflicting goals and aspirations that clash with power, power relations in the political environment, and affect the interests of large numbers of people. The article substantiates that without knowledge of the nature and nature of political conflict we will not be able to understand the peculiarities of contemporary conflicts in our country. The authors formulated a generalized definition of the concept of conflict and features of the political type of conflict. Complex characterization of subjects of political conflict is carried out: in addition to individuals, groups, classes, individual large sections of society and even entire states directly involved in the struggle, we also refer to political conflict participants those who are not directly related to the process of struggle, however, their involvement in the conflict is significant and they pursue their own interests. The subject of political conflict is the author's definition of any element of the material world and social reality capable of serving as the subject of personal, group, public or state interests. A description of approaches to characterizing political conflicts is also given. The authors of the article pay special attention to the structure of political conflict, which helps to eliminate the causes of political conflicts in the future. In particular, the authors of the article point out that the structure of political conflict is twofold: on the one hand, it is static, which allows to consider conflict in statics, and includes such elements as the subjects and objects of conflict, as well as conflict interaction. This structure reflects the conflict process in section, with some cessation of its development.

Key words: politics, conflict, interests, state.

Постановка проблеми. Аналіз суспільно-політичних подій, які відбуваються на світовій арені, висувають на перший план питання, чому у XXI ст. людство постало перед загрозою нової глобальної війни. Особливо гостро це питання стосується України у зв'язку з агресією з боку Російської Федерації: анексії Криму та збройного конфлікту в Донецькій і Луганській областях. Згідно із соціологічними опитуваннями громадян України, це найбільша проблема, яка їх турбує.

Практично кожний хоче мирного його вирішення. Тому проблематика конфліктності, на жаль, стала зараз надзвичайно актуальною.

Анексія Криму й збройна агресія в Донецькій і Луганській областях засвідчили, що наша держава не була готова до порушення Російською Федерацією норм Міжнародного права, суверенітету й територіальної цілісності України.

Історичний досвід, на жаль, украй болючий, дав змогу накопичити досвід для конфліктології як науки про конфлікти в Україні, яка вийшла на новий рівень свого розвитку. Про це свідчить велика кількість підручників, посібників, монографій, дисертаційних досліджень, статей, в основі яких лежить дослідження конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні вже є велика кількість підручників, посібників, монографічних досліджень, об'єктом дослідження в яких є саме конфлікти й політичні конфлікти зокрема. Серед них можна назвати праці таких учених, як І. Ващенко, М. Пірен, Є. Тихомирова, В. Друзь, А. Бандурка, Ю. Маціївський, М. Цюрупа, С. Яремчук, Т. Яхно й ін. Мають значення дисертаційні дослідження вітчизняних науковців, таких як С. Ростецька, С. Шубін, І. Станкевич, О. Москаленко, С. Тихонюк та ін. Актуальними є статті таких українських дослідників, як Ю. Білецька, О. Кукарцев, О. Майборода, А. Кіссе, В. Радецький та ін., в основі яких – дослідження особливостей політичних конфліктів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте сьогодні ще не розроблено тих принципів і механізмів, які допомогли управляти конфліктом, а також запобігати його виникненню. І це великою мірою залежить від наукового напрацювання. Варто наголосити, що без знання загального неможливо зрозуміти конкретне, без знання теорії не можна зробити конкретні практичні кроки. Це стосується й ситуації в Україні, адже без знання сутності, природи політичного конфлікту ми не зможемо розібратися з особливостями сучасних конфліктів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Під час кожного дослідження передусім необхідно чітко та правильно визначити предмет, об'єкт аналізу, виділити суб'єктів та учасників, охарактеризувати межі й виміри досліджуваного феномена. У нашому випадку, досліджуючи політичні конфлікти та їх особливості, необхідно правильно визначити, де саме вони виникають і хто є їх суб'єктами й учасниками, що є об'єктом і предметом дослідження. Це і є метою дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичний конфлікт є різновидом соціального конфлікту, який характеризується зіткненням протилежних цілей і прагнень, що стикаються з приводу влади, владних відносин у політичному середовищі й стосуються інтересів великих груп людей.

Для розуміння природи політичного конфлікту доцільно визначити його предмет та об'єкт, виявити суб'єктів та учасників політичного конфлікту. На думку С. Ланцова, політичний конфлікт не являє собою унікальний феномен суспільного життя. Він виражений у загальних характеристиках, як і будь-який соціальний конфлікт. Насамперед це стосується учасників конфліктних взаємодій [1, с. 16]. Варто відмітити, що поняття «учасник» і «суб'єкт» не варто ототожнювати. Під поняттям «суб'єкт», як зазначає І. Ващенко, можна розуміти людину (групу, спільноту, народ, політичне утворення тощо), яка бере безпосередню участь у конфлікті, що виявляється в її активних діях проти іншого суб'єкта. Зокрема, суб'єктами політичного конфлікту можуть бути голова держави й голова виконавчої влади. Суб'єктів конфлікту як основних учасників конфлікту ще називають опонентами [2, с. 91]. Суб'єктами (опонентами) в політичних конфліктах можуть бути як окремі індивіди, так і найрізноманітніші соціальні групи, інтереси яких стикаються реально, при цьому владні ресурси як потужний інструмент є об'єктом протиборства [1, с. 16]. Дослідники А. Глухова й В. Рахманін зазначають, що за всіх різноманітних рис політичного конфлікту його носіями завжди є суб'єкти соціальних відносин, тобто індивіди, соціальні групи, прошарки, страти тощо [3, с. 7]. Учасник конфлікту, у свою чергу, може свідомо взяти участь у конфлікті, а може випадково або всупереч своїй волі бути залученим до конфлікту. Так, учасниками політичного конфлікту І. Ващенко називає різні громадські об'єднання, міжнародні політичні спілки, політичні партії, політичні організації, політичні інститути, лідерів політичних інституцій, які мають протилежні або не збіжні політичні інтереси й цілі, погляди й цінності на форми облаштування суспільства, країни, незадоволені становищем і розподілом влади [2, с. 92].

Учасники конфлікту можуть бути як прямими, так й опосередкованими. Необхідно зазначити, що, окрім індивідів, груп, страт, класів і навіть цілих держав, що безпосередньо беруть участь у боротьбі, до учасників політичного конфлікту ми зараховуємо й тих, які не мають безпосереднього стосунку до самого процесу боротьби, проте їхня участь у конфлікті вагома, у ньому вони переслідують власні інтереси. Так, учасниками можуть бути ініціатори конфлікту, підбурювачі, посібники, організатори конфлікту, групи підтримки, посередники, радники, жертви конфлікту тощо.

Характеризуючи об'єкт конфлікту, І. Ващенко [2, с. 92] визначає його як конкретну матеріальну (ресурс), соціальну (влада) або духовну (ідея, норма, принцип) цінність, до володіння або використання якої прагне кожен учасник конфлікту. У загальному вигляді об'єктом політичного конфлікту є влада; ресурси (матеріальні, духовні), брак

яких відбивається на значній частині суспільства; політичний статус соціальних груп, від чого залежить і монополія прийняття рішень; а також політичні цінності, які важливі для значущої кількості суспільства. Об'єкт політичного конфлікту, як і будь-якого іншого, – це завжди дефіцитний ресурс.

Під предметом конфлікту розуміють об'єктивно існуючу або уявну проблему, яка є причиною протиріч між сторонами, або те протиріччя, заради вирішення якого суб'єкти вступають у боротьбу. С. Ланцов зазначає, що предметом конфлікту, тобто тим, із приводу чого виникає конфлікт між сторонами, можуть бути два види дефіциту: дефіцит соціальних позицій – соціальних статусів, ролей – і дефіцит певних матеріальних або духовних ресурсів.

Конфлікт виникає, якщо сторони прагнуть отримати вигоду за рахунок іншого. Причиною конфлікту завжди є бажання і здатність контролювати та направляти дії іншої сторони. З політичного погляду це означає боротьбу за політичне управління. Для здійснення політичного домінування необхідно оволодіти реальним політичним капіталом (фінанси, право, репресивний апарат тощо). Можна зробити висновок, що політика – це боротьба не тільки за монополію владних ресурсів, а й за монополію розроблення й утілення принципу легітимного поділу соціальних відносин і тим самим за монополію мобілізації груп. Тому сутність політичного конфлікту є не лише завоювання влади [1, с. 16].

За своєю сутністю конфлікт базується на таких положеннях: нерівномірний розподіл обмежених у кількості цінних ресурсів; нерівність закономірно й неминуче породжує конфлікти між соціальними групами та політичними суб'єктами; конфлікти інтересів рано чи пізно спричинять зіткнення між тими, хто володіє, і тими, хто не володіє цінними ресурсами; ці конфлікти сприятимуть реорганізації соціальної системи, створюючи нові види нерівності, що слугуватиме поштовхом для наступних конфліктів і змін тощо. На цій основі розроблено свого роду конфліктологічну «універсальну модель соціальної структури й соціальних відносин, де влада і власність, панування та боротьба – сутнісні ознаки» [4, с. 15].

Виділяють три виміри політичного конфлікту:

- соціальні конфлікти впливають на появу й розвиток конфліктів у сфері політики (обмеженість соціальних виплат, обмеження пільг, безробіття, невиплата зарплат тощо);
- політичні конфлікти впливають на соціум і зумовлюють підвищення соціальної конфліктності (суперечності серед депутатів Верховної Ради України, протиріччя між владою та опозицією);
- конфлікт між громадянами, які делегують державі частину свого суверенітету, і тими органами державної влади й окремими політиками, що реалізують державно-владні повноваження (незадоволені запити громадян до місцевої влади, невирішені проблеми міст, сіл) [5, с. 25].

Структура політичного конфлікту має двоякий характер. З одного боку, вона статична, що дає змогу розглядати конфлікт у статиці, і включає такі елементи, як суб'єкти й об'єкти конфлікту, а також конфліктна взаємодія. Ця структура відображає конфліктний процес у розрізі з деяким припиненням його розвитку.

З іншого боку, динамічна структура конфлікту, подана у вигляді послідовної зміни його елементів (конфліктна ситуація, інцидент, конфліктна взаємодія, завершення), характеризує цей процес у динаміці. Така структура конфлікту зумовлює відповідність явищ визначеного кола в часі, дає можливість досліджувати феномен конфлікту в розвитку й виявити не тільки походження конфліктного явища, а і його зникнення, тобто розглядати як складний процес [6].

Змістом політичних конфліктів є політична боротьба. Автори підручника з конфліктології Л. Герасіна, М. Панов, Н. Осіпова боротьбу визначають як протидію політичних суб'єктів, у ході якої кожен учасник прагне досягнути мети, що суперечить меті опонента. Політична боротьба виникає тоді, коли дії суб'єктів політичної влади бажані для одних суспільних груп, але небажані для інших; коли цілі учасників політичних дій є різними; коли виникає комбінація цих випадків [7, с. 115]. Суб'єкти політичного конфлікту прагнуть представити свої цілі як загальні для соціальних спільнот, отримати їх підтримку, перетворити свою боротьбу на суспільно-масову, прагне показати свою легітимність і нелегітимність супротивника. Політична боротьба здійснюється різними методами і прийомами – від чесних і до так званих «брудних», від мирних до насильницьких [8, с. 48].

Вітчизняний дослідник проблематики політичної боротьби І. Побочий обґрунтував, що сучасна партійна система в Україні є ареною політичних баталій. В українських партій відсутня або майже відсутня ідеологічна основа, а самі вони створювалися й реєструвалися як організаційні структури, основна функція яких визначалася боротьбою за владу або в збереженні при владі лобістів певних малих і великих бізнес-груп. Впливові політичні партії не мають своєї соціальної бази, тому для проходження у владу кожного разу змушені вдаватися до популізму й маніпуляцій свідомістю маргінальних груп [9, с. 15]. Проте необхідно доповнити, що останніми роками політична боротьба в нашій державі в основному перенеслася на взаємовідносини між владою та суспільством, коли суспільство вимагає прозорості, точності, а також побудови європейської демократії й формування громадянського суспільства.

Як ми зазначали раніше, політичний конфлікт загалом характеризують як конфлікт за владу й з приводу влади. Проте, як констатує М. Пірен, якщо вважати, що політика – це діяльність, спрямована на регулювання та збалансування інтересів і відносин між різними соціальними й політичними суб'єктами щодо життєво важливих питань, які торкаються їхніх корінних інтересів, то й політичний конфлікт – це конфлікт двох чи більше протидіючих сторін з приводу життєво важливих політичних питань. Це можуть бути питання, пов'язані не тільки із суто владними відносинами, бо політика має широкий вихід у соціум і вплив на його розвиток [10, с. 85].

Останніми роками ми бачимо досить багато прикладів суперечок і конфліктів між провладними особистостями (між політичними лідерами, керівниками партій, фракцій у парламенті). Незважаючи на те що названі конфлікти є міжособистісними, ми зараховуємо їх і до політичних, тому що вони безпосередньо впливають на роботу владних структур. Погоджуємося з думкою І. Станкевич, яка зазначає, що в поліетнічних суспільствах будь-який внутрішній конфлікт потенційно може набути етнічного забарвлення. Саме тому межа між соціальними, політичними й етнічними конфліктами на території колишнього Радянського Союзу й у незалежній Україні досить хитка, а самі конфлікти численні за своєю природою, одна форма нерідко містить у собі іншу або набуває трансформації [11, с. 53].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, конфлікт може переходити з однієї сфери в іншу, а також водночас торкатися як політичного поля, так й економічного; як релігійного, так і політичного; як міжнародного, так і політичного тощо. Проте політичний конфлікт має зачіпати інтереси великої частини суспільства, бо інакше політичним його назвати буде важко. У ході дослідження ми побачили, що політичний конфлікт має схожу природу з будь-яким іншим соціальним конфліктом. Проте не можна відкидати ті риси, які належать виключно політичним: по-перше, в основі політичного конфлікту лежить суперечність, зіткнення інтересів, принципів, норм, які торкаються політичних відносин, задля досягнення певної цілі; по-друге, політичний конфлікт виникає з приводу влади, володіння та розпорядження нею; по-третє, політичний конфлікт має зачіпати інтереси великої частини суспільства. Тобто об'єкт, предмет, виміри політичного конфлікту дають змогу ставити його в окремий ряд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Политическая конфликтология : учебное пособие / под ред. С. Ланцова. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 319 с.

2. Ващенко І.В., Кляп І.В. Конфліктологія та теорія переговорів : навчальний посібник. Київ : Знання, 2013. 408 с.

3. Глухова А., Рахманин В. Политическая конфликтология : учебное пособие. Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2002. 295 с.

4. Яремчук С.С. Сучасні теорії в конфліктології : навчальний посібник. Чернівці : Рута, 2008. 72 с.

5. Тихонюк С.А. Особливості політичних конфліктів в умовах реформування політичної системи : дис. … канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2013. 219 с.

6. Сахань О.М., Новіков О.В. Політичні конфлікти в Україні як прояв деструкції влади. *Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого.* 2010. № 3. С. 182–191.

7. Конфліктологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л.М. Герасіна, М.І. Панов, Н.П. Осіпова та ін. ; за ред. проф. Л.М. Герасіної, М.І. Панова. Харків : Право, 2002. 256 с.

8. Кіянка І.Б. Політична конфліктологія : навчальний посібник. Львів : Новий світ-2000, 2008. 96 с.

9. Побочий І.А. Політична боротьба як форма взаємовідносин соціальних сил в умовах утвердження державності сучасної України : автореф. дис. … докт. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2008. 35 с.

10. Пірен М.І. Конфліктологія : підручник. Київ : МАУП, 2003. 360 с.

11. Станкевич І.П. Сучасні політичні конфлікти: джерела та шляхи розв'язання : дис. … канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2010. 213 с.

УДК 321.7
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.3

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ «ГІБРИДНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ» У ДОСЛІДЖЕННІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

CONCEPTS AND CLASSIFICATION OF "HYBRID POLITICAL MODES" IN THE STUDY OF TRANSFORMATION PROCESSES

Кополовець Р.В.,
аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті з'ясовано поняття гібридного політичного режиму в політичній науці загалом і під час вивчення й аналізу трансформаційних процесів зокрема. Автор подає фахову класифікацію та пояснення до кожного з різновидів гібридного політичного режиму. Пояснено, як класифікувати недемократичні режими в разі спроби аналізу політичних систем країн, що не позиціонуються як авторитарні чи демократичні. Головною проблемою під час вивчення цього явища через поліморфність і багатоманітність свого прояву під час різних періодів політичної історії традиційно лишається його інтерпретація. Не менш проблематичними є аналіз динаміки розвитку політичного режиму загалом, тобто процесу перетворення його форми з одного стану в інший, і типологія цього феномена. У XXI ст. сукупність підходів, які узагальнюються концепціями гібридних режимів, посіли чільне місце в політичній науці. Концепції електорального авторитаризму, конкурентного авторитаризму, дефектної демократії, неліберальної демократії та інші стали загальновизнаними. Вони вплинули якщо не на переосмислення, то принаймні на спроби зміцнити концептуальні засади класичних теорій авторитаризму та демократії. З поширенням процесу демократизації на посткомуністичний простір вихідні характеристики політичних режимів, що зазнають процесів трансформації, стали суттєво відрізнятися. До «класичних» авторитарних і військових режимів додалися тоталітарні режими всіх різновидів (від посттоталітарних автократій до сталінської моделі), рух яких до демократії є вкрай непослідовним і суперечливим. Це створило принципово нову політичну ситуацію, яка потребувала наукового розв'язання низки теоретико-методологічних проблем, що стосувалися допустимості включення конкретних та особливих випадків транзитів у різних країнах і регіонах у рамках хвиль демократизації; виділення факторів, що визначають хід, характер і майбутній результат демократизації; можливості теоретико-методологічного поєднання різних підходів до аналізу сучасних трансформаційних процесів; коректності застосування напрацьованих транзитологією теоретико-методологічних моделей для аналізу посткомуністичних перехідних процесів.

Ключові слова: політичний режим, гібрид, трансформаційні процеси, демократизація, транзитологія, демократичний перехід.

The article deals with the concept of hybrid political regime in political science in general and in the study and analysis of transformation processes in particular. The author provides a professional classification and explanation for each of the varieties of the hybrid political regime. Explains how to classify undemocratic regimes when attempting to analyze the political systems of countries that do not position themselves as authoritarian or democratic. The main problem in studying this phenomenon due to the polymorphism and diversity of its manifestation during different periods of political history is traditionally its interpretation. Equally problematic is the analysis of the dynamics of the development of the political regime as a whole, ie the process of transforming its form from one state to another, and the typology of this phenomenon. In the XXI century the set of approaches that are generalized to the concepts of hybrid regimes has taken a prominent place in political science. The concepts of electoral authoritarianism, competitive authoritarianism, defective democracy, illiberal democracy and others have become widely recognized. They influenced, if not rethink, at least attempts to reinforce the conceptual foundations of classical theories of authoritarianism and democracy. With the spread of the process of democratization into the post-communist space, the original characteristics of the political regimes undergoing transformation are becoming significantly different. Totalitarian regimes of all kinds (from post-totalitarian autocracies to the Stalinist model) have been added to the "classic" authoritarian and military regimes, whose movement towards democracy is extremely inconsistent and contradictory. This created a fundamentally new political situation that required a scientific solution to a number of theoretical and methodological problems concerning: the admissibility of the inclusion of specific and specific cases of transit in different countries and regions in the context of democratization waves; highlight the factors that determine the course, nature and future outcome of democratization; possibilities of theoretical and methodological combination of different approaches to the analysis of modern transformation processes; the correctness of the use of transitology-developed theoretical and methodological models for the analysis of post-communist transitions

Key words: political regime, hybrid, transformation processes, democratization, transitology, democratic transition.

Постановка проблеми. Історія становлення теоретичного осмислення гібридних політичних режимів – це складник історії розвитку транзитології. Як тільки гібридні режими привернули увагу вчених, вони викликали жваву дискусію і стимулювали негайне поширення досліджень. За великим рахунком, наукові розвідки спрямовувалися за трьома основними напрямами: вивчення їх походження, теоретизування щодо функціонування гібридних режимів та аналіз їх здатності стабілізації й виживання. Розкриття цих комплексів проблем доповнюють один одного. Їх систематичне поєднання утворює послідовну та всеосяжну програму наукових досліджень і

потенційно здатне створити нову цілісну теорію в порівняльній політології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основну увагу в статті приділено фундаторам поняття гібридний політичний режим у політичній науці, таким як Ф. Шміттер [1], Г. О'Доннел [2], Л. Даймонд [3], Т. Карозерс [4], С. Левітські, Л. Вей [5], Ф. Роедер [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання феномена гібридного режиму в сучасній політології (зокрема порівняльній) набуває все більшої актуальності. У XXI сторіччі низка держав трансформує свої політичні режими, а досліднику зазвичай важко класифікувати неконсолідований політичний режим. Отже, у статті основну увагу присвячено методичним і процесуальним характеристикам політичного режиму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завдання статті є аналіз, систематизація та класифікація терміна «гібрид» під час вивчення політичних режимів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз переходу до демократії низки країн, що трансформуються, засвідчує, що жодна з класичних моделей переходу для цих країн не є властивою, тому вчені почали піддавати критиці саме поняття «перехід», оскільки в класичній транзитології перехід передбачає постійний рух у бік демократії, постійний процес демократизації. Зокрема, на пострадянському просторі спостерігалися процеси переходу від авторитарного не до демократичного, а до «гібридного» чи так званого «перехідного» політичного режиму. Одним із перших, хто застосував поняття «гібридний політичний режим», є угорський соціолог Е. Ханкіш під час аналізу режиму «кадаризму» в Угорській республіці в 1960–1989 роках. Згодом поняття гібридного режиму почала використовувати низка дослідників-транзитологів, а саме: Ф. Шміттер [1] і Г. О'Доннел [2], Л. Даймонд [3], Т. Карозерс [4], С. Левітські, Л. Вей [5].

У найпростішому науковому значенні «гібридний режим» – змішаний тип політичного режиму, що виникає на основі авторитарного внаслідок незавершеного демократичного переходу. Особливість гібридних режимів полягає в тому, що вони певною мірою й ліберальні, і демократичні, але завдяки цьому не можуть бути зараховані ні до демократії, ні до авторитаризму, хоча вони ближчі до останнього й належать до однієї великої категорії недемократичних політичних режимів. Дослідники виділяють кілька типів гібридних режимів, основною відмінністю яких є ступінь демократизації та лібералізації. При цьому комплексних робіт з типологізації гібридних режимів немає. Наприклад, американський учений Л. Даймонд зазначав, що «третя хвиля» демократизації завершилася, підкреслюючи, що головною причиною її «спаду» стала трансформація політичного режиму низки країн не в ліберальну демократію, а в проміжну форму політичних режимів [3, с. 101].

Проаналізувавши основні праці сучасних дослідників (Г. О'Доннел, Ф. Шміттер, Л. Даймонд, Т. Карозерс), учені-політологи виділяють такі ознаки гібридних режимів:

1. Наявність зовнішніх атрибутів демократії (вибори, багатопартійна система, легальна опозиція).
2. Низький рівень участі громадян у процесі прийняття політичних рішень.
3. Низький рівень політичної участі (переважно це лише участь у виборчому процесі).
4. Декларативність політичних прав і свобод.
5. Низький рівень довіри громадян до політичних інститутів.

Різний ступінь вираженості вищеназваних ознак зумовлює існування безлічі варіацій гібридних режимів. При цьому в політології відсутній єдиний підхід до їх класифікації. Для опису окремих різновидів гібридного режиму сучасні вчені використовують більше ніж двадцять термінів: дефектна демократія, змагальний авторитаризм, керований плюралізм тощо.

Таблиця 1

Класифікація гібридних політичних режимів

Гібридний політичний режим **Класифікація (види)**	**Автор(и)**
1. «Гібридний» політичний режим	Е. Ханкіш
2. Режим із синдромом слабкого плюралізму	Т. Карозерс
3. Режим із синдромом домінуючої влади	Т. Карозерс
4. Електоральна демократія	Л. Даймонд
5. Псевдодемокартія	Л. Даймонд
6. Делегована демократія	Г. О'Доннел
7. Диктобланда	Ф. Шміттер
8. Демократура	Ф. Шміттер
9. Опікунська демократія	С. Левітські, Л. Вей
10. Змагальний авторитаризм	С. Левітські, Л. Вей

У таблиці 1 структуровано подано сучасні різновиди гібридних політичних режимів, що використовуються під час аналізу трансформаційних процесів у країнах, які не консолідувалися в рамках демократичного переходу.

Дослідження демократичних транзитів і поява нового для політичної науки терміна – «гібрид» – для позначення типу політичного режиму спонукали вчених до визначення класифікацій і характеристик гібридних режимів. Американський політолог Т. Карозерс у роботі «Кінець парадигми транзиту» запропонував два види гібридні режими [4]:

1. *Режим із синдромом слабкого плюралізму.*

Ознаки режиму:

– регулярне проведення виборів;

– високий рівень політичної конкуренції між політичними елітами;

– слабка політична участь громадян;

– висока корумпованість політичних еліт;

На думку Т. Карозерса, такий тип гібридного режиму притаманний для низки держав Східної Європи, таких як Україна, Грузія, Молдова, Албанія; Латинської Америки: Нікарагуа, Еквадор; Азії: Непал, Таїланд. У країнах, де переважає «режим із синдромом слабкого плюралізму», зазвичай існує відносна політична свобода, регулярно проводяться вибори й відбувається зміна влади, проте жодних позитивних змін не відбувається. Незважаючи на ці ознаки, демократія залишається поверховою та проблематичною. Політична участь обмежується електоральними процесами. Політичні еліти сильно корумповані й неефективні у сфері державного управління. Чергуючись при владі, вони тільки спекулюють на її проблемах, не вирішуючи жодної з них. Держава залишається незмінно слабкою. Економічна політика часто погано продумується й виконується, що призводить до негативних або навіть катастрофічних результатів. Соціальні та політичні реформи, які декларуються, не здатні досягти прогресу у вирішенні більшості проблем, що стоять перед країною.

2. *Режим із синдромом домінуючої влади.*

Основними характеристиками такого режиму є:

1. Наявність зовнішніх атрибутів демократії (вибори, політичні права і свободи).

2. Слабкість опозиції.

3. Відсутні політичні межі між державою й партією влади (усі державні ресурси сконцентровані владною партією).

Країни із цим типом гібридного режиму мають обмежений, але реальний політичний простір, певну конкуренцію влади з опозицією. При цьому в політичній системі домінує політична партія, клан чи сім'я, що практично нівелює розвиток демократії чи зміну влади. На відміну від країн із синдромом слабкого плюралізму, ключова політична проблема – відсутність розмежування між державою та правлячою партією. Головні атрибути державної влади: фінанси, робочі місця, публічна інформація (через державні ЗМІ) і силовий блок – поступово концентруються в руках правлячої партії (лідера, сім'ї). Судова влада, як правило, перебуває в залежному становищі і є частиною монополії влади. Ефективну опозицію режиму пов'язують із групами громадянського суспільства, які зазвичай являють собою слабко структуровані громадські організації та незалежні ЗМІ, що часто фінансуються західними донорами.

Аналіз процесів демократизації в країнах, що класифікуються як «перехідні», засвідчує таке:

- більшість цих країн дійсно перебуває в процесі переходу до демократії;

- країни, що рухаються від авторитаризму до демократизації, включають три фази: відкриття, прорив, консолідацію;

- проведення регулярних і чесних виборів не тільки консолідує демократичну легітимність, а й сприяє довгостроковій перспективі поглиблення демократичної участі й підзвітності влади.

Власну класифікацію «нових демократій», що не досягнули рівня ліберальних, запропонував Л. Даймонд [3], який поділив їх на електоральні демократії та псевдодемократії. До електоральних демократій належать системи, у яких «законодавча й виконавча влада формується за допомогою регулярних, чесних, багатопартійних виборів» і забезпечується певний мінімум «громадянських свобод, необхідних, щоб змагальність та участь мали реальний сенс». Режими, де «існування формальних демократичних політичних інститутів, таких як багатопартійні вибори (найчастіше проводяться для легітимізації, реального авторитарного домінування)» [3], кваліфікуються ним як псевдодемократії.

Серед категорій псевдодемокартій Л. Даймонд виділяє напівдемократії, «які зближуються з електоральними демократіями за рівнем плюралізму, конкурентності й цивільних прав», «системи з гегемоністською партією», у яких «інституціолізована правляча партія широко використовує примус, патронаж, контроль над засобами масової інформації та інші засоби, щоб звести опозиційні партії до становища свідомо другорядних сил», «персоналістські й погано інституалізовані режими». Головна відмінність подібних режимів від автократії – це готовність терпіти опозиційні партії, що, на думку Л. Даймонда, створює основу для прориву до електоральної демократії [3].

Свій підхід до класифікації гібридного режиму запропонував Г. О'Доннел, увівши термін «делегована демократія» [7]. Сутність делегованої демократії полягає в тому, що громадяни шляхом участі у виборах делегують президенту право на необмежену владу. Ознаками делегованій демократії є:

1. Абсолютизація статусу президента як глави держави.

2. Наявність у президента максимально широких повноважень у внутрішній і зовнішній політиці (у тому числі права видавати нормативні акти, що мають рівну законам юридичну силу).

3. Систематичне перевищення президентом конституційних рамок своєї компетенції (наприклад, розпуск парламенту).

4. Слабка політична участь громадян (обмежується виборами, які слугують для легітимації президентської влади).

Як приклади делегованих демократій Г. О'Доннелл називає низку держав Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Перу), Азії (Філіппіни, Південна Корея).

Значну популярність у науковій літературі мають два різновиди гібридних режимів, виділені Ф. Шміттером: диктобланда й демократура (іспаномовні неологізми, засновані на грі слів; у сучасній науці частіше вживаються тотожні їм терміни – «диктократія» й «демократура» [1, с. 9]). В основі класифікації Ф. Шміттера лежать категорії «лібералізація» (свобода політичної діяльності) і «демократизація» (регулярне проведення виборів). При цьому обидва різновиди гібридного режиму не передбачають розвинутого громадянського суспільства.

Диктобланда (диктократія) – тип гібридного режиму, який виникає внаслідок проведення «лібералізації» політичної системи без її «демократизації». Особливостями диктобланди є:

1. Надання громадянам індивідуальних політичних прав.

2. Наявність багатопартійної системи (у тому числі опозиційних партій).

3. Непідконтрольність влади громадянам (нерегулярне проведення виборів чи їх фальсифікація).

Як приклади диктобланди Ф. Шміттер називає політичні режими, що склалися в країнах Центральної Африки, зокрема, в Кенії та Кот-д'Івуарі.

Демократура (демокрадура) – тип гібридного режиму, який виникає внаслідок проведення «демократизації» політичної системи без її «лібералізації». Особливостями демократури є:

1. Регулярне проведення виборів.

2. Відсутність реальної політичної конкуренції.

Як приклади демократури Ф. Шміттер називає політичні режими, які в 1980–1990 роках функціонували в Гватемалі й Сальвадорі. Останнім часом західна публіцистика часто називає демократурою політичний режим, що склався в Російській Федерації в період президентства В. Путіна.

Ексклюзивна республіка – різновид гібридного політичного режиму, котрий уведений у політичну науку Ф. Роедером [8]. Досліджуючи типи авторитаризму на пострадянському просторі, учений описує цей вид гібридного режиму, наголошуючи, що основною особливістю є те, що частина дорослого населення не бере участі у виборах. Це нагадує ранні демократії, у яких частина населення не могла брати участь у голосуванні, наприклад, заборона голосування для жінок і представників окремих націй. При цьому в усьому іншому режим буде відповідати критеріям демократії. На території колишнього СРСР такими режимами стали Естонія й Литва, у цих країнах значна частина населення є не є громадянами в силу певних причин, їхні громадянські права значно утискаються. Повністю ліберальній демократичні вони тільки для частини населення, це, на думу Ф. Роедера, дає змогу зарахувати їх до категорії гібридних політичних режимів.

Опікунська демократія. С. Левітські та Л. Вей [5] згадують ще один тип гібридного режиму, так само як й описаний вище, близький до демократії, але відрізняється від неї одним важливим моментом. «Опікувана демократія – змагальний режим, у якому недемократичні актори, такі як армія чи церква, володіють правом вето» [5, с. 34]. У такому режимі завжди існує один або кілька акторів, здатних істотно впливати на політичні процеси. Акторами можуть бути не тільки армія й церква, а й різні олігархічні, бюрократичні та інші впливові групи. Режим, у якому одна або кілька груп можуть не просто впливати на обрану владу, а й наказувати їй або скасовувати певні її рішення, так само не можна назвати демократичним і варто зарахувати до категорії гібридних, акцентують учені.

Змагальний авторитаризм – різновид гібридного політичного режиму, характеризується тим, що в ньому існують формальні демократичні інститути й опозиція, але при цьому інститути працюють погано, правила гри часто змінюються на користь правлячої групи, яка володіє істотними ресурсами. Авторами цього різновиду є вищезгадані С. Левітські та Л. Вей. Науковці описують цей різновид гібриду так: «... вибори проводяться регулярно й загалом вільні від масових фальсифікацій, але при цьому інкумбенти, як правило, зловживають адміністративним ресурсом, обмежують доступ опозиції до ЗМІ й в окремих випадках можуть маніпулювати результатами виборів …» [5, с. 21]. Автори, підсумовуючи цей різновид гібридного режиму, наголошують, що такий політичний режим не є демократією. Водночас необхідно відзначити, що елементи чистого авторитаризму, за винятком обмеження доступу до ЗМІ, застосовуються в таких режимах рідко й вибірково, як правило, тільки за умови реальної загрози для чинної влади.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, результати роботи науковців привели до визнання гібридної політичної системи світовою аналітичною та політичною асоціаціями. Однак натепер наукове співтовари-

ство не виробило єдиного розуміння поняття та класифікації гібридної системи, загальних комплексних характеристик різних її форм і специфіки її функціонування в межах політичної системи. У сучасних умовах політична наука подає різні інтерпретації в поясненні даного режиму:

гібридний режим – це «перехідний стан до становлення консолідованої демократії. Під час переходу від авторитарного режиму до демократичного закономірно й об'єктивно існує період розвитку політичної системи, у якому функціонують водночас деякі попередні недемократичні практики й паралельно розвиваються нові демократичні інституції»;

гібридний режим розглядається як «новий авторитаризм». Гібридизація політичних режимів прихильниками цього напряму трактується як процес у третій хвилі демократизації, згідно з яким авторитарні системи адаптуються до демократичних стандартів сучасних міжнародних принципів і вимог дотримання прав людини та свобод громадян у країнах світу;

гібридний режим представлений як «третій» (проміжний тип політичного режиму). За такого підходу до розуміння гібридного режиму він відрізняється й від демократії, і від авторитаризму, водночас поєднуючи характеристики й одного, й іншого.

З розвитком політичної науки загалом і транзитології зокрема поняття «гібридний режим» ставатиме все більш актуальним під час дослідження демократичних переходів. Незважаючи на повноту методології, політичні експерти продовжують дискусії щодо інструментарію та доцільності використання цього терміна під час аналізу політичних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schmitter P. The Consolidation of Democracy and Representation of Social Group. *American Behavioral Scientists.* 1992. Vol. 35 (March/June). № 4/5. P. 422–449.

2. O'Donnell G. Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism. Berkeley : University of California Press, 1973. 219 p.

3. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации. *Полис.* 1999. № 1. С. 98–110.

4. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита. *Политическая наука.* 2003. № 2. С. 42–65.

5. Levitsky S., Way L. The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy.* 2002. Vol. 13. № 2. P. 54.

6. O'Donnell G., Schmitter P. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1986. 96 p.

7. O'Donnell G. The delegated democracy. *Kellogg Institute Working Paper.* 1992. № 172.

8. Philip G. Roeder. Varieties of Post-Soviet Authoritarian Regimes. *Post-Soviet Affairs.* 1994. № 10 (January-March). P. 63.

9. Шмиттер Ф. Угрозы и дилеммы демократии. *Русский журнал.* URL: http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm (дата звернення: 12.05.2019).

УДК 329 (477)+321.1
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.4

ВИМІРЮВАННЯ ІНДЕКСУ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (НА ПРИКЛАДІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ)

MEASURING THE INDEX OF INSTITUTIONALIZATION OF THE POLITICAL PARTIES (ON THE EXAMPLE OF THE UKRAINIAN PARTY SYSTEM)

Лешанич М.М.,
здобувач кафедри міжнародної політики
факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

У статті окреслюються контури дослідницької моделі для вимірювання індексу інституціалізації вітчизняних політичних партій. Зазначено, що інституціалізація політичних партій є малодослідженим явищем у вітчизняній політичній науці.

Охарактеризовано дослідницькі моделі інституціалізації політичних партій зарубіжних та вітчизняних вчених. Вказаній проблемі присвячені наукові розвідки Г. Зеленько, М. Кармазіної, В. Лебедюка, А. Мелешевича, П. Молочка, О. Рибій. Здебільшого дослідницькі моделі вітчизняних фахівців мають теоретичний характер.

Створено власну дослідницьку модель виміру рівня інституціалізації вітчизняних політичних партій. Виокремлено 12 критеріїв інституціалізації: 1) участь партій у парламентських виборах; 2) результати участі партій у президентських виборах; 3) результати участі в парламентських виборах; 4) результати участі у місцевих виборах; 5) індекс територіального покриття; 6) індекс націоналізації; 7) вік партії; 8) інформаційна спроможність; 9) фінансування партії; 10) наявність структурних осередків; 11) деперсоналізація партії; 12) спосіб утворення партії.

Зазначено, що у зв'язку з високим рівнем волатильності розроблена дослідницька модель може бути використана винятково в рамках великого електорального циклу, який включає президентські, парламентські та місцеві вибори.

Обраховано індекс інституціалізації 9 партій: ВО «Батьківщина» – 17,51; «Європейська Солідарність» – 16,2; «Свобода» – 14,31; «Слуга народу» – 13,43; «Опозиційна платформа – За життя» – 12,36; «Опозиційний блок» – 12,32; «Громадянська платформа» – 11,84; «Голос» – 9,58; «Об'єднання «Самопоміч» – 9,02. Зроблено висновок про особливості інституціалізації вітчизняних політичних партій.

Ключові слова: Україна, партійна система, політичні партії, інституціалізація, індекс інституціалізації, критерії інституціалізації політичних партій.

The article outlines the contours of a research model for measuring the institutionalization index of the Ukrainian political parties. It is noted in the article that the institutionalization of political parties is a poorly researched phenomenon in domestic political science.

The research models of institutionalization of political parties of foreign and Ukrainian scientists are characterized. The scientific researches of G. Zelenko, M. Karmazina, V. Lebedyuk, A. Meleshevych, P. Molochka, O. Rybiy are devoted to this problem. In most cases, the research models of domestic experts are theoretical.

Own research model of measuring the level of institutionalization of domestic political parties has been created. There are 12 criteria of institutionalization: 1) participation of parties in the parliamentary elections; 2) results of the parties' participation in the presidential elections; 3) results of their participation also in parliamentary elections; 4) results of their participation in local elections; 5) index of territorial coverage; 6) index of nationalization; 7) the age of the party; 8) information capacity; 9) party financing; 10) the presence of structural local committees; 11) depersonalization of the party; 12) the way of forming of a party.

It is noted that due to the high level of volatility, the developed research model can be used only within the framework of a large electoral cycle that includes presidential, parliamentary and local elections.

The index of institutionalization of 9 parties was calculated: All-Ukrainian Union "Fatherland" ("Batkivshchyna") – 17,51; "European Solidarity" – 16,2; "Freedom" ("Svoboda") – 14,31; "Servant of the People" – 13,43; "Opposition Platform – For Life" – 12,36; "Opposition Bloc" – 12,32; "Civic Platform" – 11,84; "Voice" ("Holos") – 9,58; Union "Self Help" – 9,02. The article also contains a conclusion about the peculiarities of institutionalization of the Ukrainian political parties.

Key words: Ukraine, party system, political parties, institutionalization, index of institutionalization, criteria for institutionalization of the political parties.

Постановка проблеми. Проблема виміру рівня інституціалізації політичних партій є актуальною для вітчизняної політичної науки. Це зумовлено, по-перше, тим, що теорії, вибудовані для аналізу політичних партій і партійних систем у розвинутих демократіях, часто є недієздатними для вивчення вітчизняної партійної системи. По-друге, інколи вітчизняні науковці вказують на відсутність в Україні інституціалізованих політичних партій. При цьому партії вони називають «субститутами», «квазіпартіями», «агентами дедемократизації», «політичними проектами» тощо. А деякі з них ідуть ще далі, заперечуючи загалом існування партійної системи.

На нашу думку, такі категоричні висновки робити зарано, оскільки в Україні прийняті усі

важливі закони, які унормовують партійне життя. В Україні відбуваються легітимні вибори за участю партій, політичні партії відіграють важливу роль в структуруванні місцевої влади тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України проаналізовані у працях Т. Бевз, Г. Зеленько, М. Кармазіної, В. Лебедюка, А. Мелешевича, П. Молочка, Ю. Остапця [4], О. Рибій та інших. Окрім досліджень А. Мелешевича [3] та В. Лебедюка [2], наукові розвідки вітчизняних фахівців здебільшого мають теоретичний характер. А це також актуалізує наше дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Таким чином, мета нашого дослідження – побудувати модель для вимірювання індексу інституціалізації українських політичних партій. Для реалізації поставленої мети потрібно вирішити такі дослідницькі завдання: 1) охарактеризувати емпіричні дослідницькі моделі вимірювання індексу інституціалізації політичних партій; 2) окреслити дослідницьку модель для оцінювання рівня інституціалізації вітчизняних політичних партій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час конструювання індексу інституціалізації одразу виникає питання критеріїв цього процесу. Слід зазначити, що у науковій літературі згоди з приводу переліку ознак інституціалізації політичних партій і партійних систем не існує. Одна з причин – різне трактування сутності процесу. А оскільки зовнішнє середовище завжди буде створювати виклики, на які потрібне реагування політичних партій, то удосконалення нормативної бази, зміна типів партій буде характерною ознакою такого процесу на постійній основі. Наприклад, нині є низка проблем з виникненням і функціонуванням так званих кіберпартій / мережевих партій.

Для побудови моделі індексу інституціалізації політичних партій ми будемо виходити з наступного. По-перше, неоднозначності трактування терміну «інституціалізація». Розглядаючи інституціалізацію як процес, і як результат цього процесу, доходимо висновку, що у кожній його точці з часовим виміром (t) ми можемо говорити і про визначений ступінь інституціалізації партій.

По-друге, конструювання індексів інституціалізації політичних партій і партійних систем пов'язано з ідеєю С. Гантінгтона, який інституціалізацію пов'язував з набуттям організацією значущості та стійкості. На основі його критеріїв і вибудовуються сучасні індекси інституціалізації політичних партій і партійних систем. Характеризуючи застосування узагальнюючих критеріїв інституціалізації С. Гантінгтона [7], М. Завадська робить висновок про їх занадто узагальнюючий характер і про необхідність налаштування емпіричного інструментарію під визначений предмет дослідження [1, с. 60]. Крім налаштованості на предмет дослідження, інструментарій, на нашу думку, також має враховувати особливості суспільно-політичного розвитку тієї чи іншої країни.

Одними із перших таку емпіричну дослідницьку модель створили С. Майнверінг та Т. Скаллі на основі дослідження дванадцяти латиноамериканських країн. Вони виокремили чотири критерії інституціалізації політичних партій і партійних систем: 1) регулярність і стабільність партійної конкуренції. Цей критерій передбачає регулярність вільних, конкурентних виборів за участю політичних партій; 2) укоріненість політичних партій у суспільстві; 3) наскільки громадяни та основні політичні актори сприймають вибори і партії як легітимний спосіб рекрутування влади (цей критерій відображає рівень легітимності); 4) рівень організації партії. Мається на увазі, що партії мають достатню і незалежну ресурсну базу і вагому підтримку на місцях [9, p. 14].

Базуючись на вказаних критеріях, автори створили власну класифікаційну схему інституціалізації політичних партій і партійних систем: інституціалізовані партійні системи; партійні системи, які зароджуються; перехідні партійні системи. Для перехідних систем характерна нестійкість партійної конкуренції.

Вперше запропонували розмежовувати поняття «інституціалізація політичних партій» та «інституціалізація партійних систем» В. Рендол та Л. Свазанд у дослідженні «Партійна інституціалізація в нових демократіях». Виокремивши чотири виміри інституціалізації, вони вибудовують таку дослідницьку матрицю (див. табл. 1) [10, p. 8–18].

Таблиця 1

Дослідницька матриця В. Рендола та Л. Свазенда

	Внутрішній вимір	**Зовнішній вимір**
Структурний вимір	системність	автономія у прийнятті рішень
Ціннісний вимір	цінність	реіфікація

Таблиця 2

Дослідницька матриця М. Баседо та А. Стро

	Внутрішній вимір	**Зовнішній вимір**
Стабільність	рівень організації	укоріненість
Цінність	зв'язаність	автономія

Під розроблену матрицю вони запропонували і систему емпіричних показників. Як показала дослідницька практика, їхні показники були складними і неоднозначними у використанні. Взявши

за основу матрицю В. Рендола і Л. Свазенда та перебудувавши її, М. Баседо і А. Стро отримали такі критерії інституціалізації політичних партій: рівень організації, внутрішня зв'язаність, автономія (незалежність від держави), укоріненість (див. табл. 2) [8, p. 5–28].

Використовуючи запропоновані критерії, вони розробили індекс інституціалізації політичних партій, який складався з чотирьох субіндексів: 1) укоріненість у суспільстві; 2) автономія; 3) рівень організації; 4) зв'язаність. Операціоналізація критеріїв М. Баседо і А. Стро подана в таблиці 3. Значення показників конвертуються в шкалу від 0 до 2, де 0 – низький рівень, а 2 – високий [8, p. 5–28].

Таблиця 3

Критерії інституціалізації М. Баседо і А. Стро

Критерій	Показник
Укоріненість у суспільстві	Вік партії Вік партії відносно початку багатопартійності Зміна в електоральних уподобаннях за два останні парламентські електоральні цикли
Автономія	Автономія у прийнятті рішень Число змін лідера партії Суспільне сприйняття
Рівень організації	Характеристика членства Регулярність партійних з'їздів Матеріальні і персональні ресурси Активність у міжвиборчий період
Зв'язаність, толерантність	Єдність партії

Такою є логіка створення емпіричної дослідницької моделі інституціалізації політичних партій. В українській політичній науці можна виокремити принаймні декілька спроб створити подібні матриці дослідження.

У 2019 р. фахівцями Міжнародного центру перспективних досліджень був зроблений рейтинг активності та ефективності українських політичних партій упродовж електорального циклу 2014–2019 рр. Його результати були оприлюднені на початку 2019 р. В основу складання цього рейтингу покладена оригінальна методика оцінки «Активності та ефективності політичних партій», яка враховує кращі міжнародні напрацювання у цій сфері з їх адаптацією до українських реалій. В основі рейтингу якість виконання партіями своїх основних функцій. Рейтинг складається з індексу електоральної активності, індексу електоральної ефективності, індексу інформаційної активності та індексу програмно-проблемної активності [5, с. 2–4]. За результатами оцінювання до десятки лідерів увійшли такі партії ВО «Батьківщина», ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція», ПП «Громадянський Рух «Народний контроль» [5]. Як бачимо, дані рейтингу напередодні парламентських виборів вказують на ефективність діяльності одних партій, а до Українського парламенту за результатами виборів потрапляють три зовсім нові партії.

Дослідницьку модель інституціалізації політичних партій створили у своїй науковій розвідці «Протопартії, квазіпартії чи політичні партії в Україні?» В. Лебедюк та А. Гоменюк [2]. Вони пропонують поділити українські партії на три таких кластери: протопартії, квазіпартії та власне політичні партії. В основу поділу ними покладені такі критерії: організаційна структура, внутрішньопартійна комунікація, ідеологія, рівень націоналізації, тривалість існування, програмні положення. Критерії вони кодують таким чином: 0 – відсутність, 1 і більше – наявність ознаки. Наприклад, якщо партія мала підтримку виборців більш як у двох електоральних циклах, присвоюється показник 1, якщо ні – 0.

Етапи інституціалізації політичних партій вони виокремлюють такі: 1) протопартія, 2) участь партії у виборах і далі або перетворення на квазіпартію (партійний виборчий проект), або на класичну політичну партію.

Провівши кластерний аналіз, дослідники отримали такі результати: 8 партій (2%) належать за своєю організаційною структурою до політичних партій, 51 партія (15%) – до квазіпартій і 281 партія – до протопартій. До кластеру політичних партій вони віднесли: ПЗУ, ДПУ, СПУ, КУН, НРУ, КПУ, Народну партію, Партію регіонів. До кластеру квазіпартій увійшли: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина» та інші. Дослідження ними проводилося станом на 01.03.2016 р., коли Мінюстом було зареєстровано 340 політичних партій. Загалом же за підрахунками вчених участь у виборах не менше двох разів брали 308 політичних партій [2].

Основні причини такого стану: а) партії не беруть постійно участі у виборах; б) вони не мають потужного організаційного представництва на місцях; в) партії мають недемократичну внутрішньопартійну комунікацію.

Тому, базуючись на дослідженнях зарубіжних науковців та враховуючи особливості партієгенезу в Україні, окреслимо основні параметри індексу інституціалізації, який розроблений нами для власного дослідження. Усі показники ми переведемо в числове значення від 0 до 2. Загальна сума і буде індексом націоналізації тієї чи іншої партії. Ми не ставимо перед собою ціль прорахувати цей показник для усіх політичних партій. Це непо-

трібно, оскільки більшість українських партій є непізнаваними і такими, які не приймають участі в політичному житті. Це «паперові» структури, котрі створені для оренди, продажу, але тільки не для захисту інтересів громадян.

Критерії інституціалізації українських політичних партій можна виокремити такі. По-перше, в партійній системі України спостерігається високий рівень волатильності, відтак нам важко користуватись деякими загальновизнаними індикаторами. Наприклад, тривалість участі в парламентських виборах. Якби взяти цей критерій до уваги, то 90% партій потрібно вважати неінституціалізованими.

Але індексувати цей показник потрібно. І ми це зробимо таким чином: 0 – партія не приймала участі у виборах до ВР України, 0,5 – приймала участь один раз, 1 – приймала участь 2 рази, 1,5 – приймала тричі, 2 – приймала участь більше трьох разів.

По-друге, важливим для нашого дослідження будуть результати участі у виборах до ВР України, Президента України, місцевих органів влади. Результати є загальнодоступними та надійними (сайт ЦВК). Для парламентських виборів важливим буде зміна рівня електоральної підтримки тієї чи іншої партії. Технічно присвоєння цифрового значення індикатору можна робити таким чином:

– для президентських виборів: 0 – неучасть кандидата від партії у виборах, 1 – участь кандидата від партії у виборах, 2 – участь кандидатів у другому турі виборів;

– для парламентських виборів: 0 – не приймала участі у виборах, 2 – отримала 450 депутатських мандатів. Інші результати розраховуються пропорційно;

Таблиця 4

Критерії інституціалізацйії політичних партій

№	Критерії інституціалізації	Показники інституціалізації
1	Участь партій у парламентських виборах	0 – не приймала участі; 0,5 – приймала 1 раз; 1 – приймала участь 2 рази; 1,5 – приймала участь тричі; 2 – приймала участь більше трьох разів
2	Результати участі партій у президентських виборах	0 – не приймала участь; 1 – приймала участь; 2 – приймала участь у 2 турі
3	Результати участі і в парламентських виборах	0 – не приймала участі; 1 – отримала депутатські мандати без участі в коаліції / не заявила про перехід в опозицію; 1,5 – участь у коаліції або заява про перехід в опозицію 2 – отримала перемогу на виборах і отримала моно більшість
4	Результати участі у місцевих виборах	0 – не приймала участі; 2 – найбільша кількість мандатів у обласній та районних радах, місцевих радах у столицях областей; Інші результати розраховуються пропорційно.
5	Індекс територіального покриття	0 – не висувала кандидатів у мажоритарних округах; 2 – висунуто 225 кандидатів у мажоритарних округах; Інші результати розраховуються пропорційно
6	Індекс націоналізації	0,5 – величина індексу від 0 до 0,4; 1 – величина індексу від 0,4 до 0,6; 1,5 – величина індексу від 0,6 до 0,8; 2 – величина індексу від 0,8 до 1.
7	Вік партії	2 – більше 25 років; Інші показники розраховуються пропорційно
8	Інформаційна спроможність	0 – відсутність сайту; 1 – тимчасово діючий сайт; 2 – постійно діючий сайт
9	Фінансування партії	0 – відсутність державного фінансування; 2 – наявність державного фінансування
10	Наявність структурних осередків	2 – наявність осередків у двох третіх областей та районів України; 1,5 – наявність обласних осередків; 1 – наявність осередків у частині областей України; 0 – відсутність осередків
11	Деперсоналізація партії	0 – персоніфікована партія (у назві прізвище лідера); 1 – електорально-прагматична партія; 2 – програмно-ідеологічна партія
12	Спосіб утворення партії	2 – громадянська ініціатива, на основі громадських організацій; 1 – адміністративним шляхом; 0 – персональні «партійні проекти»

– для місцевих виборів: 0 – не приймала участі у виборах, 2 – результат партії, яка отримала найбільшу кількість мандатів до обласної, районних та міських рад. Інші результати розраховуються пропорційно.

По-третє, задіяними для нашого дослідження будуть низка індексів, які розраховуються на основі електоральної статистики. Перш за все йдеться про індекс націоналізації та територіального покриття. Вони будуть використані для аналізу територіальної структури політичної партії. Розрахунок індексу територіального покриття буде індексовано наступним чином: 0 – не висувала кандидатів у мажоритарних округах, 2 – висунуто 225 кандидатів. Інші показники розраховуються пропорційно.

Для аналізу партійного покриття за загальнонаціональним партійним списком розраховується індекс націоналізації: величині індексу від 0 до 0,4 присвоюється показник 0,5 (це показник «регіональної партії», яка має вплив в окремих регіонах України); величині індексу від 0,4 до 0,6 присвоюється показник 1; величині індексу від 0,6 до 0,75 присвоюється показник 1,5 (це показники загальнонаціональних регіоналізованих партій); величина індексу від 0,8 до 1 присвоюється показник 2 (це результат загальнонаціональних партій).

По-четверте, необхідно враховувати вік партії. Оскільки, чим триваліший вік, тим більш укорінена партія у суспільстві. Показник 2 – більше 25 років. Інше розраховується пропорційно.

По-п'яте, важливим є врахування того, яким чином утворена політична партія. Йдеться про те, що якщо партія утворюється на основі громадянських ініціатив, з громадських організацій – 2, адміністративним шляхом – 1, партія як персональний проект – 0.

По-шосте, інформаційна активність, ідеологічна робота партії. В цьому випадку зробимо таким чином: 0 – відсутність сайту, 2 – добре працюючий сайт з високим рівнем наповненості та оновленості, 1 – тимчасово працюючі сайти.

По-сьоме, фінансування партії: 0 – відсутність фінансування, 2 – державне фінансування.

По-восьме, важливим критерієм оцінки партійної інституціалізації є рівень деперсоналізації партії та партійної конкуренції. Партії повинні бути значимими самі по собі, а не упізнаваними через прізвище лідера. Як відмічає у своєму дослідженні О. Рибій, жодна назва блоку на парламентських виборах 1998 р. не містила прізвищ своїх голів, у 2002 р. – 25% блоків використовували прізвища партійних очільників (3 блоки з 12), у 2006 р. – 47% (8 блоків із 17), у 2007 р. – 30% (3 блоки з 10) [6, с. 105]. Таким чином, персоніфікована партія – 0, електорально-прагматична – 1, ідеологічна – 2.

Важливим для розуміння рівня інституціалізації є і якісні показники. Ми пропонуємо використати такі: а) рівень підтримки партій у суспільстві; б) ступінь стабільності і відповід ності міжнародним зразкам базових законодавчих правил, які зумовлюють функціонування політичних партій і партійної системи загалом; в) рівень партійної ідентифікації (так званий соціально-психологічний зв'язок між виборцями і партіями); г) ступінь матеріалізації партії у суспільній свідомості. Вказані показники описані нами в попередніх розділах і засвідчують низький рівень підтримки партій, низький рівень партійної ідентифікації та нестабільність нормативно-правової бази функціонування партій в Україні. Констатація цього вже вказує на те, що рівень інституціалізації політичних партій в Україні буде невисоким.

Причому якісні показники можна використовувати, присвоюючи їм певне значення лише у кроснаціональних дослідженнях, де вони будуть різними. Для українських партій вони будуть однаковими і можуть бути лише соціокультурними параметрами, які визначають особливості процесу інституціалізації.

Отже, нами для розрахунку індексу інституціалізації партії задіяні 12 показників, а найвищий індекс може бути 24 бали (див. Табл. 4). Вказані параметри дозволяють нам зробити висновок, наскільки партії, як писав С. Гантінгтон, зміцніли, набули значущості й стійкості [7].

На основі нашої матриці ми, для прикладу, обрахували індекс інституціалізації 9 партій: ВО «Батьківщина» – 17,51; ПП «Європейська Солідарність» – 16,2; ВО «Свобода» – 14,31; ПП «Слуга народу» – 13,43; ПП «Опозиційна платформа – За життя» – 12,36; ПП «Опозиційний блок» – 12,32; ПП «Громадянська платформа» – 11,84; ПП «Голос» – 9,58; ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 9,02.

Висновки. Отже, наша дослідницька модель виміру рівня інституціалізації вітчизняних політичних партій включає 12 критеріїв інституціалізації: 1) участь партій у парламентських виборах; 2) результати участі партій у президентських виборах; 3) результати участі і в парламентських виборах; 4) результати участі у місцевих виборах; 5) індекс територіального покриття; 6) індекс націоналізації; 7) вік партії; 8) інформаційна спроможність; 9) фінансування партії; 10) наявність структурних осередків; 11) деперсоналізація партії; 12) спосіб утворення партії.

У зв'язку з високим рівнем волатильності (зміна акторного складу партійної системи) розроблена дослідницька модель може бути використана винятково в рамках великого електорального циклу, який включає президентські, парламентські та місцеві вибори.

За результатами нашого обрахунку, найвищий індекс інституціалізації мають такі партії: ВО «Батьківщина»; «Європейська Солідарність»; «Свобода»; «Слуга народу»; «Опозиційна платформа – За життя» – 12,36.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завадская М. Проблема измерения политической институциализации: современное состояние исследований. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problema-izmereniya-politicheskoy-institutsionalizatsii-sovremennoe-sostoyanie-issledovaniy/viewer

2. Лебедюк В., Гоменюк А. Протопартії, квазіпартії чи політичні партії в Україні. URL: https://eprints.oa.edu.ua/6263/1/1.pdf

3. Мелешевич А. Проблеми інституціоналізації та перспективи розвитку партійної системи України. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р.* Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 46–64.

4. Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних. Серія “Studia Regionalistica” / № 9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород : ЗІППО, 2016. 252 с.

5. Топ 20. Рейтинг активності та ефективності політичних партій України. Київ : Міжнародний центр перспективних досліджень, 2019. 42 с.

6. Рибій О. Критерії та інші орієнтири для аналізу рівня інституціалізації партійної системи та політичних партій в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних ім. І.Ф.Кураса НАН України.* 2012. № 3 (59). С. 98–108.

7. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 436 с.

8. Basedau M., Stroh A. Measuring party institutionalization in developing countries: A new research instrument applied to 28 African political parties. *GIGA research programme: Legitimacy and efficiency of political systems.* Hamburg, 2008. N. 68. P. 5–28.

9. Mainwaring S., R. Scully Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. Stanford, CA: Stanford University Press, 1995. 578 p.

10. Randall V., Svasand L. Party institutionalization in new democracies. *Party Politics.* 2002. Vol.8. № I. P. 12–24.

УДК [323(477):339.9]:172.15
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.5

РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНИ ЯК ГОЛОВНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ПАТРІОТИЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

UKRAINE REFORMING AS THE MAIN STRATEGY FOR THE PATRIOTISM DEVELOPMENT IN GLOBALIZING CHALLENGES

Лісовський В.М.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
orcid.org/0000-0003-4101-7290

У статті автором розглядаються підходи до визначення проблеми й ризику, котрі спричиняють появу низки нових глобальних викликів, що безпосередньо впливають на національний розвиток України. Здійснюється пошук нових шляхів та ефективних механізмів соціально-економічного відродження України. Аналізуються основні дослідження сучасних тенденцій глобальних інтеграційних процесів, які не залишають осторонь Україну, про що свідчить її геополітичний курс увійти в європейський простір у статусі правової, демократичної та соціальної держави, що зумовлює потребу у внутрішній трансформації системи публічного управління на засадах європейської концепції «належного врядування» та її базових принципах: відкритості, інноваційності, співпраці та взаємодопомоги, інтеграції різних соціальних структур. Держава повинна забезпечити людям однакові «правила гри» в житті, а далі сама людина несе відповідальність за те, як вона ці шанси використає. Саме тому після того, як світ вступив у нове тисячоліття, у народу постає питання, яких форм набуває сьогодні нова українська держава, чи спроможна чинна влада стати необхідним складником ефективного розвитку впливу на суспільне життя, на яке чекає все населення. Протистояти глобалізаційним викликам здатна лише та держава, яка має активну систему управління, максимально оберігає свій суверенітет. У зв'язку з вищезгаданими гаслами особлива увага української влади звернута на сучасні технології держави щодо процесу формування патріотичного виховання молоді, які характеризують структурні компоненти впливу державно-патріотичної ідеології на духовний потенціал населення країни. Розкривається динаміка впливу політичної культури на сучасний виховний процес в умовах еволюції суспільства України на засадах демократизації, духовності, соціально-етичних цінностей, що є пріоритетним у ствердженні принципів гуманізму, моральності, поважного ставлення до кожної людини. Повага до державної мови, піднесення її престижу серед громадян є важливим аспектом формування й розвитку особистості та основою національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: політична культура, патріотизм, виховання, демократія, державна влада.

The author examines approaches to identifying the problems and risks that cause a number of new global challenges that directly affect Ukraine's national development. New ways and effective mechanisms of socio-economic revival of Ukraine are carried out. The basic researches of the modern tendencies of global integration processes, that do not leave Ukraine aside, are analyzed. It is evidenced by Ukraine's geopolitical course to enter the European space in the status of a legal, democratic and social state, which determines the need for internal transformation of public administration system on the basis of the European concept of "proper governce" and its basic principles: openness, innovation, cooperation and mutual assistance, integration of different social structures. The state should provide people with the same "rules of the game" in life, and then it is the personal responsibility of an individual to use these chances. That is why, after the world has entered the new millennium, there a question arise among peopleas for what forms the new Ukrainian state is taking today, whether the incumbent government become a necessary component of the effective development of influence on social life, which is awaited by the whole population. To withstand globalization challenges is only able a state that has an active system of governance and preserves sovereignty to the fullest extent. In connection with the above slogans, special attention of the Ukrainian authorities is paid to the state's modern technologies as for the process of formation of youth patriotic education, which characterize the structural components of the influence of the state-patriotic ideology on the spiritual potential of the country's population. The dynamics of the political culture influence on the modern educational process in the conditions of the evolution of Ukrainian society on the basis of democratization, spirituality, socio-ethical values, which is a priority in affirming the principles of humanism, morality, respectful attitude to every person, is revealed. Respectfulness for the state language, raising its prestige among the citizens is an important aspect of the formation and development of personality and the basis of national-patriotic education.

Key words: political culture, patriotism, education, democracy, state power.

Постановка проблеми. Початок XXI століття призвів до появи нових змін у питаннях глобалізації, які певною мірою трансформували соціальну, політичну, економічну та державно-управлінські системи світу, у результаті чого будова світоустрою набула нових рис у процесах розвитку держав. Процес глобалізації різних сфер розвитку суспільств, у який утягнута й Україна, поряд із формуванням нових умов і джерел розвитку містить велику кількість ризиків і загроз для економічної безпеки держави [8, с. 13]. Найбільш складним питанням для сучасної України є пошук принципів і механізмів налагодження взаємозв'язків із глобальним світом, що тим самим дасть змогу чітко визначити її місце та роль у загальносвітовому просторі й окреслить шляхи подальшого

розвитку. На тлі загострення глобальних дисбалансів і кризових явищ значно актуалізувався науковий дискурс щодо регуляторної здатності держави в умовах глобальної відкритості утримувати макроекономічну стабільність та ефективну систему протидії деструктивним екзогенним впливам. Із початком ринкових трансформацій Україна зіткнулася із жорстким трансформаційним шоком, який активізував потребу у визначені та розбудові власного курсу співпраці з рештою світу як самостійного суб'єкта міжнародних економічних відносин. Формування й розбудова інноваційної моделі розвитку є надзвичайно актуальною для України [7]. Зміни, які відбулися в українському суспільстві від осені 2013 року (анексія Криму), призвели до переосмислення й оновлення уявлень про Україну та українців як у самих громадян держави, так і у світовій спільноті. Громадянське суспільство в системі національної безпеки України, війна на Сході України показали, що суспільство має бути не тільки споживачем безпеки, а й учасником її збереження та посилення в умовах загроз незалежності держави, адже події, що сталися в Україні після Революції Гідності, на превеликий жаль, виявили недостатню спроможність органів державної безпеки протистояти впливу Російської Федерації на ситуацію в Україні й подальшому вторгненню її на українську територію. Це зумовило формування особливостей сучасної ролі людини патріота та його місця в розбудові нової української держави, де повністю будуть виконуватися статті Конституції України щодо прав і свобод усіх верств населення, яке проживає на території України [2].

На наш погляд, патріотизм громадян України як інтегрувальна основа відродження духовних цінностей суспільства повинен стати стабілізуючим чинником національної та громадянської злагоди в державі. «Майдан» 2013–2014 років, що пройшов переважно під національними прапорами, антитерористична операція на Донбасі, а також активізація волонтерського руху по всій країні зумовили необхідність визначатися народу України з власним ставленням до поняття «національний патріотизм», а не вирішення проблем матеріальною зацікавленістю.

Сьогодні загальнодержавний сектор України з появою нової влади внаслідок проведення виборів 2019 року перебуває на стадії транзитивних змін і відображає радикальні перетворення в різних сферах розвитку країни. Поширення процесів економічної глобалізації роблять дедалі актуальнішими питання забезпечення їхньої конкурентоспроможності як запоруки поступального розвитку. За індексом конкурентоспроможності Україна перебуває в оточенні країн, що розвиваються. За короткий період Україна вимушена практично з нуля створювати умови для створення нової внутрішньої та зовнішньої політики. Одним із основних керівних документів стратегічного рівня, який розкрив основні засади прийняття й реалізації державно-управлінських рішень щодо реалізації національних інтересів, запобігання і протидії світовим загрозам, став Закон України «Про національну безпеку України». Документ визначив основні стандарти розбудови Сектору безпеки і оборони України з принципами безпекової й оборонної політики Європейського Союзу (далі – ЄС) і Північноатлантичного Альянсу (НАТО). У цих законодавчих актах пріоритет надано передусім правовому регулюванню у сферах воєнної, державної, громадської безпеки та захищеності критичної інфраструктури України [6].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення результатів аналізу тенденцій участі України на міжнародній арені, що свідчать про серйозні недоліки в зовнішньополітичній політиці нашої країни. Так, маючи унікальне геоекономічне положення, високий науково-технічний потенціал і низку інших конкурентних переваг, Україна стрімко втратила зовнішні ринки. На наш погляд, насамперед це пов'язано з військово-політичним становищем країни (війна на Сході країни), що призвело протягом останніх років до скорочення загального товарообігу, який постійно скорочується. Непрозора та корумпована процедура експортно-імпортних операцій відбиває в багатьох інвесторів навіть думки займатися зовнішньоекономічною діяльністю [4]. Вагомим чинником позитивних зрушень у цьому напрямі може стати нова Угода, яку оголосив Президент на всесвітньому форумі в Давосі «Про спрощення процедур торгівлі». «Нова українська влада будує рівні правила гри для всіх, очищує судову систему, діджиталізує процеси, втілює життєво важливі реформи та схвалює життєво важливі закони». За словами голови держави, в України є необхідні для успіху ресурси: «сприятливі кліматичні умови, вигідне географічне розташування, невичерпний аграрний та індустріальний потенціал і наш найцінніший ресурс: неймовірно креативні і дуже талановиті люди» [3]. Україна залишається однією з небагатьох країн у Східній Європі, яка не має належної системи державної фінансової підтримки експорту, і ця обставина негативно впливає на просування товарів і послуг українських підприємств на міжнародні ринки. Разом з тим варто визнати, у якому стані перебуває конструювання нової «української нації» на сучасному етапі в умовах глобалізації як нового типу світового розвитку, що знаменує появу нових магістральних тенденцій, за якими буде розвиватися світ упродовж майбутніх десятиліть. З'ясувати, яка модель патріотичного виховання населення держави сьогодні є найбільш ефективною, на основі наявних світових та українських досліджень феномена

патріотизму та з урахуванням світових глобалізаційних та інтеграційних процесів визначити особливості, шляхи й перспективи формування молодіжного патріотизму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізаційних викликів одним із головних завдань для розвитку національних економік є оптимальне використання різних комбінацій економічних ресурсів. Лібералізація зовнішньої торгівлі, перспектива зростання надходження іноземних інвестицій, збільшення доступу до ресурсів і низка інших можливостей зумовлюють створення інтеграційних угрупувань, а також їх розширення (наприклад, ЄС). У світлі реформаційних та інтеграційних процесів, що відбуваються в Україні в усіх сферах життєдіяльності суспільства, відповідності українського законодавства міжнародним нормам, питання вивчення правових джерел і специфіки діяльності органів управління в Україні набули особливого наукового інтересу. Трансформації, що відбуваються сьогодні в усіх ключових напрямах життя держави, є фундаментом для якісних змін у середньостроковій перспективі, основою для підвищення добробуту й рівня життя нас із вами – громадян України.

Системна та орієнтована на результат робота Уряду сфокусована на досягненні таких стратегічних цілей:

– Забезпечення подальшого економічного зростання країни шляхом створення сприятливих умов для розвитку бізнесу й залучення інвестицій, реформування енергетичного сектору, подальшої модернізації промисловості й розбудови інфраструктури.

– Підвищення ефективності врядування та якості надання державних послуг завдяки залученню нових професійних кадрів і впровадженню сучасних управлінських практик у роботу державних органів.

– Створення сприятливих умов для розвитку людського капіталу через покращення якості медичних послуг і забезпечення рівного доступу громадян до них, адаптація системи освіти до сучасних вимог, підтримка української культури та спорту.

– Дієва підтримка інституцій, завданням яких є боротьба з корупцією та забезпечення верховенства права, формування основ для реального захисту приватної власності, забезпечення виключної рівності перед правосуддям [5].

Існують різні точки зору на тлумачення глобалізації. Найбільшого розроблення проблеми глобалізації набуває в західноєвропейській науці, яка представлена такими вченими, як З. Бауман, З. Бжезинський, Д. Белл, Л. Браун та ін. Окремо доцільно виділити, зокрема, такі праці: «Глобалізація» І. Веллернстайна, «Зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, «Глобальний капіталізм» А. Гідденса, «Що таке глобалізація?» У. Бека, «Великий розрив» Ф. Фукуями, «Глобалізація та міжкультурний діалог» У. Макбрайда, «Контури світу в першій половині XXI століття й далі» А. Беттлера, «Шок майбутнього» О. Тоффлера й ін. Серед праць вітчизняних учених на особливу увагу заслуговують розробки О. Білоруса, І. Грицяка, І. Надольного, В. Князєва, І. Кравченко, С. Майбороди, Т. Мотренка, В. Мунтіяна, Н. Нижник та ін. [1] Щодо питання європейської інтеграції України, то з підписанням Угоди й набуттям чинності 1 вересня 2017 року Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода про асоціацію) почався новий етап в історії України. Цим ми підтвердили не лише вектор зовнішньої політики, а й загальний формат розвитку держави. Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням стала найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором із третьою країною, коли-небудь укладеним ЄС. Вона стала яскравою демонстрацією якісно нового формату відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та європейської інтеграції» [9].

Логічним продовженням забезпечення реалізації Угоди про асоціацію та вдосконалення діяльності органів державної влади, залучених до цього процесу, став Указ Президента України «Питання європейської та євроатлантичної інтеграції» № 155/2019, підписаний 20 квітня 2019 року. Метою Указу є забезпечення незворотності європейського курсу України, відповідно до нього було затверджено План заходів з реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі [10]. Історичний досвід наочно свідчить про вирішальну роль патріотичного чинника у формуванні масової свідомості народу й дає можливість сформулювати низку уроків, які, на нашу думку, здатні конкретизувати та спрямувати процес формування патріотичних цінностей сучасного українського суспільства. Урок перший – історичний. Нігілістичне заперечення основ патріотичної ідеології попередників, досягнень і здобутків національної історії призводить до втрати патріотичних орієнтирів народу. Природний процес самовизначення національної свідомості України відбувався на початку незалежності в спосіб кардинального дистанціювання від Росії (до речі, аналогічні процеси відбувалися в Російській Федерації стосовно України) та ревізії історичної спадщини єдиної держави. Дискредитація радянської історії призвела до суттєвого зменшення кількості людей, які пишаються власною державою. Це сприяло зростанню актуальності питань національної та культурної ідентичності й, зокрема, патріотизму як почуття, як цінності, як життєвої позиції. Роль патріотизму як цінності полягає в консолідації суспільства та забезпеченні миру всередині кра-

їни, окрім того, на особистісному й суспільному рівні він є рушійною силою розвитку держави в економічній, соціальній, культурній сферах. Об'єктом дослідження є патріотизм як одна із суспільних цінностей. Власне, проблему патріотизму в українському суспільства досліджували О. Легун, М. Качур, Г. Ващенко, Г. Коваль, О. Духовна-Кравченко, Ю. Логвиненко. Однак розробленість проблеми формування цінності патріотизму в молодіжному середовищі вважається нами недостатньою, зокрема, з огляду на останні суспільно-політичні перетворення в Україні. Патріотизм у найзагальнішому розуміння – це любов до Батьківщини. Для кожної людини у світі її рідний край – найдорожчий і наймиліший серцю. Це той клаптик землі, що привітав її із життям, де минули дитячі роки, де живуть найближчі люди. Такі почуття зрозумілі, вони природні. Далі вони поширюються на цілу країну, у якій людина живе, на людей, що говорять однією мовою та створюють спільну культуру. Методи реалізації державно-патріотичної ідеології, багатоманітність і багатофункціональність яких диференціюється залежно від безпосередніх завдань, реалізується у відповідних нормативних документах: Указі Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» від 18 травня 2019 року № 286/2019, яка зазначає, що в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування в громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції й законів України, соціальної активності й відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності й територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей. Ключові положення Указу Президента враховані під час підготовки Наказу Міністерства освіти і науки України від 29 липня 2019 року № 1038. Наказом викладено в новій редакції Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України, у якій, зокрема, ураховано незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, що закріплено змінами до Конституції України, проведення операції Об'єднаних сил, відповідно до Указу Президента, уточнено складники національно-патріотичного виховання. Варто зазначити, що питання національно-патріотичного виховання розкривається наскрізно в рамках програми «Нова українська школа» в поступі до цінностей», яка розглянута та затверджена вченими радами Інституту проблем виховання (протокол від 2 липня 2015 року № 6) та Інституту модернізації змісту освіти (протокол від 26 вересня 2018 року № 7).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, глобалізація фактично призвела до різкого збільшення кількості недержавних суб'єктів міжнародного життя, які володіють не меншими фінансовими ресурсами та відповідними політичними інструментами, ніж інші уряди, проте здатні діяти на території десятка країн, не дотримуючись при цьому ніяких міжнародно-правових норм. Із цього приводу досить часто проводять паралелі між глобалізацією та індустріалізацією, адже сьогодні чітко визначено: Україна потребує глибокої модернізації всіх сфер суспільного життя шляхом залучення й умілого використання у своїх національних інтересах тих ресурсів, які привносяться процесами глобалізації. Найбільш складним питанням для сучасної України є пошук принципів і механізмів налагодження взаємозв'язків із глобальним світом, що тим самим дасть змогу чітко визначити її місце та роль у загальносвітовому просторі. Система державного управління України має бути не лише максимально адаптованою до нових глобалізаційних умов розвиту, а й володіти потужним інструментарієм впливу на них, а також використання їх на користь реалізації власних національних інтересів. Це, у свою чергу, дасть змогу Україні виробити нову геополітичну стратегію, яка сприятиме її ефективному економічному, політичну та духовному розвитку. Процес національного патріотичного виховання молоді в українському суспільстві на сучасному етапі розвитку повинен визначається об'єктивними й суб'єктивними факторами, що викликані економічними, соціальними, духовними та іншими змінами. Отже, основою розвитку ефективної держави є формування парадигми спільних інтересів держави й суспільства, що передбачає утвердження системоутворювальних принципів захисту природних і громадських прав і свобод людини, а сприяння розвитку громадянським ініціативам має бути пріоритетним політичним і стратегічним завданням держави як умова її стійкості й ефективності, запорукою національної безпеки, опором до внутрішніх і зовнішніх викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Використання потенціалу недержавних аналітичних центрів у формуванні політики національної безпеки : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2119/.

2. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства / за заг. ред. В. Мартинюка. *Центр глобалістики «Стратегія XXI».* 2018. URL: https:// geostrategy.org.ua/images/blok_XXI-end_0202.pdf.

3. Зеленський В. Всесвітній економічний форум Давос. 22.01.2020. URL: https://ua.korrespondent.net/ukraine/4185324-vystup-zelenskoho-v-davosi-onlain-transliatsiia.

4. Непрядкіна Н.В. Перспективи розвитку експортного фінансування в Україні із залученням експортних кредитних агентств. *Бізнес Інформ.* 2014. № 4. С. 25–29.

5. Деякі питання реформування державного управління : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1034.

6. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19.

7. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості : національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Умань : Видав.-поліграф. центр «Візаві», 2012. 412 с.

8. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації : колективна монографія / кол. авт. за ред. А.П. Полікова, О.А. Довгаль. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 316 с.

9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 19 грудня 2015. *Офіційний веб-портал КМУ.* URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_(body).pdf.

10. Про питання європейської та євроатлантичної інтеграції : Указ Президента України від 20 квітня 2019 року за № 155/2019. *Офіційний веб-портал Президента України.* URL: https://www.president.gov.ua/documents/1552019-26586.

УДК 321
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.6

КРИТЕРІЇ АСИНХРОННОСТІ ФУНКЦІАНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ

ASYNCHRONITY CRITERIA FOR THE FUNCTIONING OF THE POLITICAL SYSTEM OF TRANSITIONAL SOCIETIES

Лясота А.Є.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття присвячена актуальній проблемі політичних систем перехідного типу. Досвід функціонування незалежної української держави свідчить про існування серйозних складнощів на шляху демократизації політичної системи. Автор робить висновок, що асинхронність функціонування політичної системи зумовлює низка чинників: домінування в політичному процесі олігархічних груп, слабкість інститутів громадянського суспільства, недосконалість інституційних механізмів контролю за діяльністю політичних еліт з боку суспільства. Деструктивний вплив позначених факторів на процес демократизації політичної системи посилюється за рахунок організації політичних практик на принципі латентності.

Прояви асинхронності наявні на різних рівнях політичної системи. На думку автора, першочерговим завданням у дослідженні асинхронності є вивчення її проявів на макрорівні політичної системи. Цей рівень функціонування політичної системи включає два аспекти: внутрішній і зовнішній. Проаналізуємо внутрішній аспект макрорівня політичної системи, який може бути розкритий через характеристики політичного режиму.

Політичний режим як функціональна характеристика політичної системи формує стійкі взаємодії за вертикаллю «держава – суспільство». Такі взаємодії залежно від типу політичного режиму характеризуються різною мірою латентності. Найбільш високим ступенем латентності характеризуються політичні режими, для яких принцип латентності стає системотворчим чинником. До таких політичних режимів належить тоталітаризм. На іншому полюсі умовної класифікації знаходяться політичні системи, у яких політичний режим відповідає критеріям розвиненої демократії. Особливий інтерес становлять проміжні типи політичних режимів, оскільки ступінь латентності політичних взаємодій у таких політичних системах залишається невідомим.

Автор на підставі аналізу функціональних і дисфункціональних станів політичної системи, а також аналогічних станів політичних інститутів досліджує критерії асинхронності функціонування політичної системи перехідних суспільств.

Ключові слова: асинхронність, політична система, латентність.

The article deals with the current problem of transitional political systems. The experience of functioning of an independent Ukrainian state testifies to the existence of serious difficulties in the way of democratization of the political system. The author concludes that the asynchronous functioning of the political system causes a number of factors: dominance in the political process of oligarchic groups, weakness of civil society institutions, imperfection of institutional mechanisms for controlling the activity of political elites by society. The destructive influence of these factors on the process of democratization of the political system is exacerbated by the organization of political practices based on the principle of latency.

Asynchronous manifestations are present at different levels of the political system. According to the author, the primary task in the study of asynchrony is to study its manifestations at the macro level of the political system. This level of functioning of the political system includes two aspects: internal and external. Let us analyze the internal aspect of the macro-level of the political system, which can be revealed through the characteristics of the political regime.

The political regime, as a functional characteristic of the political system, forms stable interactions vertically “state – society”. Such interactions, depending on the type of political regime, are characterized by varying degrees of latency. The highest degree of latency is characterized by political regimes, for which the principle of latency becomes a systemic factor. Such political regimes include totalitarianism. At the other end of the conditional classification are political systems in which the political regime meets the criteria of advanced democracy. Of particular interest are intermediate types of political regimes, since the latency of political interactions in such political systems remains unknown.

On the basis of the analysis of functional and dysfunctional states of the political system, as well as similar states of political institutions, the author investigates the criteria of asynchronous functioning of the political system of transitional societies.

Key words: asynchrony, political system, latency.

Постановка проблеми. Одним із основних принципів асинхронності функціонування політичної системи, що передбачає не тільки прихованість певних структурних елементів і функцій, а й наявність прихованих взаємодій суб’єктів політичного процесу є латентність. Не викликає сумнівів факт існування латентного складника у функціонуванні політичних систем різного типу. Це означає, що латентність властива не тільки перехідним політичним системам, які здійснюють перехід від одного якісного стану до іншого, а й достатньо стабільним демократичним систем. Різ-

ниця полягає лише в обсягах латентних взаємодій на політичному рівні і ступені їх впливу на ефективність політичної системи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета й завдання роботи – дослідити основні критерії асинхронності функціонування політичної системи перехідних суспільств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення зазначеної мети дослідження необхідно конкретизувати поняття політичного режиму. У політичній науці існує два основні підходи до трактування політичного режиму. Обидва підходи оформилися в зарубіжній політології. Перший – правовий, співвідносить політичний режим із політичною системою суспільства. Американський політолог Р. Макрідіс під політичним режимом розуміє «закріплений у конституції й законах спосіб функціонування політичної системи, методи управління, міру політичної свободи та відкритості країни. Характер політичного режиму визначається історичним періодом, який переживає держава, політичною системою, що склалася, ходом політичного процесу й розстановкою політичних сил. На нього впливають політичні традиції та норми, політична культура, усі компоненти політичної системи» [8, с. 10].

Другий підхід до розуміння політичних режимів спочатку обґрунтовано в роботах французького політолога М. Дюверже. На думку вченого, політичний режим являє собою соціально-політичний механізм, за допомогою якого здійснюється взаємодія керуючих і керованих. Цей підхід отримав назву соціологічного. Пізніше в рамках соціологічного підходу більш широке трактування політичного режиму дав Ж.-Л. Кермон. На його думку, «політичний режим це сукупність елементів ідеологічного, інституціонального й соціологічного порядку, які сприяють формуванню політичного управління країною в певний період її розвитку» [9, с. 12].

Вочевидь, правові трактування політичного режиму є більш вузькими та формальними, оскільки орієнтуються на виділення лише політичних аспектів режиму, тоді як соціологічний підхід до розуміння політичного режиму привносить соціальний складник і є більш широким. Під час дослідження політичної латентності як одного з основних принципів асинхронності функціонування політичної системи правовий підхід видається нерелевантним. Причина полягає в тому, що більшість неформальних аспектів взаємодії політичної системи із суспільством за такого підходу опиняється поза межами аналізу. Отже, політичний режим у контексті досліджуваної проблеми повинен тлумачитися більш широко, тобто з позицій соціологічного підходу.

У цьому стосунку найбільш зручним є трактування політичного режиму, запропоноване українським дослідником Г. Шипуновим. На його погляд, політичний режим можна визначити як «спосіб функціонування політичної системи, який забезпечує регуляцію її роботи та виявляється у вигляді сукупності найбільш типових для цього суспільства способів організації та функціонування основних політичних інститутів, комплексу методів та засобів (у тому числі ідеологічного порядку), що використовують органи влади для впливу на підвладних, а також системних принципів, на які вони при цьому опираються, які оформляють та структурують реальний процес взаємодії держави, суспільства, особистості, відображаючи тим самим фактичний стан конкретних політичних відносин, прав та свобод громадян, ступінь їхньої політичної активності, стан законності» [7].

Щодо класифікації політичних режимів найбільш значущим критерієм видається співвідношення та характер взаємодії держави й суспільства. Як зазначає дослідниця І. Шакірзянова, «зміст політичного режиму визначається взаєминами між двома політичними субстанціями – владою і свободою. Саме обсяг повноважень влади, способи та методи її діяльності, ступінь свободи індивідів дають змогу належно оцінити характер чинного в певному суспільстві політичного режиму» [6].

Класифікація політичних режимів за зазначеним критерієм становить певний основний напрям у політичній науці. На цій основі політичні режими поділяються на демократичні й недемократичні – авторитарні й тоталітарні. Формально більшість сучасних політичних систем заявляє свою демократичну якість, що відображено в правовій базі держави. Отже, такі системи законодавчим шляхом затверджують прозорість як системоутворювальний принцип, прозорість у співвідношеннях держави та суспільства. Однак на практиці, зокрема, в перехідних системах реалізуються дещо інші формати взаємодії держави та суспільства, коли поряд із прозорими взаєминами існують й латентні.

Більшість політологів ставить під сумнів демократичність політичних режимів перехідних систем. Для визначення таких режимів використовуються такі поняття, як «керована демократія», «делегативна демократія», «авторитарна демократія» тощо. На відміну від подібних режимів, розвинута демократія характеризується певними рисами.

У країнах із розвиненою демократією режими мають організаційну специфіку, яка визначається національною політичною культурою й наявною історичною ситуацією. Тим не менше незмінною умовою функціонування демократичного режиму залишається прозорість процесів формування та реалізації влади. Безумовно, у цьому випадку транспарентність є відносною. Заперечувати наявність латентних секторів політики в цих політичних системах не варто. Основна відмінність роз-

винених демократій від інших гібридних режимів полягає в тому, що формат політичних інститутів і найбільш суттєвих політичних практик більшою мірою відповідає принципу відкритості.

Якщо оцінювати сучасні демократії з нормативного погляду, то елемент асинхронності, наявний в організації режиму, пов'язаний передусім з олігархічною основою політичної системи. Однак і така основа не представлена в чистому вигляді. Швидше за все мова йде про переплетення олігархічних і демократичних засад у розвинених демократіях.

Протилежним полюсом демократії є тоталітарний політичний режим. Опис тоталітаризму й визначення його важливих характеристик представлені в роботі Х. Арендт «Джерела тоталітаризму». Як основні ознаки тоталітаризму виділені терор як норма управління суспільством, контроль однієї політичної організації над всіма соціальними підсистемами (політикою, економікою, культурою тощо); всеосяжна ідеологія як інструмент такого контролю [1, с. 393–396].

Тоталітарний режим, становлячи протилежність демократії, припускає домінування принципу латентності в організації взаємодії «держава – суспільство». Актори політики в тоталітарній державі забезпечують власну легітимацію не тільки за допомогою ідеології, а й за допомогою погрози насильства. Політична сфера за подібної організації взаємовідносин держави й суспільства є максимально латентною для суспільства. Формування латентних порядків у тоталітарній держави відбувається за наявності асинхронності функціонування політичних інститутів. Вищі посади в державі посідають представники однієї політичної партії, яка закріплює так свій монопольний характер. Державний апарат обслуговує інтереси представників цієї партій, яка монополізує всю владу в країні.

Не менш значущим чинником асинхронності функціонування політичної системи в країнах із цим режимом стає процес елітоутворення. Цей процес має бути таким, щоби забезпечувати відтворення чинного типу політичного режиму. Оскільки для підтримки якісної визначеності режиму необхідний конкретний тип політичної еліт, то й процес елітоутворення ґрунтується на принципах закритості, що говорить про його відірваність від суспільства. У тоталітарній системі латентність продукується правлячою елітою, а сам процес прийняття рішень прихований від суспільства, чому повною мірою сприяє відсутність незалежних ЗМІ. Типовим прикладом серед сучасних політичних систем є тоталітарний режим Південної Кореї.

Варто зазначити, що латентність як принцип організації основних владних взаємодій (мається на увазі тоталітарний режим) ефективна до певного моменту. До тих пір, поки не буде вичерпаний основний політичний ресурс системи, мова може йти як про ідеологію, так і про роль харизматичного лідера. За тоталітарного політичного режиму система може бути досить стійкою. Згодом домінування принципу латентності як системотворчого чинника призводить систему до незворотних змін через низьку динамічність тоталітарної системи й обмежену можливість отримання ресурсів ззовні.

Проміжне становище між тоталітарним і демократичним режимами займає авторитаризм, що включає в себе елементи тоталітаризму й демократії. Термін «авторитаризм» використовується в науці для опису недемократичних режимів, для протиставлення демократії тоталітаризму. Авторитаризм руйнує інститути, що відкривають шлях до політичної участі і сприяють мобілізації опозиційних настроїв, хоча водночас і припускає деякі форми політичної участі, наприклад, щоб громадяни могли висловити свої претензії, звертатися зі скаргами до представників влади. Така обмежена участь громадян у політичному житті створює певний аналог зворотного зв'язку, щоб сприяти мобілізації мас на підтримку режиму та зміцненню його легітимності. Зрозуміло, що в умовах авторитаризму суспільство не спроможне контролювати діяльність органів держави, однак разом із тим зберігається певна автономія особи й громадянського суспільства в позаполітичних сферах. Хоча громадянське суспільство й перебуває під певним контролем держави, але в ньому відсутня всеохопна система політичної мобілізації мас режимом, нема панівної ідеології, репресії не мають тотального характеру тощо. Режим не прагне до радикальної перебудови суспільства. Правителі, маючи владу, використовують її обмежено. Цей режим робить населення політично пасивним. Ідеологія авторитарних режимів складається з низки ідей: патріотизму, націоналізму, порядку, соціальної справедливості, економічного росту, модернізації та повернення до духовності. Вибір ідеологічних складників часто залежить від особистих поглядів лідера. Авторитаризм виникає в умовах, якщо громадянське суспільство або не спроможне контролювати державні структури, або саме суспільство опинилося під загрозою розпаду [5, с. 20–21].

Дослідники виокремлюють три різновиди авторитаризму. Перший варіант – м'який (демократичний), за якого зберігаються основні економічні та політичні свободи, але обмежується певне дуже важливе коло демократичних прав, які дають суспільству змогу контролювати дії влади. Другий варіант – помірний або навіть жорсткий авторитаризм, який застосовує в політичній сфері досить тверді авторитарні принципи. Третій варіант – жорсткий авторитаризм, змикається з тоталітаризмом і за певних умов переходить у нього. Для формування цього режиму, зумовленого не тільки економічним чинником, величезне значення мають

соціальні, зовнішні та інші проблеми. Владні структури можуть удатися до тотального державного регламентування й контролю над усіма сферами суспільного життя [4, с. 21].

Вочевидь, що у двох перших випадках авторитаризму більшість обмежень мають політичний характер і поширюються в основному на політичну сферу. Несанкціонована політична активність окремих соціальних груп і їх організацій присікається правлячою елітою, отже, політична сфера за авторитарного режиму характеризується досить високим рівнем латентності.

Відсутність опозиції та політичних утворень, непідконтрольних владі, є системотворчим чинником авторитарних політичних систем. В окремих випадках подібні обмеження поширюються не тільки на політичні організації, ай на соціальні.

Отже, у певних випадках процес зниження рівня латентності політичних відносин тягне за собою зниження асинхронності політичної системи. Ця обставина має враховуватися політичними елітами, які здійснюють демократизацію політичної системи. В умовах перехідних процесів делатентизація політичних процесів повинна мати послідовний характер.

У макрополітичному контексті асинхронність формується не тільки внаслідок внутрішніх режимних особливостей політичної системи, а й у результаті її взаємодій з іншими політичними системами. Зовнішні взаємодії політичної системи з іншими системами також можуть бути проаналізовані як макрорівневі явища. Зовнішня політика як форма діяльності конкретної держави спрямована на врегулювання відносин з іншими державами, зарубіжними партіями та громадськими організаціями, а також міжнародними організаціями. Зовнішня політика спирається на економічний, демографічний, військовий, науково-технічний і культурний потенціали держави. Вочевидь, що держави володіють різними потенціалами. У результаті сила їхнього потенціалу визначає можливості зовнішньої політики на тих чи інших напрямах, ієрархію пріоритетів у постановці та реалізації зовнішньополітичних цілей.

Традиційно до основних форм здійснення зовнішньої політики зараховують установлення дипломатичних відносин між державами; відкриття представництв держави при міжнародних організаціях або членство в них; співробітництво з дружніми державі зарубіжними громадськими рухами, об'єднаннями й організаціями; здійснення й підтримка на різних рівнях контактів із представниками держав, міжнародних громадських структур, із якими ця держава не має дипломатичних відносин або дружніх відносин, але в діалозі з ними зацікавлена з тих чи інших причин.

Зазначені форми зовнішньополітичної діяльності регламентуються формальними нормами, здійснюються відкрито і спрямовані на досягнення й захист національних інтересів. У цьому стосунку видається доречним виділити структуру зовнішньополітичних інтересів, яка включає: 1) інтереси окремих соціально-політичних сил; 2) національні інтереси, що охоплюють потреби всього суспільства, безпеку й цілісність держави; 3) загальнолюдські інтереси в глобальному вимірі.

В умовах функціонування перехідних спільнот їхні зовнішньополітичні взаємодії здійснюються далеко не завжди відповідно до принципів відкритості й на формальній основі. Існують латентні зовнішньополітичні взаємодії. Можна припустити, що подібні відносини формуються в умовах, коли змістом зовнішньополітичних взаємодій стають не національні інтереси, а інтереси певних соціально-політичних сил (наприклад, опозиції). Отже, латентні зовнішньополітичні взаємодії здійснюються в інтересах держави-ініціатора цих відносин, яка прагне посилити власний потенціал, з одного боку, і певної групи, що переслідує вузький інтерес, – з іншого.

Подібна політика суперечить національним інтересам тієї держави, щодо якої проводиться цей тип політики. Найбільш сильні зовнішньополітичні актори мають можливість транслювати й забезпечувати підтримку власних інтересів у внутрішньополітичної сфері слабших зовнішньополітичних агентів. При цьому подібний вплив може здійснюватися й без порушення формальних норм, що закріплюють суверенітет держави. Держава з високою зовнішньополітичною вагою, переслідуючи власний латентний інтерес, може активно використовувати конвенційні засоби. До категорії таких належить, наприклад, «публічна демократія». Згідно з класичним визначенням, публічна дипломатія передбачає наявність «програм, фінансованих урядом і спрямованих на інформування та здійснення впливу на громадську думку в інших країнах» [10]. Так, «публічна дипломатія» країн розвиненої демократії абсолютно конвенційно акцентує ідею поширення та зміцнення демократії у світі, при цьому приховує власні інтереси глобальної економічної та політичної експансії.

У макрополітичному контексті асинхронність може полягати в латентній зацікавленості зовнішньополітичних гравців, яка мала місце в ході організації так званих «кольорових революцій».

Іншу роль НУО відіграють у демократичних суспільствах. Безумовно, у демократичних політичних системах із розвиненим громадянським суспільством роль НУО дуже значна. Їх функціонування спрямовано на підвищення ефективності політичних інститутів, контроль над ними в інтересах тих груп, які представляє конкретна організація. Ця практика функціонування НУО в демократичному суспільстві перешкоджає формуванню латентних порядків та утворенню латентних функ-

цій у політичних інститутів. Транслюючи інтереси різноманітних груп населення, НУО покликані зосереджувати увагу не на політичних, а на соціально-економічних і культурних аспектах життя.

Як бачимо, державні інститути й політична діяльність теоретично винесені з контексту функціонування НУО. Незалежний неурядовий сектор являє собою об'єднання громадян різних організаційно-правових форм, які формуються в міру усвідомлення того факту, що вирішувати в суспільстві проблеми, що наростають, та обстоювати свої інтереси варто об'єднавшись в організації, незалежні від влади. Основними напрями діяльності НУО є:

- відстоювання прав громадян, у тому числі на здорове навколишнє середовище;
- підтримка (безпосередньо, частіше адресно або лобіюванням) соціально вразливих верств населення (діти-сироти, біженці, переселенці, інваліди та ін.);
- просвітницька й освітня діяльність;
- соціально-культурна діяльність та організація дозвілля;
- соціальна реабілітація;
- надання послуг населенню (благодійна й гуманітарна допомога, безкоштовні консультації);
- інформування влади про проблеми населення й відстоювання інтересів громадян [3, с. 9].

Отже, у перехідних політичних системах НУО стають політичними агентами, за допомогою діяльності яких відбувається реалізація латентних інтересів великих зовнішньополітичних гравців, при цьому латентні порядки, що формуються у функціонально слабких державах, мають екзогенну природу. Діяльність НУО, що фінансуються іноземними або міжнародними політичними акторами, далеко не завжди сприятиме становленню повноцінних організації громадянського суспільства.

У макрополітичному контексті асинхронність політичної системи має ендогенну або екзогенну природу. Ендогенна асинхронність продукується основними інститутами держави й залежить від ступеня демократичності політичного режиму. Екзогенна асинхронність є за своїм характером латентністю «до запитання». Водночас під час аналізу макрорівня політичних систем дослідники стикаються з інструментальною латентністю як основним критерієм асинхронності функціонування політичної системи перехідних суспільств. Такий тип латентності є наслідком закритості локальних територіальних утворень від традиційних суб'єктів політики. Це так звані «сірі зони» світової політики, у яких відбувається інтенсифікація загроз. Географічно до таких зон зараховують території слабо контрольовані традиційними суб'єктами.

Дослідники Д. Балуєв та О. Новосьолов відзначають, що для аналізу політичних процесів у «сірій зоні» не можуть застосовуватися ті аналітичні прийоми й схеми, які використовувалися традиційно. З погляду усталених норм міжнародних відносин «сіра зона» виглядає як «чорний ящик», на вході в який ми маємо ризики низького рівня, що породжуються новими акторами. На виході ж з'являються серйозні загрози існуванню традиційних акторів – держав. Крім конвергенції традиційних загроз низького рівня й переростання їх у загрози більш високого рівня, «сірим зонам» властива низка ознак:

- інтенсивна взаємодія різних типів суб'єктів світової політики, не стримувана традиційними міжнародними режимами й нормами міжнародного права;
- відсутність монополії держави на використання сили: інші актори – повстанські угруповання, організовані злочинні групи, приватні воєнізовані формування – у межах «сірої зони» використовують силові інструменти найчастіше більш ефективно, ніж держави;
- нетрадиційні та незаконні з погляду усталених формалізованих норм – економічні трансакції (наркотрафік, торгівля зброєю);
- незастосовність і неможливість упровадження в межах «сірої зони» традиційних моделей державного устрою й політичних систем (наприклад, ліберальної демократії) [2, с. 10].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Політичні процеси, що відбуваються в «сірих зонах», є латентними для суб'єктів світової політики. З іншого боку, така закритість створює складності методологічного характеру, пов'язані з обмеженими обсягами інформації про функціонування цих зон. Дослідження джерел латентності, особливостей її прояву в «сірих зонах» є значущим завданням. Таке дослідження передбачає аналіз політичних зв'язків на рівні світової політичної системи. Вирішення позначеного завдання видається авторові перспективним напрямом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2002. 539 с.

2. Балуев Д.Г., Новосёлов А.А. «Серые зоны» мировой политики / отв. ред. М.А. Троицкий. *Очерки текущей политики.* Вып. 3. Москва : Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2010. 40 с.

3. Пащенко В.І. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства: методологія дослідження та стан в Україні 2005 року : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / НАН України ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 2005. 16 с.

4. Сухонос В.В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризм. Суми : ВДТ Університетська книга, 2003. 336 с.

5. Сухонос В.В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Київ, 2000. 168 с.

6. Шакірзянова І.В. Політичний режим як фактор реалізації прав людини. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/1934/1/21.pdf (дата звернення: 05.02.2010).

7. Шипунов Г. Категорія «політичний режим»: суть та основні підходи щодо визначення. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11784/1/48_18Ukr_nac_ideya.pdf (дата звернення: 05.02.2010).

8. Macridis R.C. Modern Political Regimes. Patterns and Institutions. Boston, Toronto, 1986. 292 p.

9. Quermonne J.-L. Les régimes politiques occidentaux. Paris : Éditions du Seuil, 1986. 316 p.

10. Wolf Ch.Jr., Rosen B. Public diplomacy: How to think about and improve it. URL: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2004/RAND_OP134.pdf (дата звернення: 05.02.2010).

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.7

THE ELECTION PROCESS OF THE REGIONAL REPRESENTATIVES TO THE PARLIAMENT OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF AZERBAIJAN

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС РЕГІОНАЛЬНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ У ПАРЛАМЕНТ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Malikli Nurlana,
PhD Student
of the Lankaran State University

The mine goal of this article is to investigate the history of the creation of the Democratic Republic of Azerbaijan parliament, laws on parliamentary elections, and the regional election process in parliament. In addition, an analysis of the law on elections to the Azerbaijan Assembly of Enterprises. The article covers the periods of 1918–1920. The presented article analyzes historical processes, carefully studied and studied the process of elections of regional representatives to the Parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan. Realities are reflected in an objective approach. A comparative historical study of the election of regional representatives was carried out in the context of the creation of the parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan and the holding of parliamentary elections. The scientific novelty of the article is to summarize the actions of the parliament of the first democratic republic of the Muslim East. Here, attention is drawn to the fact that before the formation of the parliament, the National Assembly, in which the highest executive power, transferred its powers to the legislative body and announced the termination of its activities. It is noted that the Declaration of Independence of Azerbaijan made the Republic of Azerbaijan a democratic state. It is from this point of view that attention is drawn to the fact that the government of the Azerbaijan Democratic Republic had to complete the formation of institutions capable of creating a solid legislative base in a short time. In conclusion, it is noted that the Azerbaijani parliament has consistently created the legislative framework necessary for the recognition of the young republic in the world and for its legitimacy very quickly. It is emphasized that the law on parliament deserves praise as a political and legal document that serves as the legal basis for holding democratic elections.

Key words: Azerbaijan Democratic Republic, parliament, region, county, parliamentarians.

Мета статті – дослідити історію створення парламенту АДР, закони про вибори парламенту і регіональний виборчий процес у парламенті. Крім того, здійснити аналіз закону про вибори до Азербайджанської асамблеї підприємств. Стаття охоплює період 1918–1920 рр. У представленій статті аналізуються історичні процеси, ретельно досліджений і вивчений процес виборів регіональних представників у Парламент Демократичної Республіки Азербайджан. Реалії відображені і в об'єктивному підході. Проведено порівняльно-історичне дослідження виборів регіональних представників у контексті створення парламенту Демократичної Республіки Азербайджан і проведення парламентських виборів. Відзначається, що законодавча влада – правова основа створення тимчасового парламенту Азербайджанської Демократичної Республіки – була підтверджена законом «Про заснування парламенту Азербайджанської Демократичної Республіки», прийнятим Національними Зборами Азербайджану 20 листопада 1918. Науковою новизною статті є підведення підсумків діяльності парламенту першої демократичної республіки мусульманського Сходу. Звертається увага на те, що до формування парламенту Національні збори, яким вища виконавча влада передала свої повноваження законодавчого органу, оголосили про припинення своєї діяльності. Відзначається, що Декларація незалежності Азербайджану зробила Азербайджанську Республіку демократичною державою. Саме із цієї точки зору звертається увага на те, що уряду Азербайджанської Демократичної Республіки довелося завершити формування інститутів, здатних у короткі терміни створити міцну законодавчу базу. Відзначається, що парламент Азербайджану послідовно створив законодавчу базу, необхідну для визнання молодої республіки у світі і для її легітимності, дуже швидко. Підкреслюється, що закон про парламент заслуговує похвали як політико-правовий документ, який служить правовою основою для проведення демократичних виборів.

Ключові слова: Азербайджанська Демократична Республіка, парламент, регіон, повіт, парламентарії.

Introduction. On May 28, 1918, with the Declaration of Independence, the National Assembly of Azerbaijan announced to the world that the independent Democratic Republic of Azerbaijan was established. According to the last article of the Declaration of Independence, it was stated that the National Assembly was at the head of all Azerbaijan, and that the provisional government was responsible before the meeting of the Azerbaijan Assembly of Enterprises. The organization of the activity of the Democratic Republic of Azerbaijan and its recognition by the world states was a necessity of the time [1]. On November 20, 1918, 20 the Government of the Democratic Republic of Azerbaijan, taking into account this need, was able to carry out legislative activities for the pre-election period of the Assembly of Enterprises adopts the Law on the Institution of the Parliament of Azerbaijan [2, p. 14; 3, p. 82]. This law laid the foundations for the formation of the body to exercise legislative power in the Democratic Republic of Azerbaijan from December 7, 1918 to April 27, 1920. The law states that the parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan will be established in the 120 member and will function until the Azerbaijan Assembly of Enterprises is convened. The number of members of the National Assembly of Azerbaijan, rep-

resented by the South Caucasus Seismic Council, was expanded by 44 members, with 14 members previously elected to the Russian Assembly of Enterprises by four different political groups in the South Caucasus, pre-existing Muslim committees intended to form minority nations among themselves and, finally, with representatives from the trade and industrial union with the Baku Trade Council [1; 2, p. 14–15; 3, p. 82; 4, p. 36]. According to that law, it was necessary to determine 76 more than 44 predetermined members of parliament, at which point one of the 24,000 members was elected based on the demographic situation, national and religious identity of the population. At that time, according to the Caucasus calendar (the Caucasus calendar – the annual Caucasus publication of the Russian Empire from 1845 to 1916), 2,750,000 people lived in the territory of the Azerbaijan Democratic Republic. According to statistics, 1,900,000 were Muslims, 500,000 were Armenians, and 230,000 were Russians. According to these statistics and the Law on the Establishment of the Assembly of Azerbaijan, the right to send 80% of the Muslim population of the country, 21 Armenians, 10 Russians, 1 Germans, 1 Jews, were found. The law states that the "other minorities" living on the territory of the country are inadequate to accommodate large numbers. However, given the fact that Georgians and Poles are more numerous than other minorities, it was considered possible to send each (Georgian and Poles) delegates to the parliament [1; 2, p. 14; 3, p. 81]. In accordance with this rule, minority peoples had to elect all their representatives and the Muslim population to send them to the Parliament, with 36 members representing them. Because, as we have already mentioned, out of 80 representatives to represent the Muslim population under the law, 44 members of the South Caucasus Seim were considered to have received direct mandate to the Parliament of the Republic of Azerbaijan. In the event of resignation, death, or otherwise indirectly leaving the Assembly, one of the 44 members who constituted the principal members of the National Assembly and received a direct mandate to the Parliament must be nominated by another party to its place [1; 2, p. 15; 3, p. 82].

The **mine goal** of this article is to investigate the history of the creation of the Democratic Republic of Azerbaijan parliament, laws on parliamentary elections, and the regional election process in parliament. In addition, an analysis of the law on elections to the Azerbaijan Assembly of Enterprises. The article covers the periods of 1918–1920.

Research methods. The presented article analyzes historical processes, carefully studied and studied the process of elections of regional representatives to the Parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan. Realities are reflected in an objective approach. A comparative historical study of the election of regional representatives was carried out in the context of the creation of the parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan and the holding of parliamentary elections.

The scientific novelty of the article is to summarize the actions of the parliament of the first democratic republic of the Muslim East. Here, attention is drawn to the fact that before the formation of the parliament, the National Assembly, in which the highest executive power, transferred its powers to the legislative body and announced the termination of its activities. It is noted that the Declaration of Independence of Azerbaijan made the Republic of Azerbaijan a democratic state. It is from this point of view that attention is drawn to the fact that the government of the Azerbaijan Democratic Republic had to complete the formation of institutions capable of creating a solid legislative base in a short time.

Literature review. The subject of the article is a new and unexplored area of research in Azerbaijani historiography. Therefore, when investigating the problem, the scientific literature related to the Parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan was addressed.

The book written by Asadov Oktay, Jabrayilov Rafael "Parliament of the Republic of Azerbaijan" Parliament of the Republic of Azerbaijan was investigated in three directions – Parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan (I Republic) (1918–1920), representative of the legislative body during the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan activities (1920–1991), Parliament of the independent Republic of Azerbaijan (Presidency III (October 18, 1991). The book also includes parliamentary elections, regioanl election process, the election law of the Parliament and the Law issues on elections to the Assembly of Enterprises have been extensively investigated [6].

The article by Bakhishov Vusal "The persons representing the Nukha district in the Parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan" examined the socio-political situation on the eve of the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic and analyzed the composition of parliament on the basis of the Law on the Institution of Parliament of Azerbaijan adopted November 20, 1918. The article also extensively investigates the activities of the representatives of the Nukha (Sheki) district in the ADR parliament [1].

The article by Sadvayoglu Parviz "Azerbaijan Democratic Republic – the first parliamentary republic in the East" has been widely studied the history of the formation of the parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan and its creation [5].

A three-volume book entitled "Parliamentary Reports and Comments in the Azerbaijan Newspaper" (researched, collected, translated from the Arabic alphabet to Latin, author of the preface, dictionary compiler Shirmammad Huseynov) is based on archival documents and materials of the Azerbaijan newspaper. The book also extensively explains the ADR

Parliamentary election process and the approval of their mandates [7; 8].

The article by Abbasova Gulara "Parliamentary Activities and Government Organization during theAzerbaijan Democratic Republic" examines the actions taken by the parliament in the cultural building of the Parliament and its government, and analyzes the tasks that parliament has set to strengthen its independence [10].

The article by Solmaz Tohidi – Rustamova "How the Parliament of Azerbaijan Created?", the history of the formation of the Azerbaijan Democratic Republic has been evaluated and studied in two directions: the National Council and the Baku period. The article also explores the activities of Nasib Bey Yusifbeyli and Fatali Khan Khoyski, who signed the Declaration of Independence declaring the establishment of the ADR [11].

The book on "Mammad Amin Rasulzadeh's works" (Volume IV) (researcher, collector, translator from Arabic alphabet to Latin, author of the preface, the compiler of the dictionary Shirmammad Huseynov) was included the founder of the Democratic Republic of Azerbaijan, one of the outstanding public and political figures of the XX century – Mammad Amin Rasulzadeh's works, speeches, reports and interviews published in the press from January 1917 to April 1918 [12].

A seven-volume book entitled "History of Azerbaijan"(Volume V) – the socio-political situation and the historical processes and events in this area have been extensively investigated before the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic and the Parliament. The book also analyzes such issues as the beginning of democratic changes in the Azerbaijani society, the socio-political situation in the Azerbaijan Democratic Republic, and the struggle for the territorial integrity of the Azerbaijan Democratic Republic [13].

The article by Habil Hamidov "Socio-political review of the formation of the Azerbaijan Democratic Republic" – The main research object of the article is the process of formation of the Azerbaijan Democratic Republic. The article provides a socio-political analysis of the history of the formation and formation of ADR [14].

The article by Sevda Suleymanova "Formation of the First Democratic Azerbaijan Parliament" provides a comprehensive analysis of the history of the formation of the parliament of the Democratic Republic of Azerbaijan. The article also reflects the procedure for the election of the members of Parliament.

The history of establishment of the ADR Parliament

In October 1917, the Bolsheviks seized power in Petrograd proclaiming the Russian Soviet Socialist Federative Republic. The Bolshevik revolution in Petrogard is not welcomed in the Transcaucasia. As a result, on the 15th of November, 1917, the Transcaucasian Commissariat was established under the chairmanship of J.P. Geqechkorini, comprising representatives of three nations (Azerbaijan, Georgian and Armenian) living in the area [3, p. 4]. Representatives from the Transcaucasia elected to the Russian Assembly of Enterprises and unable to attend the Bolshevik Revolution on February 14, 1918, gather in Tbilisi and establish the Transcaucasian Seim, the Transcaucasian Parliament, in other words. The Muslim faction in the Transcaucasian region was represented by 44 MPs, who won more than one million Turkish-Muslim voters in Azerbaijan, as well as in the entire South Caucasus during the elections to the Russian Parliament. The Muslim faction of the Transcaucasian Seim (parliament), which was composed of people elected by the people, was, in fact, the Muslim Council of the Transcaucasia and served as the Muslim Parliament of the entire South Caucasus [4, p. 28].

It was interesting and at the same time, as it was in the State Duma, the most consistent members of the Transcaucasian Seim were the representatives of Azerbaijan in matters of common interest in the Caucasus. Exactly on their request on April 22, 1918, the Transcaucasian Seim declared independence of the South Caucasus and the Democratic Republic of Transcaucasia was established. However, the presence of acute national interests in both domestic and foreign policy did not allow the Transcaucasian Seim and the Government of the United Transcaucasian Republic to take concrete steps [4, p. 28]. In addition, internal conflicts between representatives of different ethnic groups in Seim and deficiencies in external orientation did not allow them to find common language [2, p. 4]. Representatives of all three nations operating in the Transcaucasian Seim and in their government each favored their nation's interests over the Caucasus. They did not have a common platform. On May 25, 1918, the final meeting of the Transcaucasian Seim was held. Georgia withdraws from the Caucasus Seim and declares its independence on May 26 [4, p. 28].

Following Georgia, Armenia is also preparing to declare its independence. In this context, the Muslim fraction of the Caucasus Seim also, after a comprehensive discussion, concludes that "if Georgia declares its independence, then Azerbaijan must declare its independence" [2, p. 5].

On May 27, the day after the demise of the Transcaucasian Seim, members of the Seim Muslim faction also held separate meetings and decided to declare independence of Azerbaijan. To this end, the Muslim part of the Caucasus region declared itself the National Council of Azerbaijan, or rather the Parliament of Azerbaijan. Thus, in fact, the first parliament of Azerbaijan was created and the first parliamentary republic was laid [4, p. 28].

All Muslim representatives are gathered in Tbilisi to declare independence and establish the first Azerbaijani government. After a thorough discussion, they

declare themselves the National Council of Azerbaijan, deciding to take over the rule of Azerbaijan in such a difficult time. The presidium of the National Council is elected at this meeting. The presidium of the party "Musavat" byM. Hajinski, N. Yusifbeyov, H. Hasmammadov, M.Y. Jafarov, from the Muslim socialist parties Kh. Sheikh-ul-Islamov and Dr. Kh. Sultanov from the party Russian muslims of "Ittihad". By secret ballot Rasulzadeh is elected chairman of the National Council of Azerbaijan [4, p. 28].

On May 28, a meeting of the National Council of Azerbaijan chaired by Dr. Hasan bey Agayev is being held. After a long and comprehensive discussion, the National Council, with a great deal of enthusiasm, admits the Declaration of Independence of Azerbaijan on the sidelines and through the ages of joy [1, p. 5]. The Declaration of Independence signifies that for the first time in the Turkic-Muslim world, the most democratic governance system in Azerbaijan will be established. At the same meeting, the National Council of Azerbaijan also approved the composition of the first provisional government of the Democratic Republic of Azerbaijan, chaired by the impartial Fatali khan Khoyski. The first provisional government was in this composition [4, p. 29]:

Fatali khan Hoyski – Chairman and Minister of the Interior, Khosrov Pasha bey Sultanov – Minister of Foreign Affairs, Mammad Hasan Hajinski – Minister of Foreign Affairs, Nasib Bey Yusifbeyli – Minister of Finance and Public Education; Khalil bey Khasmammadov – Minister of Justice; Mammad Yusif Jafarov – Minister of Commerce and Industry; Akbar aga Sheikhulislamov – Minister of Agriculture and Labor; Khudadat bey Malik-Aslanov – Minister of Roads and Postal Service Camo bey Hacinski – Minister of State Control.

Thus, as a result of the freedom struggle that has persisted for over 100 years in Northern Azerbaijan, the ancient state traditions of the people in the northern lands of Azerbaijan have been revived again, and this time in the form of a parliamentary republic. The great historical service of the republic's officials was that they restored the sacred "Azerbaijan" stamp, which was forgotten in the north of the country after the Russian occupation. The newly revived state of the people entered the political arena of the world under the name of "Azerbaijan". Republican figures have also laid the foundations of parliamentary culture in the history of Azerbaijan. They legitimized the idea that the National Council is headed by Azerbaijan in paragraph 6 of the Declaration of Independence, confirming that the National Council was the first Azerbaijani Parliament, and that the Republic declared it a legitimate state of the people of Azerbaijan [4, p. 30].

On June 16, 1918, the National Council and the Government moved its operations center from Tbilisi to Ganja. Ganja experienced the first government crisis in the history of the Azerbaijan Democratic Republic. At that time, there was a disagreement between the members of the National Council, Nuru Pasha, the commander of the Caucasus Islamic Army, who came to the aid of the genocide Azerbaijani people under the terms of the Batum Treaty (1918). The situation was exacerbated by the involvement of representatives of the bourgeoisie and its proprietors, fearing that the government would carry out revolutionary activities, and as a result, a conflict between Nuru Pasha and the National Council and the Government of Azerbaijan. There was the danger of losing the independence that was hardly earned. After the heated discussions held by the National Council on June 17 under the chairmanship of Rasulzadeh M.A., the crisis was overcome with great difficulty. Taking into account the real situation and specific historical conditions in the country, the National Council of Azerbaijan was forced to make two important decisions on June 17 in Ganja: temporarily suspended its activities; delegated all authority (both legislative and executive) to the new interim government, chaired by Fatali Khan Khoyski, before the Assembly of Enterprises convened [4, p. 30].

Thus, the first parliament of the Azerbaijan Democratic Republic, the National Council of Azerbaijan, began to take its first steps. During the first 20-day activity of the National Council of Azerbaijan, which lasted from May 27 to June 17, 1918, only 7 meetings were held and two important decisions were made at the first meeting: first – the Declaration of Independence of Azerbaijan and the Declaration of Independence; secondly, the first Azerbaijani government, headed by Fatali khan Hoyski, was formed, and after 1813, for the first time the independence of Azerbaijan began. Formation of Republican Structure in Part of Azerbaijan – Northern Azerbaijan [4, p. 32]

On September 17, 1918, after the liberation of Baku by the Islamic Caucasus Islamic Army, the government of F. Hoyski moved from Ganja to Baku. Baku is declared the capital of the Azerbaijan Democratic Republic. The National Council of Azerbaijan, which ceased its activity on June 17, 1918 in Ganja, resumed its work in Baku on November 16, [1, p. 6]. At the meeting of the National Council of Azerbaijan held on November 19, 1918, the important decisions of the history of the Azerbaijani parliament were made. At that time the Azerbaijan Democratic Republic, despite its extremely difficult and complex conditions, pursued an extremely democratic development. At the same meeting on November 19 it was noted that since the population of Azerbaijan is not only Azerbaijanis, the National Council of Azerbaijan should also represent non-nationalities, or rather all the peoples living on the territory of Azerbaijan. The Council of Azerbaijan should consist of 120 deputies with one delegate per 24 people of the country's population (2 million 750,000). Of these, 80 were to represent the Turkish-Muslim population, 21 were

Armenians, 10 were Russians, 1 was German, and 1 was Jewish. Even Georgians and Poles, who were not able to participate in the parliamentary elections due to their small numbers, decided to represent one member in Parliament [2, pp. 35–36].

The legal basis for the establishment of the ADR Parliament was defined by the Law on the Establishment of the Parliament of Azerbaijan at the November 20, 1918 meeting of the National Council of Azerbaijan. By law, elections to the unicameral parliament were held secretly. Leading figures of Azerbaijan, considering the sensitive attitude of the British to democracy, considered it appropriate to hold elections based on the principle of national representation, thus creating real conditions for the full restoration of interethnic peace in the republic. According to the law, at the end of 1917, 44 Turkish-Muslim deputies elected to the All-Russian Assembly of Enterprises were included in the newly created Parliament. The remaining 36 MPs and Muslims representing other nationalities had to be re-elected. The formation of the new Parliament was to be completed on December 3, 1918 [4, p. 36].

Apparently, despite the fact that only half a year has passed since the March 1918 massacre, 21 Armenian representatives were allowed to participate in the Azerbaijani Parliament. This historic step is a vivid demonstration of the deep respect for the democratic nature of the Azerbaijani people and human rights. This brilliant fact of parliamentary democracy in his address to the nation on November 29, 1918, calling for a new parliament, M.A. Rasulzadeh announced that he would own a new Parliamentary State, which would include representatives of minorities and all provinces of the country will organize and defend their interests [4, p. 36].

On December 3, 1918, the opening of the parliament was planned. Prime Minister F.KHoyski closely controls the conduct of elections in the area, and made efforts for the soonest establishment of parliament. The National Council of Azerbaijan also actively participated in the elections. On November 25, 1918, the National Council appealed to the Armenian and Russian national councils to send their representatives to the Parliament. Both councils declined to participate in parliament. The Armenian National Council has stated that it cannot represent the "interests" of all Armenians in parliament. The declaration of independence by the South Caucasus republics was generally welcomed by the negative opinion of the Russian National Council. Thus, the Russian National Council has not declared independence of any state in the Caucasus until the final decision of the All-Russian Assembly of Enterprises and the International Peace Conference and recognizes the South Caucasus as an integral part of the Russian state [6, p. 22].

The attitude of the British command in the creation of the ADR Parliament during this period was also significant. Under the terms of the peace treaty of Mudros in 1918, Baku had to be under the control of the British troops. On November 17, 1918, the British, led by Thomson, entered Baku and took over all administrative, judicial and executive structures. The attitude of the British command to the Democratic Republic of Azerbaijan was crucial. General Thomson officially announced that his final decision on all issues in the Caucasus would be made at the Paris Peace Conference. The opening of the parliament (Majilis-Mabusan), scheduled for December 3, 1918, was delayed by the English command's heavy pressure on the Azerbaijani government. In a letter to Major Rolanson, Chief of Staff of the United Kingdom S. Stokes, it was explicitly stated that the coalition government would not allow parliament to open parliament until it was recognized by the Allies [6, p. 22–23].

In spite of all these pressures, on December 7, 1918 at 13.00 there was a solemn opening of the Parliament of the Republic of Azerbaijan in the building of H.Z. Taghiev's girls' school (the building of the Fuzuli Manuscripts Institute). It was the Parliament formed throughout the Muslim East based on the most democratic principles of that time. According to the law of the National Council of Azerbaijan dated November 19, 1918, all the people living on the territory of the country were represented in the Parliament, even the small number of people who were not entitled to participate in the parliamentary elections. The seats in the Parliament of the Republic were distributed as follows: Turkish-Muslim population – 80, Armenians – 21, Russians – 10, Germans – 1, Jews – 1, Georgians – 1, Poles – 1, Baku Petroleum Trade Union and Trade Council -Industrial Union – 2 [4, p. 36].

Chairman of the National Council of Azerbaijan M.A.Rasulzadeh made a welcoming speech at the opening of the Parliament. Opening the first session of the Parliament, Chairman of the National Council and Musavat faction M.A. Rasulzadeh, in his speeches, spoke about the most important issues facing the Republic of Azerbaijan and emphasized that the main idea of the national interest was to realize and approve the ideas of freedom and independence. Expressing his unwavering belief that his people will never lose their loyalty to national ideals and will continue to move on the path of freedom and independence, M.A. Rasululzadeh said that the people of Azerbaijan wished freedom and democracy to all nations, including the people of Russia. The unity of the peoples of the South Caucasus, that is, their ability to live freely and independently, as hands-on neighbors, was one of the important issues addressed in this historic speech of Rasulzadeh and its solution was put in accordance with specific historical conditions. The main idea was that the nations living here should determine their own destiny. Recognition by the countries of the world community as a state and its internationalization as a full-fledged party was of

great importance for the young Azerbaijan Republic. M.A. Rasulzadeh considered the unity of ideas and actions at the national level and the unanimity of activities as the main condition for the successful solution of this important issue. Alimardan bay Topchubashov, who is currently on a visit to the Musavat faction, was elected chairman of the parliament, and Hasan bey Agayev was his first deputy. Rahim bey Alaga oglu Vekilov has been approved by the Secretary of Parliament. Since A.Topchubashov is not in Azerbaijan, the activity of Parliament is headed by H.Agayev. At the first meeting of the Parliament, the resignation of Fatali Khan Khoyski's government was adopted and a decision was made to establish a new Government. The creation of the new Government was entrusted to Fatali khan Khoyskiy [4, p. 36].

On December 26, 1918, F.KHoyski presented his program in Parliament and presented the new Government for approval. Parliament adopted the program of Government and decided to trust the Government of F.KHoyski. On the same day, the new Government, headed by Fatali khan Khoyski, was announced. The government's program aimed to strengthen Azerbaijan's independence. The chairman of the Council of Ministers has shown here: "The independence of Azerbaijan is not just about creating a barrier between us and other countries. It is clear that the independent government of Azerbaijan will seek to establish a relationship with the nations. This communication should be produced first of all by neighboring countries, and generally those in the former Russia, especially Russia". Establishment of normal relations with the neighboring states, which strengthened their independence, recognition of Azerbaijan's independence and establishment of a national army is one of the first conditions for independence. Then, domestic politics ("We have never felt that Turkish Islamists have never considered themselves a homeland.. At the end of his speech, Fatali khan presented the new composition of the Council of Ministers to Parliament. After extensive discussion, the "Ittihad" faction remained neutral, and all the factions expressed their confidence in the government's program and composition [4, pp. 7–8]. On December 28, General Thomson, seeing the protection of the Democratic Republic of Azerbaijan by the people, recognized Fatali khan Hoyski as the only legitimate local authority in Azerbaijan. Thus, the relations between the Government of the Republic and the British military command began to soften. As a result, the Armenian military units in the city were disarmed and abolished.

From the very first day of its establishment, the Parliament of Azerbaijan has been building its activities on the basis of organizational principles specific to the democratic republics. It should be noted that although the law on the organization of the parliament envisages that the parliament has 120 members, there have never been many members of Parliament for various reasons. By the end of 1919, only 96 MPs were represented in the Parliament of the II different party factions and groups. The ratios of political parties and groups in parliament were as follows: Musavat and one-sided faction (39 persons), ittihad (13), Socialist bloc (13), non-partisan (4), independents (3 persons), Armenian fraction (5 persons), Dashnaksutyun fraction (6 persons), minority fraction (4 persons) [2, p. 8].

Five cabinet chambers have been changed in the ADR Parliament. Three of them were headed by F. Khoyski, and two were headed by N. Yusifbeyov. All cabinets were created by a coalition of political parties and parties in parliament based on democratic principles. The government was responsible to the parliament. However, the existence of internal conflicts and divisions in the parliament made it difficult to pass laws and to govern the country. In addition, the fact that there are 11 factions and groups in the Parliament with less than 100 members, concentrating supreme power in the country, has also hampered the formation of an independent state under very complex domestic and international conditions. Separate factions and groups often outperformed their own faction and group interests over national interests. On the other hand, the inter-parliamentary demolition of the draft agrarian issue as a result of inter-factional struggle and its consequent rejection did not play a major role in the collapse and collapse of the People's Republic of Azerbaijan [4, p. 37].

Generally, the history of parliamentarism in the Azerbaijan Democratic Republic is divided into two periods: the first period – from May 27 to 19, 1918. During these six months, the first Azerbaijani Parliament, acting under the name of the National Council of Azerbaijan and consisting of 44 Muslim-Turkish MPs, has made important historical decisions. The first Parliament declared the independence of Azerbaijan on May 28, 1918, assumed control of the country and adopted the historic Declaration of Independence. The Declaration of Independence, proclaimed by the National Council of Azerbaijan at that time in a very complex and decisive moment, in the residence of the Caucasus monarch, is the historical document of the history of democratic and parliamentary traditions of Azerbaijan. During the National Council, only 10 sessions were held together with the constituent assembly of the Azerbaijani Parliament. The first meeting was held on May 27, 1918 in Tbilisi, and the last meeting was held on November 19, 1918 in Baku. The National Council of Azerbaijan was set up on May 27 and temporarily suspended its activities on June 17, not later than 6 months after the Assembly of Enterprises conferred the Interim Government's legislative and executive power to the Provisional Government. The National Council of Azerbaijan resumed its activities on November 16 after the move of the Government of the Democratic Republic to Baku on September 17, 1918. On November 19, the National

Council of Azerbaijan passed a law on the calling of the Assembly of Enterprises – the Azerbaijani Parliament on December 3 of the same year – and ceased to exist. Thus, the Parliament of Azerbaijan operated in Tbilisi, Ganja and Baku during this period of its operation, or rather during the National Council [4, p. 37].

The second period in the parliamentarian history of the Azerbaijan Democratic Republic or the Baku period lasted from December 7, 1918 to April 27, 1920 – only 17 months. The first meeting was held on December 7, 1918, and the last meeting was held on April 27, 1920. During this period, there were only 145 sessions of the Parliament. At all these meetings, the Parliament of the Republic of Azerbaijan is committed to ensuring that the country's territorial integrity and independence are maintained, the most modern legal and democratic state where human rights and freedoms are fully respected, adhering to the principles set out in the Declaration of Independence. All these laws and resolutions were ultimately aimed at the formation of three branches of power – the legislative, executive and judicial authorities [4, p. 37–43]. At the same time the executive body – the Parliamentary body of Azerbaijan in the system of state-building through the adoption of government reports, which has a higher supervisory function on the Cabinet of Ministers. grandmother managed to create. Parliamentarianism, as a party to the separation of powers in state-building, determined the limits of their powers by the constitutional laws adopted at the outset. These laws include the rights and powers of the deputies, the procedure for their adoption, the activities of the commission and so on [6, p. 11].

The Election Law of the ADR Parliament

According to the Third Clause of the Electoral Regulations the number of the Azerbaijan members of the parliament was to be elected from the administrative- territorial entities in the following number [6, pp. 20–21].

Moslems-80 (Baku-5, Goychay-2, district of Javad-2, town of Guba-1, district of Lenkaran-2, district of Shamakhi-2, district of of Genje-2, district of Eresh-2, district of Javanshir-1, district of Zengezur-2, district of Gazakh-1, district of Jebrail-1, district of Nukha-2, district of Shusha-2, district of Zagatala- 2, from the Azerbaijan part of Irevan (Yerevan) gubernia-3, from the Azerbaijan part of Tiflis (Tbilisi) gubernia-1).

According to the law, the representatives of the Muslim population should be elected by secret ballot. At that time, five members of the city of Baku will be elected by Muslim members of the municipality of Baku, representatives from other cities, and national committees, as well as persons representing the district committees. It was considered possible that representatives of the municipality and non-national committees should be selected from the squad of community representatives to be formed by sending one representative from each community. The law provides for the appointment of representatives of the National Assembly to represent the places where the state of emergency applies. The organization and oversight of the election process are entrusted to city councilors, city councils or their deputies in districts, and minority nationals – chairmen of national minorities, who are asked to provide personally identifiable presentations and mandate [1; 2, p.15; 3, p. 82]. The law envisages the election of 36 out of 80 representatives to represent the country's Muslim population in the Parliament, from the capital city of Baku, parts of the Yerevan and Tiflis provinces to the territory of the Azerbaijan Democratic Republic, as well as other territorial units of the country [2, p.15; 5, 3, p. 82].

The electoral law ensured the participation of all the Azerbaijan citizens with suffrage in the elections, irrespective of their political conviction, social status, religion and nationality. The firm political position of the members of the National Assembly led to the formation of a democratic parliament [6, p. 20].

The Declaration of Independence of May 28, 1918, declaring the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic, provides information on the territory of the Azerbaijan Democratic Republic and indicated that Azerbaijan is a sovereign state, which covers the South-Eastern Transcaucasia. In addition, in November 1918 a special memorandum by Alimardan bay Topchubashov to the Antanta states representatives in Istanbul determined the territory of Azerbaijan. This issue was more broadly reflected in the requirements of the Azerbaijani Peace Mission at the Paris Peace Conference. According to this document, the regional distribution of the Azerbaijan Democratic Republic included the following areas: Baku gubernia (Baku district along with Baku district, Javad district, Goychay district, Shamakhi district, Guba district, Lankaran district); Elizavetpol (Ganja) gubernia (Elizavetpol, ie Ganja district, Javanshir district, Nukha district, Arash district, Shusha district, Garyagin, ie Jabrayil district, Zangezur district, Gazakh district); Iravan gubernia (Nakhchivan district, Sharur-Daralayaz district, Surmaili district, as well as New Beyazid district, part of Echmiadzin and Alexandropol district); Tbilisi gubernia (Borchali district, part of Tbilisi and Signakh district); Zagatala district; Dagestan Province (part of the area covering Kur and Samur, as well as part of the Kaitak-Tabasaran district, including the city of Derbend and its surroundings) [4, p. 11]

Thus, the Azerbaijan Parliament before the National Assembly consisted of the following number of parliamentarians elected on the system given below: a) 44 parliamentarians according to the lists of four Moslem political parties of the Transcaucasus elected to the Russian Assembly of Enterprises, who then became the members of the Transcaucasian Seim on the basis of the enlarged list and represented

the Azerbaijan National Assembly; b) representatives elected by the authorized national organizations of the national minorities; c) representatives of self-administration of the towns of Azerbaijan and the National Committee of Moslems; d) representatives of industrialists and merchants [6, s. 21–22].

1917 Elections to the All-Russian Assembly of Enterprises. Muslim-Turkish members of the Transcaucasian Seim Muslim faction

On November 26-28, 1917 elections to the Russian Assembly of Enterprises were held in the Caucasus. As a result of the elections, the votes are distributed among the main parties in the Caucasus: Georgian Mensheviks – 661,934 votes, Musavat party – 645,816 votes, Dashnaksutyun party – 558,400 votes, Muslim socialist bloc – 159,770 votes, votes – 117,581 votes. "Hummat" – 84,748 votes and "Ittihad" – 66,504 votes [14, p. 4].

As a result, the National Committee of Muslims and the Musavat Party have joined the Russian Assembly of Enterprises – Hasan bey Agayev, Mammad Yusif Jafarov, Khosrov bey Sultanov, Mammad Amin Rasulzadeh, Ali Mardan bey Topchubashov, Nasib Bey Yusifbayov, Gazi Ahmad Mammadbayov; Muslim Socialist bloc – Ibrahim Heydarov, Alikhan Gantamirov, Aslan bey Safikurdski; Sultan Majid Ganizadeh and Jafar Akhundov from Hummat are elected. The Russian Assembly of Enterprises is composed of 34 deputies from the Transcaucasia, 12 of whom are Muslims [14, p. 4].

Deputies from Transcaucasia, which were opened on January 5, 1918, the same day by the Bolshevik government, were unable to go to Russia because the road was closed. Deputies elected from the Transcaucasia to the Russian Assembly of Enterprises decided on February 14, 1918 to establish the Transcaucasian Seim as the authority in the country. They decide to hold elections in Russia on Tuesday. The number of representatives of the Transcaucasian Seim increases according to the number of votes received by each party during the elections to the Russian Russian Assembly of Enterprises. The parties increase their representatives in exchange for the votes they receive in the elections to the Russian Parliament. 30 people from Musavat and Democratic neutralist groups, 7 from the Muslim Socialist bloc, 3 from the Ittihad party, and 4 from the Muslim Socialist-Democratic Menshovic Party "Hummat' are in the Transcaucasian Seim. As a result, 44 Azerbaijani delegates from the Caucasus Seim participate in the formation of the Muslim majority of the Seim. These were the following [14, p. 4].

Musavat and democratic party groups: Mammad Yusif Jafarov, Alimardan bay Topchubashov, Mammad Amin Rasulzadeh, Nasib Bey Yusifbeyov, Hasan bey Agayev, Khosrov Pasha bey Sultanov, Mammad Hasan Hajinski, Mir Hidayat Seyidov, Ahmed Mohammadbeyov, Aslan bey Kardashov, Shafi bey Rustambayov, Javad Malik-Aslanov, Mustafa Mahmudov, Mehdi bey Mehdi bey Hajibababeyov, Haji Molla Salim Akhundzadeh, Mehdi bey Hajinski, Hudadat bey Malik Aslanov, Ibrahim aga Vekilov, Hamid bey Shahtakhtinski, Rahim bey Vekilov, Alesgar bey Mahmudbekov, Yusif Efendi Efendizadeh, Mirza Jalal Yusifzadeh, Mammadrza aga Vekilov, Islam bey Kabulov.

From the Muslim socialist bloc: Ibrahim bey Heydarov, Alikhan Gantemir, Aslan bey Safikurdski, Ahmad Jovdet Pepinov, Bagir Rzayev, Camo Hajinski, Mohammad Maharramov.

Muslimity in Russia – from the Ittihad party: Sultan Majid Ganiyev, Mir Yagub Mehdiyev, Heybatkulu Mammadbayov.

From the Muslim Social Democrat Menshevik Party: Jafar Akhundov, Ibrahim Abilov, Akbar aga Sheikhlislamov, Samad aga Agamalov.

It should be noted that after the opening of the ADR, these 44 members were directly and non-elected members of parliament.

The first independent meeting of the Transcaucasian Seim Muslim faction is held on March 16, 1918, chaired by M.A. Rasulzadeh. This meeting was attended by only 15 members [14, p. 5, 31].

The second meeting of the whole Muslim faction together with the delegation of the North Caucasus Mountains will be held on March 25 of the same year under the chairmanship of M.Y. Jafarov. Representatives of the North Caucasus Mountains – Zubair Temurkhanov, Magomed Gazi Dibirov, Gaidar Bammatov, Topa Chermoyev and Graf Lijanov (Representative of Ingushetia) attended the meeting along with 13 members of the faction. The main issue on the agenda was the unification of the North Caucasus with the Transcaucasia. This is reported by members of the North Caucasus delegation, Gaydar Bammatov and Count Lijanov. They say that Seim met with Georgian and Armenian representatives on the issue, that Georgians fully supported the issue, and the Armenians disagreed. Speaking on behalf of the Muslim faction, N. Yusifbeyov said that they totally liked the proposal and suggested to clarify the relationship between the Turks and Transcaucasian Turks. Topa, Chermoyev suggests combining the mountains with the Transcaucasia as a federative or confederate state. Rustambayov proposes to establish a commission consisting of mountaineers and Transcaucasian Turks to resolve this issue. The commission is represented by F. KHoyski, N. Yusifbeyov and A. Safikurdski, and from the mountains by G. Bammatov, T. Chermoyev and G. Dibirov [14, p. 5, 32–33].

M. Jafarov presided at the meetings of Seim Muslim faction from March 26 to April 3. The March 26 session of the Transcaucasian Seim, which returned from the peace conference in Trapezund, listened to a brief discussion of the Kars, Erdahan and Batumi issues of the Ottoman Empire to reach Brest-Litovsky. After a thorough discussion, the faction still retains its

previous position and decides to send M.Y. Hajinski for this purpose [14, p. 5, 34].

At a meeting of the faction on March 31 in Baku, due to the massacre of the Dashnaks under the leadership of S. Shaumyan under the name of the Soviet forces, many members of the Muslim majority in Seim went to places, but representatives from each party had enough. The main issue on the agenda was to determine the attitude of the major Muslim parties on the issue of declaring war on Turkey on behalf of the Transcaucasian government. Not all parties of the Seim Muslim faction were unanimous about the issue. Representatives of the Hummat party express solidarity with the Georgian men and the representatives of the Muslim Socialist bloc against the continuation of the war and will speak independently at the Seim session on this issue [14, p. 5, 35].

The next meeting of the Muslim faction on April 1 opens with the announcement of a three-week emergency commission in connection with the declaration of war on Turkey and the postponement of Seim's meetings for two weeks. The session will discuss the tactics of the Seim Muslim faction and the determination of the line of action in relation to the situation. Mammadbeyov said that the government was disregarding the Muslims' interest in this action and canceled their role in the government and in Seim. That is why it is unbelievable and absurd for us to stay in Tbilisi and work with Georgians and Armenians in the future. In this regard, we need to leave the Caucasus Seim and their governments, and invite representatives from the North Caucasus to Dagestan, Chechnya and Ingushetia to discuss our future fate [14, p. 6, 36].

At the next meeting of the faction on April 3, a report by Khasmammedov, a member of the Transcaucasian peace delegation from Batumi, will be heard. The report says that the Turkish delegation will recognize the independence of the Transcaucasia when the Transcaucasian government agrees to join Kars, Erdogan and Batumi. The demand of the Turks was so serious that the Transcaucasian delegation had to make a major compromise. However, the delegation's response to the encrypted telegram to Tbilisi from B. Sereteli, N. Jordan and N. Ramishvili said that Batum's concession was an assassination, both in national and party terms. Other telegrams from Tbilisi are urged the delegation to leave Trapeze immediately. A. Chenkeli says that the delegation had to return in order to avoid contact with the Turks at the direction of the Transcaucasian government [14, p. 6, 37].

The meeting of the Muslim faction on April 9 opens with the report of M.A. Rasulzadeh on the results of the meeting of the factions, which are preparing the agenda of the next meeting of Seim. The first issue of the agenda is the declaration of independence of the Transcaucasia. second, the following draft resolution was approved for approval by Seym: By listening to the report of the peace delegation, it will be offered to continue negotiations that have been suspended [7, p. 43].

The session of the Muslim Seim faction on April 10 opens with a report by member of Seim M.N. Seyidov about the massacres committed against Azerbaijanis in Iravan province. He says in his report that the newly launched telegrams tell us that the massacres committed against Muslims in the Iravan province two months ago continue unabated and have become more aggravated in recent days. It is clear from the speaker that the operations carried out by the Armenians and the Armenian military against the Muslims had certain goals. Clear these areas for refugee Armenians and create new territories for Armenia. Other speakers did not touch this issue and tried to find ways to assist more than 80,000 Muslim refugees who had been sentenced to fate. They say the commission to help refugee Muslims is working very slowly. So far, even one million rubles allocated by the government for refugees have not been received. It is decided to ask the head of the newly created government, A. Chechenkel, to take the most urgent and urgent measures to protect the lives and property of Muslims in the Iravan province. The government should be questioned by the Saeima with the following requirements: (a) To charge the Interior Minister to send a special commission to assist Muslims; b) All Muslim refugees should be returned to their homes; (c) To charge the Ministry of Food to provide emergency food assistance; (d) To release the perverted military units organized by the Armenians; d) Provide additional resources for refugees by identifying their status and number" [14, p. 8, 44].

The Muslim faction of Seim first discusses the state structure in the Transcaucasia at a meeting of the Muslim faction on May 3. The issue of creating a federation or a confederate structure in the country has been the subject of lengthy debate and debate. As a result, it is decided that Georgia, Azerbaijan, and Armenia will defend the idea of establishing a confederation with the North Caucasus Mountains. Let Azerbaijan and the North Caucasus Mountains create a federation among themselves. Then the issue of anarchy in Azerbaijan is discussed. It has been reported that in the country, there are cases of murder, robbery, robbery, robbery and arbitrariness. Another reason for the aggravation of the situation in Azerbaijan is that the Bolsheviks of Baku are moving towards the country and the Bolshevik mood is growing. The meeting decided to instruct the Muslim ministers in the government to submit to the government detailed information on the intolerable situation in Azerbaijan [14, p. 9, 48].

The meetings of the Muslim faction held on May 6, 13 and 16 were chaired by MYJafarov. At a meeting held by the Muslim Caucasian Central Muslim Council on May 6, the Caucasus Central Muslim Council and several representatives from different parts of the

Caucasus, including representatives of the anarchy and the official representatives of the Seim Muslim faction in Baku and Yelizavetpol [14, p. 49–50].

On May 13, a meeting of the Transcaucasian Seim Muslim faction with more than a dozen representatives from different regions of the province of Elizavetpol, who want to meet with Turkish representatives in Batumi. The issue of whether these representatives are going to Batumi is first considered. After a detailed exchange of views, it becomes clear that there is no need for such representatives to go from every accident and location. There is no need for additional delegates to visit the Caucasus Muslims at a time when members of the Seim M.A. Rasululzadeh and M.Y. Hajinski are in talks with the officials of the Ottoman Empire in Batumi, and their attitudes are quite consistent. However, at the insistent request of the accident representatives, Mirza David, who wants to send representatives from Karabakh to get information about the talks in Batumi, is entrusted to the Minister of Public Education N. Yusifbeyov to negotiate with the relevant organizations to facilitate the departure of Batman to Batumi. The domestic and foreign political situation of Azerbaijan will be discussed at the meeting. Speakers say that the growing anarchy within the country, the distrust of neighboring nations, and the sending of aid by Turkey have already reached the point of destruction. This situation encourages us to take radical and realistic measures. First of all, send additional delegation to Batuma and even Istanbul to accelerate aid from Turkey; to appoint the Commissar-General to Azerbaijan with second-tier powers; third, to speed up the territorial division of the three Caucasian peoples. Seim members: M.Yafarov, N.Yusifbeyov and H.Hasmammadov are elected unanimously to send them to Batumi and Istanbul. It is decided that Khudadat bey Rafibeyov will be immediately appointed as Commissar-General of the Baku and Elizabethtown provinces, and all public and state organizations and officials will be subordinated to him. It is decided to hold a meeting of the faction on May 14 at 12 o'clock to determine the territory of the three Caucasian peoples. However, it seems that the meeting was not held that day because of the situation surrounding the Turkish army attack [14, p. 10, 51].

The Central Muslim Council of the Transcaucasian Central Council holds a meeting on May 16 in connection with the Turkish military attack and the new Turks' demand for the situation in the Transcaucasia and the restoration of Turkish military operations in Alexandrop. The member of the Seim N.Yusifbeyov informs that Georgian representatives of all levels feel the political situation very well. It seems from the talks that after the Batum adventure they will not be talking about a new adventure and a new war with the Turks. The Armenian representatives were quite different. Armenians, who have been crooked since the war between Russia and Turkey, are steadily leading their people to the abyss. The Armenians still intend to resist the weapons, even though they now know that resistance to the Turkish army will be a disaster for them. Their actions will, of course, cause a crisis in Seim's case, and as a logical consequence, Azerbaijan and Georgia should be ready to declare their independence [14, p. 11, 52].

In connection with the dramatic change in the political situation in the Transcaucasia, the morning of May 25, 1918, an extraordinary morning meeting of all Muslim factions of the Transcaucasian Seim under the chairmanship of Kh.Malik-Yeganov was held at the Janish Palace in Tiflis. According to reports from reliable sources, Georgians are holding secret talks with the Germans to declare their independence. Member of the Presidium of the Georgian National Council, G. Veshapeli, informed about this in his interview with the Secretary of the Transcaucasian Central Muslim Council, member of Seim Rahim Bey. From the discussion of the issue it is clear that the issue of separation of Georgians from the Transcaucasian Federation has been decided. Therefore, the Muslim faction of Seim should be prepared for such actions in advance. All Muslim factions agree with the principle that "if Georgia declares its independence, then Azerbaijan will declare its independence" [14, p. 11, 54].

At the final meeting of the Transcaucasian Seimah on May 25, the first step of our people towards parliament, the Transcaucasian Seim and its Muslim faction in Seim will be summarized with its release. Following a comprehensive discussion, the Muslim section of the Transcaucasia Seim made the following decision: "If Georgia declares its independence, then Azerbaijan must declare its independence" [14, s. 12, 55].

From May 27 to December 7, the second period of parliamentarism in Azerbaijan begins the activity of the National Council of Azerbaijan.

The Regional election process

At the third meeting of the parliament on December 15, 1918, a law on the organization of parliament was established by the National Assembly, when elected deputies were elected by regional National Councils from public institutions and districts. The procedure of approval of deputies' mandates has been the main topic of discussion for the third session of the Parliament. Some parliamentariansdid not consider the presence of ministers in Parliament until their mandates were approved, while others considered it possible to participate in voting before the election protocols were regulated [6, p. 35]. All this showed that the local elections were successful. At this session, following the report of the mandate commission, it was shown the adoption and approval of the mandate and protocols of the following representatives of the Parliament for the regions [2, p. 33].

The elected members from Baku province:

1. Guba resident Murtaza Akhundov, Guba resident Hamdulla Efendiev and Ali Bey Zizikski are required to confirm their mandate are valid and correct.

2. Bakhish bey Rustambayov and Rashid bey Akhundzadeh were elected by the Salyan city.

3. Sadikh Bey Aghabeyov and Haji Huseyn Efendiyev were elected by the city of Goychay. Confirmations are offered as they are valid and correct in law.

4. Shirvan Beyovski was elected a member of parliament for the city of Shirvan.

5. Sheikhalibeyov was elected by the National Assembly of Shamakhi. There has not been any news yet about the election of the Shamakhi district.

The elected members from Ganja province:

1. Abuzar bey Rzayev by Ganja, Haji Ali Gasim oglu and Haji Molla Ahmed Nuruzadeh by Ganja district, election protocols are drawn up according to the law and their approval is submitted to parliament.

2. Haji Karim Saniyev was elected from the Gazakh district, and his confirmation is provided that his mandate are in line with the law.

3. Bahram bey Vazirov was elected from the Jabrayil district. Confirmation is offered because its power of attorney is law.

4. By the city of Shusha were elected Kara Bey Aliverdiyev from Aghdam to the National Assembly. In addition, it is the fact that the power of attorney and the protocol were signed by the district clerk, a material presentation is offered in this regard. It is only temporary, and papers are acceptable.

5. Abdulla bey Efendiyev by the Sheki City Administration and Karib Karimov was elected by the district. Confirmations are offered because their mandates are correct.

6. Ashraf Tagiyev from Aghdash elected by Eresh district and Jamil Suleymanov from the district, has no mandate and the mandate committee recommends that they refuse to submit their mandate and legal protocols before they submit the protocol.

7. Bayram Niyazi Kichikkhanov's powers have been signed by the governor of Zagatala and have no election protocol by the National Assembly. Therefore, the power of attorney offers to submit an election protocol.

At the same meeting confirmation of the representatives proposed by the Mandate commission for membership in Parliament is as follows [2, p. 37]:

– Representative from Guba district – Zizikski and Hamdulla Efendi's mandates are confirmed as legitimate.

– The mandates of the representatives from Goychay district – Sadig bey Agabeyov and Haji Huseyn Efendiyev are considered legitimate.

– Sheikhalibeyov's mandate from Shirvan district is confirmed as legitimate.

– Haji Kerim Saniyev's election from Gazakh district is considered legitimate.

– The representation of Bahram bey Vezirov from Jabrayil district is considered correct and his representation is confirmed.

– The mandates of Abdulla bey Efendiyev and Kara bey Kerimov from Sheki district are confirmed by the law.

At the meeting of the Parliament No.5 of December 26, 1918, the issue of representation of Ahmad bey Agayev by Zangazur district is discussed. Thus, it is decided to submit the Telegraph sending Parliamentary Presidium to the Mandate Commission [2, p. 53]. In addition, at a meeting of the Parliament No. 21 of March 10, 1919, it was decided to submit the mandate of Jamil bey Sultanov, elected by the parliament to Zangazur [2, p. 158].

On November 24, 1918 the telegram sent to the chairman of the Council of Ministers, said that elections were held in the district of Javad. After counting the votes with eight extra votes Bakhish bey Rustambeyov from the district of Salyan and Rashid bey Akhundzadeh from the district of Javad were elected to the parliament. The record on the election was compiled in two copies and one of them was sent to the chairman of the Council of Ministers. Information on elections held in other districts was also sent to the government [6, s. 31].

According to the report of the mandate comission of the Parliament, dated January 16, 1919, the mandates of Zeynal bey Vezirov and Ahmed bey Agayev, elected from the Shusha district, offers their approval. Ahmed bey refused, Mr. Vazirov remains. It is also planned to approve the mandate of Bahram Niyazi Kichikkhanov and Kabudov elected from the Zagatala district and the decision will be taken by a majority of votes [7, p. 256].

One of the issues discussed at the Parliamentary Meeting No. 11 of January 28, 1919 is the fact that Haji Karim Saniyev, the representative of the Gazakh district, was not elected in parliament in a telegram signed by several members of the Gazakh National Committee. In the telegram, Haji Karim Saniyev is asked to exclude the parliament and propose a new constitution for the Gazakh district. This proposal submitted to the Parliament is forwarded to the Mandate Commission for discussion [2, p. 88; 7, pp. 290–291]. This issue was again raised at the parliament's meeting on March 6, 1919, and the issue was referred to the mandate commission by a complaint from Gazakh district about the wrong election of Haji Karim Saniyev [2, p. 148; 7, p. 508].

At the Parliamentary Meeting No.10 of February 5, 1919, Aghdash, represented by Eresh as a member of parliament, was asked to remove Ashraf Tagiyev from the fact that he had not been in parliament for 2 months and is requested by the fraction to send a new one to replace the deputy [2, p. 100; 7, p. 341].

At the Parliamentary Meeting No.18 of February 18, 1919, Javanshir Representative Dr. Jamil bey Lan-

baranski refuses to become a member of Parliament with his health and general supervision [2, p. 125; 7, p. 433]. At the meeting, new list of candidates nominated by Musavat and the National Committee on Replacing Exiles: Mustafa Vakilov, Aga Amirov, Yusifali Aliyev, Sheikhzamanov, Mohammad Ali Rasulzadeh, Behbudkhan Javanshir, Bahram bey Akhundov, Abdulali bey Amircanov. Despite the controversy surrounding the proposal, it is accepted by a majority of votes [2, p. 125–1289; 7, p. 434–441].

At the meeting of Parliament No. 24 of March 17, 1919, the Chairman of the mandate commission, Shafi Bey Rustambeyli, reported that last time the representatives of the Armed Forces were returned because their election protocols were not correct. Two people, Mukhtar Efendizadeh and Ashraf bey Tagiyev, have been selected from the crash. He notes that the mandate commission recommends that parliament consider the representatives of the (Arash) district because it looks at the election protocols. He said that Ahmed bey Agayev and Alekber bey Hasmammadov were elected members of parliament from the Zangazur district. Their election protocols were not correct. First, a copy (commission) of their election protocols was sent. In addition, it was not signed by members of the national committee and secretary. He added that Jamil bey Sultanov was selected and sent from Zangazur. Since the mandate of Jamil bey Sultanov are fair and the electoral law suggests the admission of the commission to the parliament, it is decided to send a second representative from Zangazur [2, p.168; 7, p. 548–549].

At the same meeting, Shirin bey Safaralibeyov was elected from Shamakhi district, but his mandate were returned and his proposal was submitted to another parliament. In addition, at the meeting, the mandate of Mukhtar Efendiizadeh and Ashraf Tagizadeh, who were nominated as members of the Armed disaster, were confirmed. The trust of Jamil bey Sultanov from Zangazur district is confirmed and it is necessary to submit another representative [2, p. 168; 7, p. 550].

At the meeting of the Parliament No. 27 of April 7, 1919, Goychay city was informed that other papers were included in the case of Rza bey Aghasibeyov joining the parliament. Thus, Rza bey Agasybeyov is elected a member of parliament by the city of Goychay [2, p. 189; 7, p. 622].

At the meeting of Parliament No. 70 dated 01 September 1919, the power of attorney from the Shamakhi municipality was transferred to the power of attorney for the election of Iskander bey Akhundov as a member of parliament from the Shamakhi district. At that meeting, the mandate commission's proposal to join Iskender bey Akhundov was accepted by a majority of votes [9, p. 38].

At the meeting of Parliament No.85 of October 18, 1919, documents concerning the seizure of Samad bey Mehmandarov from the Lankaran district are discussed and sent to the mandate commission [9, p. 115]. At the meeting of Parliament No. 96 dated November 10, 1919, the validity of the election in Lankaran regarding Mehmandarov's parliamentary membership is put to vote. The decision is adopted by a majority of votes, and Mehmandarov becomes a member of parliament [9, p. 189].

At the meeting of the Parliament No. 96 of November 10, 1919, with the participation of the Zangazur National Committee and district representatives, it was mentioned that Jalil bey Sultanov and Mirza Sadig Akhundzadeh were elected, and the mandate commission suggests their membership. The decision is adopted by a majority of votes, and both delegates are members of parliament from the Zangazur district [9, p. 190–195].

At the meeting of Parliament No. 106 of December 11, 1919, it was decided to send the documents of Gulamhuseyn bey Kazimbayov, elected from Lankaran district, to the commission [7, p. 146, 9, p. 247]. In addition, the mandate for the election of Samad Karbalai Hasan, a member of Ganja at the Parliamentary Assembly No.126 of 19 February 1920, is submitted to the mandate commission [7, p. 130, 9, p. 317].

At the Parliamentary Meeting No.110 of December 25, 1919, the mandate, introduced by Baba bey Gabulov as a member of parliament in place of the former representative of Zagatala, was forwarded to the mandate commission [9, p. 274].

Conclusions. The National Assembly's Law on Parliamentary Elections was published in newspapers, and the form of protocols were sent to the governor and chiefs of municipalities. "The Law on the Institution of the Parliament of Azerbaijan", which defines the legal basis for the establishment of the Azerbaijani parliament, regulates all procedural rules, and provided the rules of election and appointment of the parliamentarians. The law regulated all the procedures and secret balloting, and determined that 24000 people should elect one parliamentarian. The law laid the responsibility for holding elections and for counting their results on the chairpersons of municipalities in the towns, and on the judges, or their deputies in districts. The law also regulated the rules when any of the 44 former parliamentarians (who were the members of the National Assembly) resigned, or left the parliament because of some reason (for instance, death), or how they were substituted by the members of fractions which replaced them [6, p. 33–34]

Proceeding from the traditions of democracy in the Parliament the members of the parliament demanded that the Mandate Commission should proceed from the principle of the rule of law and obey the law adopted by the National Assembly on the legislative body, demanded records of elections and mandates for each elected person from the provinces [6, p. 34].

Conclusively, the ADR parliament, created in a complicated historical period, played an impor-

tant role in the formation of the legislative power in Azerbaijan. Parliament is known as the center of political thinking reflecting the national political spirit, national mentality, domestic and foreign policy of Azerbaijan [10, p. 225]. The Parliament's progress on the path of state building reached a stage where it acted not only as legislative but also the executive organ. In other words, it was successful in performing supervisory functions over the Cabinet of Ministers, hearing reports of the government and thus, made a start on the Azerbaijani Parliamentarianism traditions without the system of state building. Combining democratic elements of the progressive Parliamentarianism, the Parliament of the ADR managed to meet interests of the nation and protect the national sovereignty [6, p. 11].

REFERENCES:

1. Baxışov Vüsal. Azərbaycan Cümhuriyyəti Məclisi-Məbusanında Nuxa qəzasını təmsil etmiş Şəxslər. *Ədalət*. 2018. 7 iyun. № 101. S. 7.

2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). I cild. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998. 427 s.

3. Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurasi iclaslarının protokolları. 1918-ci il, Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2006. 216 səh.

4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cilddə. I cild, Bakı, "Lider" nəşriyyatı, 2004. 471 s.

5. Sadayoğlu Pərviz. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – Şərqdə ilk parlamentli respublika/ "Yeni Azərbaycan" qəzeti, 26 may 2009-cu il. № 96.

6. Əsədov Oqtay, Cəbrayılov Rafael. Azərbaycan Respublikasının Parlamenti. Bakı, 2008. 519 s.

7. "Azərbaycan"qəzetində parlament hesabatları və şərhləri (araşdırıb toplayanı, ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevirəni, ön sözün müəllifi, lüğətin tərtibçisi Şirməmməd Hüseynov): 3 cilddə, III c., Bakı : Qanun, 2016. 551 s.

8. "Azərbaycan"qəzetində parlament hesabatları və şərhləri (araşdırıb toplayanı, ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevirəni, ön sözün müəllifi, lüğətin tərtibçisi Şirməmməd Hüseynov): 3 cilddə, I c., Bakı : Qanun, 2016. 655 s.

9. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918–1920). Parlament (stenoqrafik hesabatlar): 2 cilddə, II c., Bakı, 1998. 435 s.

10. Abbasova Gülarə. AXC dövründə parlamentin fəaliyyəti və hökumətin təşkili. *Tarix və onun problemləri*. 2012. № 3. S. 223–227.

11. Solmaz Tohidi – Rüstəmova. Azərbaycan parlamenti necə yarandı? *Xalq qəzeti*. 2019. 25 may. № 114. S. 6.

12. Məmməd Əmin Rəsulzadə. Əsərləri (araşdırıb toplayanı, ərəb əlifbasından latın qrafıkasına çevirəni, ön sözün müəllifı, lüğətin tərtibçisi Şirməmməd Hüseynov), IV cild. Bakı : "Qanun ", 2013. 456 səh.

13. Azərbaycan tarixi:7 cilddə,V c. Bakı : Elm, 2007. 584 s.

14. Habil Həmidov. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin formalaşması prosesinə ictimai-siyasi baxış. *Xalq qəzeti*. 2018. 3 iyun. № 124. S. 5.

15. Sevda Süleymanova. İlk demokratik Azərbaycan parlamentinin formalaşması. *Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət idarəçilik Akademiyası, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 95 illiyinə həsr edilmiş Respublika elmi konfransının materialları*, 22 may 2013-cü il, Bakı "Elm və Təhsil", 2014. S. 37–42.

УДК 32:001.8 (045)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.8

НЕДЕРЖАВНІ АНАЛІТИЧНІ ЦЕНТРИ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ: РЕАЛІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

THINK TANKS IN STRATEGIC POLITICAL CONSULTING: THE REALITIES OF THE POSTINDUSTRIAL SOSIETY

Міненкова П.В.,
аспірант відділу етнонаціональних досліджень, реінтеграції та розвитку громадянського суспільства Національного інституту стратегічних досліджень

У статті проаналізовано перспективи розвитку та можливості використання потенціалу недержавних аналітичних центрів у системі політичного стратегічного консультування в контексті постіндустріального інформаційного суспільства. Обґрунтовано тезу, що інформаційне суспільство дає традиційним соціально-політичним і соціально-економічним інститутам нові переваги, розширюючи їхні компетентності й посилюючи функції зворотного зв'язку із суспільством. Досліджено вплив нових інформаційних реалій на трансформацію експертно-аналітичних інститутів і визначено потенційні проблеми, які можуть постати на шляху їхнього розвитку. Установлено основні причини високого рівня зростання кількості недержавних аналітичних центрів різноманітного призначення практично в усіх сферах людської діяльності по всьому світу. Обґрунтовано твердження, що потужність і довгострокова стійкість держави, як і будь-якої організації, в умовах глобалізованого інформаційного суспільства значною мірою визначаються її здатністю адекватно реагувати на зміни ситуації шляхом проведення постійного аналізу інформації про власний стан і стан навколишнього середовища. Виокремлено національно-контекстуальні елементи, які пояснюють призупинення різкого зростання кількості нових аналітичних центрів в окремих країнах. Проаналізовано різні погляди серед представників сучасного академічного середовища на перспективи розвитку «мозкових центрів» у період глибинних внутрішніх трансформацій глобалізованого світу. Визначено переваги недержавних аналітичних центрів порівняно з урядовими структурами та політичними партіями в здатності оперативно надавати об'єктивну оцінку й проводити аналіз ситуацій, що необхідно для прийняття рішень і вироблення стратегій найвищого політичного значення. Показано кореляцію між перспективами розвитку держави й затребуваністю «мозкових центрів» як показника відповідності влади та громадськості смисловому змісту інформаційного суспільства, під яким, згідно з класичним формулюванням, розуміють міру узагальнених знань цього суспільства.

Ключові слова: недержавні аналітичні центри, інформаційне суспільство, постіндустріальне суспільство, національна безпека, зовнішня політика, стратегічне консультування, стратегія, експерти.

The article analyzes the prospects of development and the possibility of using the potential of think tanks in the system of political strategic consulting in the context of the information society. The thesis that the information society gives traditional socio-political and socio-economic institutions new advantages, broadening their competences and enhancing the functions of public feedback is justified. The influence of new information realities on the transformation of expert-analytical institutes is investigated and potential problems that may arise in the way of their development are identified. It is substantiated that the power and long-term sustainability of a state, like any organization, in the conditions of a globalized information society is largely determined by its ability to respond adequately to changes in the situation, by carrying out constant analysis of information about its own state and the state of the environment. National-contextual elements that explain the suspension of the sharp rise in the number of new think tanks in individual countries are highlighted. The different views among the representatives of the modern academic environment on the prospects of the development of think tanks in the period of deep internal transformations of the globalized world are analyzed. The advantages of think tanks in comparison with governmental institution and political parties are identified in their ability to promptly evaluate and analyze situations that are necessary for decision-making and policymaking. The correlation between the perspectives of the state development and the need for think tanks as an indicator of the correspondence of the authorities and the public to the semantic content of the information society as a degree of generalized knowledge of a given society in accordance with its classical formulation.

Key words: think tanks, information, postindustrial society, national security, foreign policy, strategic consulting, strategy, experts.

Постановка проблеми. Сучасне постіндустріальне суспільство головним чином асоціюється з інформацією – її масивом, що постійно зростає, доступністю й безперервним рухом. Готовність застосовувати нові інформаційні технології в діяльності експертно-аналітичних інститутів будь-якої країни зумовлює ефективність їхнього функціонування та перспективи розвитку в сучасному світі. Разом із тим потужність і довгострокова стійкість держави, як і будь-якої організації, в умовах глобалізованого інформаційного суспільства значною мірою визначається її здатністю адекватно реагувати на зміни ситуації шляхом постійного аналізу інформації про власний стан і стан навколишнього середовища. Більше того, стає все більш очевидним, що ані високий економічний, людський, технічний, ані воєнний, культурний та інші потенціали не гарантують безумовну життєздатність і прогресивний розвиток країни.

Інформаційне суспільство задає нові вектори розвитку всім соціально-політичним і соціально-економічним інститутам. Від того, наскільки оперативно та професійно ці інститути імплементують у свою практику нові інформаційно-комунікаційні технології й адаптуються до реалій сучасного світу, залежить його ефективність і подальший розвиток. Саме ефективне використання організаційного потенціалу та розвинених інформаційно-аналітичних технологій і ресурсів, здатних інтегрувати всі інші ресурси держави, може успішно вирішувати проблеми, що стоять перед нею.

Указані причини стимулюють створення й поширення недержавних аналітичних центрів різноманітного призначення практично в усіх сферах людської діяльності по всьому світу [1, с. 42]. Саме недержавні аналітичні центри або, як їх називають в англо-американському академічному середовищі, «мозкові центри» протягом останніх двох десятиліть стали типовим результатом розвитку відкритих демократичних суспільств і невід'ємними учасниками системи стратегічного консультування головним чином у зовнішньополітичній і безпековій сфері.

Джеймс МакГанн, американський дослідник, директор програми «Аналітичні центри та громадянське суспільство» Інституту Лаудера Пенсільванського університету, що являє собою найбільш авторитетний рейтинг «мозкових центрів» у світі (The Global Go-To Think Tanks Index), зауважує, що «аналітичні центри в демократичних країнах уже давно відіграють провідну роль у формуванні політики, пропонуючи експертні оцінки найрізноманітніших ситуацій – від боротьби з глобальною економічною кризою до аналізу бойових дій» [4, с. 2]. У демократичних країнах «мозкові центри» іноді навіть називають «п'ятою владою» поряд із вільно діючими засобами масової інформації, що традиційно розглядаються як «четверту владу». Їх значення ще більше зросло з появою на початку тисячоліття експертно-аналітичних організацій, що позиціонують себе як «глобальні» – з постійно функціонуючими та взаємодіючими осередками в різних країнах.

Нині все частіше «мозкові центри» стають провідним стратегічним інструментом управління знаннями і прийняття політичних рішень національного значення не лише в країнах із розвиненою демократією, а й у більш закритих та обмежених політичних умовах. Формується світове співтовариство недержавних аналітичних центрів, що зводять мости між країнами, часто зіштовхуючись з неменшими бар'єрами під час реалізації співпраці, ніж уряди та комерційні організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню тематики виникнення й функціонування недержавних аналітичних центрів присвячено значну кількість робіт як в українському, так і у світовому науково-академічному співтоваристві. Провідними іноземними дослідниками цієї проблематики є Дж. МакГанн, Й. Гузанськи, Б. Бузан, П. Келнер, О. Урутія, Г. Лінденштраус, Д. Стоун, К. Уівер, Д. Абельсон, Р. Хаас, А. Сунгуров. Серед українських науковців її дослідженням займаються С. Внучко, О. Глоба, О. Корнієвський, Є. Коломієць, С. Дацюк, В. Горбатенко, М. Сенченко, О. Сенченко, С. Телешун, І. Петренко, М. Алієв та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим вивчення можливостей використання потенціалу недержавних аналітичних центрів у системі політичного стратегічного консультування в умовах постіндустріального, інформаційного суспільства залишається маловивченою темою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на викладене, метою статті є дослідження можливостей використання потенціалу недержавних аналітичних центрів у системі політичного стратегічного консультування в контексті інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Недержавні аналітичні центри водночас виступають як у ролі посередників між інтелектуальним середовищем і державним апаратом, так і в ролі ефективного інструменту громадянського контролю та ініціатора публічного обговорення найбільш гострих політичних питань, що постають перед країною. «Мозкові центри» є генераторами нових ідей для владно-політичного керівництва, пропонуючи аналітичну продукцію, інноваційні рішення та механізми їх реалізації. При цьому для своїх розробок недержавні аналітичні центри використовують позабюджетні джерела фінансування, тобто держава має можливість залучити додатковий інтелектуальний ресурс без бюджетних витрат. За участі представників «мозкових центрів» виробляються найбільш важливі стратегічні документи. Експерти недержавних аналітичних центрів беруть участь у робочих групах із розроблення державних рішень найвищого національного рівня або входять до складу громадських експертних рад при державних органах.

На думку багатьох дослідників цієї тематики, стрімке зростання ролі «мозкових центрів» саме останніми десятиліттями пов'язане з періодом глибинних внутрішніх трансформацій, коли владі бракує нових ідей і рішень і вона об'єктивно потребує зовнішнього інтелектуального підживлення [2]. Так, на думку Джеймса МакГанна, до основних причин високого рівня зростання кількості аналітичних центрів у всьому світі належать:

– інформаційно-технологічна революція;

– кінець монополії національних урядів на інформацію;

– підвищення складності й технічний характер проблем політики;

– збільшення кількості посадовців і посилення фрагментованості уряду;

– криза довіри в уряді та серед високопосадовців;

– глобалізація та зростання кількості державних і недержавних суб'єктів;

– необхідність своєчасної й лаконічної інформації, а також аналізу «у правильній формі в потрібний час і в правильних руках» [4].

Щодо перспектив розвитку недержавних аналітичних центрів у сучасному академічному середовищі існують різні погляди. Одні дослідники вважають, що, незважаючи на конкурентний характер сучасного демократичного політичного процесу, який дає змогу багатьом політичним суб'єктам брати участь у процесі прийняття політичних рішень, роль «мозкових центрів» нині суттєво перебільшена. Інші дослідники дотримуються протилежної точки зору. Вони вважають, що жорстко обмежені університетські наукові співтовариства не витримують конкуренції з гнучкими й сучасними «мозковими центрами».

Прихильники першої точки зору вважають, що недержавні аналітичні центри не настільки впливові, як це часто намагаються показати. На їхню думку, «мозкові центри» варто розглядати скоріше як політичні клуби. Ця концепція передбачає, що ці експертно-аналітичні інституції створені для досягнення обмежених цілей і специфічних результатів. Одні з них спрямовані на розширення інтелектуальних горизонтів їхніх членів, інші забезпечують специфічні послуги для відносно вузьких професійних груп, а деякі просто окреслюють важливі внутрішні та зовнішні символічні потреби для певних ідеологічних таборів. Недержавні аналітичні центри дають академічній спільноті можливість виробляти продукт, який буде мати безпосереднє застосування, а також формують основу для розвитку талантів у цій сфері. Утім викладене не означає, що «мозкові центри» не можуть розвивати високу компетентність у рішенні суспільних і власних проблем.

Крім того, учені виділяють непоодинокі національно-контекстуальні елементи, які пояснюють призупинення різкого зростання кількості нових аналітичних центрів в окремих країнах, що спостерігається протягом останніх кількох років. До таких елементів включають:

– політичне та нормативно-правове (регуляторне) середовище, що вороже ставиться до недержавних аналітичних центрів і неурядових організацій: економічна криза, відсутність філантропічної культури, диктатура тощо;

– зменшення кількості державних і приватних донорів для проведення досліджень у сфері політики;

– відсутність інституційного розвитку, що призводить до нездатності адаптуватися до змін;

– посилення конкуренції з боку консалтингових і юридичних фірм, а також з боку електронних засобів масової інформації;

– збільшення кількості установ, які виконали свою функцію й припинили свою діяльність.

Так, наприклад, у Південній Європі спостерігається культурне «охолодження» щодо фінансування «мозкових центрів». Дослідники пов'язують цю тенденцію з тим, що недержавні аналітичні центри в цьому регіоні вважаються нематеріальними з погляду їх змісту, до якого включають дослідження, осмислення та ідеї. Державні й приватні донори зацікавлені в короткотермінових експертизах і консультаціях, а тому надають перевагу конкретним проектам, а не вкладенню коштів в довгострокові ідеї.

Серед основних потенційних проблем, які можуть постати на шляху розвитку «мозкових центрів», виокремлюють:

Зміни в політичному керівництві країни. Такі зміни можуть бути особливо критичними для тих недержавних аналітичних центрів, які в роботі досить сильно орієнтувалися на конкретні політичні фігури, зі зміною останніх на політичній арені можуть утратити своїх покровителів і замовників.

Зміни ступеня актуальності тих чи інших проблем публічної політики. Такі зміни будуть особливо небезпечними для «мозкових центрів» вузької спеціалізації, які розробляють варіанти вирішення якоїсь конкретної проблеми. Способом подолання цієї загрози може стати розширення спектру проблем, над якими працюватиме експертно-аналітична організація.

Фінансова нестабільність. У цьому разі засобом вирішення проблеми може стати диверсифікація джерел фінансування, наприклад, робота зі спектром фондів, поєднання фінансування від уряду й замовлень від бізнес-структур тощо.

З іншого боку, зростаюча складність політичної, соціальної, економічної та безпекової ситуації у світі паралельно зі зменшенням громадянської участі в політичному житті свідчить про те, що попит на нові, політично релевантні ідеї, стратегії та підходи зростатиме. Тому можна очікувати, що вплив і кількість організацій, які надають робочі місця практичним експертам, здатним вирішувати нагальні питання нашого часу з урахуванням довгострокових політичних інтересів, також зростатимуть.

Подолання глобальних політичних викликів сучасності на кшталт змін клімату, енергетики чи міграції вимагає таких політичних інститутів, які здатні використати можливості будь-якого моменту політичного циклу, а також імпульси громадської думки з урахуванням довгострокових цілей.

Також варто врахувати, що формулювання політичних стратегій є складним інтегративним процесом, який теж передбачає пріоритет довгостро-

кових цілей політики перед короткостроковими політичними імперативами. Але, незважаючи на те що ці цілі часто отримують активну підтримку з боку політиків, на практиці їхнє досягнення ускладнене тенденцією до домінування вузького підходу у вирішенні актуальних проблем і короткостроковими горизонтами. Так, наприклад, результати дослідження горизонтів вироблення політики в межах державної служби Нідерландів показують, що «політики вважають важливими обидва часові горизонти, але в турбулентності повсякденних процесів більш короткі часові горизонти мають тенденцію до домінування над довгостроковими перспективами» [5, с. 33].

Вироблення ефективної, конкурентоздатної політичної стратегії вимагає постійного оновлення управлінських завдань. Стратегічні рішення – найбільш відповідальні, оскільки визначають пріоритети діяльності на віддалену перспективу. На відміну від операційних помилок, які зазвичай можна виправити, стратегічні можуть призвести до невиправних наслідків. Керівництво докладає значних зусиль для збирання й аналізу інформації, визначення множини альтернатив, їх перевірки на життєздатність і раціональність. Тому стратегічне планування – дороговартісний процес, що потребує залучення кваліфікованих фахівців, які володіють високими аналітичними здібностями й реальним досвідом розроблення стратегій у різних ситуаціях.

Основний результат діяльності «мозкового центру» – створення алгоритму практичного вирішення конкретної проблеми. Інтелектуальний продукт недержавного аналітичного центру – ідеї та рішення, представлені у вигляді нового варіанта політичної стратегії, оцінювання, теорії, пропозиції, попередження, довгострокового плану чи прогнозу, опису методики, статистичних викладок, аналізу тощо. У будь-якому випадку затребуваність таких центрів є показником того, наскільки влада й суспільство тієї чи іншої країни відповідають смисловому змісту інформаційного суспільства, під яким, згідно з класичним формулюванням, розуміють міру узагальнених знань цього суспільства.

Крім того, в умовах глобалізації, яка характеризується новими інформаційно-комунікаційними технологіями (далі – НІКТ), у політично-управлінському середовищі простежується перевантаження масивом викривленої інформації, що загрожує неправильним трактуванням подій і, відповідно, викривленим ставленням до них з боку політичних, економічних і військових лідерів. Експоненціальне розширення мінливої інформації вимагає ключів інтерпретації для прийняття вчасних і правильних рішень. Саме недержавні аналітичні центри як гібридні організації, безпосередньо засновані на процесах управління інформацією та знаннями, що забезпечуються досвідченими експертами-дослідниками, здатні оперативно надавати об'єктивну оцінку й аналіз ситуацій, необхідні для прийняття рішень і вироблення стратегій найвищого політичного значення.

Континуум «дані – інформація – знання – стратегія» є частиною середньо- або довгострокового циклу, що потребує методів управління як наявними, так і потенційно необхідними ресурсами. Завдяки багаторічному досвіду, ресурсам і можливостям безперешкодних відносин з державою та армією у країнах із розвиненою демократією недержавні аналітичні центри, зокрема ті, що займаються обороною, безпекою й міжнародними відносинами, виконують завдання відстеження інформаційного потоку та пропонують обґрунтовані рішення. При цьому знання є результатом зв'язку між інформацією та її інтерпретацією через систему характеристик дослідника або аналітичного центру (досвід, переконання, теорії, моделі, культура), що організовує та надає сенсу усій множині даних. Аналітичні центри надають перевагу виміру «спілкування – участь», із якого виникає інтелект – поєднання розуміння та знання.

Перевагою того, що існування «мозкового центру» може принести державі, компанії чи армії, полягає в можливості отримання інформації, знань і застосування інновацій. Будь-яка дослідницька робота зосереджена на трьох часових вимірах: минулому, теперішньому й майбутньому: знати, щоб передбачити; передбачити, щоб мати змогу діяти [3]. Знання не обов'язково має бути правдивим, справедливим чи привабливим, але воно має бути ефективним. Пильність у процесі дослідження й формулювання порядку денного стратегічної розвідки дають змогу адаптувати теперішнє відносно майбутнього, базуючись на знаннях минулих подій. Аналітичні центри за своєю природою орієнтовані на майбутнє. Їхня дослідницька діяльність завжди перебуває між передбаченням і стратегією. Актуальність як їхнього аналізу, так і їхніх пропозицій може розглядатися як підґрунтя для їхньої здатності зрозуміти теперішнє з погляду минулого, щоб забезпечити передбачення майбутнього: метою проактивної (запобіжної) розвідки є реальна діяльність або моделювання реальності для уникнення можливості виникнення ризиків і загроз [6].

Високий рівень інтелектуальної незалежності «мозкових центрів», а також присутність у кадровому складі експертів як із державного, так і з приватного секторів прирівнюють процеси діяльності недержавних аналітичних центрів до процесів діяльності розвідувальних організацій [7]. Якщо ми розглянемо методи роботи, які застосовуються в цих структурах, ми побачимо, що передбачення є важливою особливістю їхньої діяльності. Формулювання прогнозів і гіпотез являє собою складну, навіть ризиковану й дороговартісну діяльність.

Компанії, уряди та політичні партії є дещо обмеженими щодо можливостей здійснювати

передбачення, оскільки вони, як правило, працюють у короткостроковій перспективі, а їхня діяльність визначається виборами, річними звітами й обмеженим часовим ресурсом. Крім того, помилкові прогнози загрожують їм несхваленням громадян або штрафами з боку акціонерів. На противагу бізнесовим організаціям і державним інституціям, недержавні аналітичні центри проводять аналіз і формулюють пропозиції з огляду на довгостроковий горизонт, що є для них звичайним способом роботи й безумовною конкурентною перевагою.

На думку виконавчого директора Інституту Аспена Центральної Європи (Aspen Institute Central Europe) Іржі Шнайдера, попит на дослідження, що засновані на фактичних даних, нині спадає. Це пов'язано з тим, що політики, як правило, використовують дослідження у своїх інтересах, а їхні висловлювання з того чи іншого питання часто позбавлені фактологічного обґрунтування. За словами І. Шнайдера, майбутнє недержавних аналітичних центрів безпосередньо пов'язане з майбутнім досліджень загалом та особливо з майбутнім міждисциплінарного підходу, який є одним із наріжних каменів методології досліджень недержавних аналітичних центрів. «Мозкові центри» здатні поєднати теоретично-методологічні підходи різних дисциплін у більш гнучкий спосіб, порівняно з іншими експертно-аналітичними структурами на кшталт університетів чи відповідних урядових підрозділів [8]. У результаті такого поєднання відбувається вдосконалення процесу прийняття рішень і політичного процесу завдяки більш ретельному розгляду широкого переліку альтернатив політики, розширення контексту аналізу та використання більш систематизованого інструментарію.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, недержавні аналітичні центри нині розглядаються як інтелектуальний ресурс, який дає змогу вирішувати як тактичні, так і стратегічні завдання будь-якого рівня. Наявність розвиненої структури недержавних аналітичних центрів як базового елемента експертно-аналітичного співтовариства будь-якої сучасної країни стала одним із найважливіших показників ефективності її функціонування та розвитку. Навпаки ж, недостатня розвиненість або фактична відсутність подібних експертних структур помітно обмежує реалізацію національного інтелектуального потенціалу будь-якої держави.

Усебічне використання накопиченого досвіду аналітичних центрів у сфері політичного консультування під час розроблення концептуально-доктринальних документів стратегічного характеру надзвичайно актуальне для будь-якої країни, а особливо для тієї, що обрала демократичний шлях розвитку. Успішне функціонування держави, як і будь-якої управлінської структури, залежить від уміння керівництва оперативно реагувати на поточні виклики, ефективно планувати довгострокову діяльність і виробляти стратегії. Діяльність експертів недержавних аналітичних центрів у сфері стратегічного консалтингу дає змогу побачити нові напрями розвитку, визначити принципові цілі та необхідні для їх досягнення ресурси. Збільшення чисельності недержавних аналітичних центрів, а також посилення їхньої ролі у сфері стратегічного консультування зумовлено їхньою здатністю ефективно функціонувати в умовах сучасної інформаційної епохи.

Серед перспектив подальших наукових досліджень варто виділити необхідність вивчення здатності вітчизняних «аналітичних центрів» як виробників і трансляторів політико-орієнтованої інформації оперативно реагувати на зміни інформаційних технологій і вміння імплементувати їх у життя. Актуальним залишається дослідження можливостей використання потенціалу українських недержавних аналітичних центрів у сфері стратегічного політичного консультування в умовах інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коренная К.А., Логиновский О.В., Любицын В.Н. Аналитические центры: идентификация, генезис и перспективы развития. *Известия ВУЗов. Уральский регион.* 2011. № 4. С. 42–54.

2. Логиновский О.В., Любицын В.Н. Информационно-аналитические центры как инструмент развития интеллектуального ресурса современного общества. *Вестник ЮУрГУ.* 2012. № 23. С. 123–126.

3. Конт О. Дух позитивной философии, 1830–1842. URL: http://comte.newgod.su/lib/duh-pozitivnoj-filosofii.

4. McGann J. Global go to think tanks report. University of Pennsylvania, 2017. URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=think_tanks.

5. Van der Steen M.A. & van Twist M.J.W. Foresight and long-term policy-making: An analysis of anticipatory boundary work in policy organizations in The Netherlands. *Futures.* 2013. Volume 54. P. 33–42. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0016328713001225.

6. SERRA DEL PINO Jordi, Inteligencia proactiva. *Inteligencia y seguridad: revista de análisis y prospectiva.* 2011. № 10. P. 55–74. URL: http://www.ieee.es/Galerias/-chero/Revista_Digital/RevistaIEEE_Num_0.pdf.

7. SENGE, Peter, The Fifth Discipline: The Art & Practice of The Learning Organization. NY : Random House, 2006. URL: http://kmcenter.rid.go.th/kmc08/-km_59/manual_59/Book6/TheFifthDiscipline.pdf.

8. JIŘÍ SCHNEIDER: THINK TANKS WILL VERY MUCH DEPEND ON THE ATTITUDE OF SOCIETY / THINK TWISE UA, 17 September 2019. URL: http://thinktwiceua.org/en/ttuacontenten/jiri-schneider-think-tanks-will-very-much-depend-on-the-attitude-of-society/.

УДК 321.727(55)«1989/2019»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.9

СИСТЕМА ПРАВЛІННЯ В ІСЛАМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ІРАН (1989–2019): ТИПОВА ЧИ АТИПОВА?

THE SYSTEM OF GOVERNMENT IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN (1989–2019): TYPICAL OR ATYPICAL ONE?

Осадчук І.Ю.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Інституційні й функціональні особливості систем правління в рамках республіканської форми державного правління в деяких країнах зумовлюють необхідність виділяти атипові президентські, атипові парламентські й атипові напівпрезидентські системи правління. Це пояснюється як особливостями формування і структури виконавчої влади, так і характером виконавчо-законодавчих відносин (насамперед у питанні відповідальності уряду). У цьому контексті актуальним є дослідження особливостей функціонування системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. Метою статті є визначити особливості функціонування системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. і з'ясувати її типовість чи атиповість. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання: 1) визначити конституційні системи державного правління (президенталізм, парламентаризм, напівпрезиденталізм та асамблейно-незалежну систему правління) у рамках республіканської форми державного правління; 2) проаналізувати особливості формування й функціонування ключових інститутів влади (насамперед виконавчої та законодавчої) в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр.; 3) на підставі специфіки формування і структури виконавчої влади, а також характеру виконавчо-законодавчих відносин визначити типовість чи атиповість системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр.; 4) з'ясувати особливості політики президентів Ісламської Республіки Іран у 1989–2019 рр. і їхні взаємини з Лідером країни.

У статті розглянуто сучасну методику визначення систем державного правління в рамках республіканської форми державного правління. Проаналізовано особливості формування й функціонування ключових інститутів влади (насамперед виконавчої та законодавчої) в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. Головними характеристиками системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. виділено такі: 1) Лідер країни – глава держави (обирається експертами/Радою експертів); 2) президент обирається всенародно (на прямих виборах) на фіксований термін; 3) міністри є відповідальними перед парламентом; 4) дуалізація виконавчої влади, з одного боку, Лідером країни (як главою держави), а з іншого боку, президентом (як главою уряду) й урядом/урядовим кабінетом. На підставі цих характеристик систему правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. визначено як атипову, яка при цьому не є атиповою президентською, атиповою парламентською, атиповою напівпрезидентською чи атиповою асамблейно-незалежною системою правління. З'ясовано особливості політики президентів Ісламської Республіки Іран у 1989–2019 рр. і їхні взаємини з Лідером країни. Доведено, що будь-яка спроба президентів розширити свої повноваження була заблокована Лідером країни за допомогою підконтрольних йому політичних інститутів (зокрема за допомогою Ради з визначення державної доцільності). Крім того, реформи, ініційовані президентами в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр., які б сприяли суттєвій трансформації політичного режиму, також були заблоковані Лідером країни А. Хаменеї та консервативним табором правлячої еліти.

Ключові слова: система державного правління, атипова система правління, Лідер країни, інститут президентства, урядовий кабінет, Ісламська консультативна рада, Рада експертів, Ісламська Республіка Іран.

The institutional and functional features of systems of government within the republican form of government make it necessary to single out atypical presidential, atypical parliamentary and atypical semi-presidential systems of government in some countries. This is due both to the peculiarities of formation and structure of the executive, as well as to the nature of executive-legislative interrelations (first of all, in the matter of governmental cabinet responsibility). Therefore, the study of the peculiarities of system of government's functioning in the Islamic Republic of Iran in 1989–2019 is relevant in this context. The purpose of the article is to determine the features of system of government's functioning in the Islamic Republic of Iran in 1989–2019 and to find out its typicality or atypicality. To achieve this purpose, the author had to solve the following tasks: 1) to define constitutional systems of government (presidentialism, parliamentarism, semi-presidentialism and assembly-independent system of government) within the framework of republican form of government; 2) to analyze the peculiarities of formation and functioning of key institutions (first of all, the executive and legislative power) in the Islamic Republic of Iran in 1989–2019; 3) to determine the system of government's typicality or atypicality in the Islamic Republic of Iran in 1989–2019, in particular on the basis of the specifics of formation and structure of the executive and the nature of executive-legislative interrelations; 4) to find out the peculiarities of the President's policy and its relations with the Leader's institution in the Islamic Republic of Iran in 1989–2019.

As a consequence, the article discusses the modern technique of defining systems of government within the framework of republican form of government. The author analyzed the peculiarities of formation and functioning of key institutions (first of all, the executive and legislative power) in the Islamic Republic of Iran in 1989–2019. It was found that the system of government in the Islamic Republic of Iran in 1989–2019 was characterized by certain significant parameters, in particular: 1) The Leader elected by the experts/the Assembly of Experts is the head of state; 2) the president is elected popularly and directly for a fixed term; 3) ministers are responsible to parliament; 4) the system of government is characterized with the executive dualism between the Leader (as the head of state) and the President (as the head of government)

and governmental cabinet. Based on these characteristics, the system of government in the Islamic Republic of Iran in 1989–2019 was defined as an atypical one, but not atypical presidential, atypical parliamentary, atypical semi-presidential or atypical assembly-independent one. This conclusion was confirmed on the basis of the particularities of the President's policy and its relations with the Leader's institution in the Islamic Republic of Iran in 1989–2019. The study proved that any presidential attempt to expand the powers was blocked by the Leader through political institutions under his control (in particular, through the Nation's Exigency Council). In addition, the reforms initiated by presidents of the Islamic Republic of Iran in 1989–2019, which could have helped significantly transform the political regime, were also blocked by the Leader Ali Khamenei and the conservative camp of the ruling elite.

Key words: system of government, atypical system of government, Leader, institution of presidency, governmental cabinet, Islamic Consultative Assembly, Assembly of Experts, Islamic Republic of Iran.

Постановка проблеми. Досвід функціонування систем правління в рамках республіканської форми державного правління в деяких країнах зумовлює необхідність виділяти атипові президентські, атипові парламентські й атипові напівпрезидентські системи правління. Це пояснюється як особливостями формування і структури виконавчої влади, так і характером виконавчо-законодавчих відносин (насамперед у питанні відповідальності уряду). У 1989 р. в Ісламській Республіці Іран після смерті Лідера країни, лідера Ісламської революції аятоли Р. Хомейні Рада експертів обрала главою держави А. Хаменеї. Крім того, у 1989 р. до Конституції 1979 р. внесено зміни (зокрема скасовано посаду прем'єр-міністра). У цьому контексті актуальним є дослідження особливостей функціонування системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Атипові республіканські системи правління або окремі аспекти політичного процесу та міжінституційних відносин, які прямо чи опосередковано вказують на атиповість систем правління в рамках республіканської форми державного правління, проаналізовано в працях таких авторів, як О. Зазнаєв [1], І. Осадчук [2–4], В. Литвин [2] тощо. Інституційні й функціональні особливості системи правління в Ісламській Республіці Іран проаналізовано в працях таких авторів, як О. Дунаєва [5; 6], В. Іваненко [7], Н. Мамедова [8], Н. Мартиненко [9], Х. Чехабі [10], А. Шіразі [10] та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити особливості функціонування системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. і з'ясувати її типовість чи атиповість. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання: 1) визначити конституційні системи державного правління (президенталізм, парламентаризм, напівпрезиденталізм та асамблейно-незалежну систему правління) у рамках республіканської форми державного правління; 2) проаналізувати особливості формування й функціонування ключових інститутів влади (насамперед виконавчої та законодавчої) в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр.; 3) на підставі специфіки формування і структури виконавчої влади, а також характеру виконавчо-законодавчих відносин визначити типовість чи атиповість системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр.; 4) з'ясувати особливості політики президентів Ісламської Республіки Іран у 1989–2019 рр. і їхні взаємини з Лідером країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретико-методологічною основою наукового дослідження вибрано неоінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми.

Однією з найапробованіших методик визначення типових конституційних і політичних систем державного правління в рамках республіканської форми державного правління є методика Р. Елгі [11]. У дослідженні ми використовуємо модифікацію типології систем державного правління Р. Елгі, розроблену українським дослідником В. Литвином, який визначає: а) *президенталізм* (президентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента й інституту кабінету/адміністрації президента (навіть, можливо, прем'єр-міністра), члени яких колективно відповідальні виключно перед президентом (разом із цим члени кабінету чи адміністрації президента можуть бути й індивідуально відповідальними перед парламентом/провідною палатою парламенту (легіслатурою), однак це не має дефінітивного впливу та значення на структурування системи державного правління); б) *парламентаризм* (парламентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), за якої президент отримує свої повноваження на підставі непрямого (невсенародного) вибору (наприклад, у легіслатурі), а прем'єр-міністр й урядовий кабінет колективно відповідальні виключно перед легіслатурою (разом із цим члени уряду, крім прем'єр-міністра, можуть бути індивідуально відповідальними й перед президентом і легіслатурою, однак це не має дефінітивного значення й впливу на структурування системи державного правління); в) *напівпрезиденталізм* (напівпрезидентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властиві посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента,

а також інститут прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом із цим прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути водночас колективно відповідальними й перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом і/чи президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління), а також притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншого боку, прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом [12, с. 5; 13, с. 7]. Незалежно від природи та процесуальної логіки парламентського вотуму недовіри уряду й/чи прем'єр-міністру напівпрезидентською позиціонується та система державного правління, у якій існує «безперервна» обов'язкова колективна відповідальність уряду та прем'єр-міністра перед легіслатурою чи, інакше кажучи, у якій легіслатура володіє ініціативою ставити питання про колективну відповідальність уряду. Натомість усі інші/додаткові уточнення та атрибути є тільки допоміжними правилами класифікації систем правління, які варто застосовувати тільки в типологізації напівпрезиденталізму [12, с. 80]. Указану модифікацію типології систем державного правління в рамках республіканської форми державного правління ми доповнюємо *асамблейно-незалежною системою правління*. М. Шугарт і Дж. Кері, а також О. Зазнаєв визначають *асамблейно-незалежну систему правління* як систему правління, для якої характерні такі ознаки: 1) невсенародні вибори президента; 2) уряд не несе відповідальності перед парламентом [1, с. 55; 14, с. 26].

Проаналізуймо особливості формування та функціонування ключових політичних інститутів, а також виконавчо-законодавчі відносини в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. Лідер країни – найвища посадова особа в країні (ст. 113 Конституції ІРІ) [15; 16]. Лідер країни обирається експертами/Радою експертів. Рада експертів (складається з 86 членів) обирається на 8 років шляхом загальних прямих виборів (вибори відбулися в 1982, 1990, 1998, 2006 рр., згодом термін повноважень продовжено до 10 років, тому останні вибори відбулися у 2016 р.). Більшість експертів, які обираються до Ради, – представники вищого духовенства [8, с. 155]. Вимоги, що висуваються до Лідера країни, такі: 1) необхідна наукова компетентність для винесення фетв із різних питань мусульманського права; 2) справедливість і побожність для управління ісламською нацією; 3) правильний політичний і соціальний світогляд, розсудливість, сміливість, організаційні здібності й сила, достатня для управління. Якщо декілька осіб відповідають вищевказаним вимогам, то перевага надається тому, хто володіє сильнішим богословським і політичним світоглядом (ст. 109) [15; 16]. Якщо експерти визнають одного з кандидатів найбільш компетентним у питаннях мусульманського права або в політичних і соціальних проблемах, а також уважатимуть його визнаним усім народом або таким, який відповідає вимогам, передбаченими ст. 109, то його вибирають Лідером країни. Обраний експертами Лідер країни є ватажком мусульман і несе за це відповідальність (ст. 107 Конституції ІРІ) [15; 16].

Права й обов'язки Лідера країни, відповідно до ст. 110 Конституції ІРІ, такі: 1) визначення загальної політики держави Ісламської Республіки Іран після консультацій із Радою з визначення державної доцільності; 2) контроль за виконанням загальної політичної лінії держави; 3) прийняття рішення про проведення всенародного референдуму; 4) верховне командування Збройними силами; 5) оголошення війни і миру та мобілізації; 6) призначення й відправлення у відставку таких осіб і прийняття їхньої відставки: а) факіхів Ради з охорони конституції; б) глави судової влади; в) голови телерадіомовної Організації «Голос та образ Ісламської Республіки Іран»; г) начальника об'єднаного штабу; д) головнокомандувача Корпусу вартових Ісламської Революції; е) головнокомандувачів Збройними силами та внутрішніми військами; 7) вирішення спорів і впорядкування відносин між трьома гілками влади; 8) подолання проблем держави за допомогою Ради з визначення державної доцільності; 9) підписання указу про призначення президента, обраного народом (компетентність кандидатів на посаду президента щодо їх відповідності вимогам, закріпленим у Конституції, має бути підтверджена до виборів Радою з охорони Конституції й схвалена Лідером країни на першому етапі); 10) звільнення з посади президента з урахуванням інтересів країни згідно з висновком, винесеним Верховним судом щодо порушення президентом своїх законних повноважень або відповідно до рішення Меджлісу ісламської ради про невідповідність президента займаній посаді; 11) амністія або пом'якшення покарання особам, щодо яких винесено вирок, у рамках ісламських норм і за пропозицією глави судової влади [15; 16].

Якщо Лідер країни буде не в змозі виконувати свої законні обов'язки, або втратить якості, зазначені в ст. ст. 5 і 109, або якщо стане відомо, що він із самого початку не відповідав цим вимогам, то він усувається з посади. Рішення із цього приводу приймається експертами/Радою експертів (ст. 111 Конституції ІРІ) [15; 16].

Зазначимо, що в Конституції в редакції 1979 р. Лідер країни був проголошений пожиттєвим рахбаром (керівник шиїтської громади) і марджа

ат-таклід (релігійний наставник) [8, с. 155]. Ф. Фархі у функціонуванні інституту Лідера країни вбачає дві проблеми для майбутнього ІРІ. Перша проблема полягає в тому, що Лідер країни на практиці фактично довічно перебуває на своїй посаді, а друга проблема – у тому, що перебування однієї й тієї ж особи на цій посаді виявилося засобом узурпації влади [17]. Лідер країни контролює низку фінансових потоків: доходи ісламських фондів, ісламські податки тощо [8, с. 156].

Виконавча влада здійснюється президентом і міністрами в усіх випадках, крім тих, які Конституцією безпосередньо зараховані до компетенції Лідера країни (ст. 60 Конституції ІРІ) [15; 16]. Президент є другою найвищою посадовою особою країни. Президент відповідає за виконання Конституції й керує виконавчою владою в усіх сферах, крім тих, що зараховані до компетенції Лідера країни (ст. 113 Конституції ІРІ) [15; 16]. Президент обирається на 4 роки на загальних прямих виборах, причому може обиратися тільки на два терміни поспіль (ст. 114 Конституції ІРІ) [15; 16].

Президент керує Радою міністрів (урядом), контролює її діяльність і своїми рішеннями узгоджує діяльність уряду й усіх міністрів, а також визначає програму й напрями діяльності уряду та виконує закони. У разі виникнення розбіжностей або втручання в законні повноваження урядових органів тоді, коли немає необхідності в тлумаченні та зміні закону, рішення Ради міністрів, прийняте за пропозицією президента, є обов'язковим для виконання. Президент відповідає за дії Ради міністрів перед Меджлісом ісламської ради/Ісламською консультативною радою (парламентом) (ст. 134 Конституції ІРІ) [15; 16]. Президент може мати заступників для виконання своїх повноважень, передбачених законом. Перший віце-президент за погодженням із президентом спрямовує діяльність Ради міністрів та інших заступників президента (ст. 124 Конституції ІРІ) [15; 16].

Якщо Меджліс ісламської ради висловлює вотум недовіри Раді міністрів (усім міністрам, за винятком президента), то міністри йдуть у відставку (ст. 89 Конституції ІРІ) [15; 16]. Якщо як мінімум третина депутатів Меджлісу ісламської ради подає інтерпеляцію до президента з приводу керівництва виконавчою владою й управління справами країни, то президент повинен протягом місяця з'явитися в Меджліс і дати вичерпні роз'яснення із цього приводу. Якщо дві третіх від загальної кількості депутатів проголосують за невідповідність президента займаній посаді (висловлять вотум недовіри), про це буде повідомлено Лідеру країни (ст. 89) [15; 16]. Своєю чергою, Лідер країни звільняє з посади президента з урахуванням інтересів країни згідно з висновком, винесеним Верховним судом, щодо порушення президентом своїх законних повноважень або відповідно до рішення Меджлісу ісламської ради про невідповідність президента займаній посаді (п. 10 ст. 110 Конституції ІРІ) [15; 16].

З метою захисту норм ісламу й запобігання протиріччям Конституції з постановами Меджлісу ісламської ради створюється Рада з охорони Конституції/Рада вартових Конституції/Наглядова рада в такому складі: 1) 6 осіб – богословів (факіхів), які призначаються Лідером країни; 2) 6 мусульманських правознавців/юристів, яких представляє Меджлісу ісламської ради глава судової влади для подальшого обрання (ст. 91 Конституції ІРІ). Без висновків Ради з охорони Конституції рішення Меджлісу ісламської ради не мають законної сили, крім випадків затвердження мандатів депутатів і виборів 6 юристів до Ради з охорони Конституції (ст. 93 Конституції ІРІ) [15; 16]. Усі рішення Меджлісу ісламської ради повинні відправлятися до Ради з охорони Конституції, яка впродовж максимум 10 днів з дня отримання документів розглядає їх з погляду відповідності ісламським нормам і Конституції. Якщо Рада з охорони Конституції встановить, що рішення Меджлісу ісламської ради суперечать зазначеним нормам, то Рада з охорони Конституції направляє їх назад у Меджліс для повторного розгляду. В іншому випадку рішення Меджлісу вступають у силу (ст. 94 Конституції ІРІ) [15; 16]. Якщо Рада з охорони Конституції визнає 10-денний термін недостатнім для розгляду рішень Меджлісу і прийняття остаточного рішення, то Рада може із зазначенням причин відтермінування просити в Меджлісу ще 10 днів для завершення розгляду. Рада з охорони Конституції здійснює контроль за виборами Ради експертів, президента, Меджлісу ісламської ради, зверненням до громадської думки та референдумом (ст. 99 Конституції ІРІ) [15; 16].

У тих випадках, коли Рада з охорони Конституції визнає постанову Меджлісу ісламської ради такою, що суперечить нормам шаріату або Конституції, а Меджліс з урахуванням державної доцільності не погодиться з цим рішенням Ради з охорони Конституції, а також для консультації з питань, які передаються їй на розгляд Лідером країни й для виконання інших функцій, зазначених у Конституції, за вказівкою Лідера країни створюється Рада з визначення державної доцільності. Постійні й тимчасові члени Ради призначаються Лідером країни. Регламент роботи Ради розробляється і приймається самими її членами й затверджується Лідером країни (ст. 112 Конституції ІРІ) [15; 16].

Корпус вартових Ісламської Революції (далі – КВІР), який створений у перші дні перемоги революції 1979 р., зберігається для забезпечення охорони революції (ст. 150 Конституції ІРІ) [15; 16]. На КВІР покладено такі завдання армійської, жандармсько-поліцейської та релігійно-іслам-

ської специфіки, а також завдання економічного характеру: 1) забезпечення внутрішньої безпеки ісламського режиму в Ірані шляхом боротьби з опозицією, запобігання антиурядовим виступам населення; 2) здійснення контролю за діяльністю політичних, громадських і неурядових організацій, приватних компаній і фірм; 3) відбиття разом з армією іноземної агресії; 4) ведення зовнішньої розвідки й контррозвідки; 5) запобігання проникненню в країну «західної ідеології й культури»; 6) підготовка та керівництво силами опору «Басідж»; 7) контроль за суворим дотриманням усіма громадянами ісламських норм життя і моралі; 8) утілення в життя концепції «експорту ісламської революції»; 9) боротьба з наркобізнесом і бандитизмом; 10) участь в охороні державного кордону; 11) участь у здійсненні великомасштабних державних проектів у рамках відновлення та розвитку економіки [18, с. 94]. Міжнародні фінансово-економічні санкції, уведені проти ІРІ у зв'язку з її ядерною програмою у 2006 р., й особливо односторонні санкції США, Євросоюзу та багатьох інших країн від 2011 р. створили умови для ще більшого входження КВІР в економіку країни. В умовах, коли можливості іноземних інвесторів виявилися обмежені, керівництву ІРІ довелося робити ставку на внутрішні сили. В умовах незначних можливостей (як фінансових, так і технічних) приватного сектора організації підконтрольні КВІР виявилися найбільш прийнятними претендентами на заміну іноземних корпорацій. Корпусу були надані контракти з будівництва метро, право на розробку газових родовищ, будівництво газопроводів тощо [18, с. 104].

Отже, ключовими характеристиками системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. є такі: 1) Лідер країни – глава держави (обирається експертами/Радою експертів); 2) президент обирається всенародно (на прямих виборах) на фіксований термін; 3) міністри є відповідальними перед парламентом; 4) дуалізація виконавчої влади, з одного боку, Лідером країни (як главою держави), а з іншого боку, президентом (як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом. На підставі цих характеристик систему правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. визначено як атипову, яка не є атиповою президентською, атиповою парламентською, атиповою напівпрезидентською чи атиповою асамблейно-незалежною системою правління.

Розглянемо особливості політики президентів ІРІ в 1989–2019 рр. і їхні взаємини з Лідером країни. Президент А.А. Хашемі Рафсанджані (1989–1997) відмовився від нав'язаного іраноіракською війною (1980–1988) курсу із централізованого управління економікою на користь ліберальних реформ в економічній сфері [9, с. 75]. Ці реформи передбачали лібералізацію внутрішніх цін (насамперед на продукти сільського господарства), валютного обміну й зовнішньої торгівлі; часткову приватизацію держсектора; поступову відмову від цінового субсидування товарів продовольчого попиту й заміну субсидій адресною допомогою тощо [19, с. 427]. Перший п'ятирічний план, незважаючи на конституційний принцип, що забороняв іноземне втручання в економіку країни (п. 8 ст. 43 Конституції ІРІ), передбачав залучення іноземних кредитів, зокрема, у формі капіталу. У цьому плані передбачалося користування кредитами на умовах «buy-back»: розрахунки Ірану з зарубіжними інвесторами могли проводитися шляхом прямих поставок продукції третій стороні – іноземному покупцю, який, своєю чергою, брав на себе обов'язок здійснити гарантовані платежі інвестору. Під час другого терміну президентства А.А. Хашемі Рафсанджані намагався посилити президентську владу, на обговорення Меджлісу було подано проект про скасування обмежень щодо кількості термінів перебування на посаді президента. Ці спроби провалилися, оскільки водночас відбувалося підвищення авторитету А. Хаменеї як духовного лідера [20, с. 110–118].

Президентство М. Хатамі (1997–2005) характеризувалося певною лібералізацію в культурній і політичній сферах. При цьому в економіці лібералізація була більш стриманою, на відміну від економічної політики президента А.А. Хашемі Рафсанджані, особливо в питаннях зовнішньоекономічного співробітництва і приватизації [21, с. 230]. У 1999 р. Центробанк Ірану прийняв постанову, що дозволила створення банків і страхових компаній зі 100% іноземною участю без будь-яких обмежень їхньої діяльності в затверджених згідно із законом 1993 р. вільних комерційно-індустріальних зонах. У липні 2002 р. в Ірані були випущені перші в історії Ісламської Республіки єврооблігації терміном на 5 років на суму 500 млн. євро [22, с. 106].

Президент М. Хатамі запропонував концепцію «Іслам і громадянське суспільство», яка передбачала розвиток країни на основі традицій, притаманних іранському суспільству. Отже, зроблена спроба в рамках громадянського суспільства створити соціальну базу для здійснення подальшої модернізації. М. Хатамі вважав, що основною проблемою іранського суспільства є «слабкість релігійного інтелектуалізму», яку він убачав у відсутності розуміння сучасних проблем [23, с. 152–178, 232–233]. До прихильників М. Хатамі входили представники різних соціальних груп: інтелігенції, студентської молоді, деяких підприємницьких і військових кіл, чиновництва й, що особливо показово, духовенства. Крім того, на підтримку М. Хатамі активно виступили глави місцевих адміністрацій (генерал-губернатори) [24, с. 173]. У 1999 р були проведені вибори в міські й сільські ради першого скликання. У великих містах

більшість депутатських місць зайняли прихильники демократизації ісламського ладу. Стратегія М. Хатамі, його спрямованість у рамках обраного курсу на зміцнення громадянського суспільства, розширення прав іранців, широка соціальна база реформаторського руху викликали позитивний відгук міжнародного співтовариства. У Західній Європі заговорили про необхідність підтримати іранського президента, заохочувати його зусилля. Знаковою в цьому контексті подією було відновлення ірано-британських дипломатичних відносин. У мусульманському світі, передусім в арабських країнах, М. Хатамі був сприйнятий як політичний діяч компромісного характеру, здатний до пошуку шляхів взаємоприйнятної зовнішньополітичної взаємодії [24, с. 173–174].

Президент М. Хатамі, завдяки парламентській більшості (за результатами парламентських виборів 2000 р. партія Ісламський фронт участі Ірану зайняла 189 місць із 290 [25]; фракція реформаторів становила 195 місць із 290 [26]) ініціював демократичні реформи в політичній сфері, однак зазнав протидії з боку Лідера країни й консервативного табору. Серед ініційованих реформ варто виділити такі: 1) законопроект про свободу ЗМІ. У серпні 2000 р. Лідер країни А. Хаменеї заблокував проект закону про свободу ЗМІ, аргументувавши це тим, що в разі його прийняття вороги ісламу отримають можливість активно просувати свої ідеї в ЗМІ; 2) законопроекти, що розширювали б повноваження президента (він наділявся правом контролю над виконанням конституційних норм за допомогою ветування будь-яких рішень, що суперечать Конституції, а державні установи ставали підзвітні президенту в питаннях порушення норм Основного Закону) й обмежували б роль Ради з охорони Конституції/Ради вартових Конституції в електоральному процесі [9, с. 76–77]; 3) законопроект щодо запровадження процедури додаткового розгляду спеціальним арбітражним судом рішень Ради з охорони Конституції/Ради вартових Конституції з правом їх відхилення [24, с. 175]. Усі ці законопроекти були відхилені Радою з визначення державної доцільності.

У рамках кампанії щодо боротьби з корупцією, яка розгорнулася у 2002 р., звинувачення були висунуті проти представників апарату уряду і президента. До кримінальної відповідальності притягнули радника президента А. Абаді. Його провина полягала в тому, що він брав участь в організації громадського опитування з проблеми відновлення ірано-американських відносин [24, с. 176].

Лідер країни А. Хаменеї був особливо політично активний у період президентства М. Ахмадінежада (2005–2013), фактично привівши його до влади [8, с. 156]. За перші чотири роки президентства М. Ахмадінежада КВІР набув величезного політичного й економічного впливу в країні і став успішним конкурентом верховному духовенству. КВІР, вихідці з якого становили приблизно одну третю від загального складу Меджлісу [27], отримав можливість призначати міністрів, губернаторів та інших держчиновників вищого й середнього рівнів. За сприяння М. Ахмадінежада КВІР узяв під контроль дві третіх економіки країни [28]. Представники КВІР очолили також кілька найбільших іранських ісламських фондів. КВІР витіснив фонди, що належали аятолам, із багатьох прибуткових проектів, що призвело до підриву економічної незалежності вищого духовенства [7, с. 75–76]. В економічній сфері М. Ахмадінежад уже в кінці 2006 р. приступив до виконання програми, що передбачала «справедливий і рівномірний» розподіл серед іранського населення доходів, отриманих від нафтового експорту [29]. Це завдало серйозного удару по іранській економіці. Згідно з даними станом на 2008 р., 20% населення зосередило в руках 70% фінансів країни, тоді як 60% населення перебувало на межі бідності або за межею бідності [30].

За результатами президентських виборів 2009 р., М. Ахмадінежад обраний на другий термін. М. Мусаві (головний кандидат від «реформаторів», опонент М. Ахмадінежада на виборах 2009 р.) заявив про фальсифікації результатів і закликав своїх виборців вийти на вулицю. Протестний «Зелений рух» очолили М. Мусаві, експрезидент ІРІ М. Хатамі та М. Каррубі (голова Меджлісу ісламської ради/Ісламської консультативної ради в 1989–1992 і 2000–2004 рр.). Масові виступи «зелених» проходили майже в усіх великих містах Республіки. Упродовж року «Зелений рух» було придушено поліцейськими силами, масовими арештами учасників демонстрацій, особливо студентів [7, с. 78]. У 2009–2010 рр. на демонстраціях також лунали гасла проти диктатури Лідера країни А. Хаменеї [31, с. 182]. Невдоволення частини вищого духовенства політикою М. Ахмадінежада призвело до того, що на підтримку опозиції виступила частина духовенства Ірану. Лідер країни А. Хаменеї, його оточення і представники в провінціях підтримали президента. Голова Ради з визначення державної доцільності А.А. Хашемі-Рафсанджані, який підтримав «реформаторів», був змушений піти з іншої ключової посади – голови Ради експертів, що значно послабило позиції реформаторського табору [7, с. 79].

Як зазначає В. Іваненко, після перемоги на виборах 2009 р. М. Ахмадінежад став демонструвати свою незалежність від Лідера країни А. Хаменеї. Своєю чергою, А. Хаменеї продовжував використовувати політичні «противаги» М. Ахмадінежаду, такі як клан Ларіджані, представники якого, брати Алі й Садек, очолили, відповідно, законодавчу й судову владу ІРІ. А. Ларіджані вдалося сформувати в Меджлісі впливову антипрезидент-

ську групу депутатів, яка протидіяла економічним і кадровим ініціативам М. Ахмадінежада [7, с. 79]. У 2011 р. на тлі посилення протиріч між М. Ахмадінежадом та А. Хаменеї (відкрита конфронтація президента з Лідером країни, розбіжності в кадрових питаннях, звинувачення М. Ахмадінежада у волюнтаризмі тощо), а також між законодавчою та виконавчою гілками влади в політичній системі з'явився новий інститут, який був покликаний урегулювати розбіжності між основними інститутами державної влади, – Вища комісія з вирішення протиріч і врегулювання відносин між трьома гілками влади. Однак посилення розколу всередині політичних еліт, жорстке суперництво виконавчої й законодавчої влади призвели до поглиблення внутрішньополітичної кризи, тому діяльність комісії була зведена нанівець [9, с. 81].

За результатами президентських виборів 2013 р., перемогу здобув Х. Рухані, який визначив три принципи свого курсу: справедливість, законність і поміркованість [32]. Як зазначає Н. Мартиненко, перемога Х. Рухані на президентських виборах швидше за все була результатом усвідомленої політики духовного лідера А. Хаменеї як відповідь на вимоги значної частини населення щодо лібералізації політики ІРІ в усіх сферах [9, с. 82]. Серед особливостей політики президента Х. Рухані варто виділити такі: 1) деполітизація вищих навчальних закладів і зниження рівня впливу держави на навчальний процес (наприклад, ректори вищих навчальних закладів обиралися науковим співтовариством і затверджувалися міністерством і Вищою радою культурної революції); 2) уперше було розроблено проект «Хартії прав громадян» (26 листопада 2013 р. проект було опубліковано), а також порушено питання про права національних і релігійних меншин. При президенті вперше запроваджено посаду спеціального помічника у справах національних меншин і конфесій [9, с. 82–83]; 3) Х. Рухані заявив про необхідність забезпечення прав жінок. Президент виступив проти впровадження хіджабу силовими методами й заявив про необхідність розробити законопроект, що забороняє поліції моралі переслідувати жінок, які порушують суворий ісламський дрес-код [33]. Варто згадати також про призначення М. Афхам прес-секретарем Міністерства закордонних справ Ірану (вперше посаду такого рівня зайняла жінка [34]). Кілька жінок були призначені на посади заступників міністрів та особистих радників президента, а М. Ебтекар стала віце-президентом ІРІ [9, с. 83].

Професор історії Університету Джорджа Мейсона (США) Ш. Бахаш зазначає, що президент Х. Рухані, безсумнівно, не контролює ні силові структури, ні судову владу, які, рішуче налаштовані завадити його наміру зробити політичну систему більш відкритою. Правляча еліта, яку часто називають прихильниками жорсткої лінії або консерваторами, контролює основні інструменти влади: силові відомства, розвідувальне управління, збройні сили й поліцію, судову систему, Раду з охорони Конституції/Раду вартових Конституції та Раду експертів. Із ними пов'язана економічна еліта, яка колосально розбагатіла на державних контрактах і квазімонополіях на імпорт основних товарів. Ці еліти будуть чинити опір будь-якій загрозі посягання на їхню владу та привілеї. Вони також побоюються, імовірно, не без вагомих на те підстав, що будь-яка серйозна реформа (політична, економічна чи соціальна), сприятиме змінам, які поставлять під загрозу всю чинну систему [35].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Головними характеристиками системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. виділено такі: 1) Лідер країни – глава держави (обирається експертами/Радою експертів); 2) президент обирається всенародно (на прямих виборах) на фіксований термін; 3) міністри є відповідальними перед парламентом; 4) дуалізація виконавчої влади, з одного боку, Лідером країни (як главою держави), а з іншого боку, президентом (як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом. На підставі цих характеристик систему правління в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр. визначено як атипову, яка при цьому не є атиповою президентською, атиповою парламентською, атиповою напівпрезидентською чи атиповою асамблейно-незалежною системою правління. Доведено, що будь-яка спроба президентів розширити свої повноваження була заблокована Лідером країни за допомогою підконтрольних йому політичних інститутів (зокрема за допомогою Ради з визначення державної доцільності). Крім того, реформи, ініційовані президентами в Ісламській Республіці Іран у 1989–2019 рр., які б сприяли суттєвій трансформації політичного режиму, також були заблоковані Лідером країни А. Хаменеї та консервативним табором правлячої еліти. У подальших дослідженнях проаналізуємо особливості функціонування системи правління в Ісламській Республіці Іран у 1979–1989 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зазнаев О. Атипичные президентские и полупрезидентские системы. *Ученые записки Казанского государственного университета. Серия «Гуманитарные науки».* 2005. Т. 147. Кн. 1. С. 54–69.

2. Осадчук І., Литвин В. Атиповість напівпрезидентських систем державного правління в пострадянських країнах: контекст вотумів недовіри урядам. *Politicus.* 2018. Вип. 3. С. 49–57.

3. Осадчук І. Атиповість президентської системи правління в Болівії (1985–1993 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії».* 2018. Вип. 20. С. 187–192.

4. Осадчук І. Прямі вибори прем'єр-міністра як індикатор атипової парламентської системи правління в Державі Ізраїль (1996–2003). *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 37–43. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.4.6.

5. Дунаева Е. Иран: изменение баланса политических сил после выборов Х. Роухани. *Актуальные проблемы Ближнего и Среднего Востока.* Москва : ДА МИД РФ. 2017. С. 17–30.

6. Дунаева Е. Политическая система Исламской Республики Иран: вызовы либеральной модернизации. *Россия и мусульманский мир.* 2016. № 9. С. 95–109.

7. Иваненко В. Иран: итоги правления М. Ахмадинежада и проблемы для нового президента. *Проблемы национальной стратеги.* 2013. № 5 (20). С. 73–90.

8. Мамедова Н. Политическая система Исламской Республики Иран: особенности и возможности трансформации. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право.* 2018. Т. 11. № 3. С. 152–165. DOI: 10.23932/2542-0240-2018-11-3-152-165.

9. Мартыненко Н. Процесс политической модернизации Ирана. *Свободная мысль.* 2014. № 5 (1647). С. 73–86.

10. Chehabi H.E., Schirazi A. The Islamic Republic of Iran. *Journal of Persianate Studies.* 2012. Vol. 5. № 2. P. 175–204. DOI: 10.1163/18747167-12341243.

11. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy.* 2005. Vol. 16. № 3. P. 98–112.

12. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.

13. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін» :* збірник наукових праць. Вип. 20. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 3–12.

14. Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. 316 p.

15. Конституция Исламской Республики Иран 1979 г. (с изменениями от 1989 г.). URL: http://www.cis-emo.net/sites/default/files/imagesimce/constitution_of_iran.pdf (дата обращения: 27.01.2020).

16. Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf?lang=en (Last accessed: 27.01.2020).

17. Farhi F. Iran Inside and Out. *Rocky Harbors: Taking stock of the Middle East in 2015: A Report of the CSIS Middle East Program.* 2015. P. 47–55. URL: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/150408_Farhi_RockyHarbors_chapter6.pdf (Last accessed: 27.01.2020).

18. Сажин В. Корпус стражей исламской революции в Иране – государство в государстве. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право.* 2017. Т. 10. № 3. С. 83–109.

19. Цуканов В. Государственное экономическое регулирование в Иране: отход от исламских принципов? *Ислам и общественное развитие в начале XXI века /* отв. редакторы В.Я. Белокреницкий, А.З. Егорин, Н.Ю. Ульченко. Москва : Крафт+, 2005. С. 424–431.

20. Филин Н. Социально-историческое развитие Исламской республики Иран (1979–2008 гг.): факторы устойчивости государственной власти : дисс. ... канд. ист. наук. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2009. 295 с.

21. Беккин Р. Исламская экономическая модель и современность. Москва : Издательский дом Марджани, 2009. 337 с.

22. Журавлев А. Принципы функционирования исламских банков. *Исламские финансы в современном мире. Экономические и правовые аспекты /* под ред. Р.И. Беккина. Москва : Ummah, 2004. С. 49–126.

23. Хатами М. Ислам, диалог и гражданское общество / пер. с англ. : В.Н. Трибунская и др. Москва : РОССПЭН, 2001. 237 с.

24. Мустафин А. Об итогах реформаторской деятельности в Иране. *Ближний Восток и современность.* Вып. 19. Москва : Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2003. С. 172–179.

25. Samii W. Iran's 2000 elections. *Middle East Review of International Affairs.* 2000. Vol. 4. № 1. P. 1–15.

26. Bakhash S. Reformists, Conservatives and Iran's Parliamentary Elections. *Kechichian J.A. Iran, Iraq, and the Arab Gulf States.* New York : Palgrave, 2001. P. 13–29.

27. Врадий А. «Третий путь» Ирана. *Геополитика. RU.* 06.08.2012. URL: https://www.geopolitica.ru/article/tretiy-put-irana (дата обращения: 27.01.2020).

28. Абосзода Ф. Ахмадинежад против «стражей исламской революции» и кандидат США в Тегеране. *Информационное агентство REX.* 19.01.2013. URL: http://www.iarex.ru/articles/33183.html (дата обращения: 27.01.2020).

29. Розов А. «Акции справедливости» – новая социальная инициатива М. Ахмадинежада. *Институт Ближнего Востока.* 2006. 30 октября. URL: http://www.iimes.ru/?p=5063 (дата обращения: 27.01.2020).

30. Кожанов Н. Социально-экономическая ситуация в Иране и государственная программа реформ. *Институт Ближнего Востока.* 2008. 27 июня. URL: http://www.iimes.ru/?p=7278 (дата обращения: 27.01.2020).

31. Филин Н. Неудавшаяся революция цвета ислама: причины подъема и упадка Зеленого движения в Иране. Москва : Ленанд, 2015. 320 с.

32. Президент Ирана: Главным принципом внешней политики Тегерана станет умеренность, но не подчинение и капитуляция. *Арменпресс.* 2013. 29 июня. URL: https://armenpress.am/rus/news/724507/prezident-irana-glavniym-principom-vneshneiy-politiki-tegerana.html (дата обращения: 27.01.2020).

33. Vahdat A. Iran to ban morality police from targeting women. *The Telegraph.* 2013. November 13. URL: https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/10446613/Iran-to-ban-morality-police-from-targeting-women.html (Last accessed: 27.01.2020).

34. Rouhani H. If we want domestic security we must give everyone equal opportunity. *Women too must have the same opportunity as men 1/2. Twitter.* 2013. August 20. URL: https://twitter.com/HassanRouhani/status/369799969152049152 (Last accessed: 27.01.2020).

35. Iran: Political Opposition Groups, Security Forces, Selected Human Rights Issues, Rule of Law: COI Compilation. *Austrian Centre for Country of Origin and Asylum Research and Documentation (ACCORD).* 2015. URL: https://www.refworld.org/docid/559baae44.html (Last accessed: 27.01.2020).

УДК 322.2
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.10

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ПРОТЕСТАНТСЬКОГО ФУНДАМЕНТАЛІЗМУ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROTESTAN FUNDAMENTALISM IN THE UNITED STATES OF AMERICA

Стеблак Д.М.,
аспірант кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Важливу роль у формування фундаменталізму мала Ніагарська конференція, яка відбулася між 1876–1990 рр., результатом якої стало п'ять основних («фундаментальних») принципів, серед них – непогрішність Святого Писання; Божественне виникнення Ісуса Христа і його непорочне зачаття; смерть Ісуса Христа на хресті за всіх грішників; його фізичне Воскресіння; майбутнє повернення Христа «во плоті», тобто друге пришестя месії. Фундаменталісти мали на меті повернення до «основ» християнства, тобто фундаментальних засад християнства.

Фундаменталістів і релігійні організації, які побудовані на фундаменталістських принципах, називають «релігійними правими» чи «новими релігійними правими», «новими християнськими правими». Важливий внесок у розвиток фундаменталізму зробили Натаніель Вест, Г.М. Пірсон, А.Дж. Гордон, В.Дж. Ердмен, А.Т. Пірсон та інші. Згодом велику роль у розвитку фундаменталізму відіграли Роберт Гранд, Річард Зон, Джеррі Леймом Фолвеллом та інші, які створили релігійні організації, побудовані на «фундаменталістських засадах», основною метою яких було покращення маральних принципів і сімейних цінностей у суспільстві, але нерідко їхня діяльність виходила далеко за ці межі, адже вони мали великий вплив на політику країни через кандидатів, яких лобіювали на ті чи інші посади. Вони мали велику підтримку в Республіканській партії, один із представників протестантського фундаменталізму, очільник релігійної партії «Християнська коаліція Америки» П. Робертсон висував свою кандидатуру від Республіканської партії на президентських виборах. Важливу роль у поширенні християнського фундаменталізму відіграє телевангелізм, який охоплював аудиторію не просто церкви, а мільйони теле- й радіоглядачів по всій країні, навіть за межами Сполучених Штатів Америки.

У статті проаналізовано поняття «фундаменталізм» і його особливості в США. Досліджено формування та розвиток протестантського фундаменталізму в Сполучених Штатах Америки. Проаналізовано особливості діяльності протестантських релігійних організацій у США, серед них – Нові християнські праві (NCR), «Християнський голос», «Чайна партія», «Християнська коаліція Америки», «Сім'я у фокусі», «Моральна більшість».

Ключові слова: християнство, протестантизм, фундаменталізм, США, політика, релігія.

Fundamentalism, as a type of religiosity, is associated with the development of the Protestant movement in the United States, its formation and spread is associated with American Protestantism in the late nineteenth and early twentieth centuries. The Niagara Conference, which took place between 1876–1990, played an important role in the formation of fundamentalism, the result of which the five basic ("fundamental") principles were adopted, among them the infallibility of Scripture; The Divine Appearance of Jesus Christ and His Immaculate Conception; the death of Jesus Christ on the cross for all sinners; his physical Resurrection; the coming of Christ in the flesh, the second coming of the Messiah. The fundamentalists aimed to return to the "foundations" of Christianity, that is, the fundamental foundations of Christianity.

Fundamentalist and religious organizations that are based on fundamentalist principles called "religious right" or "new religious right", "new Christian right". An important contribution to the development of fundamentalism was made by Nathaniel West, G.M. Pearson, A.J. Gordon, W.J. Erdman, A.T. Pearson and others. Subsequently, a great role in the development of fundamentalism was played by Robert Grand, Richard Sohn, Jerry Leim Folwell and others who founded religious organizations that were founded on "fundamentalist foundations", the main purpose of which was to improve moral principles and family values in society, but often their activities went far beyond these boundaries. After all, they had a great influence on the politics of the country, because of the candidates who were lobbying for certain positions. They had great support in the Republican Party, one of the representatives of Protestant fundamentalism, the leader of the "Christian Coalition of America", P. Robertson, nominated the Republican Party for the presidential election. An important role in the spread of Christian fundamentalism is played a televanhelizm,which has reached audiences not just churches, but millions of television and radio viewers across the country, and even beyond the United States.

The article analyzes the concept of "fundamentalism" and its peculiarities in the USA. The formation and development of Protestant fundamentalism in the United States of America is investigated. The features of the activities of Protestant religious organizations in the USA are analyzed, including "New Christian Rights" (NCR), "Christian Voice", "Tea Party", "Christian Coalition of America", "Family in Focus" and "Moral Majority".

Key words: Christianity, Protestantism, fundamentalism, USA, politics, religion.

Постановка проблеми. Фундаменталізм як тип релігійності пов'язаний із розвитком протестантського руху в США, його формування та розповсюдження пов'язано з американським протестантизмом у кінці XIX – на початку XX століття, є важливим етапом в американській релігійній історії, з огляду на те що релігія в цій країні має вагомий вплив на історії країни загалом. Він мав вагоме значення у формуванні релігійних організацій, які будували свою політику на основі фун-

даменталізму. Ці організації мали великий вплив на політичну сферу країни, відіграли велику роль у президентських виборах Р. Рейгана, Дж. Картера та Дж. Буша-мол. Телевангелізм проносив цінності протестантського фундаменталізму не лише в церкви, у домівки мільйонів американців через теле- й радіоефіри. З огляду на це, «фундаменталізм» досліджують багато вітчизняних і зарубіжних учених. Незважаючи на те що багато вчених працювало над цим питанням, воно потребує подальшого дослідження, адже багато аспектів цього поняття недостатньо досліджені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час дослідження теми опрацьовано багато праць вітчизняних і зарубіжних учених, серед них – праці таких авторів, як М.В. Кошко, Вальтер А. Елвелл, І.В. Кудряшова, А.М. Висоцький, А. Пол, Дуг Банварт, А.В. Волобуєв та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Опрацювавши широкий спектр літератури та досліджень у галузі християнського фундаменталізму в США, варто звернути увагу на те, що недостатньо досліджено вплив фундаменталістських релігійних організацій у США на розвиток політики в країні та політики президентів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є проаналізувати розвиток і становлення християнського фундаменталізму в США. Завдання, виконані для досягнення мети: проаналізувати історію створення християнського фундаменталізму; описати особливості християнського фундаменталізму; визначити роль релігійних організацій у США, заснованих на принципу фундаменталізму; з'ясувати вплив християнського фундаменталізму на політику США.

Виклад основного матеріалу дослідження. М.В. Кошко в статті «Поява та розвиток протестантського фундаменталізму в США» описує фундаменталізм як дотримання основ, фундаментальних принципів, які характерні до певної соціально-політичної групи. Релігійний фундаменталізм – це «намір очищення віри від культурних і політичних впливів, повернення до «основ», базових цінностей протестантського руху, саме поняття «фундаменталізм» із латині – «база, основа, основний» [3, с. 228].

І.В. Кудряшова в статті «Фундаменталізм і «фундаменталізми» характеризує фундаменталізм як термін, що описує «характеристику низки християнських груп, створених ортодоксальними представниками євангелічної церкви … для протистояння ліберальним і світським тенденціям у церковному житті» [5, с. 93]. Як і М.В. Кошко, вона зазначає, що однією з причин виникнення фундаменталізму було бажання повернутися до «основ» християнської віри [5, с. 94].

А.В. Волобуєв у статті «Становлення й розвиток євангелістського фундаменталізму в США» зазначає, що фундаменталізм у широкому смислі означає прихильність основам, базовим принципам, ідеям і поняттям, який є фундаментом якогонебудь учення чи течії [2, с. 88].

Незважаючи на те що протестантський фундаменталізм виник на початку XX ст., початок протестантського фундаменталізму покладений у кінці XIX ст. на «Ніагарській конференції», або «Зустрічі віруючих для вивчення Біблії». Ця конференція відбувалася між 1876 і 1900 рр., мала вагомий вплив на провідників диспенсаційного преміленіалізму. У 1878 р. організаторами конференції був написаний Ніагарський символ віри, який став одним із основоположних документів у розвитку американського фундаменталізму. Успіх цієї конференції стимулював сотні подібних по всій країні. Спочатку в Ніагарського символу віри було чотирнадцять пунктів, а потім їх скоротили до п'яти в «Доктринальному виключенні 1910 р.». Важливий внесок у конференцію зробили Натаніель Вест, Г.М. Пірсон, А.Дж. Гордон, В.Дж. Ердмен, А.Т. Пірсон та інші [8, p. 838–839].

Принципи, які прийняті на конференції, підтримані та схвалені на Пресвітеріанській генеральній асамблеї й іншими консервативними організаціями [3, с. 229].

Перша фундаменталістська організація – Всесвітня християнська фундаменталістська асоціація (ВХФА) – створена на конференції у Філадельфії в 1919 р. [3, с. 229].

Період із 1920-х до 1970-х рр. був вагомим періодом в історії фундаменталізму, бо відбувся поділ на дві частини – фундаменталізм і євангелізм.

У кінці 1970-х – на початку 1980-х рр. спостерігається участь як фундаменталістів, так і євангелістів у політичних процесах країни. Вони зробили значний унесок у перемогу Р. Рейгана та Дж. Картера. З допомогою телевангелізму збільшується кількість адептів і вплив на них. Але праві використовували занадто безкомпромісну риторику, вони виступали проти абортів, гомосексуалізму, а перемогу Дж. Картера та Р. Рейгана сприймали як свою, і чим більше вони говорили про свою силу, тим більше зазнавали опору й негативу. Цією ситуацією, звичайно, скористалися ліберали. А їхні дії були засуджені Національною асоціацією євангелістів, журналом «Christianity Today» та Південнобаптистською конвенцією [3, с. 323].

У 1990-х рр. збільшується вплив релігії та релігійних груп на суспільне життя в США [3, с. 233].

Феномен протестантського фундаменталізму є видом релігійного консерватизму, у рамках протестантизму зародилося поняття «релігійний фундаменталізм». Фундаменталістські релігійні організації називають «релігійними правими» чи «новими релігійними правими», «новими християнськими правими» [4]. Серед фундаменталіст-

Таблиця 1

Характеристика, особливості та мета діяльності релігійних організацій США

№ з/п	Релігійна організація	Мета й особливості діяльності.
1	«Християнська коаліція»	– Вплив на державну політику. – Підтримка республіканської партії та кандидатів від партії. – Вплив на республіканську партію (її конференцію («Християнської коаліції») в 1995 р. відвідали всі (крім одного) кандидати, які висувалися від Республіканської партії на президентські вибори 1996 р.) (кожен п'ятий делегат Національного з'їзду Республіканської партії асоціює себе з «християнськими правими»). – Захист сімейних цінностей [1, с. 140–141]
2	«Християнський голос»	Заснована в 1978 р. Робертом Грандом і Ричардом Зоном. – Створила «моральні карти» для оцінювання схеми соціального голосування політиків [7, с. 99–100]. – Організація створена як національне політичне лобі, яке захищає традиційні цінності американського суспільства в політиці й по всій країні. Ця організація була першою з «християнських правих» груп, за якою слідували «Християнська коаліція, «Коаліція за традиційні цінності» тощо [3, с. 234]
3	«Моральна більшість»	– Заснована американським пастором, проповідником, суспільним діячем, протестантським фундаменталістом Південної баптистської конвенції, який відомий своїми радикальними консервативними поглядами на політику й мораль, – Джеррі Леймом Фолвеллом. – Заснована в 1979 р. – Організація лобіювала політиків для втілення релігійних принципів і моралі в політичне життя країни. – Великий вплив на виборчі процеси. – Значний внесок у формування наприкінці 1980-х рр. Християнської коаліції як потужної сили в межах Республіканської партії

Джерело: розроблено автором на основі [1, с. 140–141; 3, с. 234; 7, с. 99–100].

ських релігійних організацій можна виділити такі, які діяли й/чи діють у країні:

– Нові християнські праві (NCR).
– «Християнський голос».
– «Моральна більшість».
– «Християнська коаліція Америки».
– «Сім'я у фокусі».
– «Чайна партія» (таблиця 1) [4].

Як зазначає А.М. Висоцький, «християнські праві» в 1980-х рр. зазнали кризи у зв'язку з розчарування релігійних консерваторів політикою Р. Рейгана й неприємними скандалами, які призвели до розпуску багатьох релігійних організацій християнських правих. Але 1990-ті рр. стали переломним моментом у відродженні «християнських правих». На нашу думку, не останню роль у цьому процесі відіграли телевангелісти. Як приклад можна назвати П. Робертсона, Дж. Добсона та інших, які доклали багато зусиль до об'єднання «християнських правих». Перший був власником телекомпанії й ведучим популярного шоу, неуспішно брав участь у праймериз президента від Республіканської партії, але за згоди партії мав намір «інституціалізувати релігійно-консервативний рух, за допомогою організаційної підтримки республіканських політтехнологів у 1989 р. з'єднав прибічників у рамках організації «Християнська коаліція». Останньому вдалося зберегти в 1980-х рр. традиціоналістську організацію «Сім'я в центрі уваги» (створену в 1977 р.)» [1, с. 138].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Фундаменталізм має дуже специфічне значення в історії американського християнства, яке в кінці XIX – на початку XX ст. об'єдналося, щоб протистояти богословському лібералізму. Фундаменталісти відстоюють доктринальну ортодоксальність, підтримуючи те, що вони вважають початковою чистою християнською вірою – основоположними доктринами віри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Высоцкий А.М. Движение «христианских правых» в США в 1990-е годы. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта.* Вып. 6. С. 137–143. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/dvizhenie-hristianskih-pravyh-v-ssha-v-1990-e-gody/viewer (дата звернення: 21.01.2020).

2. Волобуев А.В. Становление и развитие евангелического фундаментализма в США. *Вестник МГУКИ.* 2018. № 1 (81). С. 82–87. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-i-razvitie-evangelicheskogo-fundamentalizma-v-ssha/viewer (дата звернення: 25.01.2020).

3. Кошко М.В. Появления и развитие протестантского фундаментализма в США. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина.* 2013. Т. 2. № 2. С. 227–237.

4. Кошко М.В. Современные протестантские фундаменталистские организации в США. 2014. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-protestantskie-fundamentalistskie-organizatsii-v-ssha/viewer (дата звернення: 02.01.2020).

5. Кудряшова И.В. Фундаментализм и «фундментализмы». *Политическая наука*. 2013. № 4. С. 92–105. URL: https://mgimo.ru/library/publications/1005779/ (дата звернення: 12.01.2020).

6. Doug Banwart. Jerry Falwell, the Rise of the Moral Majority, and the 1980 Election. *Western Illinois Historical Review.* 2013. Vol. V. URL: http://www.wiu.edu/cas/history/wihr/pdfs/Banwart-MoralMajorityVol5.pdf (дата звернення: 24.01.2020).

7. Paul A. Djupe, Laura R. Olson. Encyclopedia of American Religion and Politics. *Infobase Publishing.* 2014. P. 529. URL:https://books.google.com.ua/books?id=frt7RDOT1PUC&pg=PA99&lpg=PA99&dq=Christian+voice+religious+organization&source=bl&ots=7jB3PRyGe8&sig=ACfU3U1u5QlSThcsbSYjsWH1U8FfaQRm1g&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwj_np-opqbnAhXio4sKHVIHBK8Q6AEwBHoECAoQAQ#v=onepage&q=Christian%20voice%20religious%20organization&f=false (дата звернення: 23.01.2020).

8. Walter A. Elwell. Evangelical Dictionary of Theology. Baker Academic, 2001. P. 1312. URL: https://books.google.com.ua/books?id=g8O4AgAAQBAJ&pg=PA839&lpg=PA839&dq=The+Niagara+Conference+or+the+Bible+Study+Meeting&source=bl&ots=WBpfFpqBHD&sig=ACfU3U1iGCWHidW30IwOlWOytCN0-js7Vw&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwifzLKk5aPnAhWMxosKHZ2eB2oQ6AEwCHoECAgQAQ#v=onepage&q=The%20Niagara%20Conference%20or%20the%20Bible%20Study%20Meeting&f=false (дата звернення: 23.01.2020).

УДК 351.72.07:336.148](4-6ЄС)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.11

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ УРЯДУ В КОНТЕКСТІ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ВЛАДИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

INTERPELLATION AS A TOOL OF PARLIAMENTARY CONTROL OF THE GOVERNMENT IN THE CONTEXT OF POWER LEGITIMIZATION: THE EUROPEAN EXPERIENCE

Юрійчук Є.П.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Свірнюк Н.В.,
студентка VI курсу
факультету історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті висвітлено використання інституту інтерпеляції в країнах із різними формами правління для виконання функції політико-парламентського контролю – над виконанням і реалізацією законів урядом, відповідності його дій очікуванням пересічних громадян. Оскільки політична система України трансформується в напрямі парламентарно-президентської моделі, доцільність упровадження цього інституту потребує всебічного аналізу його функціонування.

Проаналізовано практику використання інтерпеляцій у Німеччині, Фінляндії та Франції, яка свідчить, що цей інститут має потужний легітимізаційний потенціал, який у системі розподілу влад парламент використовує для обмеження свавільних дій уряду через інтерпеляції, наступні дебати та юридично обов'язкові рішення з питань шляхом спонукання уряду діяти в межах політичних і правових норм, реалізовувати політику й закони, установлені парламентом, утверджувати засади конституціоналізму. Світова тенденція до збільшення використання інтерпеляцій свідчить про попит, що зростає, на підзвітність, прозорість, послідовність, ефективність урядової політики в рамках правової держави.

Показано, що інтерпеляція – ефективний важіль впливу опозиції, має вагоме легітимізаційне значення як засіб урахування інтересів меншості в урядовій політиці, засіб висвітлення та реагування на нагальні явища, події, проблеми, факти протиправної діяльності чи бездіяльності уряду задля донесення їх до громадськості, виявлення латентних факторів проблем, окреслення альтернативних варіантів рішень, подальшого вдосконалення урядового курсу, як результат, відновлення чи збільшення довіри населення до влади – легітимність. Інтерпеляція в разі її використання задля голосування недовіри до уряду, який зневажає права і свободи громадян, також сприяє легітимації влади. В Україні видається перспективним запровадити цей інститут відповідно до рекомендацій Венеційської комісії, проте обов'язково з конструктивним вотумом, чітко відмежувавши інтерпеляцію від депутатського запиту.

Ключові слова: інтерпеляція, парламентський контроль уряду, легітимність, легітимізація, ЄС.

The article highlights the use of institute of interpellation in most countries of the world, not only with the parliamentary form of government for the fulfillment of information function and political and parliamentary control – over the implementation and realization of laws by the government, its compliance with the expectations of ordinary citizens. As the political system of Ukraine is transforming in the direction of the parliamentary-presidential model, the expediency of this institute introducing requires a thorough analysis of its functioning.

The practice of using interpellations in Germany, Finland and France shows that this institute has a powerful legitimizing potential that parliament uses in the system of distribution of powers to limit arbitrary government actions through interpellations, further debates, and legally binding decisions on issues through compelling to act within the framework of political and legal norms, implement the policies and laws established by Parliament, uphold the foundations of constitutionalism. The worldwide tendency to increase the use of interpellations speaks about growing demand for accountability, transparency, consistency, and the effectiveness of government policy within the rule of law.

It is shown that the effective lever of influence of the opposition - interpellation has considerable legitimization value as a means of taking into account minority interests in government policy, as a means of highlighting and responding to urgent phenomena, events, problems, facts of illegal activity or inactivity of the government in order to bring them to the public, illustrating issues latent factors, outlining alternative solutions, further improving the government's course, and as a result, restoring or increasing public confidence in the government – legitimacy. In case using it for no confidence voting against government that abuses citizens' rights and freedoms, interpellation also helps to legitimize power. In Ukraine, it seems promising to introduce this institute, in accordance with the recommendations of the Venice Commission, with a constructive vote, making difference between the interpellation and the deputy inquiry.

Key words: interpellation, parliamentary control of government, legitimacy, legitimization, EU.

Постановка проблеми. У сучасному світі інститут інтерпеляції використовується в більшості країн світу, де функціонує парламентська демократія. Нерідко від виконує інформаційну функцію, проте останнім часом функцію все більш загального – політико-парламентського –

контролю над виконанням і реалізацією законів, який має дати відповідь на питання відповідності дій уряду очікуванням пересічних громадян і їхній довірі. Його все більш інтенсивне застосування як інструменту парламентського контролю викликане необхідністю запобігання свавільним діям уряду та спонуканням його діяти в межах політичних і правових норм, реалізовувати політику й закони, установлені парламентом. Саме тому він більше поширений у державах із парламентарною формою правління. Оскільки політична система України трансформується в напрямі парламентарно-президентської моделі, доцільність упровадження цього інституту потребує всебічного аналізу його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед західних учених над цією проблемою працюють М. Вайберг, Х.П. Варгас, Е. Дамгаард, В. Кверемі, Ф. Нортон, Б.Е. Рашч, Д.П. Петрі, А. Соліс, В. Хеландер та ін., вітчизняних – О. Барабаш, В. Бусленко, К. Закоморна, І. Залюбовська, Д. Ковриженко, О. Майданник, М. Савчин, С. Сорока, Л. Щербанюк та ін. Дослідники розглядають інститут інтерпеляції здебільшого в значенні депутатського запиту чи питання до уряду, що породжує неоднозначність розуміння наведених фактичних даних. Однак його вивчають як на теоретичному, так і на практичному рівнях: як інструмент контролю уряду в контексті конституціоналізму, засіб тиску та впливу опозиції, засіб комунікації, окремий жанр парламентського дискурсу, як «процедурний комунікативний інтерактивний інструмент, підпорядкований специфічним парламентським цілям» [11] тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Також учені аналізують використання інтерпеляції в регіональному вимірі, у країнах ЄС, Північної Європи, Латинської Америки, перспективи запровадження в Україні тощо, однак не деталізують її практичне значення як більш дієвої форми «парламентського контролю діяльності уряду або окремого міністра, ніж інші форми, що мають інформативний характер» [1], а тим більше не розглядають у контексті легітимації та легітимізації влади.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета наукової статті – на прикладі окремих країн ЄС показати легітимізаційні можливості інтерпеляції як засобу парламентського контролю. Завдання: 1) виявити відмінності нормативного забезпечення інтерпеляцій у країнах ЄС (Федеративній Республіці Німеччині (ФРН), Фінляндській Республіці, Французькій Республіці); 2) показати особливості реалізаційної практики інтерпеляції в країнах як засобу політичного парламентського контролю уряду в контексті легітимізації влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термінологічне розмаїття поняття «інтерпеляції» є наслідком варіативності численних прикладів його практичного застосування як депутатських запитів, питань до уряду без юридичних наслідків для останніх. А от коли наявна законодавчо передбачена процедура відповіді представника уряду, міністра на пленарному засіданні парламенту, подальше обговорення та прийняття рішення з оцінкою діяльності й у разі негативного результату висловлення недовіри уряду загалом, декільком чи окремій посадовій особі з подальшою відставкою, тут маємо використання інтерпеляції в її основному розумінні. Проте інтерпеляція може використовуватися урядом і задля формального схвалення власного курсу (Великобританія) [2, с. 84].

Протягом останніх десятиліть спостерігаємо тенденцію до збільшення використання цього парламентського інструменту, що демонструє попит, що зростає, на підзвітність і прозорість урядової політики. Водночас лунають критичні зауваження аналітиків та експертів-конституціоналістів, які стверджують, що «інтерпеляції організовуються опозиційними політичними партіями переважно з маркетингових причин» [12]. Дійсно, його нерідко використовують як засіб впливу й тиску опозиційних груп на уряд. Але чи завжди отримання інформації від уряду має деструктивну стратегічну мету його подальшого повалення? Такий інструмент, як інтерпеляція, має вагоме значення в діяльності парламенту, оскільки є необхідним для здійснення парламентського контролю за прийняттям найоптимальнішого законодавчого рішення на основі уточнених даних; сприяє відкритості й прозорості прийняття рішень у процесі комунікації; здійснює своєрідний нагляд за правореалізаційною діяльністю уряду. Оскільки влада в будь-якій країні прагне легітимності, як внутрішньополітичної, так і зовнішньополітичної, а одним із основних джерел легітимності є уряд, то його легітимізація (legitimate, надання легітимності органам державної влади, переважно «зверху» – від керівників до керованих) за допомогою покращення ефективності його роботи внаслідок реагування на інтерпеляції є немаловажним чинником легітимності чинної влади або ж заміни уряду на інший для збереження довіри народу до влади загалом.

Розглянемо легітимізаційний аспект використання інституту інтерпеляції у **ФРН**. Право на інтерпеляцію здійснюється відповідно до норм § 100–103 Регламенту Бундестагу [9], у яких передбачено своєрідну систему форм інтерпеляцій за критерієм значущості (основних і незначних). Адресовані федеральному уряду *основні інтерпеляції* подають на пленарному засіданні Президенту Бундестагу, який, у свою чергу, відповідно до § 100 Регламенту, передає їх до уряду. Вони повинні бути короткими та чітким, щоб можна було надати зрозуміле пояснення. Після того, як уряд сповістили про надання інтерпеля-

ції, він повинен указати, чи буде відповідати й коли саме. Після отримання відповіді інтерпеляція буде внесена до порядку денного парламенту. На вимогу політичної групи може бути надана консультація. Згідно з § 102, уряд може відхилити інтерпеляцію. Протягом наступних трьох тижнів парламент може включити інтерпеляцію до порядку денного для дебатів на вимогу парламентської групи (зазвичай опозиційної) або п'яти з кожних ста членів Бундестагу. Перед обговоренням, ще до дебатів, одному з ініціаторів може бути надано слово для більш детального обґрунтування інтерпеляції. Це один із найсильніших інструментів парламентського політичного контролю, тому що відповідь уряду на інтерпеляцію може бути публічно обговорена на пленарному засіданні з прийняттям юридично обов'язкового рішення.

Інша форма – *незначні інтерпеляції*, у яких через Президента федеральному уряду пропонують надати інформацію з конкретних питань. Уряд зобов'язаний надати відповідь у письмовій формі протягом двох тижнів.

Наприклад, протягом шістнадцятого виборчого терміну було представлено 63 інтерпеляції [7]. Їх тексти розміщені в інформаційному бюлетені «Бундестаг сьогодні» у відкритому доступі, де наявна статистика діяльності парламентського контролю по окремих легіслатурах із чіткою конкретизацією партійної належності інтерпелянтів і змісту їхніх запитів. Серед них одна стосувалася найбільш резонансної проблеми, що спричинила урядову кризу. Зокрема, 23.07.2019 політичною групою AfD-Fraktion задано інтерпеляцію щодо іммігрантів з метою дізнатися стан перебування іноземців на території ФРН у період з 2014 р. до 2018 р., особливо про тих із них, «які перебувають у ФРН із гуманітарних міркувань», за такими критеріями: стать, тривалість перебування, місце навчання, професійна та академічна кваліфікація, вік. В інтерпеляції містилася вимога надати диференційовану інформацію про кількість дітей без супроводу, неповнолітніх іммігрантів, а також іноземців, зареєстрованих у Центральному реєстрі іноземців, суму витрат для тих, хто шукає захисту в зазначені терміни тощо [8]. У підсумку, актуалізація наявної проблеми в парламенті, оприлюднення матеріалів щодо біженців, парламентська дискусія сприяли прискоренню її вирішення, ослабленню урядової кризи та поступовому відновленню довіри до уряду як інституту.

Право на подання інтерпеляції суттєво відрізняється від інших підвидів депутатських запитів за ознакою можливості настання політичної відповідальності для уряду чи посадової особи, оскільки передбачає ймовірні два варіанти подальшого голосування за результатами дебатів на пленарних засіданнях: 1) *голосування «про недовіру»* – аналізується робота уряду загалом, політика окремого відомства, ефективність роботи всієї адміністрації (цей тип тепер зустрічається все рідше, більше характерний для XX ст.). Парламентарії не обов'язково голосують, у деяких країнах законодавчо передбачена можливість повернутися до порядку денного; 2) *голосування за прийняття резолюції щодо інтерпеляції* чи відповіді уряду на інтерпеляцію без постановки питання його відповідальності. Іноді зустрічається законодавча можливість голосування в парламентах обох варіантів [19, p. 62]. Якщо уряд не має можливості контролювати формування законодавчо визначеного порядку денного засідань парламенту, імовірна ситуація, коли інтерпеляція «призводила до обговорення порядку денного, що спричинило падіння уряду» [4, p. 20]. У ФРН голосування про недовіру має специфічну особливість – недовіра має бути «конструктивною» (нім. Konstruktives Misstrauensvotum), тобто парламент може висловити недовіру чинному канцлеру тільки за умови, що за претендента на його посаду проголосує більшість парламентаріїв, які в подальшому будуть підтримувати політику його уряду, що передбачено ст. ст. 67–68 Основного Закону ФРН [10]. Після Другої світової війни у ФРН двічі було застосовано «конструктивний вотум»: із негативним результатом у 1972 р. (Райнер Бразель (ХДС)/Віллі Брандт (СДПН)) і позитивним – у 1982 р. (Гельмут Шмідт (СДПН)/Гельмут Коль (ХДС)). Г. Коль як федеральний канцлер, обраний шляхом конструктивної недовіри, вимагав проведення нових виборів для легітимізації свого статусу через «виборчу легітимність», але Федеральний Конституційний Суд у рішенні вказав, що Г. Коль «має повну демократичну легітимність через конституційність, яку він обрав відповідно до ст. 67 Основного Закону, … а конституційна законність також означає демократичну легітимність» [3, п. 121].

Це підтверджує думку, що «значення процедури інтерпеляції підвищується в умовах політичної нестабільності, коли за результатами інтерпеляцій парламент може висловити вотум недовіри як уряду загалом, так й окремому його члену» [2, с. 84]. Отже, конструктивний вотум теж має легітимізаційний аспект, оскільки сприяє збереженню стабільності й безперервності діяльності урядових інституцій, а тим самим збереженню довіри населення.

Процедура інтерпеляції передбачена й у **Фінляндії**, яка, як і ФРН, має парламентарну форму правління. Так, ст. 43 Конституції передбачає можливість унесення інтерпеляції Державній Раді чи міністру по справі, що, відповідно, стосується його компетенції, не менше ніж 20 членами парламенту [16]. Відповідь на інтерпеляцію повинна бути передана на засідання Едускунти протягом 15 днів з часу повідомлення про неї уряду. Якщо під час обговорення вноситься резолюція недо-

віри Раді чи міністру, Едускунта повинна після обговорення інтерпеляції провести голосування з питання довіри.

За період 2015–2019 рр. Едускунта розглянула 17 інтерпеляцій переважно соціально-економічного змісту, серед них – щодо економічної політики уряду; щодо догляду за людьми похилого віку; щодо медичної реформи уряду [17; 18]. Серед пріоритетних виявилася й інтерпеляція від 27.04.2018 щодо умов праці молоді [17]. Зміст інтерпеляції стосувався критики дій уряду щодо обмеження можливостей працевлаштування молоді, особливо молодих жінок, обмеження використання альтернативної відпустки, скорочення термінів освіти молоді, звільнення за строковими трудовими договорами осіб молодших за 30 років, які послаблюють позиції молоді на ринку праці, мають явні негативні наслідки для гендерної рівності й украй погано поєднуються з конституційною вимогою недискримінації, з угодами, які регулюють права трудящих у Фінляндії, з директивою ЄС про строкове працевлаштування. Основні питання до уряду: «Чому уряд ставить людей, які не досягли 30-х років, у невигідне становище на ринку праці та збільшує їхню невпевненість щодо власних сил? Чому відбувається скорочення молодих працівників? Які кроки зробить уряд для виправлення ситуації?» [18]. Отже, парламентарії використовують інструмент інтерпеляції здебільшого для вирішення нагальної суспільної проблеми, а не для «повалення» уряду, що підтверджує думку: «Ефективність процедури інтерпеляції прямо залежить від рівня підтримки Уряду парламентом. В умовах підтримки уряду парламентською більшістю згадана процедура втрачає своє контрольне значення (оскільки за умов підтримки урядового курсу парламентською більшістю можливість притягнення уряду або окремих його членів до політичної відповідальності практично виключається)» [2, с. 84]. Але постановка питання задля спрямування уряду на вирішення насущної проблеми фактично сприяє підвищенню ефективності його діяльності, формуванню довіри та підтримки виборців, яка трансформується в легітимність як законодавчої, так і виконавчої влад.

У **Франції**, державі з президентсько-парламентарною формою правління, можливість здійснення інтерпеляції передбачена в главі IX, ст. 156 Регламенту Національних зборів [14]. У статті йдеться про те, що депутат, який має намір звернутися до уряду з інтерпеляцією, повинен поінформувати Голову Національних зборів на відкритому засіданні. Далі відбувається голосування, на якому 1/10 від загального складу депутатів має проголосувати за підтримку такої інтерпеляції (ст. 153). При цьому міністр чи глава уряду в п'ятнадцятиденний термін із дня надходження запиту повинен дати на нього відповідь. Багато інтерпеляцій не підтримуються необхідною кількістю голосів. Однак за десять місяців 2019 р. направлено інтерпеляції з конкретних соціальних і політичних питань: щодо заходів проти торгівлі наркотиками в паризьких метрополітенах; щодо медичних установ і стандартів освітлення в таких установах; щодо перешкод у роботі журналістів [15].

Окремо розглянемо адресовану Міністерству внутрішніх справ інтерпеляцію С. Чену, яка стосувалася загальновідомого руху «Жовтих жилетів». Депутат звернув увагу міністра на арешти Максима Ніколь, Жерома Родрігеса й Еріка Друє у святковий день 14 липня 2019 р. під час мітингів і проведення військового параду. Дійсно, особи, що йменувалися «Жовтими жилетами», відзначилися як політичні противники французького уряду, тому було вирішено зупинити їхню діяльність за «організацію незаконної демонстрації». Справа опинилася в центрі уваги, стала резонансною. Депутат поцікавився, яка з підстав ст. 62-2 Кримінально-процесуального кодексу послугувала причиною затримання, і вказав на ймовірну справжню причину арешту – політичний мотив [13]. У відповіді на отриману інтерпеляцію йшлося про наявність численних скарг до поліції від громадян 14 липня 2019 р. через натовпи «жовтих жилетів» на дорозі загального користування на Єлисейських полях. Відповідно до положень ст. 431-9 Кримінального кодексу, «участь у мітингах, які відбулися під час національного параду 14 липня, є правопорушенням. Поліція затримала 180 осіб, під вартою опинилося 37 осіб. Крім того, під час цих подій проведено 125 перевірок особи» [13]. Тобто парламентарії за допомогою інтерпеляції здійснили контроль за діяльністю уряду щодо дотримання прав і свобод французьких громадян, які були учасниками акцій протестів проти політики уряду, і спростували політичний характер притягнення їх до відповідальності.

Питання ж про *довіру* до уряду (відповідно до ст. 49 Конституції Французької Республіки 1958 р. [5]) чи щодо загальної політики може ставити на порядок денний тільки прем'єр-міністр (ст. 152 Регламенту). Питання про *недовіру* ставиться у формі резолюції, що має специфічну назву – резолюція осуду (ne varietur) (ст. ст. 153–155), і саме схвальне голосування за цей документ дає змогу долучити прийняту резолюцію до інтерпеляції Уряду (ст. 156).

Венеційська комісія (далі – ВК) вважає право інтерпеляції «найсильнішим політичним інструментом опозиції» [6, п. 127], оскільки вона супроводжується дебатами, у яких можуть брати участь усі парламентські фракції та політичні групи. Для запобігання зловживанню цим правом з боку парламентської меншості ВК рекомендувала державам, які використовують цей інститут, установити такі обмеження: запровадити кількісний бар'єр

(запит на інтерпеляцію повинна підтримувати кваліфікована меншість); задля уникнення вотуму недовіри відмежувати інтерпеляцію від депутатського запиту; практикувати переважно інші форми взаємодії депутатів і представників виконавчої влади (у комітетах) [6, п. 127]. Для України за парламентарної (наближеної до неї) форми правління вона рекомендувала передбачити можливість для опозиції ініціювати вотум недовіри не окремим міністрам, а уряду загалом [6, п. 128]; ініціювати недовіру до уряду колективно; використовувати критерій абсолютної більшості голосів для усунення уряду; бажано використовувати конструктивний вотум [6, п. 129].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Інститут інтерпеляції має потужний легітимізаційний потенціал, який у системі розподілу влад представницький орган – парламент – може використовувати для обмеження свавільних дій уряду й окремих посадових осіб через інтерпеляції – шляхом спонукання діяти в межах політичних і правових норм, реалізовувати політику й закони, установлені парламентом, утверджувати засади конституціоналізму в рамках правової держави.

Наявна тенденція до збільшення використання цього парламентського інструменту не тільки в країнах із парламентарною формою правління свідчить про попит, що зростає, на підзвітність, прозорість, послідовність, ефективність урядової політики в рамках правових норм.

Як ефективний важіль впливу опозиції інтерпеляція має також вагоме легітимізаційне значення як засіб урахування інтересів меншості в урядовій політиці, засіб висвітлення та реагування на нагальні явища, події, проблеми, факти протиправної діяльності чи бездіяльності уряду задля донесення їх до громадськості, виявлення латентних факторів проблем, окреслення альтернативних варіантів рішень, подальшого вдосконалення урядового курсу, як результат, відновлення чи збільшення довіри населення до влади – легітимність. У разі її використання задля голосування недовіри до уряду, який зневажає права і свободи громадян, інтерпеляція також сприяє легітимації влади. В Україні видається перспективним запровадити цей інститут відповідно до рекомендацій ВК обов'язково з конструктивним вотумом, чітко відмежувавши інтерпеляцію від депутатського запиту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Запровадження інституту інтерпеляції в Україні як однієї з форм парламентського контролю за діяльністю уряду : аналітична записка. URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/1588/.
2. Контрольні функції парламенту: український та зарубіжний досвід. Ч. 2. Інф.-аналіт. дослідження / за ред. Д.С. Ковриженко. Київ, 2006. 112 с.
3. BVerfGE 62, 1 Bundestagsauflösung I. URL: http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv062001.html#.
4. Cheibub J.A., Limongi F. Democratic Institutions and Regime Survival: Parliamentary and Presidential Democracies Reconsidered. *Annual Review of Political Science.* 2002. URL: http://www.columbia.edu/~gjw10/CheibubLimongi.pdf.
5. Constitution de la République française. 04.10.1958. URL: http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp.
6. CDL-AD(2019)015. Strasbourg, 24 June 2019. Opinion № 845 / 2016. Parameters on the relationship between the parliamentary majority and the opposition in a democracy: a checklist. Adopted by the Venice Commission at its 119th Plenary Session (Venice, 21–22 June 2019).
7. Deutscher Bundestag. URL: https://www.bundestag.de/.
8. Dokumentations- und Informationssystem für Parlamentarische Vorgänge. URL: http://dipbt.bundestag.de/extrakt/ba/WP19/2449/244957.html.
9. Erläuterungen zur Geschäftsordnung vom 01.01.1952. URL: https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/go_btg/go_btg-197104.
10. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. 23.05.1949. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/gg/GG.pdf.
11. Ilie C. Parliamentary Discourse. January 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/303459695_Parliamentary_Discourse.
12. Qerimi V. Parliamentary Control Functions (Kosovo case). *European academic research*. Vol. III. Issue 2. May 2015. P. 2122. URL: http://euacademic.org/UploadArticle/1659.pdf.
13. Question № 22107 de M. Sébastien Chenu № 22107. URL: http://questions.assemblee-nationale.fr/q15/15-22107QE.htm.
14. Règlement de l'Assemblée nationale. 9 décembre 1958. URL: http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/reglement.pdf.
15. Site officiel de l'Assemblée nationale. URL: http://data.assemblee-nationale.fr/travaux-parlementaires/questions/questions-au-gouvernement.
16. Suomen perustuslaki alkaen 11.06.1999 № 731. URL: http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731.

17. VK 1/2019 vp Välikysymys hallituksen talous- ja työllisyyspolitiikasta. URL: https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/KasittelytiedotValtiopaivaasia/Sivut/VK_1+2019.aspx.

18. VK22018 vp. Välikysymys nuorten työehdoista. URL: https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kysymys/Sivut/VK_2+2018.aspx.

19. Yamamoto H. Tools for parliamentary oversight. A comparative study of 88 national parliaments. Switzerland, 2007. URL: http://archive.ipu.org/PDF/publications/oversight08-e.pdf.

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 328.1
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.12

LOBBYING IN A LEGAL FRAMEWORK OR "BRIBERY IN A SUIT"?

ЛОБІЮВАННЯ В ЮРИДИЧНИХ МЕЖАХ АБО «ХАБАР У КОСТЮМІ»?

Aleskerova Sara Tahir gyzy,
Doctoral Student
of Baku State University

The article discussed some aspects of is lobbyist a legal actor of decion making process or just "bribe giver and taker". Indeed, some state laws limit the definition of lobbying to attempts to exert undue influence. Decisions made by private organizations or corporations or from outside do not affect the entire political body. All lobbying is motivated by a desire to influence government decisions. Many actions and events influence the outcome of government decisions, but they are not accompanied by the intention of influence, which is not lobbying. The purpose of study is to determine the real definition of lobbying in the USA and the difference between "lobbyism" and "corruption". The methodology of the research involves using the qualitative methods including content analysis, discourse anylysis, analysis of existing rules, documents, recommendations, research papers, experience and also expert critique of lobbying is used. Moreover, a strong empirical background and descriptive method of study are used in this research. The scientific novelty of the article is that this research is the first broader research on identifying diffirience between lobbying and corruption. In the final analysis, outcomes of debates over the role of lobbying in the USA policy and lobysits' impact on decision making process in Washington are researched in this article. Whenever, in this article these two synthesized words were analyzed as totally different concepts. This article can include both what we define as corruption but also what we define as lobbying. Our exploration starts with a brief history of legislative lobbying in America. Famous researchers' such as Lester Milbrath, John Mearsheimer, Stephen Walt's opinions related the topic also are included to the article. We tried to figure out, to shine light on the "dark art" of lobbying by explaining who lobbyists are and what exactly they do. All in all, nobody suffers (except the public) so it's a case of no harm no foul. (The public don't count.) I think this statement by Chris Price is a reality of American lobbying process: "No harm, no foul because the public don't count". İn my opinion, lobbying is necessary and healthy part of democracy which keeps system dynamic.

Key words: Lobbying, bribery, corruption, USA policy, American Congress, lobbyists.

Мета дослідження – визначити реальне значення лобіювання в США і різницю між «лобізмом» і «корупцією». Дійсно, деякі державні закони обмежують визначення лобіювання спробами зловживати впливом. Рішення, прийняті приватними організаціями або корпораціями або ззовні, не впливають на весь політичний орган. Усе лобіювання мотивоване бажанням впливати на рішення уряду. Багато дій і події впливають на результати урядових рішень, але вони не супроводжуються наміром впливу, який не є лобіюванням. Методологія дослідження включає в себе використання якісних методів, включаючи контент-аналіз, дискурс-аналіз, аналіз існуючих правил, документів, рекомендацій, дослідницьких робіт, досвіду, а також експертну критику лобіювання. Крім того, в дослідженні використано сильний емпіричний фон і описовий метод. Наукова новизна статті полягає в тому, що це дослідження є першим найширшим дослідженням із виявлення відмінностей між лобіюванням і корупцією. У кінцевому підсумку в даній статті досліджуються результати дебатів про роль лобіювання в політиці США і вплив лобістів на процес прийняття рішень у Вашингтоні. У даній статті ці два синтезовані слова були проаналізовані як абсолютно різні поняття. Сформульовано, що саме ми вважаємо корупцією і що ми називаємо лобіюванням. Наше дослідження починається з короткої історії легалізації лобіювання в Америці. Відомі дослідники, такі як Лестер Мілбрат, Джон Мершаймер, Стівен Уолт, розглядали дану тему. Ми спробували з'ясувати, пролити світло на «темне значення» лобіюванні, пояснивши, хто такі лобісти і що саме вони роблять. Загалом, ніхто не страждає (крім суспільства), так що то не шкода, не фол (товариства не беруться до уваги). Вважаємо, що заява Кріса Прайса є реальністю американського лобістського процесу: «Ні шкоди немає, ні фолу, тому що публіка не береться до уваги». Але, на наш погляд, лобіювання є необхідною і повноцінною частиною демократії, яка підтримує динаміку системи.

Ключові слова: лобіювання, хабарництво, корупція, політика США, американський конгрес, лобісти.

Introduction. Nowadays lobbyists has become third actor of decion making process. However the words lobbyist and lobbying have so various meanings that use of them almost inevitably can lead to misunderstanding. As is the case with all such words, it is lack of precision results in faulty communication of ideas among people. Different people can perceive the definition of lobbying in different ways. One man thinks of lobbying as the factual presantation of useful data to legislators. To another, it means sinister influence peddling by pressure groups with reckless disregard for the general welfare.

The main goal of the article is to show all those reasons for that lobbying and corruption are completely different notion from each other.

The methodology of the research. In trying to understand the underlying differences between these two phenomena, the fact that something is legal or not, does not seem a useful distinction in itself, particularly as different legal systems will disagree on specific examples, and a number of scientific methods were used in this article. Such as content analysis, discourse anylysis, analysis of existing rules, documents, recommendations, research papers, experience and also expert critique of lobbying is used. Using these methods we tried to suggest that the underlying difference between lobbying and corruption might be in the means used to obtain influence. Therefore, lobbying might be defined as a series of activities that influence the decision making of state representatives but which do not provide these representatives with direct gains. Corruption, on the other hand, consists precisely of those activities that provide direct gains. Thus, providing politicians with expert advice in order to influence their vote on a specific piece of legislation will be interpreted as lobbying while paying the same politicians to vote in a certain way will be defined as corruption.

The scientific novelty. This is the first broader research on identifying diffirience between lobbying and corruption which also took into an account the position of critics of lobbying.

The main matters. Unfortunately, in American politics "lobbyist" has always been a dirty word. Despite being an instrument of social participation legitimizing and expanding the democratic process by articulating visions of different sectors, subsidize the formulation of public policies and guide state actions, the lobby suffers with the prejudice and the stigma of marginality when being associated, in a way corruption, and influence peddling. However, it is undeniable that the lobby, exercised within the law and ethics, with clear and defined objectives in the influence of the decision-making process and the definition of the governmental agenda, imposes relations between the State, private entities and civil society, strengthening and thus perfecting democracy [1, p. 5–7].

Lobbying was originally made as a way for politicians to understand new laws and regulations. Think along the lines of a political tutor. Over time however, money became an issue, and lobbyist started to serve as a middleman. Fueled by the money of various industries, lobbyists have become their men and women at Washington. It is undeniable that, as a time passed these middlemen became the richest people in America. Therefore, lobbying became one of the most profitable jobs in the USA [1, p. 15–17]. But the lobbyist is not just a mediator between decision maker and the person who wants to influence the decion-making process. There are a number of characteristics of a good listed lobbyist [8]:

– Good knowledge of the legislative process and the decision-making process.
– Discretion.
– Understanding of the political scenario.
– Understanding of the client's goals.
– Honesty and ethics.
– Qualified information.
– Provide reliable and well structured information.
– Power of communication and persuasion.
– Have good contacts.
– Serenity.
– Strong academic background.
– Work the information in defence of your client and know how and where forward them.

What is a real definition a lobbying?

It is said that lobbying is probably as old as government. But as the time passed lobbying has become an integral part of policy-making process in Congres. Once, liberal-democrat MEP Chris Davies explained: "I need lobbyist and I depend on lobbyist" [6, p. 20].

In fact, Congressman Celler suggests that lobbying probably preceded government since the establishment of a governmental system implies the accomodation of conflicting demands of participating groups. We can look at the end of the 18th century to trace the history of lobbying and understand the origin of its influence. On 22nd November 1787, James Madison – one of the Founding Fathers and 4th President of the United States to-be – published an essay called "Federalist No 10" [10]. This text is part of a series of writings arguing for the ratification of the future Constitution and refers to the management of factions, i.e. groups of individuals who share a common purpose in various interests: social, economic or intellectual.

Regulating the profession of lobbying in the United States first came in 1938 with the Foreign Agents Registration Act (FARA). The primary purpose of FARA was not to restrict lobbying practices, but to open the books on who is paying for lobbying campaigns [5, p. 4]. Since lobbying is legal, lobbyists are required to register with the Secretary of the Senate and the Clerk of the House. Furthermore, lobbyists must file disclosures of their lobbying activity according to the Lobbying Disclosure Act of 1995. No such formalities are required of bribe givers or takers [10].

Indeed, some state statutes limit the definition of lobbying to attempts to exert improper influence. Despite the imprecision of the term lobbying some boundaries can be defined: Firstly, lobbying relates only to governmental decision-making. Decisions made by private organizations or corporations or from without but they do not affect the entire body politic. Secondly, all lobbying is motivated by a desire to influence governmental decisions. Many actions and events affect the outcome of governmental decisions but they are not accompanied by an intent to influence, there is no lobbying. Thirdly, lobbying implies the presence of an intermediary or representative as

a communication link between citizens and governmental decision makers. İndeed, legitimate lobbying activities therefore improve the quality of public decision making and promote the democratic right to petition government [9]. A citizen who sends a message to a governmental decision maker is not considered a lobbyist – though he is attempting to influence governmental decisions. Some may not agree with it. However, if all citizens are potential lobbyists and if all voters all lobbyists the word lobbying would lose its usefullness [2, p. 23–27].

Lobbying is one of the means by which "the people" – as represented by individuals, corporations, nonprofit organizations, professional associations and other entities – "petition" elected officials to take up their cause. For instance, the oil lobby wants Congress to loosen regulations on offshore drilling. The pharmaceutical lobby wants stricter intellectual property laws to protect its patents. The telecommunications lobby wants to widen the wireless spectrum. The social justice lobby wants more funding for homeless shelters and unemployed worker training programs.

Lobbying, we often hear, is the favored tactic of "special interest" groups. In truth, explained the late Senator Robert C. Byrd, every American belongs to a multitude of special interest groups. We're defined by our gender, age, religious affiliation, location, educational background and employment, and all of those associations give us a "special interest" in the actions of our elected officials. The complexity of the legislative process makes lobbying and lobbyists essential to the function of government. According to the Lobbying Disclosure Act of 1995, and amendments made by the Honest Leadership and Open Government Act of 2007, a professional lobbyist is someone who [10].

– Is paid by a client.

– Whose services include more than one lobbying "contact" (an elected official or members of their staff).

– Whose lobbying activities constitute 20 percent or more of his time on behalf of that client during any three-month period.

Now that we know a little more about who lobbyists are, let's take a look at what lobbyists do all day. Generally, lobbyists focus on trying to persuade decision-makers. İn American Congress it was often hard to tell where the legislator leaves off and lobbyist begins. İt is a highly controversial phenomenon, often seen in a negative light by journalists and the American public, with some critics describing it as a legal form of bribery or corruption. While lobbying is subject to extensive and often complex rules which, if not followed, can lead to penalties including jail and so on.

Critics of lobbying suggest that it's "bribery in a suit". But the majority of researchers in political field does not agree with this view. A biribe giver usually gives an offer of money "under the table" in order to subvert standard processes. However, a lobbyist tries to influence political opinion to his or her benefit [11]. Lobbyists traditionally were considered "information givers", usually in support of their cause to swing legislation and government agencies in their favor. Lobbying is organised persuasion of officials while corruption is at its simplest – paying officials.

The big line between corruption and lobbying

It is undeniable that, lobbying without payment does exist, but isn't anywhere near as successful as persuasion plus payment. What the officials really want to hear is a great argument for why they should vote or act in accordance with the lobbyist's request, so that when they are paid to do so they can not only say the argument had merit, but most of the objections will have already been headed off. Nobody suffers (except the public) so it's a case of no harm no foul (The public don't count). This statement by Chris Price is a reality of American lobbying process: "No harm, no foul because the public don't count".

Some university researchers tried to measure the relationship between money and power in the fight for dominance in Washington. In the book "Lobbying and Policy Change, who wins, who loses, and why?" Frank Baumgartner conducted a study which was supposed to measure the impact of different lobbying techniques. The results show that money is not always the decisive factor for the success of lobbyists regarding a given problem but, generally speaking, the financial resources determine the capacity of a group to last and organize its actions. Lobbying remains intimately linked with financing. The main objective of a lobbyist is to make his worries known to the political agenda, to influence the decision making, whether at an executive, legislative, federal or State level. Their influence can also be applied to block the decision-making process. Therefore, influence is created on the long-term by forming strong contacts with politicians and often accompanied by financial benefit relating to electoral campaigns. Surely, no system will be able to meet every challenge it encounters, and even effective political solutions will often – perhaps always – appear imperfect, as they address multiple and conflicting goals.

On the other hand, some scholars have looked at lobbying as an aspect of the legislative process. They claim that lobbying is an indispensable part of decision make process in USA. No scholar has systematically studied lobbyists as an individual before. They focused on lobbyists as a politicial actor. Washington has become a club in which the line between those inside and those outside the government is not clearly drawn. Corporate lobbyists have so suffused the culture of the city that at times they seem to be part of the government itself. Not only are lawmakers and policymakers reluctant to make changes that would hurt businesses, they even have a tendency to try to help them as long as budgetary pressures do not interfere [3, p. 3].

Junior actors of decion making process

We shall see that traditions, role expectations and other functional relationships in an interdependent system are important determinants of lobbyists behaviour. System controls seem to be much more powerfull at the federal than at the state level for this reason, one finds less special privelege lobbying in Washington. Most lobby regulation laws cover only legislative activity, and it is popularly believed that a man is a lobbyist only if he attempts to influence legislators. Yet it is indisputable that many important governmental decisions are made in other branches and that represantatives of interest groups attempt to influence those decisions. Even judicial decisions are sometimes the target of lobbyists [3, p. 7].

Despite their key role in the world of government lobbyists are almost the junior players in decision making process, because ultimately, they do not make decisions. Taken as a group, they are a kind of underclass in the nation's capital, a lower caste that is highly compensated in part to make up for their relatively low stature in the city's severely stratified culture. At the top of the hierarchy are members of Congress and Cabinet secrataries. Next come congressional and Cabinet staffs. And then, at the bottom, come lobbyists [4, p. 6].

Lobbysits do not even like to be called "lobbysits". One famous lobbyist notes in his diary "My mother has never introduced me to her friends as my son is the lobbyist. She has said my son is the Washington represantative maybe or the legislative consultant, or the government relations counsel. But never as the "lobbiyist". I can not say I blame her. Being a lobbyist has long been synonymous in the minds of many Americans with being a glorified pimp [2, p. 7]. Woodrow Wilson was the first of U.S. presidents to mount a challange to the authority of the business lobby. He made its villiany an important part of his campaign in 1912. When he was a professor Wilson had studied lobbysits' impact in Washington and concluded that it was overbearing and dangerous. One of his scholarly papers, he noted that special interests could not buy an entire legislature, but could purchase individual committees, which was where the real power resided anyway. When Wilson took office in 1913, he in effect told the lobbysits to leave town, and for the most part they did. But they did not stay away for long. During 1920s special interests again began winning in Washington, raising hackles a new. One of the big legislative fights of the 1930s involved so called Wheeler-Rayburn Bill, a reform measure that was meant to stem the power of public-utility holding companies by placing them under federal regulation. The utilities hired almost every well-connected lobbyist in town and worked their ways outside of Wasihington as well. Their most spectacular effort was uncovered by a congressional committee chaired by Senator Hugo L.Black a democrat of Alabama a future Suprene Court justice. Outraged by the effort, Black introduced yet another bill to register and regulate lobbyists which passed both chambers of Congress. But thanks to the efforts of hundreds lobbyists it too died, in a House-Senate conference Committee [4, p. 12–14].

Lobbyists and the deficit were always clashing. Every time a lobbiyst wanted to get some goodie for client, whether it was a tax break, a federal grant, or a deferred regulation, lawmakers demanded to know. And there was one question, that most lobbyists were reluctant to answer "How are you going to pay for it?" which usually meant taking money away from somebody else's client. That made a lobbyist's job a hard sell even under the best circumstances.

Worse, yet the deficit meant that no matter how noble a lobbyist was able to make his clients appear, they were never completely out of danger. They, too were liable to become victims of what seemed a never ending stream of deficit-reduction measures flowing out of Washington and no matter how hard federal officials tried, they could not cut deficit enough. Lobbyists therefore were always checking over their shoulders to see when the next inevitable attack would come [2, p. 17–18].

In 1869, Washington D.C. newspaper correspondent Emily Edson Briggs, one of the first women to be allowed in the congressional press gallery, wrote a column titled, "The Dragons of the Lobby". Her opening sentence reads: "Winding in and out through the long, devious basement passage, crawling through the corridors, trailing its slimy length from gallery to committee room, at last it lies stretched at full length on the floor of Congress – this dazzling reptile, this huge, scaly serpent of the lobby" [4, p. 31–32].

Junior players but great impact

When the procurement of government favour becomes the province of vested and well-funded interests, lobbying can significantly damage public trust in the integrity of democratic institutions. Without effective regulation, the influence industry can become an "exclusive and elite pursuit". While theoretically consistent, the relationship between ethical lobbying practices and democracy is imperfect. As expected, according to Transparency International's Corruption Perceptions Index, the least corrupt nations are, almost without exception, democratic. However, corruption has been found to persist despite democratization, economic liberalization and the adoption of transnational laws and domestic enforcement designed to eliminate it. Corruption levels in democratic states are moderated by the state's degree of poverty, national culture and perceptions towards corruption, and strength of key social institutions. Various studies indicate an association between economic underdevelopment and corruption regardless of whether a state is democratic or non-democratic; however, the types of corruption may vary depending on governance types. Countries

with more economic opportunities than political ones, such as China, experience different types of corruption than countries with more political opportunities than economic ones, like India. These disparities engender different relationships between citizens and government. Economic problems encourage patronage. Patronage in turn encourages personal relationships with individual decision makers, rather than broad affiliations with political parties. Where there is restricted individual economic freedom, economic success depends less on the efficacy of lobbying regulation depends largely on how lobbying is defined and who is considered a lobbyist. Policy should consider the different types of entities and individuals that may engage public officials and the theatres where lobbying activities may occur. All in all, lobbyists may be encouraged to obscure disclosures or avoid compliance all together. Lawmakers must balance the risks of mandating specific information disclosures with the challenges of accepting only summary descriptions of lobbyists' objectives [4, p. 5].

Conclusions. All in all, more than 140 years later, the public perception of lobbying and lobbyists is largely unchanged in America. Thanks to unscrupulous figures like Jack Abramoff, who admitted spending $1 million a year on tickets to sporting events and concerts for congressmen and their staffers, we equate the word "lobbyist" with corruption. On the surface, there appears to be a simple solution to the corrupting influence of lobbyists: make lobbying illegal. But not only would that be disastrous for the American political and legislative process, it would also be unconstitutional. I argue that the modern growth of corporate lobbying reflects a path-dependent learning process. Companies may come to Washington for many different reasons, but the act of establishing an office sets in motion several reinforcing processes that make companies value lobbying more and more over time and that lead companies to become more proactive in their political strategies. The overall effect is that American businesses, once skeptical of government, cautious about getting involved in politics and reactive in their strategies, have now become increasingly confident, proactive, and aggressive in their lobbying efforts, and businesses are increasingly seeing government policy as not just a threat, but also as a tool. All things being equal, the chance to improve the status quo (playing offense) is better than having to defend to preserve the status quo (playing defense) [4, p. 21–23]. Perhaps political activity was always a good investment. But because of the power of routine and the costliness of information-gathering, as well as a generalized ideological aversion to being involved in politics, few corporate managers historically thought to devote substantial resources to politics. Corporations needed first to be mobilized in order to pay attention to politics and then to develop enough capacity to affect outcomes before politics seemed like a worthwhile strategy.

REFERENCES:

1. Tayyar ARİ.Amerikada Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika. Bursa : "Alfa" Ocak, 2000. P. 311.
2. Lester W. Milbrath. The Washington lobbyists. Chicago : "Rand McNally", 1963. P. 452.
3. Jefsfrey H. Birnbaum. The Lobbyists.Washington: "Three Rivers Press" December 1993. P. 334.
4. Frank. J. Farnel. Lobbying. Strategies and techniques of intervention. Paris : "Les Edition De Organiztion" January, 1994. P. 174.
5. Conor McGrath, ed. Edwin Mellen Press. Craig Holman. Interest Group and Loobyist, 2009. P. 20. URL : https://www.citizen.org/wp-content/uploads/lobbying-reform-in-the-us-eu.pdf.
6. Burley et al eds. Brussels the EU quarter. Will Dinan, Erik Wesselius. A Lobbying paradise. Tuesday, March 27, 2012. P. 28.
7. Daniel Carpenter, David Moss. Preventing Regulatory Capture, Special Interest Influensce and How to Limit It. New York : "Cambridge University Press", 2014. P. 24.
8. About Lobbying. URL : https://www.academia.edu/38225107/About_Lobbying (17.12.2019).
9. Regulation of lobbying. URL : https://dspace.library.uvic.ca/bitstream/handle/1828/9253/Ch.%2010_April2018_web.pdf?sequence=11&isAllowed (16.12.2019).
10. Lobbying the politicial influence in USA. URL : https://www.lejournalinternational.fr/Lobbying-the-political-influence-in-USA_a3505.html (16.12.2019).
11. Differences between bribery and lobbying. URL : https://www.investopedia.com/financial-edge/0912/the-differences-between-bribery-and-lobbying.aspx (16.12.2019).

УДК 316
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.13

СТУДЕНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР

STUDENT COMMUNITY AS A SOCIAL PHENOMENON: CONCEPTUAL DIMENSION

Алмашій А.О.,
аспірантка
Ужгородського національного університету

В Україні, починаючи з XIX століття та з моменту побудови нової демократичної держави, важливим і активним актором у суспільстві є студентська молодь. Швидкозмінні реалії сьогодення кладуть перед суспільством завдання залучення особистості до соціального буття, її адаптації в соціумі, сприяння гармонійному розвитку, формування певних навичок і вмінь. У роботі з'ясовуються особливості особистісного становлення студентів вищих навчальних закладів із перспективною проекцією на професійну діяльність у майбутньому та теоретичне підґрунтя цього феномену. Саме під час навчання у вищому навчальному закладі відбуваються системні зміни ціннісних орієнтацій, що пов'язані, з одного боку, зі становленням характеру та інтелекту особистості, а з іншого – інтенсивним формуванням спеціальних здібностей у зв'язку зі спеціалізацією. Цікавим є те, що студентство – це потенційна база кваліфікованих кадрів країни, це двигун розвитку економічного і духовного потенціалу українського суспільства. Також важливим у даній статті є з'ясування соціального розвитку молоді (студента), процес формування студента, його індивідно-особистісних рис та якостей, необхідних для виконання майбутньої професійної діяльності, яка є головним напрямком життєдіяльності студента. Також дана тематика наштовхує на думку про необхідність дослідження значення органів студентського самоврядування, їх впливу на студента в цілому, оскільки саме студентське самоврядування об'єднує всіх студентів відповідного вищого навчального закладу, які мають рівні права та можуть обиратися та бути обраними в робочі, дорадчі, виборні та інші органи студентського самоврядування. Студентське самоврядування є однією з перших сходинок до громадянського суспільства, а також це практична школа для тих, хто бажає спробувати себе в ролі керівника, адміністратора чи лідера.

Ключові слова: студент, студентство, освіта, соціалізація особистості, студентське самоврядування, професійна направленість.

In Ukraine, since the nineteenth century and since the establishment of a new democratic state, student youth are an important and active actor in society. The rapidly changing realities of today put the task of engaging the individual in social life, adapting him to society, promoting harmonious development, developing specific skills and abilities. The peculiarities of personal formation of students of higher educational institutions with the perspective projection for professional activity in the future and the theoretical basis of this phenomenon are revealed in work. It is during higher education that systematic changes in value orientations occur. On the one hand, they are connected, with the development of character and intelligence of the individual, and on the other, with the intensive formation of exceptional abilities in connection to specialization.

Interestingly, student life is a potential base of qualified personnel of the country. It is an engine of development of the economic and spiritual potential of Ukrainian society. It is also crucial to find out the social development of the youth (student), the process of their formation as a student, his/her individual personality traits and qualities, which are necessary for the fulfillment of future professional activity, which is the main direction of the student's life activity. Also, this topic emphasizes the need to study the importance of student self-government bodies, their impact on the student as a whole. As far as it is, student self-government that unites all students of the respective higher education institution who have equal rights and can be elected and elect to work, advisory, elective and other student self-government bodies. Student self-government is one of the first steps in civil society, and it is also a practical school for those who wish to try themselves as a manager, administrator, or leader.

Key words: student, student body, education, social specialties, student self-education, professional focus.

Постановка проблеми. У демократичному просторі принципово нового змісту набуває процес впливу особистості на суспільство. Важливим фактом є те, що в Україні, починаючи з XIX століття і до сьогодні, важливим і активним актором у суспільстві є студентська молодь, яка має певні інтереси, пріоритети та цінності. Концептуалізація феномену сприятиме здійсненню аналізу потенціалу студентства в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню особистісного розвитку студентів у взаємозв'язку з їхньою професіоналізацією присвячена велика кількість сучасних вітчизняних праць психологів. У контексті специфіки студентського віку як важливої стадії розвитку особистості цю проблему розглядали Б. Ананьєв, А. Бодальов, Д. Дворяшин, Н. Пейсахов, О. Степанова. З'ясуванню сутності, етапів і детермінуючих чинників становлення особистості присвятили свої дослідження К. Абульханова-Славська, В. Бодров, Є. Клімов, А. Маркова. Визначенням ролі й місця здібностей, інтересів, мотивів та індивідно-особистісних рис у формуванні професійно важливих якостей займалися Е. Зеєр, Т. Кудрявцева, Б. Ломов. Питаннями професіоналізації майбутніх фахівців займалися як зарубіжні (А. Маслоу, К. Роджерс), так і вітчизняні (Г.С. Абрамова, О.Ф. Бондаренко, М.Й. Боришевський, Л.Ф. Бурлачук, Н.П. Зубалій,

Н.Л. Коломінський, С.Д. Максименко, В.Ф. Моргун, В.А. Татенко, Т.М. Тітаренко, М.В. Савчин, В.Г. Панок, Н.В. Чепелєва, Т.С. Яценко та ін.) дослідники.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є поглиблене теоретичне-концептуальне вивчення становлення студента як соціально-суспільного феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом останніх 20 років в Україні відбувається процес побудови нової демократичної держави з розвиненим громадянським суспільством, що передбачає зміну політичних орієнтирів, цінностей і культури. Саме тому сучасне українське суспільство слушно можна називати трансформаційним. У демократичному політичному та соціальному просторі принципово нового змісту набуває процес впливу особистості на суспільство. Складні і швидкозмінні реалії розвитку сучасного світу кладуть перед суспільством завдання залучення особистості до соціального буття, тобто її соціалізації, яка охоплює всі соціальні процеси. Завдяки цим процесам індивід засвоює певні норми, завдання, цінності, соціальні уміння, досвід і навички спілкування, через які індивід може бути повноправним членом суспільства.

Варто зазначити та конкретніше розглянути студентство як співтовариство, що становить невід'ємну частину суспільства, а значить, є соціальним феноменом. Саме в час навчання у студента закладаються основи тих якостей спеціаліста, з якими він увійде в нову для нього атмосферу діяльності, де відбуватиметься його подальший розвиток як особистості. Тому питання особистісного становлення студентів в аспекті їхньої професійної діяльності має постійно знаходитися в центрі уваги вищої школи. Для цього система навчально-освітнього процесу повинна бути вибудувана на ґрунті гармонізації розвитку студента і як особистості, і як фахівця.

У Національній доктрині розвитку освіти визначено: «Головне завдання вищої школи – професійна підготовка студентів, формування фахівців із вищою освітою, здатних до творчості, прийняття оптимальних рішень, таких, що володіють навичками самоосвіти й самовиховання, вміють узгоджувати свої дії з діями інших учасників спільної діяльності».

Також одним із головних завдань вищого навчального закладу, як сказано в Законі України «Про вищу освіту», є забезпечення культурного й духовного розвитку особистості, виховання осіб, що навчаються у вищих навчальних закладах, у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України.

Слово «студент» походить від лат. studens – «ретельно працюючий». У Стародавньому Римі і в Середньовіччі студентами називали будь-яку особу, яка займалася пізнанням. У Стародавньому Римі та в часи середньовіччя студентом називали кожного зайнятого процесом пізнання. З організацією у XII ст. університетів термін «студент» застосовували до тих, хто навчався (спочатку і до тих, хто викладав) в університетах. Після введення в університетах вчених звань для викладачів (магістра, професора та ін.) студентами називають лише тих, хто в них навчається [1, с. 322].

Студент вищого навчальне закладу – це молода людина, яка характеризується професійною спрямованістю, готується до висококваліфікованого виконання функцій фахівця в певній професійній галузі [2, с. 185].

У наш час у науковій літературі ще немає повного визначення поняття «студент», «студентство», як і немає одностайності щодо тлумачення характеру і специфіки навчально-професійної діяльності студентства. Проте є великий інтерес до цієї соціальної групи, який, передусім, пояснюється необхідністю підвищення якості підготовки спеціалістів для держави, що розбудовується.

Студентство є складовою частиною такої суспільної групи, як молодь. Вона наділена всіма якостями, які властиві молоді.

Період студентства (переважно від 18 до 25 років) характеризується найбільш динамічними змінами особистості щодо формування певних рис характеру та показників інтелекту. В Україні студент – особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого навчального закладу та навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання з метою здобуття певних освітнього й освітньо-кваліфікаційного рівнів. За указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 «Про Національну доктрину розвитку освіти» визначено поняття «освіта» як основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства [3].

Студентське життя – не тільки відвідування лекцій, семінарів та практичних пар, а й певна соціалізація особистості.

Соціалізація особистості – необхідна передумова входження й адаптації людини в соціумі, процес багатоаспектний, що має на меті розуміння сутності соціальних явищ і вчинків конкретної людини. Соціалізація особистості починається з перших років життя і закінчується періодом громадської зрілості людини, хоча права й обов'язки, набуті нею, не говорять про те, що процес соціалізації відбувся: за деякими аспектами він продовжується все життя, втім, період навчання у вищий школі відіграє особливу роль у цьому процесі, про що стверджують багато психологів і соціологів.

Із метою забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їхніх прав і сприяння гармонійному розвиткові особистості студента, формування в нього навичок майбутнього фахівця в Університеті функціонує студентське самоврядування, яке є невід'ємною частиною громадського самоврядування відповідних навчальних закладів. Студентське самоврядування функціонує відповідно до Положення, ухваленого вищим органом студентського самоврядування, – Конференцією студентів Університету.

Серед основних завдань органів студентського самоврядування є:

1) виховання у студентів відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків;

2) активізація навчальної, наукової і громадської діяльності студентів;

3) захист прав та інтересів студентів;

4) створення студентських культурно-освітніх гуртків, клубів, товариств, інших аматорських організацій;

5) співпраця й взаємодія з керівництвом Університету з метою вдосконалення навчально-виховного процесу, створення належних умов для навчання студентів;

6) організація побуту і відпочинку студентів, масових, культурно-освітніх, просвітницьких та спортивних заходів;

7) сприяння проведенню соціологічних досліджень серед студентів, вивчення їхніх інтересів;

8) участь у міжнародній студентській діяльності [4].

Студентське самоврядування об'єднує всіх студентів відповідного вищого навчального закладу, які навчаються у вищому навчальному закладі, мають рівні права та можуть обиратися та бути обраними в робочі, дорадчі, виборні та інші органи студентського самоврядування.

Студентське самоврядування на європейських теренах не є новим феноменом, сягаючи своїм корінням ще часів виникнення перших середньовічних університетів. Вже тоді найбільш здібні студенти залучалися до виконання окремих адміністративних функцій, а також до викладання в якості помічників професорів. Недаремно університети вважаються своєрідною моделлю громадянського суспільства і в цьому плані передували сучасному типу європейської цивілізації [5].

З огляду на необхідність забезпечення поступального розвитку вищої освіти в Україні проблема слабкості інституту студентського самоврядування потребує оперативного вирішення, оскільки студентське самоврядування визнане одним із пріоритетів для України у сфері управління університетами в рамках освітньої програми ЄС «TEMPUS».

Загалом, в Україні існує необхідність удосконалення нормативно-правової бази функціонування студентського самоврядування. Згідно з наявним законодавством права участі органів студентського самоврядування в розв'язанні питань, що стосуються вищої освіти, є лише декларативними та досить обмеженими. Така юридична незахищеність студентських самоврядних організацій сприяє обмеженню їх впливу на організацію і зміст освіти, регулювання питань встановлення вартості оплати за навчання в університеті, затвердження кандидатури проректора.

Навчання у ВНЗ робить людину дорослішою у всіх сенсах та розвиває здатність до комунікації. Студенти є не тільки майбутніми професіоналами, але і певною соціальною силою.

Головними напрямами життєдіяльності студентів є професійне навчання, особистісне зростання й самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне, фізичне самовдосконалення. Адже під час навчання у вищому навчальному закладі відбуваються системні зміни ціннісних орієнтацій, пов'язані, з одного боку, зі становленням характеру та інтелекту особистості, а з іншого – інтенсивним формуванням спеціальних здібностей у зв'язку зі спеціалізацією. Це міркування вдало доповнює соціолог В. Шубкін, який вважає вік із 17 до 25 років доленосним періодом у житті людини [6, с. 56–59].

Вже в першокурсників, які недалеко відійшли від випускників шкіл, є нові якісні риси:

– підвищене почуття власної гідності: «Я – студент, а не школяр»;

– багатство інтересів до різних галузей знання;

– нове в особистих поглядах на представників протилежної статі;

– відносно більша особиста свобода і незалежність від батьків.

Студенти першого року навчання більш охоче, ніж студенти інших курсів, беруть участь у різнобічній громадській діяльності. Вони більше піддаються впливу викладачів і громадських організацій, їм легше доручити будь-яку справу, з них легше вимагати. На другому курсі студенти вже адаптуються до нових вузівських обставин. Вони стають більш практичними в розподілі часу і стипендії, відчувають більшу самостійність і, водночас, відповідальність, більше замислюються над спеціальністю тощо [7, с. 43].

Більша частина проблем у навчанні студента вищої школи викликана несвідомим вибором спеціальності. Ряд психолого-соціологічних досліджень студентів педагогічних і технічних вузів показують, що далеко не всі студенти цілком свідомо обрали ту спеціальність, якій навчаються. Причому їх кількість, судячи з відвідування занять із власних висловлювань про бажання вчитися, значна на першому курсі. На другому курсі кількість людей, що не бажають вчитися конкретній спеціальності, сягає апогею, відбувається «відсів» зовсім випадкових людей, які взагалі не знають,

навіщо вони прийшли до вузу. Потім кількість студентів, які говорять, що вони обрали дану спеціальність випадково чи компромісно, зменшується, і на кінець четвертого – початок п'ятого курсу залишається дві-три людини на студентську групу, в яких проглядається явне емоційно-негативне ставлення до обраної спеціальності і до майбутньої роботи. Одночасно із цим у правильності обраного шляху впевнені лише троє чи четверо з усієї групи [8, с. 444].

Взагалі, студентство – це потенційна база кваліфікованих кадрів країни, це молодь, яка навчається у вищих навчальних закладах, специфічна соціально-демографічна і соціокультурна група населення, яка об'єднує всі навчальні заклади України. Вважається, що за характером своєї діяльності, поглядами, ціннісними орієнтаціями молодь дуже близька до інтелігенції, а точніше до тієї її частини, яку називаємо інтелектуальною елітою, і відіграє майже головну роль у продукуванні і трансляції ціннісно-нормативних орієнтацій того чи іншого суспільства. Саме тому важливо досліджувати студентство як двигун розвитку і економічного, і духовного потенціалу українського суспільства, і як резерв формування інтелектуальної еліти. Масове прагнення молоді до здобуття вищої освіти розширює соціальний вектор студентства, тобто тієї соціально-культурної спільності, яка характеризується тільки їй властивими рисами і приналежність до якої вимагає від молодих людей певних скоординованих дій у напрямку самоосвіти і самовиховання.

Сам по собі студентський статус досить короткочасний, тому вплив студентського колективу на формування фахівця-інтелігента носить тимчасовий характер, на відміну, наприклад, від виробничого колективу, в якому індивід може перебувати значно довше [9, с. 115–125].

Донедавна студента вважали працівником. Репрезентуючи державу-замовника, вуз нібито надавав йому робоче місце, стипендію, а результатом праці-навчання мав стати спеціаліст у певній галузі знань. Права та інтереси студента захищали професійні спілки. Такої професії, як «студент», у Класифікаторі професій і посад немає. Відносини студента й навчального закладу не регулюються Кодексом законів про працю, оскільки адміністрація ВНЗ – не роботодавець, а студент – не працівник, із яким укладається трудовий договір, забезпечується заробітна плата та трудові права.

Згодом у законопроекті «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо самоврядування студентів і аспірантів та їхньої участі у справах вищих навчальних закладів» з'явилася теза про те, що студент – це споживач послуг у сфері освітньої діяльності. Таким чином, на перший план було висунуто не державні інтереси, а потреби молодої людини, її здібності й уподобання.

Під впливом Болонського процесу виникла ще одна концепція. На конференції «На шляху до європейського простору вищої освіти» (Прага, 2001 рік) міністри вищої освіти заявили: «Залучення студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів у створення європейського простору вищої освіти потрібне і бажане, студенти повинні брати участь і впливати на організацію і зміст освіти в університетах та інших навчальних закладах» [10].

У документах Європейської асоціації студентських спілок (об'єднання загальнонаціональних студентських органів) наголошується, що «студент – це не споживач, а партнер», конструктивний, рівноправний на рівні вищих навчальних закладів та держави. Студент конструктивно взаємодіє з адміністрацією свого ВНЗ, державними органами управління освітою через власні органи самоврядування. Він повинен бути обізнаний з усіма рішеннями керівництва, що зачіпають його права та інтереси, мати можливість впливати на них, вносити пропозиції. А управлінці не мають права ігнорувати думку студентства [10] .

Студент є об'єктом педагогічної діяльності. Продукти діяльності педагога матеріалізуються у психічному обличчі іншої людини – в її знаннях, вміннях, навичках, у рисах характеру. У студента, як суб'єкта навчально-професійної діяльності, є своя певна мета, свій об'єкт, свої способи досягнення мети, свої можливості.

Упродовж навчання у вищій школі під впливом викладання суспільних, спеціальних та інших дисциплін, участі в громадському житті у студентів розвивається і формується професійна спрямованість особистості, студент прагне застосувати свої знання, досвід, здібності в галузі певної обраної ним професії. Професійна направленість передбачає розуміння і внутрішнє сприйняття цілей і завдань професійної діяльності. Формувати професійну направленість у студентів – значить зміцнювати в них позитивне ставлення до майбутньої професії, інтерес, схильності і здібності до неї, прагнення вдосконалювати свою кваліфікацію після закінчення вищої школи, розвивати ідеали, погляди, переконання. Позитивні зміни у змісті професійної направленості виявляються в тому, що міцніють мотиви, пов'язані з майбутньою професією, з'являється прагнення добре виконувати свої ділові обов'язки, бажання показати себе вмілим спеціалістом та досягти успіху в роботі, ростуть домагання успішніше вирішувати складні навчальні питання чи завдання, посилюється відчуття відповідальності [7, с. 274].

Основним джерелом професійного розвитку на початкових етапах професійного становлення є рівень особистісного розвитку студента. Упродовж навчання співвідношення особистісного та професійного розвитку набуває характеру динамічної неврівноваженої цілісності. На стадії професіона-

лізації професійний розвиток особистості починає домінувати над особистісним і визначати його.

У процесі професійного становлення відповідальність є основним чинником формування професійного та життєвого шляху особистості. Формування відповідальності пов'язано зі свободою особистості щодо прийняття рішень упродовж життєвого шляху.

Професійне становлення є розгорнутим у часі процесом оволодіння професією, що складається з певних етапів зі специфічними характеристиками соціально-психологічних особливостей для здійснення професійної діяльності. Соціально-психологічні дослідження феномена професійного становлення з точки зору самореалізації розглядають його як прагнення суб'єкта до відповідальності за реалізацію свого потенціалу та здійснення вибору із застосуванням максимальних зусиль.

Професійне становлення має такі компоненти:

1) емоційний (емоційна забарвленість уявлень про професійне майбутнє тощо);

2) когнітивний (логічний зміст процесу самовизначення);

3) конативний (дії, вчинки).

Дослідники доводять, що професійна підготовка у виші вимагає таких важливих якостей майбутнього фахівця, як: уміння розбиратися в будь-якому нестандартному питанні; знання предмета і об'єкта діяльності; здатність пояснити певні явища, що пов'язані з професійною діяльністю; постановка завдань і забезпечення розв'язання конкретних проблем професійної діяльності, точна оцінка якості своєї роботи та її наслідків тощо.

Висновки. Студентство, як окрема соціальна група, є складовою частиною молоді, що характеризується особливими умовами життя, побуту, праці, суспільною поведінкою і психологією, системою ціннісних орієнтацій. Також студентство розглядається як соціальна група в системі вищого навчального закладу, яка має свою мету, свої специфічні особливості і яка готується до виконання соціальних ролей і функцій інтелігенції.

Психологічні пізнавальні процеси (відчуття, сприйняття, пам'ять, уява, мислення і мова) відіграють важливу роль у навчально-професійній діяльності студентів, оскільки на студента припадають інтенсивні пошуки свого покликання, такі як: вибір професії, професійне самовизначення, працевлаштування, перехід від книжних романтичних уявлень до зіткнення з реальними інститутами, любов, становлення сім'ї.

Час навчання у вищий школі припадає на специфічний зламний момент у формуванні особистості людини. Це зумовлено рядом вікових та психологічних особливостей. Як відомо, особистість людини формується в її активній діяльності та пошуку «себе». Головною ж для студентів протягом навчання у вищий школі є навчально-пізнавальна діяльність. Вона полягає не лише в отриманні певних знань, а і в набутті професійної спрямованості, що особливо важливо для успішної роботи в подальшому як фахівця в певній сфері. У цьому процесі вагому роль відіграє ряд чинників, таких як формування та розвиток спеціальних здібностей, сприятлива атмосфера в колективі, включаючи і сферу стосунків студентів та викладачів вузу тощо.

Ефективне студентське самоврядування сприяє гармонійному розвитку навчального закладу. Завдяки ініціативам студентів можна визначати нові напрями розвитку позанавчальної діяльності, вдосконалювати навчальний процес.

Отже, самоврядування потрібно студентству, тому що це – практична школа для тих, хто бажає спробувати себе в ролі керівника, адміністратора чи лідера. Це можливість реалізовувати суспільно значущі проекти, що підуть на користь усій студентській громаді. Його можна сміливо назвати однією з перших сходинок до громадянського суспільства, коли громада висуває своїх лідерів та вчиться контролювати їхні дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

2. Мороз О.Г., Падалка О.С., Юрченко В.І. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посібник. Київ : НПУ, 2003. 267 с.

3. НАЦІОНАЛЬНА ДОКТРИНА РОЗВИТКУ ОСВІТИ. URL : https://ru.osvita.ua/legislation/other/2827/.

4. Права і обов'язки студентів. URL : http://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/ppos/documents/profspilka_prava_i_oboviazky_stud.pdf.

5. Національний інститут стратегічних досліджень. URL : http://www.niss.gov.ua/articles/1416/.

6. Шибутани, Т. Социальная психология. Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. 544 с. (Высшее образование).

7. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы : учеб. пособие для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Минск, 1981. 383 с.

8. Педагогика и психология высшей школы : учеб. пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. 544 с.

9. Жигайло Н. Релігійна свідомість як складова духовності особистості майбутнього фахівця. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України* / За ред. С.Д. Максименка. Том XI, частина 3. Київ, 2009. 496 с. С. 115–125.

10. Що ближчі вибори до Верховної Ради України, то частіше згадують про студентів. То пільги їм пообіц... URL : https://dt.ua/SOCIETY/ukrayinskiy_student_partner_chi_trofey_u_politichnih_zmagannyah.html.

УДК 348.71: 477
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.14

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ Л. КРАВЧУК: ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

PRESIDENT OF UKRAINE LEONID KRAVCHUK: FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE RELIGIOUS POLICY

Бокоч В.М.,
докторант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

У статті аналізуються засади та напрями державної релігійної політики в часи президентства Л. Кравчука. Досліджується його діяльність із відродження релігії в Україні, припинення конфліктності в релігійному середовищі, досягнення єдності українських православних церков. Л. Кравчук видавав нормативно-правові акти, спрямовані на повернення релігійним організаціям націоналізованих радянською владою культових будівель і майна. Оскільки ці акти були видані в період підготовки до дострокових президентських виборів 1994 р., не виключено, що вони мали на меті не тільки відновлення історичної справедливості щодо релігійних організацій, а й мобілізацію електорату на його підтримку. Тобто саме за його президентства було започатковано використання релігії як політичної виборчої технології. У процесі реалізації державної релігійної політики Л. Кравчук тісно та активно співпрацював із патріархом Філаретом, якого він цінив і мав із ним давні і добрі стосунки. Л. Кравчук негативно ставився до візитів в Україну Глави Російської православної церкви патріарха Кирила та російських церковних діячів, оскільки вбачав у них загрозу суверенітету України. Показуються здобутки та прорахунки Президента України Л. Кравчука у формуванні та здійсненні державної релігійної політики. Серед його здобутків у релігійно-церковній сфері вказується на сприяння процесу релігійного відродження, нормалізації державно-церковних відносин, лобіювання створення єдиної Помісної православної церкви в Україні, заходи, спрямовані на повернення релігійним організаціям культових будівель і майна. До прорахунків релігійної політики Президента України Л. Кравчука віднесено спроби використання релігії в політичних цілях, поспішне домагання церковної незалежності, непослідовність у дотриманні принципу рівності релігій, надання переваг одним церквам перед іншими. Після складання президентських повноважень Л. Кравчук не переставав цікавитися питаннями релігійно-церковного життя, особливо створення в Україні єдиної Помісної православної церкви.

Ключові слова: релігія, церква, Президент України Л. Кравчук, державно-церковні відносини, державна релігійна політика.

The article analyzes the principles and directions of state religious policy during the presidency of Leonid Kravchuk. His activity on the revival of religion in Ukraine, the cessation of conflict in the religious environment, the achievement of the unity of the Ukrainian Orthodox churches are investigated. Kravchuk issued regulations aimed at returning cult buildings and property, which had been nationalized by the Soviet government, to religious organizations. As these acts were issued on the eve of the 1994 presidential election, it is possible that they were not only intended to restore historical justice for religious organizations but also mobilize the electorate. Thus, the use of religion as a political technology was initiated during his presidency. Kravchuk implemented the state religious policy in cooperation with Patriarch Filaret, who he had good relations with. Kravchuk spoke against visits of the Head of the Russian Orthodox Church Patriarch Kirill and Russian ecclesiastics figures to Ukraine because he considered them a threat to Ukraine's sovereignty. The achievements and miscalculations of President of Ukraine Leonid Kravchuk in the formation and implementation of state religious policy are shown. His achievements in the religious sphere include the promotion of the religious revival, normalization of the relations between state and church, lobbying creation of the United Orthodox Church in Ukraine, returning religious buildings and property to religious organizations. The miscalculations of Kravchuk's religious policy include attempts to use religion for political purposes, hasty claiming church independence, inconsistency in adhering to the principle of religious equality, favoring one church over the others. After the presidential term, Kravchuk did not stop being interested in religious life, especially the creation of the United Local Orthodox Church in Ukraine.

Key words: religion, church, President of Ukraine Leonid Kravchuk, state-church relations, state religious policy.

Постановка проблеми. Державно-церковні та міжконфесійні відносини, релігійна ситуація в Україні складалися під впливом різних чинників – історичних, політичних, економічних та ін. На їх формуванні суттєво позначалися також дії різних гілок влади – законодавчої, виконавчої, судової. Із запровадженням інституту президентства в Україні Глава держави отримав можливість брати участь у визначенні засад, формуванні і реалізації державної релігійної політики.

Перший Президент України Л. Кравчук у своїй діяльності з розбудови незалежної української держави приділяв увагу релігійно-церковним питанням. Вивчення його досвіду даватиме можливість органам державної влади у процесі реалізації та коригування державної релігійної політики використовувати його позитивні напрацювання та уникати помилок, яких припустився він та очолювана ним влада.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади, стан, тенденції розвитку державно-церковних відносин та участі гілок влади у формуванні та реалізації державної релігійної політики України вивчали вітчизняні дослідники В. Бон-

даренко, В. Єленський, С. Здіорук, О. Кисельов, А. Колодний, О. Саган, Д. Горєвой. О. Солдатов, В. Гайдай, Ю. Чорноморець та інші.

Питання державної релігійної політики за президентства Л. Кравчука порушувалися релігійними діячами різних конфесій. Однак їх висвітлення здійснювалося з позицій тієї чи іншої церкви, що не завжди збігалося з науковими інтерпретаціями.

Чи не найбільше об'єктивної і корисної для дослідження означеної проблеми інформації міститься у виступах, промовах та інтерв'ю Президента України Л. Кравчука, у яких він торкався відносин церкви і держави, релігійно-церковних питань.

Зважаючи на процеси, які нині відбуваються в релігійному середовищі України, аналіз та узагальнення досвіду формування та реалізації державної релігійної політики часів президентського правління Л. Кравчука зберігає свою актуальність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення та аналіз основних напрямів державної релігійної політики за президентства Л. Кравчука.

Виклад основного матеріалу дослідження. У діяльності першого Президента України Л. Кравчука релігійно-церковні питання посідали важливе місце. Статус найвищої посадової особи в державі та глави виконавчої влади дав йому можливість брати участь у формуванні та реалізації релігійної політики.

У контексті дослідження державної релігійної політики в Україні часів президентського правління Л. Кравчука має значення з'ясування питання про його особисте ставлення до релігії. В одному з інтерв'ю із цього приводу він говорив: «У дитинстві я був віруючою людиною… Батько та мати були віруючими…. Я цю віру мав і тримав в собі… Я ніколи від Бога, від батьківської віри не відрікався, але й акцентувати на тому, що я віруюча людина, не міг і не робив цього… Мої переконання у вірі не були системними… Хрестили онука... Маму відспівували в церкві» [1].

Сказане Л. Кравчуком є важливим з огляду на те, що до того, як стати Головою Верховної Ради України та Президентом України, він безпосередньо очолював в ЦК Компартії України ідеологічний напрям роботи, зокрема агітаційно-пропагандистську діяльність, складовою частиною якої була боротьба з релігією та атеїстичне виховання. Під час його роботи в ЦК Компартії України в Києві було створено Міжреспубліканський філіал Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС, Республіканський будинок наукового атеїзму, у вищих навчальних закладах викладався «Науковий атеїзм», діяли курси лекторів-атеїстів, у різних формах велася атеїстична пропаганда, масово видавалася атеїстична література, на державному рівні велася робота, спрямована на витіснення релігійної обрядовості із сімейно-побутової сфери.

Із співставлення заяв Л. Кравчука про свою особисту релігійність та діяльності, якою він займався під час перебування на партійній роботі в ЦК Компартії України, випливає парадоксальний висновок: боротьбу з релігією та атеїстичну пропаганду в Радянській Україні очолювала віруюча людина. Це свідчить про те, що для Л. Кравчука на той час характерною була кон'юнктурність та суперечність між тим, у що він вірив, і що робив.

Нова суспільно-політична ситуація в Україні, що складалася наприкінці 80-х – початку 90-х рр., змусила Л. Кравчука змінити підходи до релігії і впродовж досить короткого часу переорієнтуватися і боротьби з релігією на лояльне ставлення до неї та сприяння її відродженню. Саме ним як Головою Верховної Ради України був підписаний прийнятий 23 квітня 1991 р. досить демократичний за своїм змістом Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Держава, яку він пізніше очолив як Президент України, мала реалізовувати положення цього закону і не декларативно (як у радянський період), а реально забезпечувати право на свободу совісті і віросповідання.

Пам'ятаючи, як в радянські часи «партійне керівництво прагнуло якось використовувати церкву у своїх політичних інтересах» [1], Л. Кравчук теж вбачав у ній дієвий засіб здобуття та утримання влади. Саме за його президентства було започатковано використання релігії як політичної виборчої технології.

Напередодні президентських виборів 1991 р. за ініціативою Л. Кравчука, який на той час був Головою Верховної Ради України і кандидатом на пост Президента України, в Києві було проведено Всеукраїнський міжрелігійний форум, у якому взяли участь представники усіх 16 конфесій, що існували в Україні. Розраховуючи на їхню підтримку на президентських виборах, Л. Кравчук виступив на форумі із промовою, в якій виголосив одне із своїх ключових гасел: «Незалежній державі – незалежну церкву». Передвиборна програма кандидата у Президенти України Л. Кравчука «Нова Україна. Державність» спеціальних положень про релігію та церкву не містила.

Серйозними проблемами, що стояли перед новообраним Президентом України Л. Кравчуком, була наявність двох паралельних православних церковних структур – Української православної церкви та Української автокефальної православної церкви, а також конфліктність у релігійному середовищі, викликана найбільшою мірою політизацією релігії та нестачею культових споруд.

Ставши Президентом України, Л. Кравчук почав виношувати ідею незалежної Української православної церкви, яка була б максимально наближеною до влади і сприяла б розбудові української дер-

жави. Із цією метою він звертався до тодішнього Московського патріарха Алексія II із проханням позитивно вирішити питання щодо надання автокефалії Українській православній церкві. Однак Архієрейський собор Російської православної церкви розцінив це звернення Президента України Л. Кравчука як втручання в церковні справи.

До того ж цей собор висунув тодішньому Главі Української православної церкви митрополиту Філарету, якого Л. Кравчук активно підтримував, низку звинувачень і зобов'язав його подати у відставку. Проте митрополит Філарет ці звинувачення не визнав і у відставку не подав, за що був позбавлений всіх ступенів священства і чернечого сану.

27 травня 1992 р. у м. Харкові відбувся Архієрейський собор Української православної церкви, на якому митрополита Філарета зміщено з посади і обрано нового Предстоятеля цієї церкви – митрополита Володимира (Сабодана). Реакція Президента України Л. Кравчука на рішення Харківського собору була вкрай негативною, оскільки про його скликання йому навіть не було повідомлено. Він вважав, що цей собор був проведений «за російським сценарієм» у «напівзакритому нелегітимному форматі» з порушенням церковного Статуту. І хоча собор у своєму зверненні до Глави держави запевнив, що Українська православна церква й надалі буде законним шляхом відстоювати свою повну незалежність і самостійність, а також створювати необхідну матеріальну базу для плідної діяльності в незалежній українській державі [2], Л. Кравчук із недовірою ставився до неї. Церкві довелося докладати чималих зусиль, щоб Президент України Л. Кравчук визнав і прийняв її Предстоятеля митрополита Володимира.

Відмова Московського патріархату в наданні автокефалії Українській православній церкві, напруженість у відносинах Л. Кравчука з її новобраним Предстоятелем, наявність двох паралельних церковних структур, відсутність близької до влади національної релігійної інституції – спричинили ініціювання ним об'єднання церков та створення у 1992 р. Української православної церкви Київського патріархату. Роль Л. Кравчука у створенні цієї церкви була настільки значною, що православний журналіст В. Анісімов назвав її «кравчуківською» структурою [3].

У практичній реалізації ідеї об'єднання українських православних церков активну участь брали також українські політики із числа народних депутатів України, окремі науковці та ін.

Оскільки Об'єднавчий собор відбувся без відома Глави Української автокефальної православної церкви патріарха Мстислава (Скрипника), він не визнав його рішень, до новоутвореної церкви не приєднався. Тому надії Президента України Л. Кравчука на досягнення реальної єдності православних церков, припинення міжцерковного протистояння не справдилися. Більше того, після створення Української православної церкви Київського патріархату релігійна ситуація в Україні ускладнилася, міжцерковна ворожнеча настільки загострилася, що стала проблемою не лише релігійною, а й загальнодержавною.

Незважаючи на це, Л. Кравчук почав докладати зусиль до набуття Українською православною церквою Київського патріархату автокефального статусу. Зрозумівши, що отримання церковної незалежності від Московського патріархату є неможливим, він почав домагатися її здобуття від Константинопольської православної церкви. Однак ці домагання виявилися безрезультатними, оскільки Вселенський патріарх Варфоломій новоутвореної Української православної церкви Київського патріархату на той час не визнавав. До того ж, домагаючись єдності та незалежності українського православ'я, Президент України Л. Кравчук відчував шалений спротив Російської православної церкви, яка була тісно пов'язана з російською владою. «Ми завжди хотіли об'єднати православні церкви в Україні, цей процес не припинявся, – говорив він. Але проти постійно виступала Москва» [4].

Ідея Л. Кравчука щодо створення в Україні церкви зі статусом, близьким до державної, в подальшому була підтримана деякими церковними діячами. Зокрема, патріарх Української православної церкви Київського патріархату Володимир (Романюк) в одному зі своїх інтерв'ю заявив: «Я за державну церкву» [5]. Пізніше, ставши Главою цієї церкви, патріарх Філарет під час обговорення проекту Конституції України теж наполягав на тому, що вона «не повинна закріплювати рівноправного становища всіх конфесій в Україні, привілеї повинні бути для національної, традиційної церкви, тобто Української православної церкви Київського патріархату» [6].

Однак народні депутати України, ухвалюючи у 1996 р. Конституцію України, не дослухалися до таких пропозицій церковних діячів і закріпили в ній положення, відповідно до якого «жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [7].

Президентом України Л. Кравчуком було покладено початок процесу відродження релігійно-церковного життя, матеріальної підтримки релігійних організацій та реституції конфіскованої в радянські часи церковної власності. Своїм Указом «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» він зобов'язав Кабінет Міністрів України переглянути затверджений 5 квітня 1991 р. Радою Міністрів Української РСР Перелік культових споруд – визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі в постійне користування релігійним організаціям, і визначити ті з них, які можуть бути їм передані відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Крім того, згідно із цим Указом міс-

цеві органи влади впродовж 1992–1993 рр. мали здійснити передачу релігійним громадам у власність чи безоплатне користування культових будівель, що використовувалися не за призначенням, а також провести інвентаризацію культового майна, що зберігається у фондах державних музеїв і архівів, для вирішення у встановленому порядку питання про можливість його подальшого використання за призначенням. Із метою прискорення розв'язання проблеми забезпечення релігійних організацій культовими спорудами місцевим органам влади було доручено також сприяти новому культовому будівництву [8].

Зважаючи на те, що у визначені Указом строки місцевим органам влади не вдалося передати в безоплатне користування або повернути у власність релігійним організаціям культові будівлі і майно, які використовувалися не за призначенням, Президент України видав Розпорядження, яким строки виконання цього доручення відтерміновувалися до 1 грудня 1997 р. [9].

Крім того, з метою розв'язання проблеми забезпечення релігійних організацій культовими приміщеннями за розпорядженням Президента України Л. Кравчука з арештованих рахунків Компартії України релігійним організаціям було передано на ремонт і реставрацію храмів 25 мільйонів карбованців [10].

Із метою підтримки релігійних організацій, зміцнення їх матеріальної бази Президент України Л. Кравчук видав Указ «Про надання пільг релігійним організаціям», яким з урахуванням їх ролі в духовному відродженні, участі у благодійній діяльності, піклування про соціально незахищені верстви населення (хворих, знедолених, інвалідів) встановлювався розмір плати за електричну енергію на рівні тарифів для міського населення [11].

Оскільки вищезазначені акти були видані Л. Кравчуком у період підготовки до дострокових президентських виборів 1994 р., не виключено, що вони мали на меті не тільки відновлення історичної справедливості щодо релігійних організацій та їх матеріальної підтримки, а й розширення електорального поля за рахунок їх прихильників.

У процесі реалізації державної релігійної політики Л. Кравчук розумів важливість контактів із впливовими церковними лідерами. Для досягнення поставлених цілей щодо об'єднання церков та здобуття автокефалії Л. Кравчук тісно співпрацював із патріархом Філаретом, якого він цінив і мав із ним давні і добрі стосунки. «У мене про патріарха Філарета, як про людину, про пастиря, про духовну постать, нашого сучасника завжди були найвищі оцінки… Він завжди був глибоко віруючою людиною та патріотом… Він живе, працює, служить Богові в ім'я церкви та України… Я вважаю, Україні поталанило з тим, що саме він опинився на чолі церкви» [1], – говорив Л. Кравчук.

Між Л. Кравчуком і Предстоятелем Української православної церкви митрополитом Володимиром спочатку були певні непорозуміння, проте із часом відносини нормалізувалися. У зв'язку з тим, що митрополит Володимир позиціонував себе патріотом України, Л. Кравчук не пред'являв до нього особливих претензій: «Я не можу висунути звинувачення Володимиру, що він проводить антиукраїнську політику. У жодному разі» [12], – заявляв він.

Характерно, що позиція Л. Кравчука щодо релігії та церкви, державно-церковні відносини та релігійна ситуація в Україні не залишалися незмінними. Упродовж досить короткого часу з активного борця з релігією він перетворився на її захисника. До того ж під час свого президентського правління він особисто докладав чимало зусиль для об'єднання церков і здобуття автокефалії, пізніше заявляв про недоцільність участі влади у створенні єдиної Помісної православної церкви в Україні. На його думку, «питання про те, яка церква має бути в Україні, має вирішуватися не державою, а віруючим народом і ієрархами. Більш ніким» [13]. «Це мають зробити лише церкви, а не Верховна Рада чи Президент України» [1].

Л. Кравчук негативно ставився до візитів в Україну Глави Російської православної церкви патріарха Кирила та російських церковних діячів, оскільки вбачав у них загрозу суверенітету України. На його думку, вони їдуть в Україну, «аби заявляти про те, що ми повинні думати про єдиний духовний простір, про святу Київську Русь… У цьому духовному просторі провідними будуть Росія та Російська православна церква… Вони приїжджають, аби створити в Україні повнокровну, повноцінну московську митрополію» [12].

У релігійній політиці Президента України Л. Кравчука були як здобутки, так і прорахунки. До його здобутків у цій сфері можна віднести сприяння процесам релігійного відродження, нормалізації відносин держави і церкви, лобіювання створення єдиної Помісної православної церкви. Ним покладено початок поверненню релігійним організаціям культових споруд і майна, зміцненню їх матеріальної бази. Чимало з того, що робилося Л. Кравчуком у релігійно-церковній сфері, мало політичне забарвлення і було спрямовано як на розв'язання релігійних проблем, так і на підвищення його авторитету в релігійних колах.

Разом із тим Президент України Л. Кравчук і очолювана ним виконавча влада у проведенні релігійної політики в незалежній українській державі припустилися низки помилок.

По-перше, незважаючи на законодавче закріплення принципу відокремленості церкви від держави, Л. Кравчук та його оточення почали формувати та впроваджувати таку модель державно-церковних відносин, яка відкривала шлях для використання релігії і церкви в політичних цілях.

По-друге, за президентства Л. Кравчука в державній релігійній політиці були зміщені пріоритети: замість вжиття першочергових заходів щодо запобігання церковному розділенню, припинення міжцерковного конфлікту Глава держави та очолювана ним влада поспішно почали домагатися незалежності українського православ'я, що вело до поглиблення протистояння на релігійному ґрунті та політизації релігійного середовища.

По-третє, Президент України Л. Кравчук був не до кінця послідовним у дотриманні закріпленого Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» принципу рівності релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом. Заявляючи про обов'язок держави забезпечувати «рівні умови для усіх конфесій» та про «однакове ставлення до всіх віруючих», він відкрито надавав переваги та преференції одній із них – Українській православній церкві Київського патріархату, покладаючи на неї надії як на державотворчу силу. Така позиція Л. Кравчука мала своє пояснення, оскільки розбудова незалежної української держави на той час потребувала підтримки всіх політичних сил, громадських об'єднань та релігійних організацій національного спрямування.

По-четверте, ставши Президентом України в період переходу від тоталітарної до демократичної політичної системи, Л. Кравчук був обтяжений радянськими стереотипами діяльності в багатьох сферах, включаючи й релігійно-церковну. Тому державна релігійна політика часів його президентського правління нерідко здійснювалася з використанням старих методів управління суспільними процесами.

Після складання президентських повноважень Л. Кравчук не переставав цікавитися питаннями релігійно-церковного життя, особливо створення в Україні єдиної Помісної православної церкви.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Президенту України Л. Кравчуку за час свого правління вдалося докорінно змінити державну релігійну політику, зробивши тим самим вагомий внесок у відродження та розвиток релігійно-церковного життя. За неухильного дотримання ним законодавства України про релігію та церкву, особливо таких закріплених у ньому принципів, як невтручання держави у справи церкви, рівності релігій, віросповідань і релігійних організацій перед законом, він міг би в цій сфері зробити набагато більше – наприклад, сприяти реальному об'єднанню усіх українських православних церков, припиненню міжцерковного протистояння, повноцінному забезпеченню право на свободу совісті і віросповідання.

У процесі подальших наукових досліджень важливе значення матиме порівняльний аналіз державної релігійної політики часів президентства Л. Кравчука з релігійною політикою його наступників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Леонід Кравчук: Україні пощастило мати пастирем патріарха Філарета. *РІСУ*. 22 січня 2014 р. URL : https://risu.org.ua/ua/index/blog/~ydorosh/55048/ (дата звернення: 15.07.2019 р.).

2. «Відстоювати повну незалежність УПЦ». У 90-х митрополит Онуфрій підтримував автокефалію Української православної церкви. *Гордон*. 11 травня 2018 р. URL : https://gordonua.com/ukr/news/society/vidstojuvati-povnu-nezalezhnist-upts-u-90-h-mitropolit-onufrij-pidtrimuvav-avtokefaliju-ukrajinskoji-pravoslavnoji-tserkvi-245679.html (дата звернення: 12.08. 2019 р.).

3. Василий Анисимов. УПЦ и сто дней Виктора Януковича. *Україна православна /* Официальный сайт Украинской православной церкви. 1.07.2010. URL : http://pravoslavye.org.ua/2010/07/vasiliy_anisimov_upts_i_sto_dney_viktora_yanukovicha_2/#more-37591 (дата звернення: 16.08.2019 р.).

4. Кравчук: Ми завжди хотіли об'єднати православні церкви в Україні, цей процес не припинявся. Але проти постійно виступала Москва. *РІСУ*. 12 травня 2018 р. URL : https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/71124/ (дата звернення 20.06.2019 р.).

5. Інтерв'ю з патріархом Володимиром Романюком. *Урядовий кур'єр*. 1995. 27 травня.

6. Прес-конференція глави УПЦ-КП Філарета (Денисенка). *Агенція релігійної інформації.* 1995. № 51. 5 грудня.

7. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення 16.09.2019 р.).

8. Указ Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна». 4 березня 1992 р. № 125. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/125/92 (дата звернення: 21.05.2019 р.).

9. Розпорядження Президента України «Про повернення релігійним організаціям культового майна». 22 червня 1994 р. № 53/94-рп. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/94-рп (дата звернення: 13.08.2019 р.).

10. Українська Православна Церква: шлях до автокефалії. URL : http://cerkva.kiev.ua/biblioteka/Mitropolit-FIlaret-ZarIchniy/309.html (дата звернення: 3.06.2019 р.).

11. Указ Президента України «Про надання пільг релігійним організаціям». 22 червня 1994 р. № 322/94. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322/94 (дата звернення: 2.09.2019 р.).

12. Леонід КРАВЧУК: Програма Януковича — чудова, але в нього немає команди, щоб реалізувати її. *День*. № 139(2010). 6 серпня. URL : https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/leonid-kravchuk-programa-yanukovicha-chudova-ale-v-nogo-nemaie-komandi-shchob (дата звернення: 20.09.2019 р.).

13. Протоієрей Георгій Коваленко. Погляд Блаженнішого Митрополита Володимира на державно-церковні відносини в Україні (1992–2014). *Релігія в Україні*. 4.06.2015 р. URL : https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/29315-poglyad-blazhennishogo-mitropolita-volodimira-na-derzhavno-cerkovni-vidnosini-v-ukrayini-1992-2014.html (дата звернення: 05.08.2019 р.).

УДК 323.281:347.83(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.15

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВПЛИВУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗМІ В ПЕРІОД 2014–2019 РР. (НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ КАНАЛІВ *112 УКРАЇНА* ТА *NEWSONE*)

MAIN DIRECTIONS OF IMPACT ON MEDIA ACTIVITIES IN THE PERIOD 2014–2019 (ON THE CASE OF TV CHANNELS *112 UKRAINE* AND *NEWSONE*)

Загірний О.В.,
аспірант кафедри політології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті здійснено систематизацію основних напрямів впливу на діяльність телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone з боку влади за часів президентства П. Порошенка. Для цілей дослідження сформульовано методичне забезпечення у вигляді авторської методики контент-аналізу політичного дискурсу з метою встановлення основних напрямів впливу влади на деякі ЗМІ в країні (розроблена на основі поєднання методу систематизації, порівняльного методу, методу контент-аналізу). Визначено основні напрями впливу на діяльність телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone з боку влади за часів президентства П. Порошенка, серед яких визначено попередження від органу державної влади за порушення виборчого законодавства; звинувачення з боку провладної політичної сили, вплив на подальші санкції й утрату ліцензій на трансляцію (стосовно непрозорості інформації щодо фактичних власників). Установлено, що через вплив політичного режиму, який існував упродовж досліджуваного періоду (олігархічний політичний режим із переважанням влади олігархів з оточення П. Порошенка, персональної влади Президента, намаганням втручатися в роботу всіх гілок влади), спостерігалося використання подвійних стандартів щодо регулювання діяльності ЗМІ. Зокрема, до телевізійних каналів, що належали особам, із якими українська влада мала конфлікти інтересів, застосовувалися жорсткі заходи впливу, а за аналогічні порушення законодавства з боку телевізійних каналів, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам, не вживалися такі заходи. Можемо констатувати, що представлена в роботі методика дала змогу комплексно оцінити досліджувану проблематику.

Ключові слова: політичний дискурс, контент-аналіз, телевізійні канали, вплив, прозоре фінансування, подвійні стандарти, олігархічний політичний режим, гілки влади.

The article systematized the main directions of influence on the activity of television channels 112 Ukraine and Newsone by the authorities during the presidency of P. Poroshenko. For the purposes of the research, methodological support is formulated in the form of the author's methodology of content analysis of political discourse for the purposes of establishing the main directions of influence of the authorities on some mass media in the country (developed on the basis of a combination of method of systematization, comparative method, method of content analysis). The main directions of influence on the activity of television channels 112 Ukraine and Newsone were identified by the authorities during the presidency of P. Poroshenko, among which were identified: warnings from the state authority for violation of electoral legislation; accusations by pro-government political power, the impact on further sanctions and the loss of broadcast licenses (regarding the opacity of information about beneficial owners). It is established that due to the influence of the political regime that existed during the study period (oligarchic political regime with the dominance of oligarchs from the environment of P. Poroshenko, personal power of the president, attempts to interfere with the work of all branches of power), the use of double standards for regulating media activities was observed. In particular, tough channels of influence were applied to television channels owned by persons with whom the Ukrainian authorities had conflicts of interest. And for similar violations of the law by television channels belonging to (subordinate) authorities close to it, such measures were not taken. We can state that the methodology presented in this work allowed us to comprehensively evaluate the investigated problems.

Key words: political discourse, content analysis, television channels, influence, transparent financing, double standards, oligarchic political regime, branches of power.

Постановка проблеми. Функціонування засобів масової інформації (далі – ЗМІ) у країні залежить від багатьох факторів впливу, але найбільш вагомими й такими, що визначають їх загальний напрям розвитку, є форма державного правління та політичний режим. Указані фактори взаємопов'язані між собою, їх прояв в умовах перехідних суспільств, до яких історично належить й Україна, залежить від суб'єктивних впливів з боку кожної нової влади в країні. Форма державного правління, політичний режим є тими факторами, що постійно змінюються й не завжди, як показує історія, у бік демократичних тенденцій. Відповідно, розвиток умов середовища ЗМІ трансформувався разом зі змінами політичних режимів, форм державної влади в країні. Зважаючи на те що на сучасному етапі в Україні не сформовано стабільних умов функціонування ЗМІ поза впливом від влади, вивчення цієї проблематики залишається актуальним як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – систематизація основних напрямів впливу на діяльність телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone з боку влади за часів президентства П. Порошенка. Для досягнення вказаної мети визначено такі завдання:

1) сформулювати методичне забезпечення систематизації основних напрямів впливу на діяльність ЗМІ з боку влади;

2) визначити основні напрями впливу на діяльність телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone з боку влади за часів президентства П. Порошенка.

Дослідження окресленої проблематики здійснено із застосування методу систематизації, який дасть змогу обрати найбільш значущі напрями політичного тиску, порівняльного методу, за допомогою якого передбачено провести оцінювання правомірності дій влади в указаній сфері, методу контент-аналізу, авторської методики, основаної на поєднанні зазначених методів, яка застосовується для аналізу політичного дискурсу представників влади в Україні щодо діяльності обраних телевізійних каналів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження існування політичного тиску на ЗМІ в країні дає змогу встановити прояви недемократичного політичного режиму та форми державного правління. За часів президентства П. Порошенка Україна характеризувалася перехідними характеристиками політичного простору, олігархічним політичним режимом, основою якого була влада олігархів, персональна влада П. Порошенка [2; 7; 12, с. 98]. При цьому в Україні в цей існувала форма державного правління, яка, за твердженням В. Литвина [4], могла бути оцінена як прем'єр-президентський напівпрезиденталізм, де не могло відбуватися повного контролю президентом країни всіх гілок влади. Такі політичні умови супроводжували розвиток вітчизняних ЗМІ, політичний режим, який насаджувався П. Порошенком, певною мірою передбачав втручання влади в діяльність досліджуваної сфери, але завдяки формі державного правління цей вплив був не таким, яким би він міг бути за авторитарного одноосібного президентського правління.

Варто відмітити, що втручання в діяльність багатьох ЗМІ в Україні тривалий час обґрунтовується тим, що вони подають висвітлення інформації, вигідне тим або іншим представникам великого бізнесу (олігархам), політикам (також іноді є олігархами), які є їх власниками, і діють усупереч інтересів України. Причому представники влади, які також виступають як власники певних ЗМІ, є олігархами. І тому спостерігається суб'єктивний поділ таких власників ЗМІ на тих, до яких лояльна влада, а до яких – навпаки. Для обґрунтування такого поділу українських ЗМІ розглянемо їх статус з погляду класичних теорій. Існує категоризація теорій преси («Чотири теорії преси» [8, с. 16]). Автори цієї теорії (Ф. Сіберт, У. Шрамм, Т. Пітерсон) стверджували, що існує чотири типи теорії преси, а саме: авторитарний (той, що функціонує в умовах авторитарних режимів), лібертаріанський (вільні ЗМІ), тип теорії соціальної відповідальності, що передбачав автономність преси з певними зобов'язаннями перед суспільством, радянський комуністичний (агітаційний, декларативний, недемократичний, певною мірою авторитарний). Із часів створення цієї теорії (50-і рр. XX ст.) склад теорій і види преси й ЗМІ загалом трансформувалися, але вони, безумовно перебувають у полі впливу тих, хто їх створює. Якщо це державні ЗМІ, вони на декларативному рівні зобов'язані бути об'єктивними, але їх функціонування відбувається залежно від умов політичного режиму, форми державного правління в країні. А якщо це приватні ЗМІ, то вони, незважаючи на декларування пріоритетного орієнтиру на об'єктивність у висвітленні інформації, часто є залежними від власників. При цьому, якщо держава порушує права певних ЗМІ без об'єктивного обґрунтування щодо втручання, а не чинить опору іншим, діяльність яких також може бути оцінена як така, що суперечить національним інтересам, порушує правові норми (якщо це їхні ЗМІ або наближених до них осіб), то можна стверджувати не тільки про порушення свободи ЗМІ, а й про використання подвійних стандартів, адміністративного ресурсу.

Втручання влади в діяльність певних ЗМІ за часів президентства П. Порошенка розглянемо з використанням модифікації методу контент-аналізу політичного дискурсу з метою встановлення основних напрямів політичного тиску. При цьому політичним дискурсом буде обґрунтування певних заходів втручання в діяльність ЗМІ з боку представників офіційної влади за часів президентства П. Порошенка, її прибічників (виступи, заяви) щодо тих або інших впливів, оцінки дій і статусу телевізійних каналів. Для аналізу об'єктивності політичного дискурсу досліджуються факти наявності порушень законодавства досліджуваними ЗМІ та ЗМІ, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам. Дослідження таких впливів буде надаватися через зіставлення напрямів втручання влади в діяльність ЗМІ. На рис. 1 представлено авторську методику контент-аналізу політичного дискурсу з метою встановлення основних напрямів впливу влади на деякі ЗМІ в країні.

Указана методика основана на поєднанні методу систематизації, порівняльного методу, методу контент-аналізу.

Відповідно до даних рис. 1, передбачено здійснення дослідження, яке передбачає п'ять етапів аналізу.

Після визначення методичного обґрунтування процесу дослідження перейдемо до вивчення зазначеної проблематики. Керуючись положенням представленої методики (рис. 1), проведемо поетапний аналіз щодо встановлення основних напрямів впливу влади на деякі ЗМІ в країні за часів президентства П. Порошенка.

Визначимо перелік інформаційних джерел, які будуть використані для наступного контент-аналізу політичного дискурсу.

До складу таких інформаційних джерел зараховано матеріали виступів, заяв з боку представників офіційної влади за часів президентства П. Порошенка, її прибічників, отримані у відкритому доступі (дані ЗМІ).

Проведемо контент-аналіз політичного дискурсу щодо втручання в діяльність певних ЗМІ (телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone) з боку представників офіційної влади за часів президентства П. Порошенка, її прибічників (таблиця 1).

Варто відмітити, що в таблиці 1 підібрано вихідні дані найбільш актуального політичного дискурсу щодо втручання в діяльність певних ЗМІ (телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone) з боку представників офіційної влади за часів президентства П. Порошенка, її прибічників (три заяви представників владних структур). Ці заяви подано в хронологічному порядку, саме: спочатку розглянуто заяви щодо звинувачень у порушенні порядку виборчого законодавства (політичної реклами) в ефірі телевізійних каналів України (2016 р.), потім вимогу народного депутата від ПП «Народний фронт» (провладна коаліційна політична сила) стосовно впровадження жорстких заходів щодо діяльності каналів, у яких непрозоре фінансування з Росії, заклики щодо їх знищення (2018 р.), потім офіційну заяву щодо впровадження санкцій стосовно власників каналів і позбавлення їх ліцензій на трансляцію через лобіювання інтересів РФ (2018 р.)

1-й етап
↓
Визначення інформаційних джерел, у яких висвітлено характер та орієнтири заходів втручання в діяльність певних ЗМІ з боку представників офіційної влади за часів президентства П. Порошенка, її прибічників: - виступи, заяви стосовно тих або інших заходів впливу, оцінки дій і статусу телевізійних каналів
↓
2-й етап
↓
Здійснення контент-аналізу політичного дискурсу щодо втручання в діяльність певних ЗМІ з боку представників офіційної влади за часів президентства П. Порошенка, її прибічників. Обробка обраних інформаційних джерел, виділення мовних, письмових проявів політичного тиску офіційної влади за часів президентства П. Порошенка, її прибічників на діяльність деяких досліджуваних ЗМІ
↓
3-й етап
↓
Визначення та систематизація основних напрямів політичного дискурсу щодо тиску на діяльність досліджуваних ЗМІ з боку влади за часів президентства П. Порошенка. Статистичне вибіркове оброблення обраних вихідних даних, виділення ключових слів (проявів) політичного тиску з боку його ініціаторів.
↓
4-й етап
↓
Правова кваліфікація політичного впливу з погляду забезпечення свободи ЗМІ в Україні за часів президентства П. Порошенка. Відповідність політичного дискурсу (ключових слів) положенням законодавства щодо заборони певних дій цих ЗМІ, які стали предметом тиску. Зіставлення орієнтирів політичного дискурсу й чинних норм законодавства за цим напрямом
↓
5-й етап
↓
Виявлення фактів щодо порушення законодавства за аналогічними діями, які стали предметом політичного дискурсу, з боку ЗМІ, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам. Здійснення контент-аналізу політичного дискурсу; статистичне вибіркове оброблення обраних вихідних даних, виділення ключових слів (проявів) політичного тиску з боку його ініціаторів. Визначення фактів об’єктивної оцінки з боку влади таких порушень. Може проводитися разом із 2-м етапом для наочності й порівняння

Рис. 1. Методика контент-аналізу політичного дискурсу з метою встановлення основних напрямів впливу влади на деякі ЗМІ в країні (авторська розробка)

У таблиці 2 визначено й систематизовано основні напрями політичного дискурсу щодо впливу на діяльність досліджуваних ЗМІ з боку влади за часів президентства П. Порошенка.

За результатами таблиця 2 можна відмітити, що нами виділено основні напрями політичного дискурсу щодо трьох найбільш визначних порушень, за якими звинувачують досліджувані телевізійні канали («112 Україна» та Newsone) упродовж президентства П. Порошенка, а саме:

– щодо порушень з боку телевізійних каналів під час рекламної кампанії політичних партій (політичної реклами) з винесенням попереджень з боку влади;

– існування непрозорого фінансування прав власності, зокрема, з боку проросійських сил;

– лобіювання інтересів країни-агресора (РФ), яке є неприпустимим для українського телебачення.

У таблиці 3 представлено контент-аналіз політичного дискурсу щодо порушення законодавства за аналогічними діями, які стали предметом політичного дискурсу, з боку ЗМІ, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам. Таблиця 3 містить вихідні дані найбільш актуального політичного дискурсу щодо порушення законодавства за аналогічними діями, які стали предметом політичного дискурсу, з боку ЗМІ, які

Таблиця 1

Контент-аналіз політичного дискурсу щодо втручання в діяльність певних ЗМІ (телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone) з боку представників офіційної влади за часів президентства П. Порошенка, її прибічників

№ з/п	Назва вихідних джерел політичного дискурсу	Уривок із тексту політичного дискурсу
1	Офіційна позиція Національної ради з питань телебачення і радіомовлення (далі – Нацрада) щодо порушень з боку телевізійних каналів під час рекламної кампанії політичних партій за три роки до парламентських виборів (2016 р.)	Витяг з офіційної заяви Нацради у 2016 р.: ... В процесу моніторингу Нацрадою було визначено з 05.08 по 11.08 на телевізійному каналі NewsOne факт неодноразового транслювання рекламних роликів політичної партії «За життя», що були відділені від інших програм текстом з позначкою «політичної реклами»... ... Відповідно до положень виборчого законодавства, політична реклама є передвиборчою агітацією, що може бути допустимою тільки для виборчих процесів. При цьому, під час транслювання роликів політичної партії «За життя», в Україні не були розпочаті виборчі процеси. Такі прецеденти ще не були в практиці... ...На нашу думку, вказаний прецедент – це порушення, за яке можна запропонувати здійснити оголошення попередження телевізійному каналу...
2	Офіційна заява народного депутата ПП «Народний фронт» (учасники коаліції з ПП «БПП» щодо необхідності відмови в продовженні ліцензії на трансляцію телевізійного каналу «112 Україна» (червень 2018 р.)	Витяг з офіційної заяви Нацради у 2018 р.: ... Незважаючи на те, хто є офіційним власником телевізійного каналу, у разі наявності там російських корінь (Льовочкіна, Фірташа, Азарова, Медведчука, Клименка, Захарченка), їх треба знищувати, оскільки вони дотримуються антиукраїнських позицій, проводять підривну діяльність проти України, є інструментами зброї Кремля. Не можна закривати очі на діяльність абсолютно колаборантських каналів, що мають непрозоре фінансування з РФ. Неможливо, щоб акціонером даного каналу став Медведчук. Потрібно прийняти більш жорстокі рішення на рівні Нацради, Комітету (Комітет свободи слова), а саме всі телевізійні канали, які мають зв'язки з Москвою, слід закривати...
3	Заява авторів Постанови ВР України «Про схвалення пропозицій щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» від 04.10.2018 № 2589-VIII щодо впровадження санкцій стосовно власників телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone через загрози національним інтересам України, її територіальній цілісності (2018 р.) (із тексту пояснювальної записки до Законопроекту)	Витяг з офіційної заяви депутатів, які були авторами цієї Постанови у 2018 р.: ... Канали контролюються українськими олігархами... У вказаних осіб є прямий зв'язок з РФ, вони лобіюють інтереси країни, яка є агресором по відношенню до України. Канали під впливом олігархів, пов'язаних Кремлем, розповсюджують масу шкідливої, деструктивної пропаганди...

Складено автором за даними [3; 13].

належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам.

Указані заяви подано в хронологічному порядку, а саме: заява у 2014 р. місцевих депутатів м. Києва щодо відсутності правових підстав звинувачувати В. Макеєнка (офіційного власника каналу «Прямий», який пов'язують із П. Порошенком) у закритті київського метрополітену, через те що його розпорядження були усними, а не письмовими (намагання офіційної влади зняти обвинувачення щодо перешкоджання колишнього голови КМДА діям протестуючих на Євромайдані), інтерв'ю ведучої телевізійного каналу «Прямий» щодо того, що канал належить П. Порошенку (2018 р.), заява Національної ради з питань телебачення і радіомовлення щодо порушень із боку телевізійних каналів (5-го та «Прямого») під час рекламної кампанії кандидатів у президенти (реклама власника каналів П. Порошенка) (квітень 2019 р.).

У таблиці 4 наведено й узагальнено основні напрями політичного дискурсу щодо порушення законодавства за аналогічними діями, які стали предметом впливу, з боку ЗМІ, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам за часів президентства П. Порошенка. Можемо зауважити, що нами визначено основні напрями політичного дискурсу щодо порушення законодавства за аналогічними діями, які стали предметом впливу, з боку ЗМІ, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам за часів президентства П. Порошенка. Серед них, зокрема:

– учинення офіційним власником телевізійного каналу «Прямий» В. Макеєнком (колишнього члена Партії регіонів) дій щодо зупинення київського метрополітену під час керівництва на посаді КМДА, перешкоджання протестувальникам під час

Таблиця 2

Основні напрями політичного дискурсу щодо впливу на діяльність досліджуваних ЗМІ з боку влади за часів президентства П. Порошенка

№ з/п	Найменування джерела політичного дискурсу	Характер риторики
1	1-а заява (2016 р.)	Ключові слова, виокремлені зі змісту виступу, які окреслюють характер риторики: факт неодноразового транслювання рекламних роликів політичної партії «За життя»; політичної реклами; виборчого законодавства; передвиборчою агітацією; може бути допустимою тільки для виборчих процесів; не були розпочаті виборчі процеси; такі прецеденти ще не були в практиці; порушення; оголошення попередження телевізійному каналу. Характер риторики: декларування порушення виборчого законодавства в процесі здійснення політичної реклами власників, акцент на здійсненні попередження
2	2-а заява (2018 р.)	Ключові слова, виокремлені зі змісту виступу, які окреслюють характер риторики: незважаючи на те, хто є офіційним власником телевізійного каналу; наявності там російських корінь; треба знищувати; дотримуються антиукраїнських позицій; проводять підривну діяльність проти України; інструментами зброї Кремля; діяльність абсолютно колаборантських каналів; непрозоре фінансування з РФ; неможливо, щоб акціонером даного каналу став Медведчук; прийняти більш жорстокі рішення; всі телевізійні канали, які мають зв'язки з Москвою, слід закривати. Характер риторики: декларування звинувачень, що телеканал «112 Україна» є антиукраїнським, працює на ворожі сили, указівка на те, що В. Медведчук не може купувати телевізійні канали в Україні (необґрунтоване твердження та припущення, не підтверджене положеннями законодавства України), висунення заклику до знищення телевізійного каналу без ґрунтовної оцінки
3	3-а заява (2018 р.)	Ключові слова, виокремлені зі змісту виступу, які окреслюють характер риторики: Канали контролюються українськими олігархами; прямий зв'язок з РФ; лобіюють інтереси країни, яка є агресором по відношенню до України; канали під впливом олігархів, пов'язаних Кремлем; розповсюджують масу шкідливої, деструктивної пропаганди. Характер риторики: декларування звинувачень, що телеканал «112 Україна» та Newsone є антиукраїнськими через вплив на них власників – українських олігархів (пов'язаних із Кремлем), акцент на тому, що олігархи-власники цих каналів, як і самі канали, шкодять національній безпеці України (необ'єктивна оцінка, без ґрунтовного слідства, звинувачень, кримінального переслідування, арешту даних олігархів). Така риторика створює сприятливі умови для проходження власників цих каналів до українського парламенту у 2019 р., оскільки відбувається апелювання до виборців щодо притисків свободи слова в країні, незаконності, протиправного втручання Верховної Ради України в справи Національної ради з питань телебачення і радіомовлення

Складно автором за даними [3; 13].

Таблиця 3

Контент-аналіз політичного дискурсу щодо порушення законодавства за аналогічними діями, які стали предметом політичного дискурсу, з боку ЗМІ, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам за часів президентства П. Порошенка

№ з/п	Назва вихідних джерел політичного дискурсу	Уривок із тексту політичного дискурсу
1	Заява депутатів місцевих рад м. Києва щодо того, що усне розпорядження В. Макеєнка стосовно зупинки київського метрополітену не має правового статусу, не підпадає під переслідування колишнього голови КМДА (2014 р.)	Витяг з офіційної заяви депутатів місцевих рад м. Києва у 2014 р.: ... Головою КМДА В. Макеєнко не надавалося жодних письмових розпоряджень, а усне доручення щодо зупинки київського метрополітену не може мати правового статусу...
2	Інформація з інтерв'ю ведучої телевізійного каналу «Прямий» (лютий 2018 р.) щодо того, чи належить канал «Прямий» чинному президенту П. Порошенку чи екс-регіоналу, колишньому голові КМДВ В. Макеєнку, який під час Євромайдану змінював політичні позиції, надавав усне розпорядження щодо зупинки метро	Витяг з інтерв'ю ведучої телевізійного каналу «Прямий» (лютий 2018 р.): ... Належить чи не належить немає різниці. Може й належить. Українські канали всі знаходяться у руках представників влади. І якщо цей канал і є власністю П. Порошенка, то що з цього....
3	Офіційна позиція Національної ради з питань телебачення і радіомовлення (Нацради) щодо порушень з боку телевізійних каналів під час рекламної кампанії Кандидатів у президенти (реклама власника каналів П. Порошенка) (04.2019 р.)	Витяг з офіційної заяви Нацради в березні 2019 р.: ... 5-й та Прямий канали найбільше порушують виборче законодавство в ефірному простору... ... канали розміщують агітаційну інформацію впродовж передач, новин, зазначене забороняється Законом України «Про вибори президента України» (п. 10 ст. 64), яким також визначається, що політичну рекламу потрібно відділяти від інших інформаційних матеріалів, і позначати за категорією «політичної реклами»... ... 5-й канал з 13.03 по 19.03 демонстрував матеріали, які містили тільки позитивну оцінку діяльності чинного президента України П. Порошенка, і ефірний час на рекламу П. Порошенка та інших кандидатів на каналі розподілився непропорційно, а саме, як 18 до 1. Така ж непропорційність висвітлення діяльності кандидатів спостерігалась на «Прямому» каналі, на користь П. Порошенка. Вказане також порушує виборче законодавство....

Складно автором за даними [6; 10].

Таблиця 4

Основні напрями політичного дискурсу щодо порушення законодавства за аналогічними діями, що стали предметом впливу, з боку ЗМІ, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам за часів президентства П. Порошенка

№ з/п	Найменування джерела політичного дискурсу	Характер риторики
	1-а заява (2014 р.)	Ключові слова, виокремлені зі змісту виступу, які окреслюють характер риторики: Головою КМДА В. Макеєнком не надавалось жодних письмових розпоряджень, усне доручення щодо зупинки київського метрополітену не може мати правового статусу. Характер риторики: декларування того, що В. Макеєнка (офіційного власника телевізійного каналу «Прямий» із 2017 р., екс-регіонала, особи, пов'язаної з П. Порошенком, особи, яку звинувачують у участі у фіктивному придбанні телевізійного каналу, який насправді придбано П. Порошенком через підставних осіб, у т.ч. В. Макеєнка) не можна притягувати до відповідальності, через те що він дав усне розпорядження щодо зупинки київського метрополітену під час Євромайдану, оскільки це розпорядження не має правової сили. Немає акценту на тому, що такі дії В. Макеєнка свідчать про перешкоджання протестуючим з боку тодішньої офіційної влади
2	2-а заява (лютий 2018 р.)	Ключові слова, виокремлені зі змісту виступу, які окреслюють характер риторики: Належить чи не належить немає різниці; може й належить; українські канали всі знаходяться у руках представників влади; якщо цей канал і є власністю П. Порошенка, то що з цього. Характер риторики: декларування відсутності зацікавленості щодо встановлення власника телевізійного каналу; ігнорування порушення законодавства щодо прозорості медійного простору, оскільки справа стосується чинного президента

3	3-а заява (квітень 2019 р.)	Ключові слова, виокремлені зі змісту виступу, які окреслюють характер риторики: 5-й та Прямий канали найбільше порушують виборче законодавство, забороняється, тільки позитивну оцінку діяльності чинного президента України П. Порошенка, непропорційність висвітлення діяльності кандидатів спостерігалась на «Прямому» каналі, на користь П. Порошенка, порушує положення виборчого законодавства. Характер риторики: декларування порушення виборчого законодавства в процесі здійснення політичної реклами власника без акценту на здійсненні попередження

Складно автором за даними [6; 10].

Євромайдану (сприяння режиму В. Януковича), на думку влади за часів президентства П. Порошенка, не вважається предметом звинувачень. Це пояснюється тим, що він давав не письмові, а усні розпорядження. Тобто відмічається упереджений захист офіційного власника телевізійного каналу «Прямий» (пов'язаний із П. Порошенком), не акцентується, як щодо В. Медведчука, Р. Ахметова, увага на тому, що ця особи є колишнім членом Партії регіонів, як і П. Порошенко. Немає звинувачень щодо ролі його як члена цієї політичної сили в політичній кризі в країні;

– питання розкриття фактичного власника телевізійного каналу «Прямий» неважливе (незважаючи на пильну увагу, акції блокування телевізійних каналів певних олігархів з антиукраїнською позицією);

– декларування порушення виборчого законодавства 5-м каналом і «Прямим» у процесі здійснення політичної реклами власника (П. Порошенка) без акценту на здійснені попередження.

Перейдемо до вивчення дій телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone й телевізійних каналів, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам за часів президентства П. Порошенка, які стали предметом досліджуваного політичного дискурсу.

Варто відмітити, що діяльність досліджуваних каналів «112 Україна» та Newsone за певними напрямами формально відбувалася всупереч нормам законодавства України. А саме телевізійний канал Newsone за порушення виборчого законодавства у 2016 р. отримав попередження від органу державної влади. Схожі дії, пов'язані з порушенням виборчого законодавства щодо політичної реклами, учинено 5-м каналом і «Прямим» каналом на початку 2019 р. під час агітації за П. Порошенка. Це доведено в процесі дослідження. За вчинення протиправних дій 5-му каналу та «Прямому» не надано жодних попереджень. Відмічаємо, що в цьому випадку спостерігається залежність органів державної влади (зокрема контролю) від впливу президента, його оточення.

Варто відмітити, що «112 Україна» та Newsone мали проблеми стосовно непрозорості інформації щодо фактичних власників. Це стало предметом звинувачень з боку провладної політичної сили, вплинуло на подальші санкції і втрату ліцензій на трансляцію. Аналогічна ситуація щодо прозорості медіавласності спостерігається щодо каналу «Прямий», де є підстави розслідування, визначення фіктивності процедури його придбання, виявлення того, що цей канал фактично належав П. Порошенку, й того, що це приховувалося під час його президентства. Низка небезпідставних звинувачень з питань порушення П. Порошенком, наближених до нього осіб, у тому числі й стосовно придбання «Прямого» каналу, стало предметом кримінального розслідування у 2019 р. [9]. Загалом можемо констатувати використання подвійних стандартів з боку органів державної влади щодо справ керівництва держави, наближених до нього осіб і тих, із ким існував певний конфлікт інтересів, при тому що обидві сторони (телевізійні канали різних олігархічних груп) були порушниками законодавства. Як свідчать результати дослідження, політичний тиск з боку влади за часів президентства П. Порошенка на телевізійні канали «112 Україна» та Newsone призвів до санкцій щодо останніх, позбавлення їх ліцензій на трансляцію.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Здійснено систематизацію основних напрямів впливу на діяльність телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone з боку влади за часів президентства П. Порошенка. З метою дослідження сформульовано методичне забезпечення у вигляді авторської методики контент-аналізу політичного дискурсу для встановлення основних напрямів впливу влади на деякі ЗМІ в країні (розроблена на основі поєднання методу систематизації, порівняльного методу, методу контент-аналізу). Визначено основні напрями впливу на діяльність телевізійних каналів «112 Україна» та Newsone з боку влади за часів президентства П. Порошенка, серед яких визначено попередження від органу державної влади за порушення виборчого законодавства; звинувачення з боку провладної політичної сили, вплив на подальші санкції й утрату ліцензій на трансляцію (стосовно непрозорості інформації щодо фактичних власників). З'ясовано, що через вплив політичного режиму, який існував упродовж досліджуваного періоду (олігархічний політичний режим із переважанням влади олігархів з оточення П. Порошенка, персональної влади президента, намаганням втручатися в роботу всіх гілок влади), спостерігалося використання подвійних стандартів щодо регулювання діяльності ЗМІ. Зокрема, до телевізійних каналів, що нале-

жали особам, із якими українська влада мала конфлікти інтересів, застосовувалися жорсткі заходи впливу, а за аналогічні порушення законодавства з боку телевізійних каналів, які належать (підпорядковуються) владі, наближеним до неї особам, не вживалися такі заходи. Можемо констатувати, що представлена в роботі методика дала змогу комплексно оцінити досліджувану проблематику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довженко О. Медведчук і медіа: коротка історія взаємин. Дата оновлення: 10.12.2019. URL: https://detector.media/infospace/article/141672/2018-10-10-medvedchuk-i-media-korotka-istoriya-vzaemin/ (дата звернення: 10.12.2019).
2. Євтушенко О. Політичний режим та його роль у регулюванні взаємовідносин суспільства й держави. *Політологія :* наукові праці. 2016. Вип. 272. С. 12–16.
3. Закусило М. «112 Україна» просив Комітет свободи слова оцінити дії Юрія Артеменка. Дата оновлення: 10.12.2019. URL: https://detector.media/rinok/article/138787/2018-06-22-112-ukraina-prosiv-komitet-svobodi-slova-otsiniti-dii-yuriya-artemenka/ (дата звернення: 10.12.2019).
4. Литвин В.С. Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи : дис. ... докт. політ. наук. Львів, 2018. 815 с.
5. Макеєнко В. розповів про придбання та фінансування «Прямого». Дата оновлення: 10.12.2019. URL: https://prm.ua/volodimir-makeyenko-rozpoviv-pro-pridbannya-ta-finansuvannya-pryamogo/ (дата звернення: 10.12.2019).
6. Нацрада: «Прямий» и «5 канал» – найбільші правопорушники виборчого законодавства в ефірі. Дата оновлення: 10.12.2019. URL: https://rubryka.com/ru/2019/04/16/natsrada-pryamyj-i-5-kanal-najbilshi-porushnyky-vyborchogo-zakonodavstva-v-efiri/ (дата звернення: 10.12.2019).
7. Роговик О., Росохата Д. Чи далеко режим Порошенка втік від режиму Януковича. Дата оновлення: 10.12.2019. URL: https://hvylya.net/analytics/politics/chi-daleko-rezhim-poroshenka-vtik-vid-rezhimu-yanukovicha.html (дата звернення: 10.12.2019).
8. Сиберт Ф., Шрам У., Питерсон Т. Чотири теорії преси. Москва : Вагриус, 1998. 223 с.
9. Стосовно Порошенка відкрили справу через мінські угоди. Дата оновлення: 10.12.2019. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/12/10/novyna/polityka/stosovno-poroshenka-vidkryly-spravu-cherez-minski-uhody (дата звернення: 10.12.2019).
10. Телеканал «Прямий» та Петро Порошенко: хто справжній власник. Дата оновлення: 10.12.2019. URL: https://24tv.ua/telekanal_pryamiy_ta_petro_poroshenko_hto_spravzhniy_vlasnik_n931308 (дата звернення: 10.12.2019).
11. Транспортна комісія Київради заявила, що метро зупинили незаконно. Дата оновлення: 10.12.2019. URL: https://tsn.ua/video/video-novini/transportna-komisiya-kiyivradi-zayavila-scho-metro-zupinili-nezakonno.html (дата звернення: 10.12.2019).
12. Шелемба М.М. Особливості процесу націоналізації партійної системи України: теоретичний та емпіричний виміри : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Ужгород, 2019. 305 с.
13. NewsOne отримав попередження за політичну рекламу партії Рабиновича та Мураєва. Дата оновлення: 10.12.2019. URL: https://detector.media/rinok/article/120911/2016-11-25-newsone-otrimav-poperedzhennya-za-politichnu-reklamu-partii-rabinovicha-ta-muraeva/ (дата звернення: 10.12.2019).

УДК 329: 323 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.16

МІСЦЕ Й РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

THE PLACE AND ROLE OF POLITICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE OF UKRAINIAN YOUTH: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

Морарь М.В.,
доктор політичних наук,
професор кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

У статті досліджується та визначається місце й роль політичної освіти у формуванні політичної культури українського суспільства. Підкреслюється, що сьогодні для українського суспільства є характерною криза ціннісно-світоглядних засад, яка проявляється в утраті моральних орієнтирів. Суспільство украй дегуманізоване, у ньому панують жорстокість, насильство, поняття гідності й життя знецінилося. Це виклики висувають необхідність звернути увагу на теорію і практику виховання, а саме на політичну освіту як основу ідейного виховання. Створення та забезпечення ефективного функціонування системи політичної освіти, яка включає великий виховний і культурологічний потенціал, має вирішальне значення у формуванні політичної культури українського суспільства.

Актуалізується теза, що система освіти є одним із найвпливовіших серед внутрішніх і зовнішніх факторів формування політичної культури громадян. Навчальні заклади мають широке поле діяльності щодо формування загального рівня політичної культури суспільства. Основна роль у цьому належить гуманітарним дисциплінам. Саме гуманітарний складник вищої освіти забезпечує духовно-культурний розвиток кожної особистості. У цьому контексті робиться висновок, що в Україні чинна освітня система неповною мірою задовольняє сучасні потреби суспільства й потребує поширення процесів гуманізації. Гуманістична освітня парадигма має стати основою для формування широко освіченої, патріотично налаштованої, креативно підготовленої особистості. Реальна ситуація свідчить, що значення гуманітарної освіти в Україні недооцінюється.

На наш погляд, на сучасному етапі розвитку суспільства в умовах динамічних перетворень, що відбуваються останнім часом в Україні та світі, назріла необхідність переосмислення пріоритетів державної політики у сфері формування політичної культури суспільства загалом та особистості зокрема.

Ключові слова: політична освіта, політична культура, політична свідомість, політичні цінності, гуманітарна політика.

The place and role of political education in shaping the political culture of Ukrainian society is explored and determined. It is emphasized that for today's Ukrainian society there is a characteristic crisis of values-ideological principles, as it manifests itself in the loss of moral standards. The society is extremely dehumanized, it is dominated by cruelty, violence, the concept of dignity and life depreciated. These challenges call for attention to the theory and practice of education, namely, political education as a basis for ideological education. Creating and ensuring the effective functioning of the political education system, which includes a great educational and cultural potential, is crucial for shaping the political culture of Ukrainian society.

The thesis that the system of education is one of the most influential factors among the internal and external factors of forming the political culture of citizens is underway. Educational institutions have a wide field of activity in relation to the formation of the overall level of the political culture of society. The main role in this belongs to humanitarian disciplines. It is the humanitarian component of higher education that provides the spiritual and cultural development of each individual. In this context, it is concluded that in Ukraine, the current educational system does not fully meet the modern needs of society and requires the expansion of humanization processes. The humanistic educational paradigm should become the basis for the formation of a well-educated, patriotically minded, personally trained person. The real situation shows that the importance of humanitarian education in Ukraine is underestimated.

In our opinion, at the present stage of development of society, in the context of the dynamic transformations that have taken place in Ukraine and in the world, the need to rethink the priorities of state policy in the sphere of forming the political culture of society as a whole and personality in particular has risen.

Key words: political education, political culture, political consciousness, political values, humanitarian policy.

Постановка проблеми. Проблема формування та закріплення системи цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства.

Сучасні вимоги, які постають перед суспільством, вимагають від кожної людини усвідомленого ставлення до політичних подій, що відбуваються в країні, уміння дати правильну світоглядну оцінку, оволодіння практичними навичками участі в громадському житті. Крім того, процеси глобалізації, інформатизації та інтелектуалізації зумовлюють необхідність виховання освіченої, здатної адекватно сприймати ці процеси особистості. У цьому контексті політична освіта була й залишається життєво важливим складником будь-якого

суспільства. Політична освіта, як слушно відзначає М. Дмитренко, є джерелом формування політичної свідомості – політичних знань, переконань, поглядів, оцінок, установок та ідеалів [1, с. 145].

В Україні вже тривалий час відбуваються суперечливі та складні трансформаційні політичні процеси. Суспільні відносини, що складаються в державі за роки незалежності, вирізняються нестабільністю, невизначеністю суб'єктів, відсутністю чітких орієнтирів суспільного розвитку. Українське суспільство постійно перебуває в стані перманентних політичних криз. У свідомості людей відбувається фактично перегляд і переоцінка не лише історичного минулого, а й категорій духовного буття.

Сьогодні для українського суспільства є характерною криза ціннісно-світоглядних засад, яка проявляється в утраті моральних орієнтирів, у світоглядній невизначеності, розмитості суспільних цінностей, розпорошеності й значній диференціації суспільства. Суспільство украй дегуманізоване, у ньому панують жорстокість, насильство, поняття гідності й життя знецінилося. Низький рівень політичної культури, як справедливо відзначає Н. Бойко, не сприяє виробленню інструментів узгодження інтересів і запитів соціуму, пошуку способів цивілізовано відповідати на виклики часу, а ще більше поглиблює кризу національної самоідентичності [2, с. 361]. Виклики, які постали перед державою, зумовлюють необхідність звернути увагу на теорію і практику виховання, а саме на політичну освіту як основу ідейного виховання. Створення та забезпечення ефективного функціонування системи політичної освіти, яка включає великий виховний і культурологічний потенціал, має значення у формування політичної культури українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія теми дослідження досить різноманітна. Політична освіта як фактор формування політичної культури українського суспільства є об'єктом дослідження багатьох учених сучасності. Проблема має міждисциплінарний характер: наукові розвідки здійснюють представники як політичної науки, так і суміжних із нею дисциплін – історії, філософії, психології, права тощо. Серед сучасних дослідників можна виділити В. Бебика, М. Дмитренка, В. Кременя, І. Кресіну, В. Цвиха, Ф. Рудича, С. Рябова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що окремі аспекти цієї проблеми досить активно вивчаються науковцями, але вона досі не вирішена й потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення місця й ролі політичної освіти як фактору формування політичної культури українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична наука посідає одне з провідних місць у системі суспільних наук. Як наука про політику, про закономірність діяльності з керівництва й управління суспільством на основі публічної влади покликана не лише надавати політичні знання, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному та культурному полі демократичної держави, а й утверджувати її свідому громадянську позицію. Політичні знання потрібні сьогодні будь-якій людині, незалежно від її професійної належності, оскільки, живучи в суспільстві, бути вільним від політики неможливо. Щоб не бути пасивним об'єктом впливу з боку охочих до влади людей, потрібно не тільки брати участь у політиці, а й мати наукові знання про неї та керуватися ними на практиці. Джерелом таких знань є окрема наука – політологія.

Політологія як одна з впливових гуманітарних дисциплін слугує одним із елементів формування, збереження й удосконалення концентрованого досвіду освоєння людиною природного та соціального світу. Політична освіта зближується з національною культурою, якщо вона синтезує в собі цінності, норми, досвід духовної діяльності власного суспільства. Політична самосвідомість, як і культурна, завжди визначається конкретною національною формою. Політична наука й освіта формують гуманітарне знання, яке є мінливим полем пошуку людиною ідеалу, власного шляху в житті. У цьому розумінні, на думку науковців, індивід є суб'єктом культуротворчості, оскільки він своїм пошуком утверджує культуру вибору, толерантність, згоду. Політична освіта як раціональний компонент політичного виховання є, у свою чергу, складником політичної соціалізації. У загальній практиці застосування цього поняття вузько визначають як процес отримання систематизованих знань про політичне життя суспільства [3, с. 51].

Політична освіта здатна виступити своєрідним та ефективним механізмом формування сучасного громадянського суспільства та його включення поряд із державою у вирішення проблем, породжених переходом суспільства до демократичних засад розвитку. Така посередницька роль політичної освіти між процесом пізнання політичного світу та його перетворенням ґрунтується на об'єктивних законах цього світу, адже свідомо змінювати щось у політичному житті можна лише розуміючи об'єктивний зміст політичного процесу та можливі шляхи й засоби бажаних змін. Але, як справедливо вважає С. Бесклетний, недостатнім є усвідомлення цих аспектів лише частиною суспільства. Для забезпечення реформування політичних відносин необхідна свідома діяльність більшості громадян, які здатні виступити активними та свідомими учасниками перебудовчих

заходів з метою подолання перешкод на шляху вдосконалення взаємовідносин у суспільстві, адже мова йде про певний комплекс цінностей, умінь і знань громадян, сформованих системою політичної освіти, які забезпечують їм свідому участь і позицію в політичному житті, можливість відокремити власні політичні інтереси та зіставити їх з інтересами інших і всього суспільства [4, с. 510]. Відомо, що цей комплекс політична наука кваліфікує як політичну культуру громадян.

Нагадаємо, першим, хто застосував поняття «політична культура», був німецький історик XVIII сторіччя І. Гердер. У політичному лексиконі воно закріпилося лише в другій половині XX століття зусиллями багатьох дослідників, зокрема Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая, Д. Елазара, К. фон Бойме та інших. Натепер це поняття стійко увійшло в склад ключових категорій політичної науки.

Аналіз історіографії проблеми свідчить про те, що сучасні політологічні дослідження не мають одностайності щодо визначення та змісту самого поняття «політична культура». Одні дослідники визначають політичну культура як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, що відображають, закріплюють і реалізують головні національні цінності та інтереси, формують політичні погляди й навички участі громадян у суспільно-політичному житті (В. Бебика, М. Головатий, В. Ребкало). Певна частина вчених уважає, що політична культура – це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, які визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень і сформованість їхньої політичної активності (Н. Паніна, Ю. Пахомов, Н. Чурилов).

Політична культура – це частина загальної культури суспільства, що формується в політичному житті народу протягом усієї історії. Вона виступає як продукт історичного досвіду суспільства, індикатор його цивілізованості, інструмент узгодження інтересів влади й суспільства. У широкому розумінні політична культура, на думку науковців, – це базисні знання про суспільство, які визначають ціннісні орієнтації, політичну поведінку на рівні суспільства, групи, особи. У вужчому розумінні – це культура політичного мислення й політичного спілкування, культура поведінки політиків і населення як суб'єктів політичного процесу. Тобто політичну культуру, як справедливо відзначає С. Гелей, можна розглядати як ментально-поведінковий рівень суб'єктів політичного процесу, духовно-ментальну основу політичної системи, якісний стан функціонування інститутів політичної системи й форм політичної взаємодії [5, с. 205].

Отже, політична культура характеризується як явище, що має подвійну сутність, адже вона являє собою, з одного боку, субсистему політичної системи суспільства, а з іншого боку, субсистему його загальної культурної системи. Вона характеризує не лише політичну свідомість, а й політичну поведінку. На відміну від політичної свідомості, яка є психічним відображенням політичної реальності й виконує функцію орієнтації людини у сфері політики, політична поведінка являє собою взаємодію індивіда з політичним середовищем і має на меті адаптацію до цього середовища або його зміну.

Формування й розвиток політичної культури відбувається через наповнення конкретним змістом її структурних компонентів, а саме політичних знань, політичної ідеології та психології, політичного досвіду та традицій, норма політичної діяльності. Одним із базових компонентів політичної культури є політичні знання. На основі накопиченої суми знань про політичну сферу людина й суспільство виробляють відповідну політичну поведінку, яка відображає уявлення суб'єктів суспільного процесу про ідеальне й належне, а також про необхідне й дійсне. Головним у змісті політичної культури є знання про устрій і функціонування політики, влада управління. Важливою ознакою політичної культури є єдність політичних знань, переконань і практичної дії. Громадянин повинен засвоїти їх на практиці – у політичній поведінці.

Система освіти є одним із найвпливовіших серед внутрішніх і зовнішніх факторів формування політичної культури громадян України. Навчальні заклади мають широке поле діяльності щодо формування загального рівня політичної культури суспільства. Основна роль у цьому належить гуманітарним дисциплінам. Саме гуманітарний складник вищої освіти забезпечує духовно-культурний розвиток кожної особистості. Навчання у ВНЗ дає молоді можливості засвоєння національних цінностей не лише на побутовому, а й теоретичному рівнях. Засвоюючи національні й світові цінності культури, студенти стають провідниками національної свідомості серед широких верств населення за місцями своєї професійної та громадсько-політичної діяльності. У виші молода людина опанує гуманітарні наук у повному обсязі відповідних національних і світових досягнень. Тут виробляється вміння засвоювати ці знання в різних видах професійної та соціальної діяльності. Ідеться про здобуття певного кваліфікаційного рівня для спеціаліста гуманітарного, соціально-економічного спрямування. Випускникові інженерного, аграрного чи іншого вузькоспеціального вишу гуманітарна підготовка дає можливість подолати штучну сторонність природничих, технологічних знань від людинознавчих. Відновлення органічних зв'язків технічної й гуманітарної сторін освіти формує справді всебічні особистості, здатні до аналізу та вирішення проблем життя, суспільства, природи й техніки в їх взаємодії та взаємозалежності.

Гуманітарна політика є важливим чинником суспільного життя. Її сутність, зміст, принципи й практична діяльність її інституцій потребують сьогодні підвищеної уваги. У цьому контексті декілька слів щодо сутності гуманітарної політики. Кажуть, О. Македонський так висловлювався щодо свого духовного наставника Аристотеля: «Я вклоняюсь перед ним нарівні зі своїм батьком, бо якщо батько дав мені життя, то Аристотель – це те, що надає йому ціну». Переносячи ці слова на всю гуманітарну політику, як відзначає В. Андрущенко, можна сказати, що її сутність полягає у визначенні сенсу суспільного життя, того, що надає цілеспрямованості й виправдання всій нашій життєдіяльності. Коли такого сенсу не має, зникає почуття визначеності, упевненості, надії, безвідповідальність і, у кінцевому підсумку, розпад суспільства як цілісності [6, с. 327]. Сьогодні в нас, на жаль, не визначено задовільним чином загальнозначущі цінності, які б поєднувало суспільство.

Історія суспільного розвитку свідчить, що проблема цінностей стає ключовою в будь-яку епоху кардинальних змін. М. Вебер наголошував, що цінності є фундаментом мотивації поведінки людей, основою цілісності соціальної системи. Лише суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо того, що є цінність, може розглядатися як стабільна система, оскільки в ній зникає головне джерело суперечностей між окремою особою й суспільством загалом. І, навпаки, ціннісні розколи дестабілізують систему, породжують катаклізми, потрясіння, руйнують її.

Необхідно враховувати, що на політичну свідомість значний вплив здійснюють цінності, які є інтегративною основою для малої й великої соціальної групи, нації загалом. Політичні цінності – це «об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби інтереси та які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності. У системі політичних цінностей наявні соціально-політичні ідеали й цілі, принципи й норми політичного життя, політичної традиції й символи, зразки політичної поведінки тощо» [7, с. 719]. Тобто вони становлять внутрішній світ людини, впливати на який можна шляхом зміни або підміни цінностей. Політичні цінності – це переконання щодо цілей, які суб'єкти політичного процесу повинні реалізувати, вони охоплюють ті явища, що є предметом певних політичних інтересів, бажань, домагань, потреб.

Політичні цінності втілюються в ідеалах, які формують орієнтири політичної діяльності. Цінності, такі, наприклад, як свобода, рівність, справедливість, демократія тощо, є елементами загальнолюдської політичної культури. Цінності є мотиваційним базисом політичної культури, вони зумовлюють відповідні політичні орієнтації й поведінку, а їх утрата означає руйнування самої політичної культури. Якщо нація має обмежений політичний досвід, то, незважаючи на її високі політичні досягнення в інших сферах, вона відставатиме в політичному житті.

Нині гуманітарні знання, рівень освіти, її практична орієнтація розглядаються науковцями як необхідне джерело розвитку політичної системи суспільства, у якому не тільки зростає значення гуманітарної освіти, а й змінюються її зміст, форми та методи. Сьогодні освіта повинна прилаштовуватися до таких ключових чинників, як глобалізація, постійно змінна технологічна ситуація, революція в інформації й комунікації та, як наслідок, прискорення темпу соціальних змін. В Україні чинна освітня система непевною мірою задовольняє сучасні потреби суспільства й потребує поширення процесів гуманізації. Результатом цього процесу повинна стати гуманістична система освіти, яка створює умови для розвитку вільної творчої особистості з високим рівнем знань і духовності [8, с. 194]. Гуманістична освітня парадигма має стати основою для формування широко освіченої, патріотично налаштованої, креативно підготовленої особистості. У сучасному суспільстві система освіти як соціальний інститут забезпечує систематичну багатоаспектну взаємодію індивіда та суспільства, сприяє успішній соціалізації, формуванню гуманістичної спрямованості соціальних процесів. Водночас реальна ситуація свідчить, що значення гуманітарної освіти недооцінюється, а її якість не завжди відповідає характеру тих труднощів, що стоять перед сучасним світом.

Наприклад, з уведенням у навчальний процес поділу дисциплін на «нормативні» та «вибіркові» студент отримав можливість відмовлятися від тих предметів, які, на його думку, не є необхідними в оволодінні майбутньою професією. Для більшості студентів технічних вишів такими є гуманітарні дисципліни, які в більшості опинилися в переліку дисциплін «за вибором». Як наслідок, справедливо відзначає Є. Швець, це може негативно позначитися не лише на загальному рівні освіченості майбутніх спеціалістів, а й на збереженні їхньої національної самосвідомості й ідентичності [9, с. 35].

Громадянин будь-якої сучасної держави повинен розуміти основи функціонування політичної системи, навіть якщо це прямо не стосується сфери його фахових інтересів. Кожен індивід хоча б періодично голосує та вимушено чи добровільно бере участь у прийнятті рішень, що стосуються його територіальної громади чи держави загалом. Крім того, дуже важливо знати свої права й володіти політико-правовими інструментами їх захисту.

Громадянин України не отримує всіх цих життєво необхідних знань і навичок у середній школі, яка з різних причин сьогодні не є джерелом формування ціннісних орієнтацій, а також не сприяє

ціннісній консолідації українського суспільства. Отже, ключове значення має вивчення політології у вищій школі для студентів усіх спеціальностей, оскільки саме політична наука формує проінформованого громадянина, здатного та готового до політичної участі, належності до певних груп інтересів чи членства в політичних партіях, захисту своїх політичних прав і свобод.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Посилення гуманізації університетської освіти залишається одним із пріоритетів на сучасному етапі. Саме цінності гуманізму, толерантності, справедливості здатні чинити позитивний вплив на формування політичної культури молоді.

Політична освіта як фактор формування політичної культури покликана не лише формувати знання людини про світ, а й утверджувати її свідому громадську позицію, забезпечувати потребу індивіда бути почутим і потрібним суспільству. Владним структурам час зрозуміти, що тільки освіта може сформувати націю, що тільки вона належно може поширити українську національну ідею. Освіта повинна ростити націю. На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах динамічних перетворень, що відбуваються останнім часом в Україні та світі, назріла необхідність переосмислення пріоритетів державної політики у сфері формування політичної культури суспільства загалом та особистості зокрема. Сучасний стан політичної культури в Україні можна кваліфікувати як шанс її набуття – набуття політичної культури на шляху побудови демократичної правової держави. Створення та забезпечення ефективного функціонування системи політичної освіти, яка включає великий виховний і культурологічний потенціал, має вирішальне значення у формуванні політичної культури українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитренко М.А. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. Київ : Знання України, 2008. 544с.

2. Бойко Н.Р. Громадянське суспільство і політична культура українців: взаємозв'язок та взаємообумовленість. *Дні науки філософського факультету, 18–19 квітня 2012 р. :* матеріали доповідей та виступів. Київ : Київський університет, 2012. С. 408–415.

3. Іванов М.С. Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства : монографія. Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2004. 280 с.

4. Бесклетний С.Є. Політичні науки як чинник формування політичної культури особистості. *Гілея : науковий вісник.* Київ, 2012. Вип. 65 (10). С. 505–514.

5. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія : навчальний посібник. 7-е вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 415 с.

6. Андрущенко В.П. Гуманітарна політика України в період утвердження незалежності. Філософія політики : хрестоматія : у 4 т. / авт.-упоряд : В.П. Андрущенко (кер.) та ін. Київ : Знання України, 2010. Т. IV. С. 317–336.

7. Політичний енциклопедичний словник / упорядник В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенко. 2-е вид., доп. і перероб. Київ, 2004. 704 с.

8. Часова К.С. Гуманізація освіти. *Педагогічний процес: теорія і практика :* збірник наукових праць. Київ, 2013. Вип. 4. С. 194–201.

9. Напрями удосконалення гуманітарного розвитку України: соціоантропологічні, соціокультурні та соціоосвітоглядові виміри. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22–23 листопада 2013 р.* Запоріжжя : ЗДІА, 2014. 284 с.

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.17

TURKEY – AZERBAIJAN: FROM STRATEGIC COOPERATION TO STRATEGIC PARTNERSHIP

ТУРЕЧЧИНА – АЗЕРБАЙДЖАН: ВІД СТРАТЕГІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДО СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Kerimova Rena Arif gizi,
Institute of Law and Human Rights
of the National Academy of Sciences of Azerbaijan

The article discusses some aspects of the strategic partnership between Azerbaijan and Turkey. The main goal of the article is to show all those factors of strengthening between these countries, where any misunderstanding in relations is excluded. The article uses the methods of historical chronicle, a content analysis of international documents, a comparative analysis of the current situation in the world. The scientific novelty of the article lies in a comprehensive analysis of the activities of Azerbaijan in its foreign policy towards Turkey, where the process from strategic cooperation develops to strategic partnership. It is noted that the foreign policy of any country is obliged to adapt widely to the internal management and politics of the country, that is, it should not allow any tension in existing relations and situations in it. It is emphasized that each state itself determines the priorities of its independent foreign policy, taking into account its own stable information on the specific gravity and power of the country in international relations, its history, geography, population, culture, technical development and military power. Attention is drawn to the fact that strategic thinking, strategic planning and all political will must shape adequacy. Consequently, strategic relations appear as evidence of a power-oriented international policy; they manifest themselves in the form of cooperation and partnership. If strategic cooperation is relatively short in time and limited in space, the partnership includes long-term goals related to internal political harmony. It is noted that strategic partnership is the unity of two states, a military alliance and political partnership in order to counter the threats of a common enemy. Historical and cultural ties, the cooperation of political institutions serves the strategic goals of Azerbaijan and Turkey. It is also noted that after the Cold War, radical changes in the international system had a strong influence on the strategic relations of various countries. In conclusion, attention is drawn to the fact that in the context of common interests and characteristics of the Turkic-speaking peoples, the Turkish-Azerbaijani strategic cooperation at the highest level is an example for the countries of the region and for the peoples of the Turkic world.

Key words: strategic partnership, cooperation, strategic relations, international systems, Turkic world.

У статті розглядаються деякі аспекти стратегічного партнерства між Азербайджаном і Туреччиною. Основна мета статті – показати всі ті чинники зміцнення відносин між цими країнами, за яких непорозуміння у відносинах виключено. У статті використані методи історичної хроніки, контент-аналіз міжнародно-правових актів, порівняльний аналіз сучасної ситуації у світі. Наукова новизна статті полягає у всебічному аналізі діяльності Азербайджану в зовнішній політиці по відношенню до Туреччини, коли процес від стратегічної співпраці розвивається до стратегічного партнерства. Відзначається, що стратегічне партнерство – це єдність двох держав, військовий союз і політичне партнерство для протидії загрозам спільного ворога. Історико-культурні зв'язки, співпраця політичних інститутів служать стратегічним цілям Азербайджану і Туреччини. Відзначається також, що після холодної війни радикальні зміни в міжнародній системі здійснили сильний вплив на стратегічні відносини різних країн. Відзначається, що зовнішня політика будь-якої держави повинна широко адаптуватися до внутрішнього управління та політики країни, тобто не повинна допускати будь-які напруженості існуючих відносин і ситуацій у ній. Підкреслюється, що кожна держава сама визначає пріоритети своєї незалежної зовнішньої політики з огляду на власну стабільну інформацію про питому вагу і могутність країни в міжнародних відносинах, її історію, географію, населення, культуру, технічний розвиток і військову могутність. Звертається увага на те, що стратегічне мислення, стратегічне планування і вся політична воля повинні формувати адекватність. Отже, стратегічні відносини з'являються як свідчення орієнтованої на владу міжнародної політики; вони проявляють себе у формі співпраці та партнерства. Якщо стратегічне співробітництво є відносно коротким у часі і обмеженим у просторі, то партнерство включає довгострокові цілі, пов'язані із внутрішньою політичною гармонією. У висновку звертається увага на той факт, що в контексті загальних інтересів і особливостей тюркомовних народів турецько-азербайджанське стратегічне співробітництво існує на вищому рівні, і відзначається що ці відносини є прикладом для країн регіону і для народів усього тюркського світу.

Ключові слова: стратегічне партнерство, співробітництво, стратегічні відносини, міжнародні системи, тюркський світ.

Introduction. As a regional force Turkey is the only state close to Azerbaijan, if we take into account the existing Armenian-Russian military and strategic treaty. Presence of the Azerbaijani-Turkish military partnership maintains the equality of the conflicting parties. In the post-war years the foreign policy of Turkey was directed towards the Southern Caucasian region. Mainly the community of historical, cultural and humanitarian relations and interests of Turkey stood behind these factors, i.e., "the worth" given to Azerbaijan by Turkey, which continues a sustainable policy aimed at the dynamic development of a comprehensive cooperation. In the frames of these relations the achievements of the two countries are their common desire and expectation.

The foreign policy of any country is obliged to adapt itself widely to the internal governance and policy of the country, i.e., it must not strain the existing relations and situation there. Each state determines the priorities of its independent foreign policy by taking into account such stable information on the relative weight and power of the country in the international relations, its history, geography, population, culture, technological development and military might. In such cases the strategic thinking, strategic planning and the weight of the political will must form an equivalency. Strategic relations emerge as an evidence of the power-centered international policy; they display themselves in the form of cooperation and partnership. If the strategic cooperation is relatively short in time and limited in space, partnership includes long-term targets connected with the internal political harmony.

The main goal of the article is to show all those factors of strengthening between these countries, where any misunderstanding in relations is excluded.

The article **uses the methods** of historical chronicle, a content analysis of international documents, a comparative analysis of the current situation in the world.

The scientific novelty of the article lies in a comprehensive analysis of the activities of Azerbaijan in its foreign policy towards Turkey, where the process from strategic cooperation develops to strategic partnership.

The mine matters. Rapprochements display themselves not only among the states in international policy on different levels in the form of consultations, but also in the form of alliances, which include broad security guarantees. Strategic relations cannot be unilateral in nature; it is possible if two or more states act jointly in conditions of cooperation for reaching a strategic goal. Before speaking about the strategic partnership, it is necessary to disclose the essence of partnership in international policy. Partnership in international policy is a long term relation relying on the belief of two countries united around a common mission. From this point of view the collective security attempts represent the partnership initiatives. As the partnership initiatives embrace all the universal human values, they are not aimed at achieving a priority on the other partners; because of it the partnership initiatives do not acquire a strategic sense. Instead of it, strategic cooperation and building a partnership demand the existence of an international situation, in which a zero-volume power struggle is reigning, because the struggle of the global power provides the liveliness of strategic relations. From this point of view the strategic relation is a type of alliance aimed at achieving strategic priority. Therefore, after the cold post war period the ongoing geopolitical struggle for the Southern Caucasus waged by global powers and regional actors created favourable conditions for the construction of strategic relations. From the point of view of international situation strategic relations gave birth to the struggle among the global forces for political influence, enrichment and control over the limited natural resources. An ongoing radical change in the international system includes new forces into the international policy and creates conditions for building new strategic relations or for completing the old strategic relations and begins new relations instead of them. In order to make the multi-polar international system more open for sub-systematization they are to be open for strategic cooperation projects, which are more favourable. In one strategic cooperation project two parties may have joint expectations; the strategic cooperation of the two parties may proceed from completing reasons. In such a strategic model of cooperation the target of one of the regional actors may be to balance the other regional actor, but the main target of the global actor may be to obstacle another global actor. Along with the said, the negative completing alliances, that is, the clash of the foreign policy directions of the two parties may also lead to the conflict of the foreign policy directions of both parties. So that, the Turkish-Azerbaijani partnership, which indicates a completing alliance, is an example, which throws light on such a situation. Within such an alliance the expectation of Azerbaijan was to gain the desired support of Turkey in the issue of the Nagorniy-Karabakh. In 2008–2009 there emerged several events, which caused tensions in the relations of Azerbaijan and Turkey [1]. Turkey closed its borders in connection with the occupation of the Azerbaijani territories by Armenia. Turkey attempted to apply the policy of "zero problem" to Yerevan in connection with the occupation. The temporary situation, which emerged between the two republics, led to misunderstandings. The relations, which softened with the help of the public and administration of Azerbaijan, were not broken, did not reach the limit, the official disclosures of the Turkish politicians, the visit of the Turkish Prime Minister Erdogan to Baku and his speech in the parliament of Azerbaijan removed the conflict. The misunderstandings, lack of attention

and disbelief between the two parties arising from time to time were removed and resulted in cooperation on the level of strategic partnership. As a result of common efforts the bilateral relations reached the previous level within a short span of time. After the negative developments of 2011 the relations between the two countries advanced towards the Strategic Cooperation [2].

As it is seen, collision of the priority fields of the two counties in foreign policy sometimes led to crisis, nevertheless, it did not affect the strategic partnership between the two countries, because strategic partnership is a stage over the strategic cooperation, it is of a longer time and serves much wider and bigger goals, provides the existence of potential targets able to create strategic relations, more radical targets or (historical, cultural) relations. From this point of time the strong foundation of relations does not allow the tensions overstep the frames of boundaries. Long-term interests in the Azerbaijani-Turkish relations are being observed. Beginning from the period of Heydar Aliyev this policy is still being continued, because the strategic relations built on healthy foundations between these two countries have become refined and turned into a concrete political issue. "Otherwise it will lose its sense" [3].

Before beginning a strategic relation or partnership the players must be selected. Acquisition of a strategic character of such an initiative the resources of the both parties must be evaluated from regional and global point of view and it is necessary that one of the partners should be leading in the issue of a regional actor. In other words, the strategic balance of a partner weak for the strategic cooperation with a global power should keep in hand the cart able to change the strategic balance. For Azerbaijan it is the rich oil and gas deposits, but for Turkey it is its geopolitical position, which could play the role of a corridor.

In 1997 during his visit to Ankara Heydar Aliyev signed the joint Azerbaijani-Turkish Declaration on deepening the strategic cooperation between the two countries [4]. This visit took place when information came that Russia had sold a billion dollar worth of arms to Armenia. When it comes to the military-commercial operations of Turkey, Azerbaijan is the 18th country, which has a sales base for the buyers of the Turkish arms. Turkey produces military and civil ships, aviation electrotechnics, rockets, small weapons and is hoping to develop its military industry further. In the April of 1998 the Commandant of the Military Forces of Azerbaijan paid a visit to Ankara and suggested to Turkey to sell to Azerbaijan F-16 jet planes produced in Turkey on the license of the USA [5].

On March 14, 2001, during the visit of Heydar Aliyev to Turkey the latter asked for help in the solution of the Nagorniy Karabakh conflict. Behind this demand for help there were heard signals about a strategic treaty being developed between Russia and Armenia. Heydar Aliyev declared that Turkey was important not only for herself, but for the whole Turkic world and Azerbaijan. Aliyev stressed that Azerbaijan and Turkey were in the state of strategic partners and attracted the attention to the positive state of relations. The Turkish foreign minister of foreign affairs Ismail Cem paid a visit to Azerbaijan on October 21, 2001 [6]. During this visit the parties discussed the issues in which both of the parties were interested and the September 11 terror act in the United States and the processes which followed. On September 17-18, 2002 the Turkish President Ahmet Necdet Sezer paid a two-day visit to Baku. He said that it was necessary to build brotherly relations between the two countries. In 2000 President Ahmet Necdet Sezer made his first foreign visit to Azerbaijan in order to display the importance attached to Azerbaijan by Turkey [7]. During the visit of Ömer İzgin, chairman of the Great National Assembly of Turkey, to Baku at the beginning of February included into agenda such issues as the recognition of the genocide in Xocalı by the Great National Assembly of Turkey and the institution of a Parliamentary Union of the Turkic Speaking Countries occupied an important place among the high level political processes. Cooperation in the military sphere passed into a new stage after the signature of the treaty "On Strategic Cooperation and Mutual Assistance" on August 16, 2016 [8].

Another reason of the success of the strategic cooperation of Azerbaijan and Turkey is the completeness of the legitimacy of both regimes and the changes in the power do not affect the strategic relations. For instance, succession of the Party of Justice and Development to power did not lead to any changes in the country. Presence of conformity in the foreign policy priorities and internal political harmony allow continue strategic relations stably.

During the visit of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev to Turkey on June 7-8, 2010, a number of important documents on cooperation in the field of energy were signed. In the frames of that visit on June 8 the Azerbaijani President Ilham Aliyev spoke in the third summit conference on Mutual Activity and Confidence in Asia, which joined 22 states [9]. He declared the projects, which have begun to be successfully implemented into life in Azerbaijan and created strong foundations for a wide regional cooperation. He also declared that those energy projects referred to energy security and were an important example of regional energy security and would benefit all the participants of the project. The Turkish President Abdulla Gul paid a visit to Azerbaijan on August 16-17, 2010. It gave an incentive to the signature of the treaty between Turkey and Azerbaijan "On Strategic Partnership and Mutual Assistance", it was a step counted at the future. Declaring that this treaty signed with the brotherly country President of Azerbaijan Ilham Aliyev said: "This treaty determines our

future activity and it will determine the friendly and brotherly relations between Turkey and Azerbaijan for dozens of years in future" [10].

According to the first article of the treaty when territorial integrity, sovereignty and inviolability of the borders are threatened or occur in danger "the parties conduct immediate consultations for taking necessary measures to remove these threats and dangers. In conformity with the second article of the Treaty if one of the parties is subjected to an armed attack or military aggression of a third state or by a group of states, the contracting states will render mutual assistance to each other by using their military might and opportunities for implementing into life of their individual or collective self-defense right in conformity with Article 51 of the Charter of the Organization of the United Nations [11]. The form and volume of this assistance will be agreed by the Parties without any delay. This treaty is aimed at the protection of Azerbaijan from the attack of Russia and Armenia. Three days after the signature of the Azerbaijani-Turkish treaty the Russian President D. Medvedev prolonged the time of the stay of the Russian military base in Armenia for 49 years. According to the signed treaty between Armenia and Russia the Russian military base in Armenia ensures the security of Armenia together with the armed forces of Armenia and for this purpose Russia supplies Armenia with modern and other necessary weapons, helps to provide it with military (special) technical devices".

In the 10th Summit of Turkic Speaking Countries, which was held in Istanbul in November 15-16, 2010, the relations conducted on the level of Strategic Partnership by the Prime Minister Tayip Recep Erdogan and President of Azerbaijan Ilham Aliyev the contacts on the level of Strategic Partnership widened more. In 2010 at the Istanbul Summit of the Turkic Speaking Countries a joint statement was signed on the institution of the Turkish-Azerbaijani High Level Strategic Cooperation Council [12]. At the press conference held after the meeting a number of contracts were signed on cooperation beginning from transportation of energy and gas till meteorology, communications and the education of the policemen. The contracts, disclosers of the leaders at the press conferences, answers to the given questions hinted at important moments concerning the existing and future state of the Azerbaijani-Turkish relations. The leaders took part at the opening of AYPET Plant created in Petkim enterprises in the District of Əliağa, as well as at the foundation laying ceremonies of the Star Oil Refinery and Technical and Professional Lyceum named after Heydar Aliyev.

The first session of the Council was held on October 25, 2011, in Izmir, in which President of Azerbaijan Ilham Aliyev and prime minister of the Turkish Republic Recep Tayip Erdogan took part. About twenty documents were signed at the session. The depth of bilateral relations was discussed [13].

The second conference of the Council of Cooperation took place on September 11, 2012, in the town of Gabala of Azerbaijan [14]. The past one year was marked with strengthening and development of strategic alliance between the two states; it covered all the spheres of lives in both countries. In his speech prime minister of the Turkish Republic Recep Tayip Erdogan declared that Azerbaijan and Turkey historically have pursued and are pursuing the principle of "one nation - two states". It is necessary not to forget that the positions of the two states coincide not only in the approach to the problem of the Nagorniy Karabakh problem. The two brotherly countries look upon the global problems in the light of the same prism and support the position of each other in international organizations. In 2011 the two countries signed important contracts (including TANAP) on the transition of the Azerbaijani gas to Europe through the territory of Turkey. The session also planned to call the sessions of the Mixed Commission. Military, political, cultural cooperation continued in the whole international arena within a serious solidarity and is reaching its peak. On November 13, 2013, the third session of the Council was held in Ankara. It was declared that there was a dynamic development in political, economic, energy and other spheres in the cooperation between the two states [15]. On January 15, 2015, the regular fourth session of the Council was held in Ankara, it noted that the bilateral projects were implemented into life successfully [16]. In his speech President Ilham Aliyev declared that presence of a common political will allows the implementation of big projects into life. He highly appreciated the desire of Turkey to see Azerbaijan in "G-20" and a great honour for Azerbaijan. "It confirms once more the Turkish-Azerbaijani brotherly relations, because this step in reality relies on our history, on our unity, at the same time it demonstrates to the world the closeness of Turkey and Azerbaijan". The session exchanged views on the perspectives of cooperation in the sphere of economy, energy, energetics, transport, defence, humanitarian spheres, and the successful work connected with the Baku-Tbilisi-Qars railway project, TANAP, the solution of the Armenian-Azerbaijan conflict over the Nagorniy Karabakh. The parties exchanged views on the issues of bilateral, international and mutual interest. It was stressed that the Turkish-Azerbaijani brotherhood relies on political pluralism, sincere cooperation, insistence against terrorism and mainly on justice.

Results. As it is seen, the transformation of the created strategic cooperation into strategic partnership is based on strong foundations able to stand against the crises caused by this cooperation, because only the uniting chances of the internal socio-political harmony may remove the exterminating effect of the problems, which may emerge. In partnership both parties must confide in each other and not leave any chance for it till they reach the strategic targets. Because of it, it is

very important that the two parties shall be governed in the same regime. It was confirmed in the example of Turkey and Azerbaijan once more. In strategic partnership the unison of the parties by historical-cultural ties is very important and this harmony is obliged to serve concrete strategic goals. Such a situation makes sustainable the strategic partnership. For instance, on March 15 President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev and President of the Republic of Turkey Recep Tayip Erdogan signed the protocol of the fifth session of the High Level Strategic Cooperation Council between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey. The content of the six documents, which was signed, shows that Baku and Ankara display a service, which is in conformity with the demands of the present world, serves regional and global cooperation, creation of an effective security system, mutual relations in conformity with the international norms of law. The documents cover the exchange of diplomatic, political, economic, social, and military (civil) delegations, cooperation in the sphere of justice and in technical sphere, and all this contribute to deepening strategic relations between the two countries. After the speeches of the presidents at the session the information conveyed to mass media confirmed once more that both countries move forward on an exemplary model in strategic cooperation. President Ilham Aliyev highly appreciated his invitation to the Summit of the leaders of G-20 by the President of Turkey as an expression of a political position in the strategic cooperation [16]. He appreciated each factor on the plane of the interests of the country and confirmed that he approached to all other issues with the same criteria. Just in this aspect the Azerbaijani President stressed that Azerbaijan has always been by the side of Turkey and it has acquired a strategic importance. He said: "If Turkey is powerful, Azerbaijan will be as powerful as Turkey". R. T. Erdogan proposed to convene a Global Forum of the Alliance of Civilizations in Baku, when Islamophobia, Xenophobia and racism raged in the world. Besides, President Ilham Aliyev was invited to the Humanitarian Summit of the World to be organized in Turkey for the first time. It is the suggestion of a new leadership model for the world. This is the suggestion of an only new leadership model to the world. This leadership model may bring peace and reconciliation to the world and it suits the essence of XXI century. The following thoughts of the Azerbaijani President in this context are very interesting and instructive. Ilham Aliyev declared in Ankara: "I want to note once more: I think and I am sure that people in Turkey and Azerbaijan will agree with such an idea: There are no countries in the world, which are as close to each other as Turkey and Azerbaijan. This unity is our national property, national wealth. We are protecting this unity and shall do it. I am sure that in future we shall have much greater victories than the present ones" (Ilham Aliyev, 2016).

Conclusions. If we take into account this document, which has been signed, the Turkish-Azerbaijani relations satisfy the criteria required by the strategic partnership. The development of Turkey as a regional force means that it has moved to the forefront its foreign policy priorities in the region. To continue the strategic partnership it is necessary not to have a confrontation in the priorities of foreign policy. Being a country of the Near East Turkey has created its own foreign policy truth, which necessitates the creation of a long term strategic partnership. The community model is a notion characterizing the level and content of political-military-economic relations. At this strategic level it shows the moment which the Azerbaijani-Turkish relations reach or want to reach: "One nation, two states". We believe that the administrations of Azerbaijan and Turkey will deepen the strategic partnership hence. Such cooperation is not for two countries only; it is useful for the region and for the entire world.

REFERENCES:

1. Türkiye Azerbaycan İlişkileri Kafkasya'da Güvenliğin teminatıdır. Zaman, 30.06.2009.

2. Özcan M, Usul Ali R. Understanding the 'New' Turkish Foreign Policy: Changes Within Continuity, Is Turkey Departing From the West? *USAK Yearbook*. Vol. 4. Year 2011. P. 159–185.

3. Eyüp Zengin, Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan, İstanbul, İTO Yayınları, 2010. 276 s.

4. Aslanlı A. Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Dış Politikasında Doğal Kaynaklar. 2011. URL : http://www.1news.com.tr/yazarlar/20111214015540632.html.

5. Birlikdə yeni əsrə doğru. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a səfəri. 27 iyul-7 avqust, 1997-ci il, 415 s.

6. Cəfərsoy N. Azərbaycan Türkiyə Əlaqələri (1993–2000). 2001. 123 s.

7. Alpargu M. Güvenlik Boyutunda Türkiye – Azerbaycan İlişkileri, Stratejik Araştırmalar Dergisi. Y. 2, S. 3 2004, Ankara Genelkurmay Basım Evi. S.1–17.

8. Azərbaycan-Türkiyə sənədləri imzalanıb. AZƏRTAC, 15 mart, 2016.

9. Türkiyə Azərbaycan qardaşlığı pozulmazdır. 525-ci qəzet, 16 aprel, 2010.

10. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında bağlanmış "Strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında". URL : http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page= 02&article _id=20101215054430699 (15 avqust 2010).

11. Chapter VII – Action with respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression. Article 51. URL : https://legal.un.org/repertory/art51.shtml.

12. Oğuz C. Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve Ermenistan Faktörü, 1.b. Ankara, 2010. S. 80.
13. Musayev Y. Hərbi-texniki sahədə Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı (1991–2011). *Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri son 20 ildə: uğurlar və imkanlar. Məqalələr toplusu.* © SAM, © ATİB. 2011,158 s.
14. Milliyet, 7 milyar dolarlık imza, 27.06.2012.
15. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Milli Güvenlik ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi, 30 Temmuz, 2013. URL : http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2013/07/30/7135/arap-bahari-surecinde-turk-dis-politikasinda-proaktiflik-yitimi.
16. Azərbaycan-Türkiyə sənədləri imzalanıb. AZƏRTAC, 15 mart, 2016.
17. URL : http://metbuat.az/news/120291/rusiya-ve-turkiye-turk-axini-qaz-boru-kemerinin-2016-ci-ilin.html.

УДК 327.316
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.18

ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

GLOBAL TRENDS OF THE WORLD POLICY

Коппель О.А.,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються глобальні тренди світової політики як найважливішої гносеологічної, теоретичної та методологічної проблеми міжнародно-політичної науки. Визначено, що розвиток науки про міжнародні відносини свідчить про зростання значення й важливості її гносеологічного складника. Протягом усієї історії людства міжнародна система переходила від стану стабільності до стану нестабільності, від війни до миру. З метою визначення характеру суперечливих факторів, які впливають на міжнародну систему, досліджуються глобальні тренди світової політики в контексті глобалізації. До головних трендів зараховуємо трансформацію міжнародних відносин у відносини світополітичні, що передбачає зміну параметрів Вестфальської системи, якісні та кількісні зміни учасників міжнародних відносин, трансформацію ролі держави і зростання значення недержавних акторів; посилення взаємозалежності, формування взаємозалежного світу, взаємодії в межах якого набувають системного характеру; розмивання національних кордонів та ерозію суверенітету; зміни політичної структури світу; зростання ролі мережевих структур у світовій політиці; ідеологізацію міжнародних відносин; кризу інституту глобального лідерства; переміщення центру світового розвитку; нову модель зміни політичної влади й управління в окремих країнах; посилення глобальних проблем і зниження ступеня захищеності людства.

Особливу увагу приділено теоретичним засадам дослідження політичних проблем і мегатрендів глобального розвитку. Доведено, що глобальна система перебуває в стані радикальної трансформації, яка викликана дією суперечливих чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх. Визначено особливості, глобальні тренди й тенденції формування нового світового порядку. Аналізується важлива наукова проблема організації сучасної міжнародної системи, ієрархії її елементів і кореляції між ними в процесі формування нового міжнародного порядку. Незважаючи на те що кожна держава прагне до формування такої системи, яка найбільше відповідає її інтересам, тільки спільними зусиллями можливо досягнення бажаних результатів. Особлива увага приділяється основним особливостям і трендам формування нового світового порядку (НСП).

Ключові слова: мегатренди, глобальні тренди, світова політика, глобальний розвиток, новий світовий порядок (НСП), сучасна міжнародна система, міжнародні відносини.

It is dedicated to the global trends of the world policy as essential epistemological, theoretical and methodological problem of international political science. It is approved that the development of the international relations science shows the increasing role and importance of its epistemological component. Throughout history, the international system has wavered between stability and instability, between war and peace. To understand the nature of the contradictory forces that dominate the international system this article examines global trends of world policy in the context of increasing globalization of the world. We consider transformation of international relations into world political relations as one of the main trends of the world policy. This trend implies changes in the parameters of the Westphalian system, qualitative and quantitative changes of participants to the international relations, state role transformation and increasing importance of non-state actors and strengthening interdependence. This tendency also shows development towards formulation of interdependent world, with systemic interactions, erosion of national borders and sovereignty; changes in world's political structure; increasing role of network structures in the world policy; growing role of ideology; crisis of global leadership; shifting of world development center; new model of changing political power and governance in individual countries; increase of global problems and reducing human security.

A special attention has been paid to the theoretical basis of the studies of political problems and megatrends of global development. Arguments is built on the premise that the global system is constantly undergoing change, which is spawned by tension generated by contradictory forces originating from different international and domestic sources. Characteristics of new world order formation, its global trends and tendencies are being defined as well. Dedicated to an essential scientific problem of modern international system organization, hierarchy specifics of its elements and correlation between them in the new world order forming. Despite the fact that every state in the global arena would prefer to create an international system that caters to its own interests, but only a handful can partially fulfill this goal. The peculiarities of new order composition and its global trends are accentuated. Main attention is focused on contemporary paradigms of global development within the new world order (NWO) formation.

Key words: megatrend, global trend, world policy, global development, new world order (NWO), modern international system, international relations.

Постановка проблеми. Проблематика мегатрендів як найбільш кардинальних напрямів розвитку людства, фундаментальної та максимально тривалої традиції руху соціуму посідає важливе місце в сучасній науці. Складником цієї проблеми є дослідження концептуальних і прикладних

аспектів глобальних трендів світової політики, визначення й аналіз того, як ці проблеми трактуються в експертно-академічному співтоваристві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перший із підходів до дослідження вказаної проблематики представлений роботами філософів, істориків, соціологів, політологів, психологів, у яких акцентується увага на якісних трансформаціях світополітичної системи, мегатрендах глобального розвитку. Представники цивілізаційної теорії, зокрема І. Данілевський та О. Шпенглер, уважають, що історія не розвивається лінійно, на відміну від окремих культурно-історичних спільнот (цивілізацій), тому визначення її глобальних тенденцій виявляється неможливим [1]. Другий підхід базується на визнанні хвильового характеру політичних процесів і засновується на концепції відцентрових і доцентрових тенденцій у розвитку соціальних спільнот (К. Ясперс [2], С. Хантінгтон [3]). Так, зокрема, С. Хантінгтон висунув ідею хвильової природи світового розвитку. Виходячи із цього, мегатренди – це діади процесів-антагоністів, які змінюють один одного в певному циклічному ритмі: глобалізація – деглобалізація (ізоляціонізм); інтеграція – дезінтеграція (націоналізм); демократизація – дедемократизація (посилення авторитарних режимів) [4]. Третій підхід головну увагу зосереджує на фактологічному, прикладному аналізі окремих трендів світової політики.

Популяризатором використання терміна «мегатренд» є Джон Нейсбітт. У працях «Мегатренди» [5] (1982 р.) і «Мегатенденції, рік 2000. Десять нових напрямів 90-х років» [6] (1990 р.) він визначає найбільш кардинальні напрями розвитку суспільства. У літературі про міжнародні відносини формується жанр «концептуального огляду головних міжнародних проблем», спроби «охопити й викласти стратегічну сутність складних історичних і сучасних зовнішньополітичних процесів. Ідеться про особливе вміння бачити головне, не легковажачи дрібницями, але й без надмірної деталізації» [7]. Тому особливого значення набуває виокремлення методологічних аспектів дослідження глобальних трендів світової політики, з'ясування, які саме тренди є глобальними, визначення специфіки прояву мегатрендів у міжнародно-політичній сфері. Варто враховувати такі характеристика трендів, як їх глобальний характер, поширення від центру до периферії, те, що регіональні та національні зміни є лише їх елементами, у різних зонах ці процеси, у яких синтезується циклічний і лінійний час, можуть набувати різної форми. Сучасна світова політика характеризується якісно новим станом міжнародного середовища, у якому діють як традиційні суб'єкти міжнародних відносин – держави, так і нові суб'єкти. Отже, характеристика стану середовища стає не менш важливою, ніж характеристика поведінки міжнародних акторів. Ці зміни найчастіше пов'язують із глобалізацією, а глобальний розвиток розглядається як середовище міжнародних відносин як системи взаємодій. Саме тому політологічний підхід є методологічною основою дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження вказаної проблематики характеризується недостатньою концептуальною визначеністю, що пояснюється міждисциплінарним характером глобальних досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є систематизація глобальних трендів світової політики, масштабних тенденцій, які визначають сучасний етап її еволюції, та з'ясування впливу на них мегатрендів глобального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність теми зумовлена необхідністю більш глибокого та предметного дослідження впливу мегатрендів глобального розвитку на глобальні тренди світової політики. До головних мегатрендів глобального розвитку, які визначають глобальні тренди світової політики, уважаємо за необхідне зарахувати глобалізацію, інтеграцію, демократизацію, стиснення історичного й політичного часу, що передбачає збільшення інтенсивності історичних подій у перерахунку на одиницю часу та зменшення тривалості історичних і політичних циклів. Вплив цього мегатренду на глобальні тренди світової політики полягає в тому, що вони мають більш обмежений час дії, яка буде послаблюватися в умовах подальшої прискореної трансформації політичної системи світу, що неминуче призведе до появи нових трендів. Значний вплив на глобальні тренди світової політики мають такі мегатренди глобального розвитку, як збільшення темпів споживання, гіперспоживання; перехід до інформаційного суспільства на основі вироблення і споживання інформації; зростання ролі мережевих структур.

З 1990-х рр. XX століття відбувається низка структурних змін у міжнародних відносинах, які кардинально вплинули на глобальні тренди світової політики. Загалом можна погодитися з точкою зору, що на сучасному етапі відбувається трьохскладова трансформація сучасної політичної організації світу. Це трансформація Вестфальської світополітичної моделі, яку зумовлює глобалізація як мегатренд глобального розвитку, трансформація сучасної міжнародної системи, значно зумовлена інтеграцією як мегатрендом, і трансформація політичних систем окремих країн світу, зумовлена демократизацією.

Трансформація Вестфальської світополітичної моделі й розпад Ялтинсько-Потсдамської системи примусили політиків і вчених будувати прогнози стосовно майбутнього політичного світоустрою, які є

необхідними з позицій якісного управління глобальними трендами. Значний внесок у розвиток цього напряму зробила діяльність Римського клубу [8].

Ще в 1999 р. Національна розвідувальна рада США у співробітництві з державним департаментом і Проектом прогнозу глобального майбутнього ЦРУ розпочала роботу над проектом «Глобальні тенденції 2015», організувавши два відкриті симпозіуми під загальною назвою «Варіанти глобального майбутнього: 2000–2015 рр.». Автори доповіді запропонували чотири вірогідні сценарії розвитку людства до 2015 р.: «всеохопна глобалізація» за підвищення ефективності глобального та регіонального колективного управління; «згубна глобалізація» й посилення нерівномірності розвитку окремих країн і регіонів; «регіональна конкуренція» та посилення опору глобальній перевазі США при передачі повноважень глобальних організацій регіональним інститутам; «постполярний світ» із посилення політичного напруження у відносинах США з ЄС, кризою національного управління в країнах Латинської Америки та суперництвом між азійськими державами [9]. У 2002 р. американські експерти опублікували збірку статей, у якій вибудовувалися чотири можливі моделі міжнародної системи у XXI ст.: імперія, баланс сил, глобальна демократія та колективна безпека [10].

«Проект-2020» «Контури світового майбутнього» щодо перспектив і глобальних тенденцій розвитку світу на першу чверть XXI ст. окреслив чотири сценарії розвитку людства до 2020 р.: перший – «Давоський світ», передбачав успішний поступ глобалізації, включення Китаю та Індії до кола провідних гравців, що надасть процесу глобалізації «незахідне обличчя»; другий – «Pax Americana», пропонував бачення майбутнього з ключовою домінантою сучасності – США, які визначатимуть вибір моделей глобального розвитку; третій сценарій – «Новий Халіфат» передбачав зростання викликів західній системі цінностей завдяки збільшенню простору поширення нехристиянської релігійної ідентичності, створенню транснаціонального теократичного утворення, заснованого на релігійній свідомості, що мало загальмувати глобалізаційні процеси; за четвертим сценарієм – «Коло жаху», значна частина світу стає простором насильства та нестабільності, географічно зафіксованим від Близького Сходу до Південно-Східної Азії, жодна організація, крім НАТО, де домінують США, не здатна буде взяти на себе відповідальність за підтримання балансу у світі [11].

На думку авторів звіту «Майбутнє у 2030 році», підготовленого громадською організацією «Вільна всесвітня академія» у 2005 р., світ у 2030 р. буде поділено на три регіони: глобалізований регіон (51,5% населення) зі зростаючим середнім класом – Північна Америка, Океанія, Північно-Східна Азія, Індія, Східна Європа, Південно-Східна Азія, Центральна Америка; відсталий регіон (34,5% населення) під владою ісламізму – Близький Схід, Африка, Південна Азія; регіон, що занепадає, – (14% населення світу) [12].

У листопаді 2008 р. Національна розвідувальна рада США оприлюднила доповідь на тему «Глобальні тенденції 2025: світ, що змінився» як чергову спробу виявити основні фактори й тенденції, які визначатимуть розвиток міжнародних відносин. У доповіді на цей раз констатувалося, що з піднесенням Китаю, Індії та інших держав виникає глобальна багатополярна система, зростає роль недержавних акторів. До вісімки держав із найрозвиненішою економікою увійдуть США, Китай, Індія, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція та Росія. Автори доповіді запропонували власні чотири вірогідні сценарії світового розвитку до 2025 року: «Світ без Заходу», за яким на світову арену виходять нові потужні держави, що кидає виклик стабільності чинної системи міжнародних відносин і може призвести до глобальних конфліктів; «Жовтневий сюрприз» – неочікуваний природний катаклізм, прискорення процесів зміни клімату; «Скандал у БРІКС» – конфлікт між новими потужними державами, зокрема між Індією та Китаєм, унаслідок боротьби за ресурси; четвертий сценарій – «Політика не завжди локальна (формування глобального світу)», передбачав утрату державами своєї провідної ролі у формуванні світової політики, що має прискорити розвиток субрегіональних і транснаціональних утворень, а глобальні кліматичні ризики призведуть до того, що контроль за вирішенням цих питань переміщується з державного рівня на наддержавний [13].

З останніх прогнозів на особливу увагу заслуговує доповідь «Розриви та відволікаючі фактори – переосмислення безпеки на 2040 рік», яку підготовлено за результатами семінару, організованого РЕНД Корпорейшн у Нью-Йорку 8 вересня 2017 р., на якому обговорювалися питання визначення та передбачення глобальних тенденцій і розривів, які будуть впливати на формування безпекової ситуації у світі до 2040 р., і шляхи запобігання їх негативним наслідкам. Учасники проаналізували та визначили пріоритетні напрями динаміки безперервності й розривів трьох попередніх періодів історії (1910–1935 рр., 1950–1975 рр. та 1990–2015 рр.) та обговорили широкий спектр можливих сценаріїв на 2015–2040 роки. Для кожного періоду дослідники відслідковували події, які являли собою продовження попередніх тенденцій і підпадали під категорію неперервності (нерозривності). Дослідники також визначили «чорних лебедів» – події, які вважалися неможливими та непередбачуваними. Для періоду 1910–1935 рр. (визначеного як період «ядра, з якого може вирости сила») це непередбачувані обставини, пов'язані з Першою світовою війною, російською рево-

люцією та Великою депресією. Другий період – 1950–1975 рр. отримав назву періоду, коли «жоден куточок землі не може бути ізольованим». До непередбачуваних подій зарахували випробування СРСР атомної бомби в 1947 р., запуск супутника в 1957 р., швидку деколонізацію, війни в Кореї та В'єтнамі й нафтове ембарго 1973 р. У період з 1990 по 2015 рр. – період, коли «для здивування не вистачає часу», розпадається Радянський Союз, Росія та Китай лібералізують свою економіку. Інші події включають терористичні напади 11 вересня, фінансові кризи 2008 р., анексію Криму Росією, Маастрихтський договір 1992 р. про створення Європейського Союзу та зниження світової бідності. «Здивування» стає ключовим словом для періоду, який приніс крах Радянського Союзу, розширення НАТО, теракти 11 вересня 2001 р., посилення участі США в Афганістані та Близькому Сході, винахід Інтернету, піднесення Китаю й обрання першого афроамериканського президента США. У 2015–2040 рр. (період «винаходження майбутнього») до прогнозованих змін зараховано кліматичні, які йдуть на користь деяким країнам, але шкодять іншим, змінюючи баланс сил.

На основі обговорень на семінарі та подальшого аналізу у звіті визначено п'ять можливих сфер для подальших досліджень: (1) прогнозування очікуваних і непередбачуваних подій у сфері зайнятості, (2) управління внутрішньою та міжнародною міграцією там, де це є необхідним, (3) наслідки старіння населення Росії та Китаю, (4) упевненість у невизначеності, (5) наступні докорінні зміни у військовій справі. До здобутків вказаної доповіді варто зарахувати запропоновану схему для подальшого аналізу проблем світового порядку [14].

Зміни в конфігурації міжнародної системи зумовили значний ступінь невизначеності в прогнозуванні процесів, які в ній відбуваються, з іншого боку, стали поштовхом до теоретичних дискусій і розроблення цілої низки нових концепцій. Головні проблеми, які опинилися в центрі уваги наукового співтовариства, – це характер сучасної міжнародної системи, що передбачало дослідження параметрів полярності, лідерства, нової системи міжнародної стратифікації її акторів, структури й середовища міжнародної взаємодії, процесів зміни (динаміки) цих станів, регулювання та саморегулювання цих процесів, формування нового світового порядку, трансформації політичної організації світу, тобто модифікації Вестфальської світополітичної моделі, зміни ролі держави та її основного атрибуту – суверенітету. Після закінчення блокового протистояння виникає ідея щодо безконфліктного розвитку міжнародних відносин і переходу ліберальної демократії на домінуючі позиції у світі (Ф. Фукуяма) [15]. З іншого боку, С. Хантінгтон указував на те, що після закінчення холодної війни, замість блокового протистояння, на перший план вийшли відмінності цивілізаційного характеру, що дає серйозні підстави до зіткнення інтересів держав [16].

Принципово новими ознаками сучасної системи світу стали відсутність балансу сил і складність або навіть неможливість його відтворення, суверенізація особистості й закономірне підвищення її ролі у світових справах, різке якісне та кількісне зростання транснаціональних акторів. Основними елементами нестабільності в цій ситуації стає відсутність теоретичної ідеї, що виконувала б роль регулятора міжнародного порядку, несумісність старих і нових принципів регулювання міжнародного порядку, зокрема протиріччя між принципом невтручання у внутрішні справи й сучасних вимог стосовно захисту прав людини, які порушуються з боку власної держави, паралельне існування старих і нових інститутів, що посилює відчуття анархії й безладу міжнародної системи, переплетіння різних трактувань суверенітету без їх чіткої ієрархізації.

Значною частиною дослідників (І. Валлерстайн, Ч. Капчан, П. Кеннеді, Н. Хомські та ін.) констатується тенденція до того, що могутність США хилиться до занепаду [17]. Водночас неоконсерватори (П. Вулфовіц, Ф. Фукуяма), навпаки, не мали жодних сумнівів у тому, що США збережуть могутність, насамперед військову [18]. Неоліберали (Дж. Най-молодший, Р. Кеохейн) уважали, що США володіють потенціалом, необхідним для збереження своїх позицій і в майбутньому за умови продуманої збалансованої та далекоглядної зовнішньополітичної стратегії [19].

Головне завдання, з яким зіткнувся світ, – це забезпечення позитивного змісту глобалізації, перетворення глобалізації на позитивний чинник для всіх народів світу, для чого вона повинна базуватися на принципах справедливості, рівності й солідарності. Глобалізація 2.0 має відрізнятися від попередньої. Виникає новий світовий порядок, коли економічна влада переміщується в Азію, зростає просторове охоплення та щільність глобальних взаємозв'язків, ускладнюється їх структура, підвищується ступінь взаємозалежності країн і народів.

Отже, посилення елементів хаотичності в умовах глобалізації має негативні наслідки для сучасної міжнародної системи. Світ опинився перед новими ризиками, які мають не тактичний, а системний характер, стали наслідком системних змін у міжнародних відносинах. Структурні зміни в міжнародних відносинах супроводжуються трансформацією старих і виникненням нових загроз міжнародному порядку, кардинально впливаючи на зміни середовища сучасної міжнародної системи. Міжнародні процеси все більш визначаються хаотичною взаємодією гравців різної природи – від держав до транснаціональних акторів та окремих індивідів. У процесі їх аналізу

необхідно враховувати зміну політичної структури світу, кризу інституту глобального лідерства, переміщення центру світового розвитку, інверсію фундаментальних цінностей.

Одним із головних глобальних трендів світової політики є зниження ступеня захищеності людства, що потребує формування нового світового порядку, решта трендів похідні за функціональною належністю до нього. Визначальним для існування й розвитку міжнародної системи та її складників є той міжнародний порядок, який вибудовує ієрархію відносин між провідними державами. Криза інституту глобального лідерства ускладнюється тим, що порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами або державою, яка досягла рівня гегемону.

Ідея щодо внутрішньої неоднорідності сучасної міжнародної системи й типологічної різнорідності її підсистем відображена, зокрема, у Г. Кіссінджера. Якщо в роботі «Дипломатія» він висловлював точку зору, що порядок у сучасній системі буде забезпечуватись за зразком Віденського «концерту націй», але баланс сил здійснюватиметься на глобальному рівні, то в подальших працях, зокрема «Чи потрібна Америці зовнішня політика?» [20] і «Світовий порядок»[21], він вже акцентує увагу на неоднорідності глобальної міжнародної системи. Звідси від доходить висновку щодо необхідності сформулювати концепцію порядку в межах окремих регіонів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Доходимо висновку, що необхідно розрізняти глобальні тренди розвитку суспільства як соціально-історичного феномена в єдності його внутрішніх якостей і всієї сукупності відносин і зв'язків у міжнародному житті, тобто так званий соціально-історичний розвиток; цивілізаційні процеси; глобальні тренди світової політики.

Аналіз глобальних трендів світової політики дає змогу зробити висновки щодо доцільності використання цієї категорії в міжнародно-політичному аналізі. На їх формування впливають мегатренди глобального розвитку, до найважливіших із яких зараховуємо глобалізацію, інтеграцію й демократизацію і протилежні їм тренди. Незважаючи на неможливість більш детального розгляду всіх міжнародних процесів, які формують глобальні тренди світової політики, пропонуємо підхід до їх систематизації, не претендуючи на його універсальний характер. З одного боку, визнаючи певний волюнтаризм і відсутність консенсусу дослідників у виокремленні глобальних трендів світової політики, уважаємо за необхідне так узагальнити головні з них: трансформація міжнародних відносин у відносини світополітичні, що передбачає зміну параметрів Вестфальської системи, якісні та кількісні зміни учасників міжнародних відносин, трансформацію ролі держави і зростання значення недержавних акторів; посилення взаємозалежності, формування взаємозалежного світу, взаємодії в межах якого набувають системного характеру; розмивання національних кордонів та ерозія суверенітету; зміна політичної структури світу; зростання ролі мережевих структур у світовій політиці; ідеологізація міжнародних відносин, зростання ролі релігійного й цивілізаційного чинників; криза інституту глобального лідерства; переміщення центру світового розвитку (орієнталізація); універсалізація міграційних потоків; інверсія фундаментальних цінностей; віртуалізація суспільно-політичних відносин; нова модель зміни політичної влади й управління в окремих країнах; посилення глобальних проблем і зниження ступеня захищеності людства. Подальшого дослідження потребує визначення специфіки прояву кожного з мегатрендів в міжнародно-політичній сфері. Констатуємо й актуальність для України розроблення проблематики боротьби з так званими негативними трендами, які необхідно компенсувати за рахунок власних геополітичних переваг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Данилевский Н.Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому. Санкт-Петербург, 1995. С. 59–61.

2. Ясперс К. Смысл и назначение истории. *Сравнительное изучение цивилизаций :* хрестоматия : учебное пособие для студентов вузов / сост., ред. и вступ. сл. Б.С. Ерасов. Москва : Аспект Пресс, 1999. 556 с.

3. Hantington S. Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy.* 1991. Spring. P. 9–16.

4. Мегатренды мировой политики и их развитие в XXI веке : учебное пособие для студентов вузов / под ред. М.М. Лебедевой. Москва : Аспект Пресс, 2019. 400 с. С. 6.

5. Naisbitt J. Megatrends. The New Directions Transforming Our Lives. N.Y. : Warner Books, 1982. С. 7–10.

6. Нэсбитт Д. Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции. Год 2000: десять новых направлений на 90-е годы / пер. с англ. Москва, 1992.

7. Хаас Р. Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу / пер. з англ. М.М. Климчук. Київ : Основи, 2019. 376 с. С. 13.

8. Офіційний сайт Римського клубу. URL: http://www.clubofrome.org/eng/home.

9. Global Trends Final Report. URL: http://www.g20-g8.com/g8-g20/g20/english/for-the-press/news-releases/cannes-summit-final-declaration.1557.html.

10. American power in the 21st century. David Held, Mathias Koenig-Archibugi. *Google books.* URL: http://books.google.ae/books.

11. Global Trends 2020: the world in 2020. URL: http://www.freeworldacademy.com/globalleader/trends.htm#5.

12. Global Trends 2030: the world in 2030. URL: http://www.freeworldacademy.com/globalleader/trends.htm#5 nds. htm#5.

13. Global Trends Final Report. URL: http://www.g20-g8.com/g8-g20/g20/english/for-the-press/news-releases/cannes-summit-final-declaration.1557.html.

14. Discontinuities and Distractions—Rethinking Security for the Year 2040 / Findings from a RAND Corporation Workshop / Andrew R. Hoehn, Andrew Parasiliti, Sonni Efron, Steven Strongin. Santa Monica, California, 2018. 19 p.

15. Fukuyama F. The End of History. *The National Interest.* 1989. № 16. P. 3–18.

16. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.

17. Капчан Ч., Маунт А. Автономное управление: американская политика после «продвижения демократии». *Россия в глобальной политике.* 2009. Т. 7. № 3. С. 52–68.

18. Fukuyama F. America at the Crossroads: Democracy, Power and Neoconservative legacy, New Haven. Yale Yale University Press, 2006. 244 p.

19. Keohane R.N., Nye J.-N.Y. Power and Independence. Westly Longman, 2001. 213 p. Keohane R.O., Nye J.Jr. Governance in a Globalizing World. N.Y., J.S. Jr. Nye, Donahue (ed). Broukings Press, 2000. 386 p. Nye J. What New World Order? *Foreign Affairs.* 1994. P. 83–96. Nye J. The Paradox of American Power: why the World's only Superpower can't it go alone. Oxford University Press, 2002. 240 p. Nye J.Jr. Transformational Leadership and U.S. Grand Strategy. *Foreign Affairs.* 2006. July/August. № 4. URL: http://www.foreignaffairs.com/article/61740/joseph-nye-jr/transformational-leadership-and-us-grande-strategy American power in the 21st century. David Held, Mathias Koenig-Archibugi. *Google books.* URL: http://books.google.ae/books.

20. Kissinger H. Does America need a foreign policy?: Toward a diplomacy for the 21st century. New York : Simon & Schuster, 2001. 352 p.

21. Kissinger H. "World Order". Penguin Press, New York, 2014. 452 p.

УДК 327.8
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.19

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ПРОТИ КРАЇНИ ЯК ІНДИКАТОР РІВНЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

THE INFORMATION WAR AGAINST THE COUNTRY AS AN INDICATOR OF THE LEVEL OF POLICY SECURITY

Кравчук О.Ю.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Охарактеризовано антиукраїнську інформаційну війну як посягання на інформаційний суверенітет України, а відповідно, на національну безпеку країни, політичний її складник зокрема. Наголошено, що основною формою ведення цієї інформаційної війни є психологічна агресія, що здійснюється шляхом керованого інформаційного впливу на індивідуальну, групову або масову свідомість, волю громадян, їхні почуття, дезінформування суб'єктів прийняття політичних, економічних та інших рішень, підрив інформаційної інфраструктури супротивника. Визначено мету ведення інформаційної війни проти країни, одним із головних методів ведення якої є пропаганда.

Представлені погляди науковців щодо визначення понять «інформаційна війна» та «інформаційна зброя». Відзначений дестабілізаційний вплив ЗМІ та інших інформаційних ресурсів антиукраїнського характеру на загальну систему забезпечення політичної безпеки. Зазначено, що гідне місце в міжнародній системі координат Україна може зайняти, декларуючи та відстоюючи власні національні інтереси, зміцнюючи систему забезпечення політичної безпеки країни, враховуючи важливість інформаційного складника під час реалізації поставлених завдань. Окреслено основні причини, що призвели до моральної кризи суспільства, а відповідно, і до політичної, економічної та конституційної.

Аргументовано, що ґрунтовною основою протидії антиукраїнській інформаційній війні має стати єдина комплексна система захисту суспільної моралі, яка сприяла б реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення.

Встановлено вплив інформаційно-комунікаційних технологій на функціонування політичної системи, який виявляється в можливості для суспільних інститутів контролювати ресурсні потоки.

Автор зазначає, що необхідно враховувати важливість інформаційного складника під час реалізації поставлених завдань щодо реформування системи забезпечення політичної безпеки країни.

Ключові слова: інформаційна війна, політична безпека, вплив, атака, ресурс, індикатори, мережа Інтернет, комунікації.

The information war against Ukraine is described as an encroachment on the information sovereignty of Ukraine and, accordingly, on the national security of the country, its political component in particular. It is emphasized that the main form of conducting this information war is psychological aggression, which is carried out by means of a controlled informational influence on the individual, group or mass consciousness, the will of citizens, their feelings, misinformation of the subjects of political, economic and other decision-making, undermining of the information infrastructure. The purpose of conducting an information war against a country, one of the main methods of conducting propaganda, has been identified.

The views of scientists on the definitions of "information war" and "information weapon" are presented. The destabilizing influence of the media and other information resources against Ukraine on the overall political security system was noted. It is noted that a dignified place in the international coordinate system Ukraine can take, declaring and defending its own national interests, strengthening the system of ensuring political security of the extreme, taking into account the importance of the information component in the implementation of the tasks.

The main reasons that led to the moral crisis of the society and, as a consequence, to the political, economic and constitutional respectively, are outlined.

It is argued that the only basis for combating information war against Ukraine fare should be a comprehensive system of protection of public morality, which would facilitate the exercise of the right to an information space free from materials that threaten the physical, intellectual, moral and psychological state of the population.

The influence of information and communication technologies on the functioning of the political system, which is manifested in the ability for public institutions to control resource flows, is established.

The author notes that it is necessary to take into account the importance of the information component in the realization of the set tasks in order to reform the system of ensuring the political security of the country.

Key words: information war, political security, influence, attack, resource, indicators, Internet, communications.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасного політичного життя в Україні є посилення недовіри громадян до офіційних структур влади й політичних лідерів, спричинене негативними наслідками державної політики в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах. Аналізуючи особливості української ситуації, М. Розумний відзначає «надзвичайно низький рівень довіри народу до влади і переважання суспільного песимізму на тлі низької соціальної

активності...». [6, с. 521–522]. Вагомим підтвердженням цього є порушення інформаційного суверенітету України, тобто здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації, які йдуть з-за меж держави. Однією із причин такого явища стало повне ігнорування центральними та місцевими органами державної влади, представниками інформаційного бізнесу та створеними ними лобістськими громадськими об'єднаннями неодноразових заяв та звернень Національної комісії щодо зростання негативного впливу інформаційної продукції на стан моральності українського суспільства та у зв'язку з цим – реальної загрози політичній безпеці. У кінцевому результаті згадані причини виявилися одним із найважливіших чинників моральної кризи в нашому суспільстві, яка своєю чергою призвела до політичної, економічної та конституційної.

В сучасному глобалізованому світі, де одна з провідних ролей відводиться інформації (доступ та володіння нею), на перший план виходять проблеми здійснення інформаційних впливів, маніпулювання інформацією, що дає можливість досягати поставленої мети без втрат людських ресурсів та значних матеріальних видатків. Особливо гостро це питання постає, якщо такі інформаційні впливи та виклики можуть привести до стійких дестабілізаційних процесів держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дестабілізаційного впливу інформаційних війн та впливів ЗМІ на стабільний розвиток країн та систему забезпечення політичної безпеки висвітлювались як у вітчизняній, так і зарубіжній політичній науці. У книзі Д.М. Прокоф'єва «Інформаційна війна й інформаційна злочинність» наведено таке визначення: інформаційна війна – це дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, процесам, що базуються на інформації та інформаційних системах супротивника за одночасного захисту власної інформації, процесів, що базуються на інформації та інформаційних системах. Основні методи інформаційної війни – блокування або спотворення інформаційних потоків та процесів прийняття рішень супротивника [5].

Інформаційним війнам присвячено дослідження Мартіна Лібікі. Однією із форм інформаційної війни він називає психологічну. Завдання інформаційної війни, на погляд ученого, – це знищення не фізичної сили, а соціуму [3].

На думку Георгія Почепцова, інформаційна цивілізація не сприймає дій у фізичному просторі, перемогу вона вбачає в інформаційному і віртуальному просторах [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність наукових праць з цієї теми, вважаємо, що це питання потребує комплексного дослідження. У сьогоднішніх умовах прямої загрози політичній безпеці України, яка розширюється, зокрема, у зв'язку із посиленням пропаганди в іноземних телерадіопрограмах, є особливо актуальним створення ефективного і швидкого механізму реагування на подібні факти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – з'ясувати рівень загрози інформаційного тиску на систему забезпечення політичної безпеки країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Понад десять років з боку Російської Федерації проводилася антиукраїнська інформаційна війна. В основі цієї війни – поширення недостовірної, неповної, упередженої інформації про Україну, маніпулювання суспільною свідомістю як громадян України, так і інших країн, пропаганда війни, національної та релігійної ворожнечі, зміни шляхом насильства конституційного ладу нашої держави.

Нині ця інформаційна війна перейшла із латенто-замаскованої у відкриту. Впродовж останніх років своєї діяльності Національна комісія відслідковувала в інформаційному просторі України загальні тенденції, які свідчили про швидке розгортання антиукраїнської інформаційної війни, яка охоплює кілька періодів.

Мета інформаційної війни – послабити моральні і матеріальні сили супротивника або конкурента та зміцнити власні. Вона передбачає вжиття заходів пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній сферах. Очевидно, що інформаційна війна – це складова частина ідеологічної боротьби. Такі війни не призводять безпосередньо до кровопролиття, руйнувань, під час їх ведення немає жертв, ніхто не позбавляється їжі, даху над головою. І це породжує легковажне ставлення до них. Тим часом руйнування, яких завдають інформаційні війни в суспільній психології, психології особи, за масштабами і за значенням цілком сумірні зі збройними війнами, а часом і перевищують їх наслідки.

Одним із головних методів ведення інформаційно-психологічної війни є пропаганда, тобто поширення різних політичних, філософських, наукових, художніх, інших мистецьких ідей з метою упровадження їх у громадську думку та активізації тим самим використання цих ідей у масовій практичній діяльності населення. Водночас до пропаганди належать повідомлення, які поширюються для справляння вигідного впливу на громадську думку, провокування запрограмованих емоцій та зміни ставлення до певної ситуації або поведінки певної групи людей, безпосередньо чи опосередковано вигідної організаторам.

Можемо говорити, що інформаційна війна – це: 1) дії, початі для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, процесам, що базуються на інформації і інформаційних системах супротивника, за одночасного захисту

власної інформації, процесів, що базуються на інформації і інформаційних системах; 2) нефізична атака на інформацію, інформаційні процеси та інформаційну інфраструктуру; 3) найвищий ступінь інформаційного протиборства, що спрямоване на розв'язання суспільно-політичних, ідеологічних, національних, територіальних та інших конфліктів між державами, народами, націями, класами й соціальними групами шляхом широкомасштабної реалізації засобів і методів інформаційного насильства (інформаційної зброї) [4, с. 270]. Основні методи інформаційної війни – це блокування або спотворення інформаційних потоків та процесів прийняття рішень супротивника.

Інформаційна зброя – це сукупність спеціалізованих (фізичних, інформаційних, програмних, радіоелектронних) методів і засобів тимчасового або безповоротного виводу з ладу функцій або служб інформаційної інфраструктури загалом або окремих її елементів. Основна дія інформаційної зброї – блокування або спотворення інформаційних потоків та процесів прийняття рішень супротивника [5].

Спеціальні інформаційні операції (СІО) – це сплановані дії, спрямовані на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію шляхом впливу на її свідомість і поведінку за допомогою використання певним чином організованої інформації та інформаційних технологій для досягнення певної мети. Вони вміщують у собі психологічні дії зі стратегічними цілями, психологічні консолідуючі дії та психологічні дії з безпосередньої підтримки бойових дій [1].

На сучасному етапі в інформаційному полі України триває безперервна війна за збільшення впливу, контролю та управління ресурсами на даній території. При цьому неможливо не помітити, що Україна зайняла оборонну позицію та протягом років незалежності, на жаль, не спромоглася спрацювати на випередження чи зайняти активну позицію.

Сьогодні, коли Україна прагне віднайти та посісти гідне місце в міжнародній системі координат, декларуючи та відстоюючи власні національні інтереси, зміцнюючи систему забезпечення політичної безпеки країни, необхідно враховувати важливість інформаційного складника під час реалізації поставлених завдань.

Головними об'єктами політичної безпеки України є громадяни, їх політичні права і свободи, повсякденні форми виявлення їх політичних інтересів та політичної активності; громадські інститути та суспільні відносини в їх політичному вимірі; держава, її конституційний лад, суверенність, незалежність і територіальна цілісність, спадковість демократичних традицій функціонування.

Система індикаторів політичної безпеки суспільства є сукупністю найважливіших макрополітичних показників, які характеризують відповідність стану суспільної системи визначеним критеріям політичної безпеки. Функція таких індикаторів полягає в «попередженні» про порогові або небезпечні зміни політичного стану.

Дестабілізуючий вплив на політичну сферу, функціонування політичної системи, внутрішньополітичну ситуацію здатна надавати і інформаційна дія з боку ворожих сил. Об'єктом такої дії передусім є національна самосвідомість і політичні настрої населення, моральний стан особового складу Озброєних Сил України, ціннісні і світоглядні установки правлячої еліти. Способами дії можуть бути: спотворення інформації в ЗМІ, чутки, дезінформація, дія на психіку громадян і суспільство в цілому. Інформаційна дія здійснюється з метою зниження політичної стійкості держави супротивника, скидання неугодного уряду або розпаду ворожої країни.

При цьому помітний вплив на функціонування політичної системи надає розвиток інформаційно-комунікаційних технологій: упроваджуються нові канали політичної комунікації; відбувається оптимізація діяльності інститутів державної влади; забезпечується інформаційна прозорість владної вертикалі; можливість для суспільних інститутів контролювати ресурсні потоки. Таким чином, інформаційно-комунікаційні технології можуть надавати негативну дію на політичне життя суспільства, представляючи і певні загрози стану політичної безпеки, які умовно можна розділити на три групи: «перша – погрози особі і демократизації суспільних стосунків; друга – загрози нормальному функціонуванню структур державної влади; і третя – загрози політичним лідерам і партіям».

Розвиток і розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій має нерівномірний характер, що приводить до «цифрової нерівності» – інформація виявляється доступною людям різною мірою. І той, хто має можливість використовувати її для свого розвитку, отримує перевагу перед тими, хто цього зробити не може.

Концентрація засобів інформації і комунікації у яких-небудь сил, структур може привести до монопольного впливу на політичні інститути і громадську думку, до розширення можливості маніпулювання свідомістю людей, до загроз інформаційно-психологічній безпеці особи тощо.

Не менш важливою є небезпека залежності державного апарату від використовуваних ним інформаційних комунікацій, впровадження яких в систему управління супроводжується появою можливості зовнішнього втручання в роботу органів державної влади і місцевого самоврядування, розбалансування їх діяльності, дестабілізації загальної політичної обстановки. Яка-небудь значуща дія ззовні може привести до дестабілізації роботи органів державної влади.

Важливою є проблема захисту самої інформації, запобігання загрозі несанкціонованого доступу і витоку відомостей, що накопичуються органами державної влади. Метою комп'ютерних атак можуть бути: виведення з ладу комунікаційних вузлів урядової інформаційної інфраструктури; знищення інформації на урядових серверах; підміна інформаційних ресурсів на web-серверах; порушення конфіденційності урядового зв'язку тощо.

В українських умовах істотну загрозу стабільності політичної системі несе мережа Інтернет. Це пов'язано головним чином з відсутністю ефективних правових механізмів, регулюючих інтернет-простір. В результаті інформаційно-політичні стосунки трансформуються не просто в полі інформаційного протиборства, суперництва політичних сил з приводу впливу на ключові сфери соціальних стосунків і встановлення контролю над джерелами стратегічних ресурсів, а у війну компроматів, де не останнє місце займає «чорний PR».

Разом з офіційними сайтами органів державної влади, політичних партій, громадських організацій в Інтернеті створюються інформаційні майданчики для «вкидання» в суспільство компромату на ту або іншу політичну силу, оскільки практично ніяких обмежень на характер інформації, що розміщається, не існує. Характерними прикладами є створення сайтів компромату (www.compromat.ua).

Сучасні інтернет-технології дедалі активніше використовуються для розповсюдження протиправних ідеологій, залучення до протиправної діяльності нових членів, про що свідчать відповідні сайти.

«Прикладом інформаційного протиборства є розпочата російськими ЗМІ інформаційна війна проти України, що була спланована ще задовго до прямої російської агресії. Форми, методи, технології та засоби її ведення, з одного боку, вважаються простими, навіть примітивними, з іншого – ця війна була давно розроблена й досить успішно реалізована. Принаймні, українській владі, суспільству, громадському сектору та журналістам довелося докласти неймовірних зусиль, щоб протистояти пропагандистському тиску російських ЗМІ» [1, с. 20].

В цьому аспекті слід більш детально зупинитися на характеристиці методів та прийомів, що застосовуються в інформаційній агресії проти України, та цільових груп, які стали об'єктами інформаційних атак.

Можна виокремити такі основні методи інформаційної агресії проти України: 1) дезінформування та маніпулювання; 2) пропаганда; 3) диверсифікація громадської думки; 4) психологічний та психотропний тиск; 5) поширення чуток.

Представники служб забезпечення інформаційної безпеки стверджують, що Кремль розпочав нову інформаційну атаку, щоб підтримати новий виток ескалації конфлікту на сході України, чинити тиск на українське керівництво з метою змусити його приймати московський сценарій з урегулювання конфлікту.

Виокремлено напрями, на яких ця атака зосередилася:

– нав'язування точок зору про неспроможність української влади керувати державою та приймати раціональні рішення;

– створення уявлень про те, що наразі для української еліти більш важливими є вибори до парламенту, ніж події на Сході України;

– формування негативних суджень про воєнно-політичне керівництво України та про те, що хаотичні бойові дії призводять до невиправданих жертв серед сил АТО:

– поширення поглядів про те, що українська армія на Сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва;

– нав'язування думки про те, що Україна не може прожити зиму без російського газу та що сторонам необхідно повернутися до перегляду газових контрактів.

Експерт пояснює, що цільовою аудиторією Кремля зараз є населення РФ, російськомовна діаспора за кордоном, населення України, в тому числі в окупованих районах Донбасу, громадяни західних країн, а також країн БРІКС та Митного союзу, близьких Росії за політичними поглядами. Експерт резюмує, що сьогодні основну частину інформаційних заходів має взяти на себе влада та дипломатичний корпус за безумовної підтримки медіа [7].

Таким чином, широке застосування в державному управлінні комп'ютерних і інформаційних систем відкриває можливості для електронного проникнення у владу, в комп'ютерні й інформаційні мережі владних структур як злочинності, так і екстремістських сил, що може обернутися політичними рішеннями і діями, здатними заподіяти збиток інтересам громадян і держави, спровокувати різні катаклізми в суспільстві.

Всі ці обставини свідчать про те, що з метою забезпечення політичної безпеки України, нашій державі необхідно укріплювати інформаційну безпеку політичної сфери.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, «в Україні, як і у всьому світі, проблеми забезпечення безпеки держави, соціуму і окремих осіб все більше виходять на перший план в державній політиці. У системі національної безпеки сучасної держави особливе місце займає політична безпека. Вітчизняна практика останнього десятиліття переконливо свідчить про те, що державна влада традиційно має значну перевагу перед іншими політичними суб'єктами і учасниками в забезпеченні власної безпеки. Саме державна влада ініціює і приймає основні документи і формує

правову систему забезпечення усіх видів безпеки, у тому числі й політичної» [7]. Безперервні інформаційні атаки негативно впливають на формування внутрішньо- та зовнішньополітичного іміджу країни, а отже, на розвиток довірливих партнерських відносин з іншими гравцями на міжнародному полі. Інформаційні війни мають ряд характерних особливостей. Подекуди важко визначити першоджерело інформації, тож незрозуміло, проти кого вести боротьбу.

Тому в кожному конкретному випадку потрібно насамперед шукати зацікавлену сторону. Окрім цього, необхідно виробити з урахуванням національних інтересів загальнодержавну стратегію та тактику ведення боротьби в інформаційному полі та створити структуру, яка безпосередньо займатиметься збором та аналізом необхідної інформації заради «боротьби на випередження».

Інформаційна війна, яка сьогодні здійснюється проти України, може бути спрямована і проти будь-якої держави Європи. Ця війна є викликом усій міжнародній спільноті, супроводжується наростанням інформаційних загроз світовому порядку взагалі, а також політичній безпеці України зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галамба М. Сутність, види та методи спеціальних інформаційних операцій. URL: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2524.

2. Карпенко В.О. Інформаційна політика та безпека. Київ : Нора-Друк, 2006. 320 с.

3. Лібікі М. «Що таке інформаційна війна?». URL: http://viysko.com.ua/texnologiji voyen/martin-libiki-shho-take-informacijna-vijna/.

4. Ліпкан В.А., Максименко Ю.Є., Желіховський В.М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. Київ : КНТ, 2006. 280 с.

5. Прокоф'єв Д.М. Інформаційна війна та інформаційна злочинність. URL: http://www.crime-research.iatp.org.ua/library/Prokop.htm.

6. Розумний М.М. Екстремізм і радикалізм у смисловому полі української політики : Українська політична нація: генеза, стан, перспективи ; за ред. В.С. Крисаченка. Київ : НІСД, 2003. 560 с.

7. Почепцов Г. Росія і Україна у співставленні їх комунікативно-пропагандистських можливостей. URL: https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/52/2014-08-03-rosiya-i-ukraina-u-spivstavlenni-ikh-komunikativno-propagandistskikh-mozhlivostei/.

УДК 327:342.78 (477)+(470+571)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.20

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

THEORETICAL ASPECTS OF THE RUSSIAN HYBRID WAR AGAINST UKRAINE

Кундеус О.М.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та соціології
Рівненського державного гуманітарного університету

Стаття присвячена осмисленню нового типу сучасних збройних конфліктів, а саме сутності гібридної війни, яку розв'язала Росія проти України. Поняття гібридної війни виявилося теоретично й практично найбільш придатним для визначення характеру російської агресії проти України. Агресія Росії створила для України низку викликів – військових, економічних, соціально-політичних, культурних, безпекових. У науковій розвідці висвітлено якісно нові параметри гібридних війн, пов'язані зі змінами безпекового середовища в умовах глобалізації. У статті автор аналізує зміст поняття «гібридна» війна, відзначає, що особливістю гібридної війни є те, що агресор не вдається до класичного воєнного вторгнення, а використовує поєднання прихованих операцій, диверсій, кібервійни, а також надає підтримку повстанцям, які діють на території супротивника. Автор наголошує, що головна загроза, яку створює гібридна війна, – утрата чи суттєве обмеження суверенітету України. Визначаються відмінності між традиційними війнами та гібридними, висвітлюється широкий арсенал засобів гібридної агресії, який використаний проти України. Розкрито вплив інформаційного складника конфлікту. Зазначено втрати, яких зазнала Україна після анексії Криму та збройної агресії РФ. Зазначено, що, удаючись до гібридної війни, РФ анексувала Крим і встановила неформальний контроль над окремими районами Донецької та Луганської областей. Проте повністю реалізувати проект «Новоросія», що передбачав створення на Сході й Півдні України низки маріонеткових квазідержав, Росія не спромоглася. Зроблено висновок, що рішучий спротив України, а також політика стримування Росії державами Заходу змусили Кремль перейти до геостратегії активної оборони, спрямованої на утримання завойованих позицій. Сучасна гібридна експансія Росії передбачає застосування щодо України засобів дестабілізації, що становить загрозу безпеці нашої держави.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна війна, агресія, зовнішня політика, дестабілізація.

The article is about comprehension of the new type of modern armed conflict, namely the essence of the hybrid war that Russia has waged against Ukraine. The concept of hybrid warfare proved to be theoretically and practically the most suitable for determining the nature of Russian aggression against Ukraine. Russia's aggression has created a number of challenges for Ukraine – military, economic, socio-political, cultural, security. At the same time, scientific exploration highlights new parameters of hybrid wars related to changes in the security environment in the context of globalization. In the article the author analyzes the meaning of the concept of "hybrid" war, and notes that the peculiarity of the hybrid war is that the aggressor does not resort to the classic military invasion, and uses a combination of covert operations, sabotage, cyber war, and provides support to insurgents, which are operating on the enemy's territory. The author stresses that the main threat posed by hybrid warfare is the loss or significant restriction of Ukraine's sovereignty. There are differences in scientific intelligence between traditional wars and hybrids are identified, and a broad arsenal of hybrid aggression tools, used against Ukraine, is highlighted. The influence of the information component of the conflict is revealed. The losses, sustained by Ukraine after the annexation of Crimea and the armed aggression of the Russian Federation, are noted. It was noted that resorting to the hybrid war, the Russian Federation annexed Crimea and established informal control over certain areas of Donetsk and Luhansk regions. However, Russia failed to fully implement the Novorossiya project, which envisaged the creation of a series of puppet quasi-states in Eastern and Southern Ukraine. It was concluded that the decisive opposition of Ukraine, as well as the policy of deterring Russia by the Western states, forced the Kremlin to move to an active defense geostrategy, aimed at retaining the conquered positions. The modern hybrid expansion of Russia implies the use of destabilization means for Ukraine, which threatens the security of our country.

Key words: hybrid war, information war, aggression, foreign policy, destabilization.

Постановка проблеми. Порушення Російською Федерацією умов Будапештського договору й анексія нею частини території України створили серйозні виклики для національної безпеки нашої держави. Активній фазі військової агресії передувала потужна інформаційна війна, спрямована на створення сприятливого суспільного ґрунту для прийняття населенням ідеологічних норм «русского мира».

Понад п'ять років Україна протистоїть російській агресії. За цей час проти нашої держави застосовано майже всі можливі різновиди впливу (крім хіба що прямого повномасштабного вторгнення), які мали змінити українську політику та/або взяти під контроль Українську державу. Для цього ворог удався чи намагався вдатися як до невійськових (політичних, гуманітарних, економічних, кібер та інформаційно-психологічних), так і військових (кризове врегулювання, військова інтервенція, стратегічне розгортання тощо) заходів. Таке поєднання різноформатних заходів набуло особливого характеру й найчастіше позначається сьогодні поняттям «гібридна війна».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Російська агресія, різні аспекти гібридної війни неодноразово ставали предметом аналізу в числен-

них наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних експертів, як О. Власюк, М. Гончар, В. Горбулін, Д. Дубов, С. Здіорук, А. Іщенко, М. Карпенко, М. Кияк, О. Коваленко, В. Копійка, Т. Кузьо, Ю. Лапаєв, О. Литвиненко, Е. Лукас, Є. Магда, Р. Малко, С. Пайфер, Б. Парахонський, П. Полянський, В. Портніков, М. Розумний, М. Степико, В. Тейлор, В. Ткаченко, В. Токман, В. Яблонський, Г. Яворська й ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати сутність гібридної війни РФ проти України, розглянути основні методи й засоби її ведення та порядок застосування в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Гібридна» агресія Росії не є ноу-хау Кремля, проте саме на українському напрямі російський режим використовує майже весь арсенал «гібридних» воєн – від прямої збройної агресії до комплексу економічних, енергетичних, інформаційних тощо засобів розхитування країни зсередини. Низка з них – інформаційні диверсії, шпигунство, експорт корупції, дискредитація державних структур, підтримка деструктивних сил – активно використовується проти європейських країн [10].

Й українські, й закордонні експерти зробили вже чимало для узагальнення цього нового досвіду протистоянь, а також наповнення операційним змістом поняття «гібридна війна».

Водночас до моменту вироблення певного парадигмального підходу концепція гібридної війни залишається дискусійною та піддається критиці з боку окремих дослідників.

Ця критика стосується переважно невизнання «новизни» такого явища, як гібридна війна. На перший погляд так і є, адже більшість методів та інструментів ведення гібридної війни дійсно застосовувалися раніше. Водночас між фактами застосування певних методів і використанням цих методів в умовах гібридної війни є принципові відмінності.

Зокрема, можливість тих чи інших держав застосувати окремі методи та інструменти проти своїх супротивників не свідчить про те, що вони здатні реалізовувати гібридні війни. Вочевидь, лише держава з певним військовим та економічним потенціалом (а також особливою політичною системою, яка дає змогу консолідувати зусилля в межах єдиної ієрархії прийняття рішень) спроможна вести війну гібридного типу. До того ж економічний тиск або фінансова підтримка структур впливу потребують не лише певного рівня економічного розвитку держави (її фінансової спроможності), а й інтегрованості держави у світову економіку. В іншому разі такі зусилля будуть малоефективними.

Крім того, існує відмінність у ситуативному (ad hoc) застосуванні методів і використанні сукупності методів з метою досягнення політичного стратегічного задуму. Ідеться про наявність чіткого військово-політичного рішення, ухваленого державою – суб'єктом впливу. Де-факто момент прийняття такого рішення (якщо воно стає відомим або якщо його наявність може бути реконструйовано в спосіб моніторингу використовуваних методів) можна трактувати як своєрідний «акт оголошення війни».

Ухвалення такого рішення державою – суб'єктом впливу – запускає своєрідний механізм атаки на іншу державу, одним зі способів реалізації якого стає гібридна війна [6].

Що стосується російської політики на світовій арені, то їй притаманний системний і скоординований характер. Кремль для реалізації тактичних завдань використовує широкий арсенал засобів «гібридної» агресії, серед яких можна виокремити такі.

Перше. Одним із головних інструментів є масована, наступальна пропаганда потужного російського іномовлення (компанії Russia Today, Sputnik), що є ефективною інформаційною зброєю, потужним агрегатом фейкової інформаційної продукції й засобом адресного просування російської ідеології та концепції «русского мира».

Друге. Активно задіяний комплекс «традиційних» засобів – політико-дипломатичний тиск з використанням економічних важелів впливу. Ці заходи «м'якого/жорсткого примушення» вже багато років Москва активно використовує проти країн-партнерів по СНД, а також в інших регіонах світу (Близький Схід, Африка, Середня Азія).

Третє. Украй небезпечним є втручання у внутрішньополітичні процеси, у т. ч. виборчі. Американські дослідники зафіксували з 2004 р. факти російського втручання у внутрішню політику 27 країн світу. Зокрема, ідеться про країни ЄС, США, Канаду, Туреччину, Грузію, Молдову, Білорусь, Україну тощо. Найбільш резонансною подією стало втручання РФ у президентські вибори в США у 2016 р.

Четверте. Кремлівське керівництво активно та широко використовує методи й заходи з арсеналу спецслужб. Насамперед ідеться про операції з формування за допомогою корупційних схем, підкупу, шантажу проросійського лобі в середовищі світових і європейських політиків, громадських лідерів.

П'яте. У рамках «гібридної» агресії російська сторона широко здійснює розвідувально-шпигунську та диверсійно-підривну діяльність. За останні роки такі факти фіксувалися спецслужбами країн Балтії, Польщі, Чехії, Швеції, Німеччини тощо. Широкого світового резонансу набула російська хімічна диверсія в Солсбері в березні 2018 р., здійснена двома співробітниками ГРУ РФ.

Шосте. Росія широко використовує технології дискредитації державних структур країн,

підтримує праворадикальні, націоналістичні та популістські рухи, які продукують у суспільствах країн ЄС антинатовські й антиамериканські настрої. У країнах Європи зокрема та в інших країнах світу загалом формуються мережі лояльних до Росії політичних і громадських організацій і ЗМІ тощо.

Сьоме. Останніми роками Кремль дедалі частіше використовує «силовий складник» «гібридного» впливу: різко почастішали випадки «воєнного тестування» системи оборони НАТО – створення провокацій у повітряному та морському просторі з боку збройних сил РФ. У вересні 2018 р. Росія провела наймасштабніші з часів СРСР військові навчання «Схід-2018», у яких було задіяно близько 300 тис. військовослужбовців [3].

Саме тому з 2014 р. гібридна війна, яку здійснювала Російська Федерація проти України протягом багатьох років, перейшла в гостру фазу, що позначилася анексією Кримського півострова та початком бойових дій на сході нашої країни.

Особливістю гібридної війни є те, що агресор не вдається до класичного воєнного вторгнення, а використовує поєднання прихованих операцій, диверсій, кібервійни, а також надає підтримку повстанцям, які діють на території супротивника. Перші ознаки гібридної війни з'явилися ще в середині 1990-х років і проявилися у войовничих антиукраїнських заявах В. Жириновського та мера Москви Ю. Лужкова, особливо під час відвідувань останнім м. Севастополь. На міждержавному рівні російська сторона всіляко затягувала договірно-правове оформлення міждержавного кордону, розмежування Чорного й Азовського морів і Керченської протоки, створювала умови для максимального продовження термінів перебування в Криму бази Чорноморського флоту Росії.

На побутовому рівні серед населення культивувалася теза, що Україна залишається частиною імперії, яка через непорозуміння і внаслідок «підривної» діяльності західних країн, а також «бандерівців» усередині країни тимчасово перебуває поза межами єдиного імперського простору. Такої ж думки дотримується й нинішній президент РФ В. Путін, який неодноразово наголошував, що українці та росіяни – один народ.

Особливо загострилися стосунки між двома країнами після Помаранчевої революції в Україні й проголошення курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Москва бачить Україну або як союзника на кшталт Білорусі, або в статусі країни «третього світу» з її подальшим використанням як джерела робочої сили, частини технологічного процесу та аграрного придатка.

Оскільки розвиток ситуації в Україні, проєвропейські настрої переважної частини населення країни, підтримка західного курсу з боку США й об'єднаної Європи та відповідна фінансова й політична допомога унеможливили реалізацію першого варіанта, російське керівництво взяло курс на максимальну руйнацію й навіть знищення української державності [8, с. 61].

Варто відмітити, що в січні 2013 р. в Москві відбулися загальні збори Академії військових наук, на яких виступив начальник ГШ ЗС РФ генерал Валерій Герасимов. Це був своєрідний підсумок тривалої роботи військових аналітиків і фахівців-генштабістів, які певний час концептуалізували зазначену проблему й шукали механізми її вирішення. Саме доповідь генерала В. Герасимова – своєрідна «точка неповернення» в маніфестації російських поглядів на сучасну війну. У ній було вказано, як має розгортатися сучасний воєнно-політичний конфлікт, які елементи в ньому мають бути задіяні та на яких етапах. У доповіді наголошено на зростанні ролі невійськових методів тиску на противника, передусім через політичний, економічний і гуманітарний елементи. Інформаційне ж протиборство взагалі визначалося як наскрізна діяльність на всіх етапах конфлікту: його зародження, супроводу й у постконфліктний період. Звертається увага й на «асиметричні заходи», до яких зараховано діяльність підрозділів спеціального призначення, розбудову внутрішньої опозиції, а також невпинне зростання інформаційного впливу на об'єкт нападу.

Багато з того, про що говорив у виступі генерал В. Герасимов (це, зокрема, важливість невійськових методів тиску, інформаційне протиборство тощо), вже використовувалося спочатку в Криму, а потім і на сході України. Тож можна констатувати, що проти України ведеться повноцінна війна: «гібридна» за формою, «асиметрична» за змістом.

Анексія території АР Крим багато в чому була «вдалою» завдяки не лише докладно розробленому плану дій, а й слушно вибраному моменту для його реалізації, а саме:

– ослаблення центральної влади та часткове «безвладдя» на тлі зміни влади;

– зростання суперечностей (а швидше, актуалізація вже наявних) між Центром і регіонами;

– незадовільний психологічний і матеріально-технічний стан українських безпекових структур;

– антагонізм між різними силовими структурами;

– особливо активна інформаційно-пропагандистська робота Росії саме в Криму протягом усіх років незалежності України.

Усе це зумовило якщо не ідеальні, то дуже близькі до них умови проведення спеціальної операції з анексії Криму. Однак уже в подіях, які розгорталися в регіонах Східної України, значна кількість цих умов не виконувалася, що примусило Росію перейти до формату традиційного військового вторгнення [4].

Основні зусилля зосереджуються на широкій підтримці бойовиків, що стає багатовимірною й поліаспектною. Передусім це безпосередня допомога озброєннями та командирування кваліфікованих вояків з-поміж бійців-спецпризначенців чи офіцерів сил спеціальних операцій. Також надається економічна підтримка – від прямого ввезення коштів до квазігуманітарної допомоги.

Безпосередньою умовою для розв'язання гібридної війни є негативна соціально-економічна та/або політична ситуація в державі, проти якої чиниться агресія.

Одним із основних чинників розгортання гібридної війни є слабкість збройних сил держави: матеріально-технічна застарілість оснащення, неготовність збройних сил до виконання поставлених завдань, непідготовленість військового керівництва [1, с. 38].

Гібридна війна є деструктивним впливом, підпорядкованим єдиному політичному стратегічному задуму, який справляється однією державою проти іншої або однією державою проти кількох держав.

У результаті гібридної агресії режиму Путіна вдалося завдати Україні великих втрат, а саме:

– анексувати Республіку Крим;

– створити маріонеткові сепаратистські режими на території Донецької та Луганської областей;

– унеможливити вступ України до НАТО найближчими роками;

– знизити транзитні можливості України;

– створити додаткові важелі впливу на внутрішньополітичні процеси в Україні та підстави для її регіоналізації, зокрема, через механізми Мінських домовленостей;

– виснажити економіку України, що змушена витрачати значні кошти на війну й утратила значні виробничі потужності, а також ринки для своєї продукції;

– зменшити геополітичну роль України й не допустити її перетворення на регіонального лідера;

– сформувати образ України як націоналістичної, ворожої для європейських країн держави з непрогнозованою політикою та маргінальним соціумом [8, с. 62].

Важливим елементом ведення «гібридної війни», що наочно продемонструвала російська агресія, є й вплив на життєдіяльність суспільства. При цьому енергетична інфраструктура стала предметом особливої уваги з боку агресора, оскільки її захоплення (чи руйнування) не тільки завдає значних економічних збитків, а й загрожує сталому функціонуванню системи життєзабезпечення суспільства загалом.

Варто зазначити, що використання потенціалу енергетики як «енергетичної» зброї відкрито проголошене у 2003 р. в Енергетичній стратегії Російської Федерації до 2020 р.: у документі зазначалося, що потужний паливно-енергетичний комплекс Росії «є базою розвитку економіки, інструментом здійснення внутрішньої та зовнішньої політики» [7].

І це не просто декларація намірів, а реальний інструмент впливу, який Росія неодноразово використовувала у своїх інтересах (у т. ч. через послаблення всіма способами енергетичної інфраструктури потенційних противників).

Хоч військовий складник конфлікту об'єктивно залишається основним чинником його розгортання, масштаби застосування інформаційного складника стають дедалі більшими. Про масштаби інформаційної війни, розгорнуті Росією проти України, найточніше сказав Головнокомандувач об'єднаних Збройних сил НАТО в Європі Ф. Брідлав: «Це найбільш дивовижний інформаційний бліцкриг, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційних воєн».

Інформаційний фронт «гібридної війни» розгортається одразу на кількох напрямах, передусім: (1) серед населення в зоні конфлікту; (2) серед населення країни, проти якої здійснюється агресія, однак територія якої не охоплена конфліктом; (3) серед громадян країни агресора, (4) серед міжнародного співтовариства.

Хоча інформаційний складник справді став наскрізною темою «гібридної війни», проте він виконує не самостійну, а допоміжну роль, більшою мірою супроводжуючи військову фазу операції.

Відповідно, чи не перше, що зробили різноманітні «ополченці» та «зелені чоловічки» на окупованих територіях, – це відключили українські телеканали й масовано включили російські. Формування єдиного й повністю контрольованого інформаційного простору – очевидна стратегія розгортання інформаційного складника конфлікту з боку агресора.

Ще один важливий інформаційний фронт – зовнішній. Масштаби діяльності «фондів», «культурних товариств», «аналітичних центрів» і просто «експертів» проросійської спрямованості в Європі, а також діяльність каналу RT справді значні. Однак навіть тут загальна концепція «гібридної війни» «по-російськи» дається взнаки: частину таких експертів просто вигадують, а від їхнього імені публікують необхідні коментарі та висновки, останній такий випадок був із вигаданим німецьким експертом [4].

Крім того, у цій війні Кремль активно використовує для маніпулювання суспільною свідомістю інформаційні ресурси різних соціальних інститутів, як російських, так й українських. Одним із найбільш потужних і витончених способів ведення гібридної війни офіційним Кремлем є використання інформаційно-пропагандистських ресурсів РПЦ. Фактично для Кремля РПЦ займає одну з основних ніш формування й поширення сучасної російської державної ідеології та є своєрідним посередником між владою й народом. Пев-

ний час РПЦ та Московська патріархія намагалися демонструвати, що церква стоїть осторонь війни, але, урешті, стали відверто обслуговувати ідеологічні цілі цієї війни [5]

Тому сьогодні насамперед унаслідок російської агресії великого значення набувають заходи з визначення загроз і викликів і протидії загрозам і викликам, які безпосередньо зачіпають сферу національної безпеки України, у т. ч. її інформаційний складник. Важливість такої діяльності чітко розуміє керівництво держави. Зокрема, у Доктрині інформаційної безпеки України підкреслюється «комплексний характер актуальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері» та акцентується увага на тому, що ці загрози й виклики потребують «визначення інноваційних підходів до формування системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного обігу інформації» [9], [2].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Ще в 1975 р. британський учений-міжнародник Е. Макк зробив важливий висновок: у більшості сучасних йому конфліктів сильні країни не зазнали військової поразки, вони зазнали поразки в політичному сенсі: не зуміли нав'язати свою волю противнику. Політична перемога слабкої сторони полягала в тому, що вона шляхом застосування асиметричних способів ведення військових дій (переважно партизанських) спромагалася виснажити волю сильного ворога до продовження війни та досягнення поставлених цілей.

Відповідно, і подвійне завдання України в нинішньому асиметричному протистоянні – двовимірне. У зовнішньому вимірі – не піддатися на нав'язування нам зовнішньої, вочевидь, деструктивної для нашої державності політичної волі Кремля, однак при цьому виснажити противника. А у вимірі внутрішньому – забезпечити домінування нашої політичної волі в проблемних регіонах, не допускаючи, щоб вони виснажили нас економічно й політично.

Водночас нинішнє пріоритетне завдання – дати ефективну й змістовну відповідь передусім на військову, а також на інформаційну агресію проти нашої держави.

Протистояти Росії в гібридній війні буде важко. Противник готувався до цього протистояння роками й чітко знає, чого хоче. Однак держава мусить навчитися протидіяти викликам гібридної війни. Якщо це протистояння не буде вигране, ми завжди матимемо справу із самовідновлюваною гідрою, яка з'являється на місці вже начебто переможеного противника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни : аналітична доповідь / Д.В. Дубов, А.В. Баровська, Т.О. Ісакова, І.О. Коваль, В.П. Горбулін ; за заг. ред. Д.В. Дубова. 2-ге вид. Київ : НІСД, 2017. 52 с.

2. Aulina O. Специфіка застосування асиметричних підходів в інформаційному протиборстві. *Стратегічні пріоритети.* 2019. № 49 (1). С. 37–43. URL: https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/236.

3. Геополітичні аспекти конфлікту на Донбасі. *Національна безпека і оборона.* 2019. № 1–2. С. 5–6. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD177-178_2019_ukr.pdf.

4. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_.html 23.01.2015.

5. Konovalchuk P. Зміст та основні напрями пропаганди Російської православної церкви у контексті гібридної війни Росії проти України. *Стратегічна панорама.* 2019. № 2. С. 31–36. URL: https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/80.

6. Parakhonsky B. & Yavorska G. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів. *Стратегічна панорама.* 2018. № 1. С. 7–16. URL: https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/19.

7. Об Энергетической стратегии России на период до 2020 года : Распоряжение Правительства РФ от 28.08.2003 № 1234-р. URL: https://www.rosteplo.ru/Npb_files/npb_shablon.php?id=25.

8. Режим Путіна перед викликами часу : аналітична доповідь / М.М. Розумний, Я.В. Бережний, І.В. Валюшко, Р.В. Власенко та ін. ; за заг. ред. М.М. Розумного. Київ : НІСД, 2017. 84 с.

9. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. URL: https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374.

10. Розумний М. Російська «гібридна» агресія: цілі і наслідки, засоби протистояння. *Національна безпека і оборона.* 2016. № 9–10. С. 167–168. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD167-168_2016_ukr.pdf.

УДК 327:339.92
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.21

ПОЛІТИЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ В ГЛОБАЛЬНУ ЕПОХУ

POLITICAL AND ECONOMIC INTEGRATION INTO THE GLOBAL AGE

Петасюк О.І.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри новітньої історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті автор осмислює феномен політичної та економічної інтеграції в глобальну епоху. Зміни й виклики, спричинені глобалізацією, дедалі частіше є темами на наукових майданчиках. Через з'ясування теоретичного підґрунтя проблеми інтегрування, сучасних позицій і візій теоретиків інтеграції вивчаються питання взаємозв'язків за лінією інтеграція-глобалізація.

Час уживання терміна та явища економічного й політичного інтегрування, зокрема, не збігаються в часі. У науковий обіг термін увів усередині дев'ятнадцятого століття англійський філософ-позитивіст Г. Спенсер для визначення еволюційного процесу розвитку. Коли глобалізацію пояснюють з економічного погляду, то наголошують на кількості, що зростає, міждержавних потоків капіталу, людських ресурсів, товарів і послуг. Соціально-політичний зріз інтеграції полягає в наголосі на становленні нових форм влади, формуванні нових арен політичної діяльності або новому розумінні ідентичності спільнот.

Аналіз таких ракурсів проблеми, як глобалізація як різнорівневої інтеграції, можливість відшукати в інтеграційних моделях спільний сенс (почуття належності до єдиної спільноти), співвіднесення «островів наднаціонального врядування» з глобалізаційними викликами та конфігураціями допоможуть наблизитися до розуміння сутності інтеграційних процесів у сучасну епоху. Проводиться ідея, що ефективності інтегрування сприяє вироблення всередині інтегрованих об'єднань консенсусу стосовно фундаментальних цінностей у процесі спільного поступу, так само як прогрес загалом цивілізації буде спостерігатися тоді, коли поступ відбуватиметься заради спільних цілей і спільного процвітання.

Політичне й економічне трактування глобалізації дає підстави стверджувати, що глобалізація за сутністю є поглибленою інтеграцією й засвідчує формування нового розуміння ідентичності спільнот. При цьому глобалізація не передбачає однорідності, а реалізує нову якість єдності в багатоваріантності. Функціонування та, без перебільшення, виживання глобального суспільства залежать від ефективності великих спільнот, від їхніх цінностей, стандартів і вимог до себе.

Ключові слова: інтеграція, глобалізація, політична інтеграція, економічна інтеграція, ідентифікація спільнот.

The author of the article highlights the phenomenon of political and economic integration into the global age. The changes and challenges caused by globalization are increasingly emerging as topics on the scientific field. In order to find out the theoretical basis of the integration problem, the author explores the current positions and the views of the integration theorists and the issues of "integration-globalization" interconnections.

The timing of the term and the phenomenon of economic and political integration, in particular, do not coincide in time. The term was introduced in the mid-nineteenth century by the English positivism philosopher G. Spencer to define the evolutionary process of development. When globalization is explained from the economic point of view, the increasing number of interstate flows of capital, labor, goods and services are often mentioned. The socio-political cross-section of integration lies in emphasizing the emergence of new forms of government and power, the formation of new arenas of political activity or a new understanding of the identity of communities.

Analyzing such issues as globalization as multilevel integration, the ability to find common sense in integration models (a sense of belonging to a united community), the correlation of "islands of supranational governance" with globalization challenges and configurations, will help to bring us closer to understanding the essence of the integration processes during the modern age. There is an idea that the creation of fundamental values within the integrated consensus in the process of joint progress contributes to the effectiveness of integration. Just as the progress of civilization in general will be observed only when the development will be made for the common purpose and common prosperity.

The political and economic interpretation of globalization gives reason to argue that globalization is essentially an advanced integration which reflects the formation of a new understanding of community identity. At the same time, globalization does not imply homogeneity, it forms a new quality of unity in multivariate. The functioning and, without exaggeration, survival of a global society depends on the effectiveness of large communities, on their values, standards and requirements for themselves.

Key words: integration, globalization, political integration, economic integration, community identification.

Постановка проблеми. Комплекс обрисів нинішньої епохи має бекграундом попередній хід історичного розвитку. Своїми найближчими коренями глобалізаційний поступ сягає середини минулого століття, коли внаслідок Другої світової війни змінився геополітичний порядок у світі, а ідея економічного інтегрування набрала форм конкретної реалізації спочатку в Європі, а потім і в інших країнах світу. Поширення взаємозалежності усього світу в політичній, соціально-економічній, валютно-фінансовій, правовій, інформаційній, науково-технічній, освітній та інших площинах

навернули людство до позиціювання епохи як глобалізаційної. При цьому зв'язки як людей, так і країн зміцнювалися й ускладнювалися. Сприймаємо глобалізацію як процес, стан, ідеологію, риторичний конструкт; підходи до її розуміння різняться від гіперглобалістів, трансформаціоністів до скептиків. Проте глобалізація – це наша даність, незворотній процес, факт, що відбувся, незалежно від того, як ми його сприймаємо чи не сприймаємо. Тому сьогодні вживається термін «світова цивілізація» в значенні світового співтовариства як певного цілого [1, с. 56, 119]. І це відображає сутність глобалізації: посилення взаємозв'язку та взаємозалежності людства. Дослідники визначають глобалізацію і як системну, багатоаспектну, різнорівневу інтеграцію [1, с. 155] (перекладається з лат. як цільний). Саме внаслідок глобалізації виникли такі «острови наднаціонального врядування», як, наприклад, ЄС і СОТ [2, с. 129].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміни й виклики, спричинені глобалізацією, хоча й не є однозначними, проте є реальними, є темами на наукових дискусійних майданчиках. Дослідницьку оптику на ці процеси наводять філософи, історики, юристи, політологи, економісти, соціологи тощо (В. Копійка, І.-С. Коропецький, Є. Рябінін, К. Трихліб,Т. Шинкаренко та інші). Фундаментом обговорень і практичних реалізацій ідей інтеграції слугують концепції вчених: Д. Мітрані, Е. Хааса, К. Дойча, А. Етціоні та інших. В Україні першими до розроблення проблеми розвитку національної економіки в умовах міжнародної інтеграції приступили О. Гаврилюк, О. Кириченко, Д. Лук'яненко, А. Мазаракі, А. Мануйленко, А. Поручник, А. Румянцев. З'ясування теоретичного фундаменту проблеми в розвідці є одним із важливих завдань.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З одного боку, візії дослідників у процесі пізнання досліджуваного явища зазнають коректив і доповнень. З іншого боку, загальний науковий синтез проблеми глобалізаційного розвитку у вигляді поглибленої інтеграції, на наш погляд, неможливий без розгляду таких питань: оскільки ми живемо в епоху глобалізації, то якою мірою можна говорити про неї як різнорівневу інтеграцію насамперед на рівні політики й економіки; чи можливо відшукати в різних моделях феномена інтеграції спільний сенс; як співвідносяться «острови наднаціонального врядування» з глобалізаційними конфігураціями та викликами? Як на мене, ці ракурси проблеми допоможуть наблизитися до розуміння суті інтеграційних процесів та ідентичності спільнот у сучасну епоху.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – осмислити феномен політичної та економічної інтеграції в глобальну епоху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ледь не головними елементами риторики світової політики є глобалізація, економіка, інтеграція. У найширшому розумінні інтеграція – це об'єднання в ціле раніше ізольованих частин. Цей термін має мінімум десять синонімів, а отже, різних відтінків розуміння його сутності: взаємодоповнення, з'єднання, уніфікація, консолідація, злиття, укрупнення, зведення, відновлення, зрощення, зближення. Інтеграція є багатогранним явищем, яке стосується всіх сторін життєдіяльності суспільства. Звідси випливає багатовидова палітра інтеграції: біологічна (процес еволюції), соціальна (об'єднання різних соціальних груп, верст, станів), культурна (асиміляція різнорідних елементів культури в єдину культуру), моральна (уніфікація різних моральних норм і цінностей), наукова (характеристика процесу зближення й взаємозв'язку наук, що відбувається поряд із процесом їх диференціації), мов (процес мовної еволюції), політична (сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, військових, політичних, економічних структур або етносів у рамках однієї держави чи кількох з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам [3, с. 144–145]), економічна (фактичне використання всіх можливостей ефективного розподілу праці [4, с. 50–51]). На останніх двох видах зупинимося детальніше, бо вони набули в сучасному світі високого розвитку (наприклад, ООН, НАТО, Рада Європи, ЄС).

Термін «економічна інтеграція» є найбільш уживаним, коли йдеться про співробітництво між країнами. Проте економічні співробітництво та інтеграція – це терміни, наповнені різними сенсами. Інтеграція – не просто співробітництво або зовнішня торгівля між країнами. По-перше, інтеграційні об'єднання є елементом світового господарства [5, с. 5]; міжнародну економічну інтеграцію визначають як відносини та процес, що розвиваються шляхами на мікроекономічному рівні (вертикальна й горизонтальна інтеграція) і на макроекономічному рівні (різні форми й типи регіональних інтеграційних утворень)[6, с. 22]. По-друге, інтеграційні процеси – це скорочення або усунення групою країн перепон (торговельні тарифи, квоти, мита тощо) на шляху до обміну товарами та ресурсами. Економічне інтегрування країн – це не шлях імпровізацій, а шлях, представлений сходами (від мінімальної до всебічної інтеграції), де на кожному з них ускладнюються функції: вільна торгова зона → митна спілка → спільний ринок → економічний союз → повна економічна інтеграція [4, с. 50] (вільне пересування усередині зінтегрованих країн товарів, послуг, капіталів, людських ресурсів; узгодження та здійснення єдиної економічної політики; наявність єдиної офіційної валюти всіх інституцій

спільноти, у разі Європейського Союзу (далі – ЄС) – екю, євро; створення спільних механізмів регулювання спільноти, як, наприклад, у практиці ЄС: європейські парламент, Рада, Комісія, Суд, Центральний Банк, суд аудиторів). Просунення цими сходами свідчить про економічну спроможність країн, тому не всі вони проходять його до кінця (інколи просування заморожується на попередніх стадіях). Наприклад, інтеграційне співробітництво існує в такому випадку у вигляді зони вільної торгівлі або митної спілки.

З іншого боку, інтеграційний процес починається там, де постають певні об'єктивні умови. Так, у Західній Європі на початку 1950-х рр. спостерігалася готовність партнерів до багатостороннього співробітництва, наявність добре відпрацьованої системи економічної свободи та вільного підприємництва, а демократія стала нормою всіх сфер життя. До того ж європейська інтеграція викликана переливанням через національні кордони багатої товарної маси, що об'єктивно призвело до руйнування митних кордонів.

Економічна інтеграція – це процес зближення, переплетення, взаємопристосування економік національних господарств. Стосовно європейської інтеграції, то її можна позиціонувати і як процес поступової уніфікації економік європейських держав з метою подолання суперечностей між інтернаціоналізацією господарського життя й обмеженими можливостями внутрішніх ринків. Основу сучасних факторів інтеграційних процесів становлять добровільність, рівноправність, невтручання у внутрішні справи, взаємовигода та взаємоповага. Національні, регіональні інтереси країн підпорядковуються інтересам світового співтовариства. Нехтування ними, у кінцевому підсумку, може спричинити загибель сучасної цивілізації [7, с. 8–13]. Час уживання терміна та факти економічного й політичного інтегрування зокрема не збігаються в часі. У науковий обіг термін увів у 1857 р. англійський філософ-позитивіст Г. Спенсер для визначення еволюційного процесу розвитку («Прогрес: його закон і причина», «Універсальні закони фізіології»). За Г. Спенсером, аналіз еволюції розкриває три її головні принципи: 1) інтеграції – з'єднання частин у ціле; 2) диференціації – перетворення однорідного простого в різнорідне, складне; 3) індивідуалізації – прагнення до визначеності, від хаотичного стану до порядку. Гіпотеза Г. Спенсера полягала в тому, що еволюція – це інтеграція матерії й розсіюваного руху, який є її супутником. Інтеграція разом із диференціацією розглядалися еволюціоністами як єдині форми прогресивного розвитку.

Р. Карнейро в праці «Герберт Спенсер як антрополог» звертає увагу на позиціювання Г. Спенсером інтеграції як прогресивного явища: еволюція не тільки зростає, вона відображає процес нарощування інтеграції. Рух (зміна) від однорідного до гетерогенного визначається в результаті послідовних диференціацій. Однак це не може вважатися повним описом процесу. Під час еволюції організму трапляються не тільки сегрегації, а й кодексації частин. Існує не тільки сегрегація, а й агрегація, яка буде проявом поступу. Ця прогресивна інтеграція є маніфестом у разі простеження декількох етапів – від нижчих органічних форм до вищих [8, с. 157–158].

Якщо диференціацію розглядати як систему, то інтеграція буде виступати в такому разі надсистемою, у якій об'єднано окремі диференційовані частини в ціле. Так само, на думку засновника соціоекономіки американця А. Етціоні, якщо ми позиціонуємо співтовариство як систему, то інтеграція буде виступати здатністю цієї системи підтримувати саму себе. Учений наводить приклад з Інтернетом: Інтернет не контролюється національним або інтернаціональним урядом, але при цьому він саморегулюється на глобальному рівні [9]. За вченим, співтовариство та інтеграція виступають відносно один одного відповідно як суб'єкт і предикат [10, с. 101] «При цьому «співтовариство» постає як своєрідна «спільність чи навіть система, якій притаманні самодостатні інтеграційні механізми», натомість «інтеграція» – це певна «здатність цієї системи підтримувати себе саму в результаті дії та впливу як внутрішніх, так і зовнішніх змін» [10, с. 101–102]. На які загальні особливості інтеграції вказує вчений? Це ефективний контроль за використанням примусових засобів впливу; єдиний центр, відповідальний за прийняття й виконання рішень; домінуючий центр політичної єдності основної маси політично активного населення [10, с. 102].

Якщо глобалізація – це стадія найвищого можливого розвитку інтернаціоналізації в ширину, то інтеграція – найвищий ступінь розвитку в глибину (В. Павленко) [11, с. 244]. Отже, коли глобалізацію трактують економічно, то наголошують на кількості, що зростає, міждержавних трансакцій, потоків капіталу, людських ресурсів, товарів і послуг. Соціально-політичне трактування полягає в наголосі на становленні нових форм урядування та влади (якщо розуміємо політику як «мистецтво й науку врядування» [12, с. 516]), формуванні нових арен політичної діяльності або ж на новому розумінні ідентичності спільнот [2, с. 128]. Один із засновників неофункціональних підходів до інтеграції, німецько-американський політолог Е.Б. Хаас уважав ЄС однією з просунутих форм політичної інтеграції. При цьому він зазначав: прагматичні інтереси й очікування економічної вигоди «ефемерні», якщо не обґрунтовані глибокими ідеологічними та культурними міркуваннями [13]. Загалом прибічники неофункціоналізму: Л. Ліндберг, Ф. Шміттер, Л. Шей-

неман – наголошували, що для успіху інтеграції необхідні структурні умови, а саме: політичний плюралізм, консенсус стосовно фундаментальних цінностей. Інші дослідники, виділяючи такі глобалізаційні проблеми, як спроможність сильних держав – «глобальних гегемонів» – чинити опір міжнародним інституціям, збереження національних кордонів і ідентифікацій, зазначають: у «ЄС, вочевидь, бракує сильного чуття колективної ідентичності на рівні громадянського суспільства» [14, с. 231]. А. Етціоні вказував, що, незважаючи на те що ЄС створив пан'європейську гілку виконавчої влади, не існує «європейського співтовариства», яке б володіло такою ж міццю та викликало такі ж віддані почуття, як національне співтовариство («одні держави не хочуть страждати за інших») [9]. Низка випробувальних факторів у цьому інтеграційному об'єднанні (міграція, що зростає, з близькосхідних країн, Brexit тощо) має вищезазначене походження.

Один із сенсів інтеграції якраз і полягає у викристалізовуванні нової надсистемної ідентифікації. До яких би шкіл не належали теоретики інтеграції, вони визначають інтеграцію як політичний процес, розуміючи під цим розбудову наднаціональних інституцій, що мають прямий вплив на інтегровані країни, на появу нових центрів політичного впливу (Е. Хаас); як процес, у форматі якого окремі держави передають частину суверенних прав на користь єдиної для них всіх інституціональної структури, щоб «забезпечити врахування й реалізацію їхніх спільних інтересів» (К. Дойч) [10, с. 102]. Американо-німецький соціолог і політолог чеського походження К. Дойч як автор комунікативної теорії пропонував називати подібне об'єднання «плюралістичною спільнотою безпеки», у якій існує розуміння того, що всі її частини – відображення єдиної цілісності. Учений не відкидав роль національної держави в міжнародному житті. При цьому умовами інтеграції й водночас засобами її забезпечення визначав такі групи факторів: 1) виробництво цінностей; 2) розподіл цінностей; 3) утримування силою; 4) ідентифікація. Умовами успішності інтеграційних процесів уважав взаємну сумісність норм політичної поведінки; більш високе, порівняно із сусідніми територіями, економічне зростання; розширення політичних та економічних еліт; різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації; передбачуваність поведінки учасників. К. Дойч виділив також передумови до інтегрування, які зайвий раз підтверджують тезу про важливість спільного погляду та позиції всередині інтегрованої спільноти: взаємна відповідність частин, що мають інтегрувати; сумісність їхніх цінностей; взаємна відповідальність; певний ступінь спільної ідентичності або лояльності [15, с. 128–129]. Неофункціоналісти, у свою чергу, наголошували на тому, що логіка функціональної інтеграції має не механічний, а вірогідний характер, тому що цей процес залежить від багатьох факторів, у тому числі й консенсусу стосовно фундаментальних цінностей [13]. У зв'язку з цим виникає питання про пов'язаність чи вплив вищезазначених факторів на конфігурації глобалізації або чому маємо сьогодні певні її виклики?

По-перше, традиційні інструменти економічної політики стають дедалі непридатними і стикаються з тиском формувати взаємопов'язані проринкові політики; по-друге, збільшується могутність фінансових ринків, отже, уряди змушені проводити макроекономічну політику відповідно до цих ринків (Е. Гарел). Нові системи комунікацій і транспорту, супутники й комп'ютерні мережі збільшили витрати урядів і додали їм труднощів у справі контролю потоків інформації. Якраз це і стає тими обставинами, що сприяють поширенню вартостей і спроможностей груп з однаковими поглядами організовуватися, долаючи державні кордони [2, с. 129]. Між тим існує думка: рушіями глобалізації, а отже, і поглибленої інтеграції є не тільки неспростовна логіка історії, політики та економіки, а конкретні політичні курси держав. Тому держави не є пасивними гравцями на глобальній арені, а «вплив глобалізації часто залежатиме від політичних та інституційних чинників національного рівня» [2, с. 130].

Глобальними тенденціями можна пояснити й зростання великої кількості міжнародних організацій – понад чотири тисячі сьогодні. Їх маркують за функціональними особливостями (загальнополітичні, військово-політичні, економічні, валютно-фінансові) та територіальним мірилом (глобальні, регіональні, субрегіональні). Наприклад, політичні – Рада Європи, ОБСЄ, Організація африканської єдності; валютно-фінансові – ЄБРР, МВФ; глобальні – Всесвітній союз охорони природи, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня федерація наукових працівників, Міжнародний кооперативний альянс; регіональні – НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН. Наведемо лише окремі приклади: у березні 2018 р. Канада домовилася про вільну торгівлю з країнами Південної Америки; у червні 2019 р. ЄС і країни Південної Америки створили зону вільної торгівлі. До 2024 р. планується створення зони вільної торгівлі за лінією АСЕАН-Китай-Республіка Корея-Японія. Тільки в Латинській Америці діють вісімнадцять зон вільної торгівлі як багатостороннього, так і двостороннього формату, у тому числі між МЕРКОСУР та Андською спільнотою. Найбільшою зоною вільної торгівлі за площею, чисельністю населення та ВВП є АТЕС – Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво, де представлені економіки 21 країни [16]. В економічному та політичному інтеграційному об'єднанні ЄС налічується

28 незалежних держав-учасниць (до кінця 2020 р. завершиться процедура виходу Великої Британії зі складу ЄС, кількість становитиме 27).

У зв'язку з вищезазначеним звернемося до головних тез виступу Президента Всесвітнього економічного форуму Б. Бренде стосовно змін у світі (Давос, січень 2020 р.). Він зазначив, що в сучасному турбулентному глобальному становищі розширюються можливості за двома альтернативами: або конкуренція, або співпраця водночас на декількох напрямах. Потрібно відкласти вбік міркування стратегічної конкуренції заради вирішення глобальних проблем, насамперед екологічних. Тим більше цьому сприятимуть вигоди єдиної глобальної комунікаційної платформи. Проте існує ризик настання періоду геополітичної конкуренції замість співпраці. До того ж вплив на світовій арені знаходять нові гравці: держави, які перебувають на піднесенні, держави середнього розміру, відтак Франція та Німеччина працюють зараз над збереженням системи багатосторонніх відносин – мультилатералізм. Економічні зв'язки зміцнюють країни Африки, уклавши угоду ACFTAA, яка об'єднає 54 країни, що володіють сукупним ВВП в розмірі понад $ 2 трлн. Згадав Б. Бренде й про країни АСЕАН, які посилюють інтеграційні зв'язки й у разі підписання торговельної угоди про «всебічне регіональне економічне партнерство» (Китай, Японія, Південна Корея, Австралія, Нова Зеландія) вона буде охоплювати приблизно 45% населення світу і створить найбільший торговельний блок у світі [17]. Як тут не пригадати слова батька-засновника менеджменту як дисципліни П. Друкера: «Функціонування, якщо не виживання сучасного суспільства залежить від ефективності великих організацій, від їхньої продуктивності й результатів, від їхніх цінностей, стандартів і вимог, які вони до себе висувають» [18, с. 230].

Звичайно, ці процеси не відбуваються спонтанно, некеровано. Завжди потрібні ефективні керівники, які б зматеріалізували ідеї. Головне в управлінні процесами – розуміти: ефективний керівник сприймає зміни як можливості, а не загрози [18, с. 26]. Такий як, наприклад, міністр закордонних справ Франції Р. Шуман – батько європейської інтеграції, який 1950 р. виступив з ідеєю утворення європейського об'єднання вугілля та сталі – першої віхи на шляху до інтегрування – і доклав багато зусиль до її практичної реалізації.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Цивілізація є не просто антиподом варварству, а зрілим суспільством, що в нашу епоху засвідчує нову якість у глобалізаційному форматі, який за своєю сутністю є поглибленою інтеграцією політичного та економічного ґатунку. Різні моделі розуміння феномена інтеграції не заперечують один із головних її сенсів – почуття належності до єдиної спільноти. Водночас наявність ідентифікації (регіональної, глобальної) та консенсусу стосовно фундаментальних цінностей є умовою ефективності інтегрування. Разом із багатою товарною масою допомагає долати кордони у світі й транснаціональне громадянське суспільство – «це ті самоорганізовані проміжні групи, що відносно незалежні й від органів державної влади, і від приватних економічних агентів; що здатні вдаватися до колективних дій, утверджуючи свої інтереси та вартості...» [2, с. 129].

На наш погляд, проблема логічних взаємозв'язків в історіософському трикутнику цивілізація-інтеграція-глобалізація має перебувати в парадигмі нової якості єдності в багатоваріантності [19], тим більше враховуючи, що одним із маркерів цивілізації є об'єднання людей за спільними ознаками від регіональних, етнічних, національних до міждержавних і глобальних. Про те, що людство є глобальною «множинністю в єдності», свідчить факт послугування викристалізуваними протягом історичного розвитку загальними цінностями, на ґрунті яких воно консолідується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філософія інтеграції : монографія / за заг. ред. В.Д. Бондаренка, Ф.Г. Ващука. Ужгород : ЗакДУ, 2011. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/3719.

2. Гарел Е. Глобалізація. *Короткий оксфордський політичний словник* / пер. з англ. / за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 127–130.

3. Політологічний енциклопедичний словник : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Генеза, 1997. 400 с.

4. Коропецький І.-С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. Київ : Либідь, 1995. 237 с.

5. Міжнародна економічна інтеграція : конспект лекцій з курсу «Міжнародні економічні відносини» / укл. С.М. Воронова, А.А. Мазаракі. Київ, 1994. 28 с.

6. Лук'яненко Д.Г. Розвиток національної економіки в умовах міжнародної інтеграції : автореф. дис. ... докт. екон. наук : 08.01.01; 08.05.03 / Київ. держ. екон. ун-т. Київ, 1996. 45 с.

7. Гаврилюк О.В., Румянцев А.П. Економічна інтеграція у сучасному світі. Київ : Наукова думка, 1991. 128 с.

8. Robert L. Carneiro Herbert Spencer as an Anthropologist *The Journal of Libertarian Studies.* Vol. V. № 2 (Spring 1981). URL: https://web.archive.org/web/20160805025456/https://mises.org/sites/default/files/5_2_2_0.pdf.

9. Новая глобальная архитектура: механизмы перехода. Стенограмма лекции А. Етциони. 3 апреля 2009. URL:https://polit.ru/article/2009/04/17/principes/.

10. Трихліб К.О. Інтеграція: сутність і особливості. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики :* збірник наукових статей за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 100–105. URL:http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11314/1/Trykhlib_100-105.pdf.

11. Історія у термінах і поняттях : довідник : навчальний посібник / за заг. ред. Т.В. Орлової. Вишгород : ПП Сергійчук М.І., 2014. 732 с.

12. Елісон Л. Політика. *Короткий оксфордський політичний словник* / пер. з англ. ; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 515–516.

13. Цыганков П.А., Эрнст Б. Хаас о функциональном сотрудничестве как условии преодоления конфликта и достижения политической интеграции. *Теория международных отношений :* хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. Москва : Гардарики, 2002. С. 316–320. URL: http://grachev62.narod.ru/tmo/chapt29.html.

14. Андергіл Дж. Європейський Союз. *Короткий оксфордський політичний словник* / пер. з англ. ; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 229–231.

15. Рябінін Є. Процеси інтеграції у XX столітті: основні концепції їх вивчення. *Політичний менеджмент.* 2006. № 5. С. 122–130. URL:http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9649/12-Riabinin.pdf?sequence=1.

16. Петухова В.О. Найбільші зони вільної торгівлі за площею. *Ефективна економіка*. № 6. 2015. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4140.

17. Бренде Б. Всьому світу пора міняти курс. Що вирішується у Давосі. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/davos-2020-roku-pro-shcho-govoryat-svitovi-politiki-ostanni-novini-50065621.html.

18. Друкер П. Ефективний керівник / пер. з англ. Р. Машкової. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 248 с.

19. Петасюк О. Загальнолюдські цінності та національний бекграунд: історично-культурологічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія «Філос.-політолог. студії».* Вип. 22. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2019. С. 183–188.

УДК 327.7
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.22

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS ACTIVITIES

Хар О.Ю.,
аспірант,
асистент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано міжнародну правосуб'єктність і міжнародно-правове регулювання міжнародних неурядових організацій. Виявлено, що міжнародні неурядові організації посідають пріоритетне місце в процесі правоутворення та правореалізації. Визначено доцільність здійснення нормативно-правового регулювання міжнародної діяльності НУО на двох рівнях, таких як міжнародно-правове регулювання й саморегуляція. Досліджено сутність та ознаки таких категорій, як «суб'єкти міжнародного права» й «міжнародна правосуб'єктність». Визначено, що МНУО володіють спеціальною міжнародною правосуб'єктністю, яка виражається в її правозастосовувальному характері. У свою чергу, проаналізовано низку документів, у яких порушувалося питання щодо кодифікування правил поведінки стосовно визнання правосуб'єктності МНУО на міжнародному рівні, зокрема Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Європейську конвенцію про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій і Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій у Європі. Як показав аналіз, міжнародно-правове регулювання діяльності конкретних МНУО здійснюється міжнародним правом частково, інакше кажучи, фрагментарно регулюється через спеціальні міжнародно-правові договори. Отже, розглянуто деякі чинні правові норми в конкретних сферах діяльності, зокрема в міжнародному гуманітарному, екологічному та кримінальному праві, а також дотичних до захисту прав людини. Одним із важливих аспектів міжнародно-правового регулювання діяльності МНУО визначено міжнародно-правову відповідальність, яка виникає в сучасному міжнародному праві у зв'язку з правопорушеннями, що їх здійснюють будь-які суб'єкти міжнародного права. Також проаналізовано кодекси поведінки, які з метою регулювання діяльності МНУО самостійно розробляють і приймають, зокрема Кодекс етики та поведінки Всесвітньої асоціації неурядових організацій і Хартію відповідальності міжнародних неурядових організацій.

Ключові слова: міжнародні неурядові організації, міжнародне право, правосуб'єктність, міжнародні норми, міжнародно-правова відповідальність.

The international legal personality and international legal regulation of international non-governmental organizations are analyzed in the article. It is revealed that international non-governmental organizations occupy a priority place in the process of law-making and law implementation. The expediency of implementing the legal regulation of the NGO's international activity at two levels has been determined: international legal regulation and self-regulation. The nature and features of such categories as "subjects of international law" and "international legal personality" are investigated. It is determined that INGOs have a special international legal personality, which is expressed in its law enforcement nature. In turn, a number of documents were analyzed which raised the issues of codifying the rules of conduct for the recognition of the legal personality of INGOs at international level, in particular, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Convention on the Legal Entity of International Non-Governmental Organizations and the Fundamental Principles for the Status of Non-governmental Organizations in Europe. As the analysis has shown, the international legal regulation of the activities of specific INGOs is carried out by international law in part, in other words, it is fragmented through special international legal treaties. In this way, some current legal norms are considered in specific areas of activity, in particular, in international humanitarian, environmental and criminal law, as well as those related to the protection of human rights. One of the important aspects of the international legal regulation of the activities of INGOs is the international legal responsibility that arises in modern international law in connection with offenses committed by any subject of international law. In this article it is also analyzed the codes of conduct that are independently developed and adopted to regulate the activities of INGOs, in particular, the Code of Ethics and Conduct of the World Association of Non-Governmental Organizations and the Charter of Accountability of International Non-Governmental Organizations.

Key words: international non-governmental organizations, international law, legal personality, international norms, international legal responsibility.

Постановка проблеми. Визначення суб'єктів міжнародного права є однією з найважливіших і найскладніших проблем на сучасному етапі розвитку міжнародно-правової науки. Очевидно, що міжнародні неурядові організації (далі – МНУО) посідають вагоме місце серед величезної кількості учасників міжнародних правовідносин, адже є однією з форм міжнаціонального спілкування між різними народами та націями, проте, незважаючи на цей факт, у світовому науковому співтоваристві й досі триває дискусія щодо їхньої міжнародної правосуб'єктності. Тому, зважаючи на постійне збільшення кількості МНУО та активізацію їхньої ролі у вирішенні міжнародних проблем, питання про міжнародну правосуб'єктність і міжнародно-правове регулювання цих організацій набуває все

більшої актуальності в сучасній як міжнародно-правовій, так і політичній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стрімке збільшення сфер діяльності й масштабне функціонування МНУО в сучасній глобальній системі викликає дедалі більшу наукову зацікавленість. Отже, вивчення міжнародно-правового регулювання діяльності МНУО необхідне для дослідження розвитку міжнародних відносин загалом. Низка зарубіжних і вітчизняних науковців досліджувала цю проблематику. Зокрема, О. Тарасов виокремив пріоритетну роль МНУО в процесі правоутворення та правореалізації [2]. Сутність та ознаки категорій «суб'єкти міжнародного права» й «міжнародна правосуб'єктність» досліджували І. Килимник, А. Домбровська, В. Репецький, Н. Камінська, О. Делінський, М. Грабинський, Т. Цимбрівський [3–8]. Міжнародну правосуб'єктність МНУО вивчали І. Білорус, С. Подшибякін та У. Ільницька [9–11]. А. Мазов трактував міжнародно-правову відповідальність важливим аспектом у механізмі міжнародно-правового регулювання діяльності МНУО [24]. У статті проаналізовано міжнародні документи: конвенції, хартії та кодекси, за допомогою яких здійснюється міжнародно-правове регулювання діяльності МНУО.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження міжнародно-правового регулювання діяльності МНУО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи провідні тенденції глобальної політики, які зумовлені процесами глобалізації, дослідниця Л. Чернявська виокремлює чотири важливі світові тенденції, що здійснюють значний вплив на стрімку активізацію НУО у XX – XXI ст., а саме: «тенденція до розмивання кордонів, як між внутрішньою, так і зовнішньою політикою та економікою; втрата державами монополії на роль головного вершителя долі міжнародної політики; розширення кола безпосередніх учасників міжнародних політичних відносин; демократизація світового політичного процесу» [1, с. 8].

МНУО, інтегруючи міжнародну громадську думку, є інституційними суб'єктами глобального громадянського суспільства. У свою чергу, світова думка впливає на учасників міжнародних відносин, змушуючи їх виконувати вже чинні правила та норми поведінки, а в подальшому активізує процес створення нових міжнародних норм права. Цей процес можна повністю відстежити на різних етапах механізму міжнародно-правового регулювання діяльності НУО. Виходячи із цього, О. Тарасов виокремлює пріоритетну роль МНУО в процесі правоутворення та правореалізації. Щодо процесу правоутворення, то МНУО впливають на встановлення прогалин у чинному міжнародному праві; розроблення проектів резолюцій і конвенцій; унесення проектів у відповідні органи держав і міжнародних міжурядових організацій (далі – ММУО) та вимагають їх детального розгляду; створення за допомогою світової громадської думки морально-політичних і, якщо змога, матеріальних умов для підписання й ратифікації міжнародних договорів. Місце МНУО в процесі правореалізації проявляється в громадському контролі за виконанням державами своїх зобов'язань; інформуванні світового співтовариства, насамперед ООН, про факти порушення подібних зобов'язань; розробленні та внесенні пропозицій у відповідні органи держав і ММУО з подолання кризових ситуацій; створенні умов для найшвидшого припинення міжнародно-правових порушень [2, с. 9].

Нормативно-правове регулювання міжнародної діяльності НУО доцільно здійснювати в розрізі двох рівнів: 1) міжнародно-правове регулювання, яке включає в себе правовий статус, міжнародні норми, міжнародно-правову відповідальність; 2) саморегуляція (внутрішнє право, кодекси поведінки).

Перш ніж перейти до з'ясування правового статусу НУО, потрібно згадати визначення таких категорій, як «суб'єкти міжнародного права» та «міжнародна правосуб'єктність». Досліджуючи праці сучасних науковців, можемо виокремити деякі трактування цих дефініцій. Суб'єкти міжнародного права – це учасники міжнародних відносин, які володіють міжнародними правами й обов'язками, здійснюють їх на основі міжнародного права та несуть у необхідних випадках міжнародно-правову відповідальність [3]; утворення, незалежні один від одного, які не підпорядковані у сфері міжнародних відносин політичній владі [4]; учасники міжнародних правовідносин, яким притаманні елементи міжнародної правосуб'єктності [5]; носії міжнародних прав та обов'язків згідно з нормами міжнародного права, що можуть вступати в міжнародні (міжвладні) публічні відносини [6]. Міжнародну правосуб'єктність науковці трактують як якісну характеристику статусу суб'єкта міжнародних правовідносин, що виражає його здатність самостійно брати участь у цих правовідносинах, підпорядковуватися нормам міжнародного права та володіти міжнародними правами й обов'язками [7]; міжнародно-правову категорію, що є якісною характеристикою суб'єкта міжнародного права, яка розглядається як сукупність елементів: правоздатність, дієздатність і деліктоздатність [8].

Аналізуючи ММУО, бачимо, що вони володіють міжнародною правосуб'єктністю, яка є установленою міжнародними угодами, інакше кажучи, установчими актами цих організацій. З огляду на це, правосуб'єктність ММУО є вторинною. Отже, ММУО, членами яких є держави, мають найбільш урегульований міжнародно-правовий статус.

Щодо правосуб'єктності МНУО, здійснивши дослідження наукової літератури, можемо ствер-

джувати, що погляди науковців розходяться і є суперечливими. Тому сьогодні виділено два основні підходи, яких дотримуються ті чи інші науковці: 1) МНУО є суб'єктами не міжнародного права, а міжнародних правовідносин; 2) для МНУО, статут і діяльність яких не суперечить основним принципам міжнародного права, визнається обмежена міжнародна правосуб'єктність у межах консультативних відносин із ММУО, а також у визначених межах права міжнародних організацій [9, с. 27]. МНУО фактично є об'єднанням національних громадських організацій двох чи більше держав з метою досягнення цілей у тій чи іншій сфері в міжнародному масштабі. МНУО відрізняються від ММУО своєю юридичною природою, зокрема за суб'єктами утворення та природою походження їхніх установчих актів. Виходячи із цього, розуміємо, що статути МНУО відрізняються від статутів ММУО тим, що не є міжнародними договорами. МНУО не можуть створювати норми міжнародного права, тому, на відміну від ММУО, не володіють усіма елементами міжнародної правосуб'єктності, які перелічені вище [10].

МНУО отримують консультативний статус при ММУО, відповідно, мають певні права й обов'язки відповідно до міжнародних договорів. Тому необхідно визнати, що вони беруть участь у міжнародних відносинах, урегульованих міжнародним правом. З огляду на це, можемо стверджувати, що МНУО володіють спеціальною міжнародною правосуб'єктністю, яка виражається в її правозастосовувальному характері. Таку спеціальну міжнародну правосуб'єктність у міжнародно-правовій літературі називають *функціональною*, що відрізняється від універсальної (загальної), яка притаманна лише державі, та галузевої, якою володіють ММУО. Міжнародну правосуб'єктність МНУО можна також називати *спеціальною, частковою, фрагментарною* або *факультативною*, яка виключає здатність до нормотворення, проте має виключно правозастосовувальний характер [11].

Міжнародне співтовариство намагається в той чи інший спосіб урегулювати питання правосуб'єктності МНУО. Зокрема, у 1950 році в Європі прийнято *Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод*, яка стала основним каталізатором законотворчого процесу щодо громадських організацій у європейських країнах. Згідно зі ст. 11 цієї Конвенції, «кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [12].

24 квітня 1986 року (Страсбург) прийнято *Європейську конвенцію про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій*. У статті 1 цього документа зазначено, що Конвенція застосовується до асоціацій, фондів, приватних інститутів, які охоплюються поняттям «неурядова організація» й відповідають загальним вимогам (ознакам), а саме: мають носити некомерційний (неприбутковий) характер; бути заснованими й діяти відповідно до законодавства своєї країни (сторони); мають реальні організаційні структури у своїй державі або за кордоном; поширюють свою діяльність мінімум ще на дві країни; мають законну штаб-квартиру на території сторони, а управлінські та контрольні органи – на території цієї держави або іншої сторони [13].

Отже, відповідна Конвенція є першою найбільш вдалою спробою кодифікувати правила поведінки щодо визнання правосуб'єктності МНУО на міжнародному рівні. Проте цей документ має суттєвий недолік, оскільки учасниками цієї конвенції є лише 11 держав (серед них – Австрія, Бельгія, Великобританія, Нідерланди, Франція, Швейцарія тощо), а цей факт свідчить про те, що кількість держав-учасників, які визнають правосуб'єктність МНУО, є обмеженою.

Ще одним важливим документом, який визначає статус НУО, є *Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій у Європі*. Цей документ прийнятий учасниками багатосторонньої зустрічі, яка організована Радою Європи в Страсбурзі 5 липня 2002 року. У цьому документі вперше здійснено систематизацію основних європейських стандартів у галузі міжнародно-правового регулювання діяльності НУО, серед них такі: НУО включають об'єднання або організації, створені як окремими особами (фізичними або юридичними), так і групами таких осіб; НУО можуть бути як неформальними об'єднаннями або організаціями, так й об'єднаннями або організаціями, які мають правосуб'єктність; НУО можуть бути національними й міжнародними й за складом, і за сферою діяльності; НУО повинні мати право на свободу висловлення поглядів і будь-які інші права та свободи, що мають гарантії в міжнародних або регіональних договорах і можуть належати таким організаціям; НУО не підлягають управлінню з боку органів державної влади; НУО, які мають правосуб'єктність, повинні мати такі самі права, що зазвичай належать іншим юридичним особам, і на них повинні поширюватися такі самі обов'язки та санкції у сфері адміністративного, цивільного та кримінального права, що зазвичай застосовуються до таких юридичних осіб; НУО повинні представляти щорічний звіт своїм членам чи директорам щодо їхніх рахунків і діяльності [14].

Міжнародно-правове регулювання діяльності конкретних МНУО здійснюється міжнародним правом частково, інакше кажучи, фрагментарно регулюється через спеціальні міжнародно-правові договори. Так як багато міжнародних договорів містять норми, які безпосередньо регулюють діяльність НУО, то необхідно розглянути деякі чинні правові норми в конкретних сферах діяльності.

Отже, зможемо прослідкувати регулювання діяльності МНУО в різних галузях міжнародного права.

1. Міжнародне гуманітарне право. Зокрема, найбільш широкий правовий статус має Міжнародний комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ), відповідно до *Женевських конвенцій про захист жертв збройних конфліктів (1949 рік)*. Така ситуація склалася в силу історичних подій, оскільки МКЧХ зробив вагомий внесок у захист жертв війни.

Загалом можна виокремити чотири аспекти статусу суб'єкта міжнародного права, якими користується МКЧХ:

– *по-перше*, міжнародна правосуб'єктність універсального типу, яка визнається Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них 1977 року (така правосуб'єктність дає можливість МКЧХ виконувати всі необхідні дії з метою ефективного захисту жертв війни та інші функції, визнані за ним цими документами, а так як Женевські конвенції 1949 року ратифікували 194 держави, то таке визнання має універсальний характер);

– *по-друге*, міжнародна правосуб'єктність визнана ООН, яка надала МКЧХ статус спостерігача при Генеральній Асамблеї ООН (сьогодні МКЧХ є єдиною МНУО МКЧХ, яка має такий статус);

– *по-третє*, консультативний статус при Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОР) та інших міжнародних організаціях;

– *по-четверте*, міжнародна правосуб'єктність, визнана договорами про статус МКЧХ та іншими договорами зі спеціальних питань, які він укладає з державами та міжнародними організаціями [15].

Ще одним документом є Оттавська конвенція (Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництво й передачу протипіхотних мін і про їх знищення, 1997 рік), яка затверджує загальну відповідальність держав, ООН і НУО, у тому числі Міжнародний комітет Червоного Хреста, національних товариств Червоного Хреста й Червоного Півмісяця, сприяти зусиллям щодо догляду та реабілітації, соціальної та економічної реінтеграції осіб, які постраждали від мін, і здійснювати програми інформування про мінну небезпеку [16].

2. Захист прав людини. *Конвенція про права дитини від 20.11.1989* в ст. 22 затверджує необхідність співпраці держав і НУО в сфері захисту дітей-біженців.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 в ст. 17.3 зазначає «про можливість участі міжнародних і національних НУО як спостерігача під час роботи Постійної комісії комітету, який створюється для досягнення цілей цієї Конвенції» [17].

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії від 01.01.2000 наголошує на необхідності сприяння міжнародного співробітництва між державами-учасницями та національними й міжнародними неурядовими організаціями в цій сфері (ст. 10) [18].

3. Міжнародне екологічне право. *Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року* в ст. 23 зазначає, що «урядові або неурядові міжнародні організації, які мають досвід у галузях щодо збереження і сталого використання біологічного різноманіття, які поінформували секретаріат про своє бажання бути представленими як спостерігачі на засіданні Конференції, якщо проти цього не суперечитиме не менше ніж одна третина присутніх на засіданні сторін, можуть бути присутні на засіданні» [19].

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату від 1992 року серед обов'язків держав, згідно зі ст. 4, передбачає заохочення співпраці та участі НУО у сфері освіти, підготовки кадрів і просвітницької діяльності серед населення з питань клімату, а Конференція, відповідно до ст. 7, може використовувати інформацію від НУО та надавати їм статус спостерігача [20].

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, від 1998 року (Орхуська Конвенція). У статті 10.5 зазначено: «Будь-яка неурядова організація, компетентна в питаннях, яких стосується ця Конвенція, і яка поінформувала Виконавчого секретаря Європейської економічної комісії про своє бажання бути представленою на нараді Сторін, має право на таку участь зі статусом спостерігача, якщо проти цього не заперечуватиме принаймні одна третина Сторін, присутніх на нараді» [21].

4. Міжнародне кримінальне право. *Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000*. У статті 32 цієї Конвенції передбачено співробітництво з відповідними неурядовими організаціями. *Протокол про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності*, націлено на співпрацю з НУО для надання допомоги жертвам (ст. 6), для здійснення політики щодо запобігання торгівлі людьми (ст. 9) і для підготовки кадрів (ст. 10) [22].

Протокол про поправки до Єдиної конвенції про наркотичні засоби від 1961 року в ст. 6 серед заходів, що забезпечують виконання Конвенції, закріплюють можливість ініціювання консультацій на підставі інформації, отриманої від НУО, яка є компетентною в цій сфері та має консультативний статус при ЕКОСОР [23].

Міжнародно-правова відповідальність є також важливим аспектом у механізмі міжнародно-правового регулювання діяльності МНУО. На думку В.А. Мазова, міжнародно-правова відповідаль-

ність – це сукупність міжнародно-правових відносин, що виникають у сучасному міжнародному праві у зв'язку з правопорушеннями, що їх здійснюють будь-які суб'єкти міжнародного права [24, с. 10]. Міжнародно-правовими підставами для відповідальності МНУО є міжнародні договори в конкретних сферах міжнародного права, зокрема Міжнародна конвенція про відповідальність операторів ядерних суден від 25 травня 1962 року, Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21 травня 1963 року тощо.

Як зазначалося вище, ще одним способом міжнародно-правового регулювання діяльності МНУО є їх саморегулювання. Ідеться про те, що з метою регулювання своєї діяльності НУО самостійно розробляють і приймають кодекси поведінки. Кодекси поведінки є найпоширенішою моделлю саморегулювання, які, як правило, приймають організації громадянського суспільства. Кодекс поведінки або етики – це набір стандартів, принципів і рекомендацій з поведінки, які розроблені НУО та яких необхідно чітко дотримуватися. Інакше кажучи, ці кодекси затверджують права й обов'язки НУО. До показових прикладів таких кодексів можемо зарахувати:

Кодекс етики та поведінки Всесвітньої асоціації неурядових організацій, ініційований у 2002 році на Конференції з питань культури відповідальності й ролі НУО у Вашингтоні. Створення Кодексу завершено у 2005 році, але при цьому Кодекс постійно доповнюється. Він зачіпає широкий спектр питань, включаючи, наприклад, прозорість і звітність, якісне управління, довіру громадськості, людські ресурси та права людини. У 2009 році на додаток до Кодексу розроблено Керівництво з відповідності, яке слугує як контрольний перелік щодо відповідності ключовим принципам і стандартам, що прописані в Кодексі [25].

Хартія відповідальності міжнародних неурядових організацій є документом, що містить міжнародні стандарти звітності, прозорості й ефективності НУО, який розроблений групою НУО у 2006 році. Хартія визначає три основні цілі: підвищення якості звітності МНУО; упорядкування стандартів звітності МНУО в різних секторах і регіонах; підвищення ефективності МНУО за допомогою обміну досвідом.

Хартія заснована на 10 ключових стандартах: 1) повага прав людини; 2) незалежність; 3) прозорість; 4) якісне управління; 5) відповідальність адвокації; 6) участь; 7) різноманіття/інклюзія; 8) відповідальність щодо навколишнього середовища; 9) етичний фандрейзинг (збирання коштів); 10) професійний менеджмент. Усі члени Хартії беруть на себе зобов'язання подавати щорічні звіти щодо своєї діяльність, які розглядаються Оглядовою Колегією на відповідність певним стандартам. На цей момент до Хартії приєдналося 23 міжнародних і безліч національних НУО [26]. Отже, Хартія відповідальності свідчить про те, що міжнародні НУО прагнуть зберегти прихильність до прозорості й підзвітності своєї діяльності, а також високо цінують довіру та підтримку з боку громадськості.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, ми дійшли висновку, що МНУО натепер не мають універсальної міжнародної правосуб'єктності, оскільки не мають права схвалювати норми міжнародного права. Проте вони володіють спеціальною, інакше кажучи, функціональною, фрагментарною, факультативною міжнародною правосуб'єктністю, яка виключає здатність нормотворення, проте має виключно правозастосовувальний характер. Інформація про НУО в текстах міжнародних договорів набула поширення лише у 80–90-х рр. XX ст. Основна кількість міжнародних договорів указує на такі аспекти регулювання, як співпраця держав чи ММУО з НУО з метою отримання від останніх інформації; координація зусиль; надання статусу спостерігача на засіданнях органів, які визначені цими договорами. Міжнародні договори в більшості випадків закріплюють не суб'єктивні права НУО, а їхні обов'язки чи рекомендації державам щодо звернення до НУО за допомогою в тій чи іншій сфері міжнародної діяльності. МНУО є невід'ємним елементом механізму міжнародно-правового регулювання, проте відсутність у них нормотворчої функції є головною перешкодою у визнанні статусу суб'єкта міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чернявська Л.Н. Суб'єктність міжнародних неурядових організацій у світовій політиці : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2007. 20 с.

2. Тарасов О.В. Міжнародні неурядові організації в системі світового громадянського співтовариства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 1995. 19 с.

3. Килимник І.І., Домбровська А.В. Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право» (для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей університету) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 64 с.

4. Міжнародне публічне право : підручник / за ред. В.М. Репецького. Київ : Знання, 2011. 437 с.

5. Камінська Н. Тенденції розвитку міжнародної правосуб'єктності: теоретичний аналіз. *Публічне право.* 2014. № 3 (15). С. 92–99.

6. Делінський О.А. Міжнародна правосуб'єктність: концептуальні підходи до визначення та розуміння. *Актуальні проблеми держави і права.* 2011. Вип. 62. С. 496–504. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_62_68.

7. Грабинський М.І. Сучасний погляд на суб'єктів міжнародних економічних правовідносин. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Київ, 2016. № 4. С. 277–281.

8. Цимбрівський Т.С. Доктринальні підходи до дослідження правосуб'єктності у міжнародному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична».* 2012. № 2 (1). С. 91–100.

9. Білорус І.О. Правосуб'єктність міжнародних неурядових організацій в умовах глобалізації міжнародного економічного права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 / Українська академія зовнішньої торгівлі. Київ, 2005. 219 с.

10. Подшибякин С.А. Правовой статус международных неправительственных организаций : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2004. 158 с.

11. Ільницька У. Особливості міжнародно-правової суб'єктності неурядових організацій. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.* 2012. Вип. 24. С. 84–91. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/13495/1/16_84-91_Vyp_24_Nac-idea.pdf.

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

13. Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683.

14. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_209.

15. Женевські конвенції про захист жертв збройних конфліктів від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

16. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництво і передачу протипіхотних мін та про їх знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379?lang=uk.

17. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135.

18. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09/.

19. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030.

20. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату від 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044.

21. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015.

22. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

23. Протокол про поправки до Єдиної конвенції про наркотичні засоби. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_881.html.

24. Мазов В.А. Ответственность в международном праве. Москва : Юрид. лит., 1979. С. 10.

25. Кодекс етики та поведінки Всесвітньої асоціації неурядових організацій. URL: http://www.wango.org/default.aspx.

26. Хартія відповідальності Міжнародних неурядових організацій. URL: http://www.ingoaccountabilitycharter.org/.

РОЗДІЛ 4
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.01(430) «18/19» Гаусгофер
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.23

КАРЛ ГАУСГОФЕР: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ГЕОПОЛІТИКА

KARL HAUSHOFER: PORTRAIT OF THE REPRESENTATIVE OF GEOPOLITICS

Вегеш І.М.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

Вегеш М.М.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті зроблена спроба висвітлити геополітичну концепцію видатного німецького вченого Карла Гаусгофера через призму його біографії. Хоча один із класиків німецької геополітики був самодостатньою особистістю, однак на формування його поглядів значний вплив мали ідеї розширення «життєвого простору» німецького політичного географа Ф. Ратцеля, шведського дослідника Р. Челлена та ґрунтовна праця англійського мислителя Г. Макіндера «Географічна вісь історії». Автори аналізують найбільш відомі праці К. Гаусгофера: «Велика Японія», «Кордони в їх географічному і політичному значенні», «Панідеї в геополітиці», «Статус-кво і оновлення світу», «Континентальний блок». Дослідження різноманітних аспектів японської історії та геополітики зблизило К. Гаусгофера з відомим радянським розвідником Р. Зорге, який друкував свої праці із цієї тематики в наукових виданнях німецького Інституту геополітики. У статті простежуються взаємовідносини К. Гаусгофера із соратником Гітлера Р. Гессом і відомим австрійським письменником С. Цвейгом. Значне місце відводиться контактам К. Гаусгофера з Гітлером, особливо під час роботи останнього над книгою «Майн Кампф». Аналізуючи праці сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників та мемуаристів, автори статті дотримуються думки, що дуже часто в історико-політологічній літературі перебільшується вплив К. Гаусгофера на формування світогляду німецького диктатора. Висвітлюючи геополітичну концепцію К. Гаусгофера, автори акцентують на значній еволюції його поглядів, на які впливала зміна зовнішньополітичного курсу нацистської Німеччини, особливо напередодні та під час Другої світової війни. На той час контакти К. Гаусгофера з Гітлером фактично припинилися. Трагічно закінчилося життя Карла і Марти Гаусгоферів, які покінчили самогубством. Аналогічною була доля й сина К. Гаусгофера, який взяв участь у підготовці замаху на Гітлера в 1944 р.

Ключові слова: Карл Гаусгофер, геополітика, геополітична концепція, геополітичні погляди, розширення життєвого простору, кордони, доктрина, зовнішня політика, еволюція.

The article attempts to illuminate the geopolitical conception of the eminent German scientist Karl Haushofer through the lens of his biography. Although one of the classics of German geopolitics was a self-sufficient personality, it should be noted that his views had been influenced by the ideas of expanding of the “living space” by German political geographer F. Ratzel, by the Swedish researcher R. Kjellen and by the thorough work “Geography”, written by English thinker H.G. Mackinder. The authors analyze K. Haushofer’s most famous works – “Great Japan”, “Borders in their Geographic and Political Significance”, “Pan-ideas in Geopolitics”, “The Status Quo and the Renewal of the World” and the “Continental Bloc”. The study of various aspects of Japanese history and geopolitics brought K. Haushofer closer to the renowned Soviet intelligence officer R. Sorge, who published his works in scholarly editions of the German Institute of Geopolitics. The article traces the relationship of K. Haushofer with Hitler’s colleague R. Hess and the famous Austrian writer S. Zweig. Considerable attention is also paid to K. Haushofer’s contacts with Hitler, especially during the latter’s work on the book “Mein Kampf”. Analyzing the works of contemporary Ukrainian and foreign researchers and memoirists, the authors of the article hold the opinion that often in the historical literature and literature in Political Science the influence of K. Haushofer on the formation of the worldview of the German dictator is exaggerated. In covering the geopolitical concept of K. Haushofer, the authors emphasize the significant evolution of his views, which were influenced by the change in the foreign policy of the Nazi Germany, especially on the eve and during the World War II. By that time, K. Haushofer’s contacts with Hitler had virtually stopped. The life of Karl and Martha Haushofer ended tragically – they committed suicide. Similar was the fate of K. Haushofer’s son, who participated in the preparation of Hitler’s assassination attempt in 1944.

Key words: Karl Haushofer, geopolitics, geopolitical concept, geopolitical views, expansion of the living space, borders, doctrine, foreign policy, evolution.

Постановка проблеми. Те, що сьогодні розуміють під геополітикою, існувало з давніх часів. Стародавні мислителі часто розмірковували над географічним розташуванням держав, їх кліматичними умовами, структурою населення, взаємовідносинами між державами та регіонами. Однак даний об'єкт дослідження не мав власної назви. Лише в 1916 р. шведський учений Рудольф Челлен (1864–1922) ввів у науку поняття «геополітика», розуміючи під нею «доктрину, яка розглядає державу як географічний організм чи просторовий феномен». Фактично геополітика Р. Челлена розвивала старий предмет – політичну географію, не претендуючи на самодостатність. Та й сам автор не претендував на роль першовідкривача, вважаючи своїм учителем Фрідріха Ратцеля (1844–1904). Ще в 1897 р. побачила світ книга Ф. Ратцеля «Політична географія», у якій держава розглядалася як живий організм, укорінений у ґрунті. Для фахівців російського і німецького генеральних штабів Д. Мілютіна, А. Снєсарєва, Х. Мольткестаршого і А. Шліффена геополітика була «військовою статистикою», тобто синтезом фізичної та економічної географії. Проте політичні події, на які було так багате XX ст., швидко зробили цю молоду галузь знань надзвичайно популярною.

Своєрідну революцію в геополітиці здійснив англійський учений Гелфорд Джордж Макіндер (1861–1947). Маємо на увазі, перш за все, його працю «Географічна вісь історії». Схема Макіндера доволі проста: «Хто владарює над Східною Європою, той владарює над центральною землею. Хто владарює над центральною землею, той владарює над світовим островом. Хто владарює над світовим островом, той владарює над світом». Варто погодитись із правомірним твердженням дослідників, що саме ці три тези, згодом вульгаризовані, мали найбільший успіх. Теорія, яка претендувала на науковість, перетворилася на ідеологію, що виправдовувала необхідність та закономірність розширення «життєвого простору». Своєю теорією Г. Макіндер наблизився до географічної ідеології, яка на практиці могла привести до серйозних наслідків.

Р. Челлен, Ф. Ратцель і Г. Макіндер вплинули на формування геополітичної концепції одного з найвизначніших німецьких геополітиків XX століття Карла Гаусгофера (1869–1946). Він мало що додав до наукового визначення предмета, хоча зробив із геополітики ефективний пропагандистський орган, покликаний сприяти в Німеччині «усвідомленню простору». Ще далі пішов очолюваний К. Гаусгофером німецький журнал «Zeitshrift fur Geopolitik», у якому геополітика розглядалася як наука «про відношення землі та політичних процесів», мистецтво керівництва практичною політикою. На глибоке переконання впливового німецького журналу, геополітика – це «географічний розум держави».

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасні дослідники справедливо вважають К. Гаусгофера одним із засновників німецької геополітики. Він був визначним вченим, який відзначався фантастичною працелюбністю, володів унікальною майстерністю читання лекцій, був людяним і добропорядним. Необхідно погодитись із А.В. Васильченком, що, «будучи переконаним німецьким патріотом, він ніколи не опускався до рівня паннімецького шовінізму» [3, с. 189]. Ці думки також розділяє британський дослідник з Університету Лафборо М. Геффернен. «У геополітиці Гаусгофера веймарського періоду расове теоретизування було здебільшого відсутнє, – констатує вчений. – Антисемітизм, що відігравав настільки важливу роль у нацистській ідеології, не справив помітного впливу на його праці (і навіть його дружина Марта була наполовину єврейкою). Головні зацікавлення Гаусгофера були пов'язані із простором й територією, а не з расою чи етносом. Його бачення Центральноєвропейської федерації (з Німеччиною в ролі панівної держави) було мультиетнічним, як і його ширші погляди стосовно Євразійського панрегіону, який він розглядав як транскультурну та позарасову область, засновану на союзі рівних у широкому сенсі партнерів» [13, с. 216–217].

К. Гаусгофер часто згадується на сторінках численних монографій про Гітлера і німецький нацизм [2, с. 29, 27]. Німецький дослідник В. Мазер відзначав, що «знайомство Гітлера вже у 1924 р. з теоріями Ратцеля, Гаусгофера і Макіндера про життєвий простір підтверджують не тільки його численні висловлювання в «Майн Кампф», але й аспекти його політики світового панування» [25, с. 173]. В іншій своїй монографії В. Мазер писав, що К. Гаусгофер іноді відвідував Гітлера і Гесса, які після невдалої спроби державного перевороту 1923 р. перебували в ув'язненні [26, с. 148]. Доведено, що вчений передав Гітлеру працю Ф. Ратцеля «Політична географія», яку останній використав під час роботи над «Майн Кампф». Мемуаристи й історики по-різному трактують вплив К. Гаусгофера на Гітлера. Негативно до вченого відносився особистий прес-секретар Гітлера Е. Ханфштагль [39, 40]. На сторінках його книги спогадів про події 20-30-х років автор стверджував, що Гітлер «опинився під великим впливом баварського генерала Гаусгофера, який деякий час виконував обов'язки на Далекому Сході і повернувся звідти фанатичним японофілом» [39, с. 73]. Е. Ханфштагль геополітичну концепцію К. Гаусгофера називає «повною нісенітницею», а самого вченого – «геополітичним фантазером» [39, с. 163]. Він переконаний, що саме К. Гаусгоферу вдалося переконати Гітлера в необхідності подальшої співпраці з Японією. Про вплив К. Гаусгофера на Гітлера писав німецький істо-

рик І. Фест [37, с. 337]. Англійський історик Х. Тревор-Ропер доводив, що К. Гаусгофер «пропагував і розвивав у Німеччині ті доктрини Євразійської сухопутної імперії, які… досить швидко вдалося використати для…німецького завоювання Росії» [35, с. 26].

Нерідко сучасні дослідники намагаються перебільшити роль К. Гаусгофера щодо його впливу на формування світогляду Гітлера. Особливо це стосується публікацій про окультизм Третього рейху, участь К. Гаусгофера в різноманітних таємних товариствах (товариство «Туле», орден Зеленого дракона, товариство «Вріль»), масонських ложах тощо [21; 34; 38]. Вважаємо, що такі факти не підтверджуються джерелами, а дуже часто є вигаданими. У цьому відношенні ми поділяємо думку одного з найкращих біографів К. Гаусгофера А. Васильченка: «Сумнівні зв'язки Гаусгофера з Гурджієвим, товариством «Вріль» і, звичайно ж, товариством «Туле» вже давно стали «суспільним здобутком» із галузі історично-фантастичної літератури. Далеко не в кожній книзі цього жанру можна знайти згадки про Рудольфа фон Зеботтендорфа, Дітріха Еккарте чи Вольфрама Зіверса, але там обов'язково присутня фігура Карла Гаусгофера. Ніби саме Гаусгофер посвятив Гітлера в «таємні науки», коли відвідав його під час ув'язнення у фортеці Лансберг. Однак якщо ми спробуємо зіставити ці вигадки з реальним життям генерала і професора геополітики, то побачимо, що легенди фактично не мали нічого спільного з дійсністю. Для того щоб зрозуміти їх нікчемність, достатньо поглянути на біографію Карла Гаусгофера… Гаусгофер ніколи не був у Тібеті, не входив ні до товариства «Туле», ні до товариства «Вріль» (факт існування якого до цього часу взагалі не доведено). Він не посвячував Гітлера в «тайні науки». Він взагалі зустрічався з Гітлером у період з 1922 до 1938 рр. не більше десяти разів» [3, с. 4].

Постать і геополітичну концепцію К. Гаусгофера досліджували українські й російські вчені К. Гаджієв [10, 11], О. Дугін [19], М. Нартов [28], М. Дністрянський [15–18]. «Завдяки популярності ідей К. Гаусгофера в нацистській Німеччині найбільш виражено простежується злиття геополітики як агресивної експансіоністської ідеології та практики зовнішньополітичної діяльності держави, – констатує М. Дністрянський. – І хоча роль К. Гаусгофера у формуванні геостратегії нацистської Німеччини не слід перебільшувати, особливо напередодні Другої світової війни, все ж саме його діяльність призвела до дискредитації геополітики загалом, особливо німецької геополітики» [15, с. 86]. Не можна заперечувати твердження дослідника, що «незважаючи на велику кількість публікацій (понад 400), оригінальних ідей та методологічних підходів у К. Гаусгофера не так вже й багато, та ще й догоджаючи політичній кон'юнктурі, він часто змінював свої погляди» [15, с. 84]. Постать і наукову спадщину К. Гаусгофера вивчали через призму розвитку окремих геополітичних шкіл і напрямів [1; 4–9; 14; 20; 23] світової політичної думки [33]. Побачили світ публікації про контакти німецького вченого з відомим радянським розвідником Р. Зорге [22; 24; 31].

Формулювання цілей статті. Головною метою нашого дослідження є аналіз основних наукових праць визначного німецького геополітика К. Гаусгофера, розгляд еволюції його геополітичної концепції, яка змінювалася під час трансформації зовнішньополітичного курсу нацистської Німеччини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Карл Гаусгофер народився в Мюнхені в баварській консервативній аристократичній сім'ї. Його батько був професором політичної економії в Мюнхенському технічному університеті. Після закінчення гімназії (вищої академічної школи), всупереч сімейній традиції, він вирішив стати професійним військовим. Протягом 1895–1897 рр. майбутній класик геополітики прослухав серію курсів у Баварській військовій академії. К. Гаусгофер, ставши у 1899 р. офіцером, більше двадцяти років прослужив у армії. Брав участь у битвах Першої світової війни і вийшов у відставку в чині генерал-майора. У роки Другої світової війни К. Гаусгофер одержав ранг бригадного генерала [6, с. 144].

У 1908–1910 рр. обіймав посаду німецького військового аташе в Японії, що дозволило йому близько познайомитися із проблемами Далекого Сходу і Тихого океану. Його перше наукове дослідження «Дай Ніхон» («Велика Японія») було присвячене геополітиці Японії й видане в Мюнхені (1913). Японський період закінчився захистом докторської дисертації, яку він підготував у Мюнхенському університеті під керівництвом професора Еріха фон Дрігальські. У дисертації та опублікованій монографії К. Гаусгофер ґрунтовно висвітлив географічні основи розвитку Японської імперії, яку він називав «Прусія Сходу». Дослідник, відносячи Японію до країн із континентальним типом мислення, розглядав її як пряму противагу Великобританії, що постійно прагнула до самоізоляції. Японія, навпаки, зобов'язана континенту культурою і писемністю. Вже в дисертації вчений обґрунтував ідею створення німецько-японського союзу [5; 6; 8; 9].

Причетність до Японії зблизила К. Гаусгофера з Ріхардом Зорге – резидентом радянської розвідки в Японії. Ймовірно, не стільки К. Гаусгофер, як Зорге прагнув до знайомства. Першу зустріч радянського розвідника з визнаним лідером німецьких геополітиків прискорило призначення підполковника Ойгена Отта як офіцера-посередника в Японію. Відповідними рекомендаціями Отт міг заручитися в полковника Ніколаї, але

ніхто краще Гаусгофера не міг дати йому в терміновому порядку необхідний мінімум інформації про японську армію і про Японію загалом. У недалекому минулому К. Гаусгофер доручив одному зі своїх асистентів, тодішньому секретарю Гітлера і своєму учневі, Рудольфу Гессу написати для рейхсвера дослідження про японські методи шпигунства, внаслідок чого з'явився солідний матеріал обсягом у 132 сторінки. Отту хотілося дізнатися про все це побільше. Консультації відбувалися у прискореному темпі, оскільки Отту необхідно було прибути в японський генеральний штаб у червні 1933 р. [24, с. 132].

Німецький дослідник Юліус Мадер детально описав знайомство Зорге з Гаусгофером: «Щойно за Ойгеном Оттом встигли закритися двері кабінету Гаусгофера в Мюнхенському університеті, як у них постукав Ріхард Зорге. Він добре підготувався до цієї зустрічі. Ще під час скрупульозної підготовки до виконання завдання він ґрунтовно вивчив і публікації Гаусгофера. Йому було відомо захоплення професора Японією і спеціальними проблемами Далекого Сходу, крім того, Зорге не без підстав міг розраховувати на інтерес професора щодо його необмежених знань із проблем Китаю. Зорге звернув увагу на те, що професор Гаусгофер у своєму журналі, починаючи з 1927 р., постійно твердив про необхідність створення військового союзу між Німеччиною, Японією та Італією. Ймовірно, Зорге запитав Гаусгофера, чи не зацікавлений він у спеціальних статтях із проблем Японії та Китаю для свого журналу «Цайтшрифт фюр геополітик» [6, с. 144–145]. Курт Фовінкель, який після Гаусгофера редагував журнал, писав: «Мені відомо, що Зорге повідомив професора Гаусгофера про своє найближчим часом тривале відрядження в Японію і заявив про готовність надсилати звідти статті для «Цайтшрифт фюр геополітик». Оскільки Гаусгофер, як завжди, відчував себе тісно пов'язаним із Японією і оскільки ми надавали великого значення роботі спеціалістів на місці подій, він із радістю прийняв цю пропозицію. Я вважаю, що Зорге говорив на цю тему із професором Гаусгофером у Мюнхені. Імовірно, вони обговорювали і низку тем, які викликали в нас зацікавленість у такому співробітництві… Особисто я бачив Зорге до його від'їзду всього один раз… Ми розглядали Зорге перш за все як кореспондента в Японії, що володів спеціальними знаннями в галузі економіки…» [24, с. 136].

Уже за першими статтями Ріхарда Зорге, які невдовзі з'явилися на сторінках «Цайтшрифт фюр геополітик», можна судити про те, які теми обговорювались під час переговорів із професором Гаусгофером. Статті називалися «Перетворення в Манчжоу-Го», «Японські збройні сили. Їх місцеположення», «Японські збройні сили. Їх роль в політиці Японії» тощо. Головний геополітик нічого не підозрював, тому скоріше за все поінформував Зорге про мету вояжу підполковника Отта, а також погодився із запропонованими Зорге напрямами його майбутньої журналістської роботи в Японії. Усе це давало можливість Зорге, посилаючись на рекомендації Гаусгофера та інших авторитетів, із повною впевненістю вести дискусії на ці теми з експертом рейхсвера Оттом, не боячись викликати в останнього яку-небудь підозру [31, с. 110]. Уже згадуваний К. Фовінкель пригадував, що «час від часу Зорге надсилав рукописи професору Гаусгоферу в Мюнхен; звідти я потім щомісяця одержував усі матеріали для чергового номера… Гаусгофер ніколи не виправляв рукописи, я зрідка тільки дещо виправляв стиль» [6, с. 145].

У 1921 р. К. Гаусгофер став професором географії Мюнхенського університету, де заснував Інститут геополітики та видавав журнал «Цайтшрифт фюр геополітик». У 1934–1937 рр. був президентом Німецької академії, головою організації «Об'єднання на захист німців за кордоном» у Баварії. У цей період у нього були непогані зв'язки з відомими нацистами, хоча необхідно констатувати, що членом НСДАП Гаусгофер ніколи не був. Він неодноразово зустрічався з Й. Ріббентропом, Й. Гебельсом, Г. Гімлером, вже не кажучи про свого учня – «наці номер три» Рудольфа Гесса. Рідше він бачився з Гітлером. У 1923 р. після невдалого «пивного путчу» Гесс разом з Гітлером переховувались в Альпах у заміському будинку Гаусгофера, а потім, коли вони відбували покарання в мюнхенській в'язниці, він часто навідував їх. Відомо про першу зустріч К. Гаусгофера з Гітлером, яка завдяки старанням Р. Гесса відбулася 24 липня 1921 р. До нас не дійшли спогади К. Гаусгофера про враження від цієї зустрічі. Що стосується їхньої розмови, яка відбулася в 1926 р., то класик німецької геополітики пригадував: «Було надзвичайно нецікаво, оскільки від проголошеного «великою людиною» довелось вислуховувати надто банальні й підлі речі. Абсолютно бездарно втрачений вечір» [3, с. 38]. Під час їхніх тривалих розмов Гітлер познайомився з геополітикою, а прийшовши до влади, перетворив цю науку в складову частину німецької ідеології. У 30-ті роки зв'язки Гаусгофера з політичною елітою Третього Рейху підтримувались через посередництво його сина Альбрехта, який із 1934 р. працював позаштатним дослідником у Міністерстві закордонних справ.

Необхідно погодитись із твердженням сучасних дослідників, що політичний вплив Гаусгофера на нацистський режим пройшов два випробування, які врешті-решт звели його нанівець. По-перше, це невдала мирна місія Р. Гесса в Англію (переліт в 1941 р. до Великобританії з місією переконати англійців в об'єднанні з Німеччиною, як твердив Гесс, належала Гаусгоферу). По-друге, провал

липневого (1944 р.) замаху на Гітлера (операція «Валькірія»), очолюваного полковником Штауфенбергом, у якому взяв участь син Гаусгофера Альбрехт [23, с. 62–71]. Сам Гаусгофер 23 липня 1944 р. був заарештований, а через деякий час така доля спіткала і його сина, який, хоч і не брав участі в змаху, однак співчував заколотникам. Хоча вже 31 серпня Гаусгофер був звільнений, але тривалий час перебував у депресії.

Після краху фашистської Німеччини Гаусгофер був заарештований уже американською окупаційною владою, оскільки потрапив до розряду «видатних нацистів і виступив свідком на Нюрнберзькому процесі. Його становище ускладнював і той факт, що 28 січня 1946 р. Гаусгофера позбавили професорської пенсії, а керівництво мюнхенського університету не хотіло, щоб він читав лекції студентам. Перебуваючи у стресовому стані, 10 березня 1946 р. він разом із дружиною Мартою покінчив самогубством. Про психологічний стан Гаусгофера свідчить передсмертна записка: «Я не хочу, щоб мене поховали за якимись офіційними чи церковними обрядами. Я не бажаю жодних надмогильників з епітафіями. Я хочу все забути і бути забутим» [3, с. 76].

Російські дослідники С. Жильцов, І. Зонн та А. Ушков небезпідставно відзначали, що в термін «життєвий простір» Гаусгофер і Гітлер вкладали різний зміст [20, с. 18]. Центральним пунктом зовнішньополітичної програми Німеччини в період гітлеризму було завоювання «життєвого простору» Сходу. Агресивність цього пункту носила в історії німців традиційний характер і лягла в основу доктрини «Дранг нах остен», що мала витоки із часів тевтонських рицарів. Гітлерівська расова теорія вступала в пряме протиріччя з тією геополітичною лінією, якої притримувався Гаусгофер, адже за його ідеєю Росія мала стати союзником Німеччини. Є всі підстави стверджувати, що в Гаусгофера Гітлер взяв тільки те, що відповідало його ідеям, і невипадково вчений наприкінці життя заявляв, що зміст «Майн кампф» не має ніякого відношення до геополітики. Після арешту Гаусгофера західними союзниками йому неодноразово доводилося давати відповіді на безліч питань. Підозра слідчих, що його праці могли підштовхнути нацистське керівництво до здійснення агресивних задумів, Гаусгофер рішуче заперечував: «Якщо вони й читали мої праці, то зрозуміли їх суть невірно» [2, с. 148]. Часто Гаусгоферу приписували те, чого ніколи не було. Наприклад, стверджували, що Георгій Гурджієв саме через нього запропонував свастику в якості емблеми націонал-соціалістського руху. Насправді Гаусгофер протягом 1922–1938 років зустрічався з Гітлером не більше десяти разів.

Видатний австрійський письменник Стефан Цвейг у книзі «Вчорашній світ. Спогади європейця» описав зустрічі з Гаусгофером, з яким познайомився під час подорожі до Індії. На відміну від освіти багатьох офіцерів, його освіта була різносторонньою і не обмежувалась знаннями військових наук. Спрямовуючи із завданням вивчити на місці воєнний театр російсько-японської війни, він досконало оволодів японською мовою. Після повернення в Німеччину Цвейг довго підтримував дружні відносини із сім'єю Гаусгофера, переписуючись і навідуючи його в Зальцбурзі та Мюнхені. Цвейг пише про генерала з великою симпатією, відзначаючи його працелюбність та інтелект, талановитість чудового співрозмовника. Цвейг був одним із перших, кому генерал сформулював ідею про «життєвий простір» народів, але ніхто не передбачав, що його ідеї зможуть спровокувати агресивну політику. Навіть коли Гаусгофера назвали «другом Гітлера», Цвейг не міг цьому повірити. І насправді, що могло бути спільного між високоосвіченим, глибокомислячим ученим і одержимим крайнім німецьким націоналізмом фанатом? Тим більше, що дружина Гаусгофера була далеко не чистої раси з точки зору нюрнберзького закону про євреїв [6, с. 146].

Плідно займаючись науковою роботою, К. Гаусгофер опублікував кілька сотень наукових і науково-популярних праць. Серед основних його робіт заслуговують на увагу «Кордони в їх географічному і політичному значенні», «Панідеї в геополітиці», «Статус-кво і оновлення світу», «Континентальний блок», «Геополітика Тихого океану», «Японська імперія в її географічному розвитку», «Світова політика сьогодні» та низка інших. Показово, що дружина Гаусгофера Марта переклала німецькою мовою книгу англійського геополітика Дж. Фейргріва «Географія і світова могутність». До речі, хоча саме німецьких учених вважали піонерами геополітики, Гаусгофер не заперечував того факту, що великих успіхів досягли науковці Італії, Великобританії, Франції, Іспанії, США, Росії. В одній із перших своїх лекцій Гаусгофер запропонував об'єднати зусилля вчених різних держав для дослідження конкретних територій.

У 1927 р. К. Гаусгофер завершив роботу над фундаментальною монографією «Кордони в їх географічному і політичному значенні» [42, с. 7–250], у якій запропонував власний варіант «справедливого», на думку автора, вирішення проблеми кордонів. У передмові до книги К. Гаусгофер висловив надію, що в недалекому майбутньому не знайдеться місця дискримінації, і «багатомільйонні стародавні культурні народи не стоятимуть як безперервно звинувачувані, бідні, пограбовані перед закритими дверима, закриті кордонами і перетнуті дорогами в майбутнє» [42, с. 11]. Звичайно, К. Гаусгофер мав на увазі, перш за все, Німеччину, яка втратила значні території після Версаля. До речі, для всіх праць ученого харак-

терне різко негативне ставлення до рішень Версальського договору. Територіальні зміни, які сталися після Версаля, Гаусгофер зображує як такі, що поставили Німеччину в безвихідне становище, позбавивши її «життєвого простору». Подібна оцінка дається рішенням Версаля із приводу колоній. Слід також відзначити, що К. Гаусгофер зображує Німеччину як таку, що багато втратила після поразки в Першій світовій війні, однак знімає з неї відповідальність за її розв'язання. У трактуванні цієї проблеми він апелює не до історичних фактів, а до психології та «патріотизму». К. Гаусгофер ніби продовжує лінію німецької делегації у Версалі. Оскільки договір був підписаний, то з юридичної точки зору він позбавлений можливості прямо заперечувати відповідальність Німеччини за розпочату війну, а це дозволяє автору ухилятися від обговорення цього питання, використовувати різноманітні «обхідні маневри».

Кордон, на глибоке переконання К. Гаусгофера, є складовим чинником життя нації, отже, його треба захищати. Той, хто цього не робив, буде відчужений кордоном, і йому, рано чи пізно, доведеться за це розплатитися. Визнаючи «природність» кордонів – гірські хребти, великі ріки, пустинні й заболочені місця, які завжди відігравали велику роль в житті держави, – учений все-таки натякає на їх перегляд, адже не може німецька нація перебувати у принизливому становищі. Наслідуючи ідеї свого вчителя Ф. Ратцеля, Гаусгофер вважає нормальним, а точніше, повністю допустимим просторове розширення держав, не виключаючи при цьому і можливість освоєння земель, які раніше були непридатними для життя. Ідею «розширення простору» Гаусгофер більш чітко сформулює в пізнішій своїй праці «Континентальний блок»: «Адже кожна перемога в кінцевому рахунку виражається у просторі, а приз перемоги – одержана територія. Але вона повинна бути насправді захоплена і стати такою» [42, с. 373–418]. У роботах Гаусгофера часто зустрічається формула «розбійники моря» і «розбійники степу», за допомогою якої вчений намагається зображувати себе противником імперіалістичної, загарбницької політики.

У розділі про психологію кордонів держави та їх типи К. Гаусгофер наводить свій ідеал кордону – «чіткий, стабільний кордон сильної прикордонної форми, який по суті справи належить сильнішому». Такий кордон, на думку вченого, зберігається навіть тоді, коли сильніший змушений відступати. Що стосується сухопутного кордону Німеччини на Заході, то він нагадує «зруйновану стіну», з якої випали найцінніші камені попередньої будови, та й ті лежать на чужій, але вже не своїй землі. Безсумнівно, йдеться про землі, які за Версальським договором відійшли до Франції [42, с. 80–87]. Кульмінацією свого дослідження К. Гаусгофер вважає «виховання усвідомленого почуття кордону». «Політичне почуття кордону», вважає дослідник, найкраще збереглося в Японії. Для того щоб цього досягти повною мірою, має мати місце рівновага між «настроєм і результатом», але аж ніяк не обійтися без «практичних справ», без «бойової участі як особистості, так і мас у вихованні почуття кордону». Тільки тоді завершиться «усвідомлене повернення до інстинкту самозбереження», але «на більш високому рівні» [42, с. 112–118].

К. Гаусгофер запропонував власну типологію кордонів, виділивши п'ять різновидів: 1) наступаючий кордон, який складається з висунутих уперед опорних органів; 2) високоорганізований, насичений комунікаціями кордон, який постійно розвивається і розширюється («кордон напоготові»); 3) кордон рівноваги, який є можливим завдяки спільному розумінню обох сторін; 4) укріплений кордон у стані оборони; 5) кордон напередодні розпаду – роззброєний, кинутий напризволяще, відкритий для проникнення, вторгнення тощо. Гаусгофер також поділяє кордони на «спокійні», «інертні», «легко збуджені» та «застійні. У розділі «Оборона кордону і кордон оборони» вчений звернув увагу на військово-технічну організацію кордону: «Підтримка кордону в боєздатному стані вимагає перш за все кропіткої роботи усіх у державі в ім'я досягнення прикордонної оборони» [42, с. 202–212]. Але, вважає Гаусгофер, все повинно мати свою міру, бо «це незнання міри, звичайно, викликає переляк за кордоном». Окремий розділ дослідник присвятив кордонам німецького народу і держави, піддавши нищівній критиці «ідею пан-Європи». Вона, на його глибоке переконання, «втягнула б нас, обікрадених простором, у жорстокі битви французького, бельгійського і нідерландського імперіалізму за колонії… Усі біди німецького народу, – вважає Гаусгофер, – мають причиною два моменти: перший – особливість нашого життєвого простору, і другий – зарано виявлений внутрішній настрій нашої високообдарованої, але схильної до шизофренічних катастроф народної спільноти» [42, с. 227–239].

Гаусгофер оптимістично завершує свою працю: «Бувають часи апатії та втоми: вони приходять і до сильних країн, і до хоробрих народів, зміцнюючи та знесилюючи їх подібно отруті, змушуючи їх розгубити і проспати успадкований простір і майбутнє своїх дітей… Слід вважати своїм обов'язком без спочинку окликати їх як сомнамбул до тих пір, поки вони не почують і не прокинуться, щоб зміцнити і розширити свої кордони… Кожний повинен спробувати створити завершений власний образ кордонів свого державного, народного і культурного ґрунту, навіть якщо такий образ пригодиться тільки будівничим храму прийдешніх часів!» [42, с. 249].

У 1931 р. з'явилася праця К. Гаусгофера «Панідеї в геополітиці». Під ними вчений розумів «ідеї,

які охоплюють всі народи, широкі цілі й інстинктивно прагнуть до розвитку у просторі». Панідеї, які існували з давніх часів, Гаусгофер класифікує на еволюційні та революційні. До перших він зараховує пантихоокеанську і меншою мірою – панамериканську. До революційної належить паназійський рух, який, на думку вченого, одержує могутню підтримку з Москви. Ці панідеї Гаусгофер ще інакше трактує як континентальні та морські, які перебувають у постійному антагонізмі.

Численні рухи чи течії всесвітньої історії, в назві яких є частка пан (від грецького – все), неоднозначні як за формою, так і за змістом. Звідси широка можливість їх оцінки і трактування різними дослідниками. Гаусгофер засуджує одні панрухи і позитивно оцінює інші без достатніх для цього основ, а інколи і всупереч очевидній істині. Засуджуючи панамериканізм і паніндійський рух, він ідеалізує пангерманізм, який за час свого існування повністю проявив свою шовіністичну, агресивну суть. Необхідно детальніше зупинитись на завершальному розділі праці «Планетарне майбутнє панідеї», у якому німецький дослідник наближується до прогнозування ситуації. Гаусгофер застерігає, що не можна допустити, щоб Європа опинилася під впливом ідеології Радянського Союзу чи лицемірства англо-саксів. СРСР і Британська імперія володіють величезним простором, який вони захоплювали різними методами, а тому їх зближення є суттєвою загрозою для навколишнього світу. Більшість панрухів, уважає Гаусгофер, шукають майбутнього розвитку такими різними шляхами, що це може привести до тертя між паназійською, панбританською імперськими ідеями і пантихоокеанськими компромісними стремліннями, а пан-Європа з колоніальними придатками зможе втручатися в будь-які зони тертя [42, с. 253–352].

Винятково в профашистському дусі написана Гаусгофером і опублікована в 1939 р. праця «Статус-кво і оновлення життя» [42, с. 355–370]. На час публікації роботи Німеччина вже провела «аншлюс» Австрії та приєднання до своєї території Судетської області Чехословаччини. Гітлер розпочав упроваджувати в життя ідею «життєвого простору». К. Гаусгофер це розширення простору називає «оранкою», яку, на його думку, необхідно відрізняти від захоплення чужих земель. У цьому розширенні «життєвого простору» й полягала зміна статус-кво. Чехословаччина, уважає Гаусгофер, понесла заслужене покарання за переслідування 3,5 млн. німецького населення, хоча важко погодитись із його твердженням, що «наруга над судетськими німцями» з боку чехів відбувалася щодня.

Праця Гаусгофера написана в яскравому антирадянському дусі, хоча з неї видно, що вчений був добре обізнаний із процесами, які відбувалися в СРСР. «Не кожному народові властиво, – констатує автор, – як у Радянському Союзі, звільнитися від перенаселення за допомогою ВЧК, а потім ГПУ (яким ми вдячні за наведені цифри) в результаті знищення 6 млн. чоловік, смерті від голоду за два роки (1922 і 1931 рр.) 4 млн., вигнання приблизно 22 млн. з їх будинків і подвір'їв, і все ж чисельність населення знову зростає до 160-170 млн.» [42, с. 360]. Поряд із цим ідеалізуються Японія, Італія та Німеччина – «простори з високою культурою», де відсутні подібні лікування кровопусканням, адже ці народи «відчувають занадто велику повагу до культурних досягнень окремого людського життя». Гаусгофер усвідомлює, що «оранка» для німецького народу ще не закінчилась, кожний німець повинен усвідомлювати необхідність «одержання максимуму можливого», «об'єднати кров і ґрунт» у єдине ціле.

К. Гаусгофер набагато глибше і ґрунтовніше, ніж інші дослідники, довів, що геополітика – надзвичайно динамічна наука. Протягом першої половини XX ст. німецький учений запропонував кілька моделей розвитку геополітичної ситуації, які відповідали конкретним періодам історії. Хоча, необхідно зауважити, що Гаусгофер змушений був коригувати свої моделі стосовно до позиції, яку займав у той чи інший період німецький уряд. Отже, простежимо еволюцію його геополітичних прогнозів і міркувань.

Ще із часів Отто фон Бісмарка вважалося, що Німеччина буде в безпеці тільки тоді, коли займатиме центральне місце в коаліції центральноєвропейських держав. Невдовзі з'ясувалося, що Німеччина зіткнулася не з конфліктом таласократії та телурократії (моря і суші), а з неочікуваним їх альянсом. За такої ситуації, вважав Гаусгофер, досягти переваги на обох фронтах не під силу не лише Німеччині, але й будь-якій іншій державі. Після поразки в Першій світовій війні К. Гаусгофер зосередився на ідеї великих просторів, запропонувавши модель панрегіоналізму, яка мала протистояти планам панамериканізму. Гаусгофер прийшов до висновку, що з метою протистояння американській «стратегії анаконди» світ необхідно поділити вздовж меридіанів. Перша з моделей Гаусгофера поділила землю на три пан регіони: Пан-Америка із центром у США, Євро-Африка з ядром у Німеччині та Пан-Азія на чолі з Японією. Слабкість цієї моделі полягала в ігноруванні Радянського Союзу, якому не знайшлося в ній місця.

Пізніше Гаусгофер запропонував чотиричленний поділ світу, у якому до вищеназваних трьох панрегіонів додавався і Радянський Союз, сфери впливу якого розповсюджувалися на Іран, Афганістан та Індостан. Однак розвиток історичних подій, зокрема підписання в 1939 р. пакту Молотова-Ріббентропа, в черговий раз вніс корективи у модель Гаусгофера. Він взявся за обґрунтування ідеї створення континентального блоку за оссю Берлін – Москва – Токіо. У праці «Континен-

тальний блок» Гаусгофер намагається довести, що ця ідея визрівала давно в політичних колах як Японії, так і Німеччини. Такого союзу найбільше боялися англосакси, бо фактично він значив для них смерть. Гаусгофер наводить безліч фактів, які свідчили про численні перешкоди для створення такого союзу. Підписання радянсько-німецького пакту Гаусгофер привітав, адже тепер Німеччина переставала бути затиснутою між таласократичними державами і гартлендом. Проте Гітлер не підтримав геополітичну модель Гаусгофера, віддавши перевагу спорідненості німців із англосаксами. Доказом цього є дивна війна проти Великобританії в 1939–1940 рр. Сучасні дослідники цілком справедливо вважають, що Гітлер мав усі можливості вивести Великобританію з війни ще до початку нападу на СРСР. Він до останньої хвилини сподівався, що в Лондоні переможе пронімецька орієнтація, яка дозволить об'єднати сили Німеччини і Великобританії в боротьбі проти наймогутнішої країни Євразії.

22 червня 1941 р. Гітлер здійснив напад на Радянський Союз. К. Гаусгофер розцінював це як величезну стратегічну помилку фюрера, адже Німеччина не в змозі була вести паралельну війну і проти країн суші, і проти морських держав. Хоча навіть у середовищі Гаусгофера існували думки, що німецька авіація, яка панувала в «третьому морі» – повітрі, допоможе перебороти недоліки геополітичного становища Німеччини. Однак практика показала, що значення авіаційного простору було суттєво перебільшено. Зрозумівши, що зіткнення з СРСР відвернути неможливо, Гаусгофер намагався відвернути війну на два фронти. Це збігалося з думками частини німецького генералітету, які шукали виходу на пронімецьки налаштованих політиків США та Великобританії. Своєї кульмінації ця ідея набула під час загальновідомої місії Аллена Даллеса. Чим все завершилося, добре відомо. Разом із тим Гаусгофер передбачив післявоєнне зростання США, яка за такої розстановки суттєво посилювала своє геополітичне становище, перетворюючись у головну світову силу.

Висновки. Еволюція геополітичної концепції К. Гаусгофера багато в чому залежала від змін зовнішньополітичного курсу Німеччини, особливо напередодні та під час Другої світової війни. До цього додамо, що Гаусгофер ніколи не претендував на об'єктивність та неупередженість. Уважають, що великий вплив на його модель мали англофобські настрої, що визначали значною мірою континентальні симпатії Гаусгофера. Він притримувався правила: якщо континент виступає проти океану, то необхідно виступати на боці континенту. Виходячи зі своєї моделі, Гаусгофер вітав закріплення Японії в Тихоокеанському регіоні тому, що це підривало позиції США і Великобританії, а коли Франція чи Великобританія закріплювалися на острівних територіях, що колись контролювалися Німеччиною, то він виступав за негайну незалежність цих областей. Саме Німеччина, на думку Гаусгофера, повинна була очолити країни «третього світу» в боротьбі за свою незалежність, бо це підривало могутність Великобританії. Якщо в 20-х роках Гаусгофер позитивно ставився до зовнішньополітичного курсу СРСР, то після втручання останнього у внутрішні справу Китаю і Монголії різко змінив своє відношення. Врешті-решт, він звинуватив СРСР у розпалюванні громадянської війни в Китаї та Іспанії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басараб М., Вегеш М. Деякі теоретичні аспекти геополітики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія.* Випуск 1 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет ; Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Денисенко, Ф. Кирилюк та ін. Ужгород : СМП «Вісник Карпат», 2004. С. 191–208.
2. Бессонов Б. Фашизм: идеология, политика. Москва : Высшая школа, 1985. 280 с.
3. Васильченко А.В. Сумрачный гений III Рейха. Человек, стоявший за Гитлером. Москва : Вече, 2013. 304 с.
4. Вегеш М. Геополітика в іменах. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.
5. Вегеш М. Геополітика: минуле, сучасне, майбутнє. *Carpatica – Карпатика*. Випуск – 25. *Актуальні проблеми української політології*. Ужгород, 2003. С. 84–110.
6. Вегеш М. Геополітична концепція Карла Гаусгофера. *Relatii Romano-ucrainene, istorie si contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Romanian-ukrainian relations, history and present.* Satu Mare : Editura Muzeuluj Satmarean, 2015. С. 143–152.
7. Вегеш М. Західна геополітика в іменах. Ужгород : Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.
8. Вегеш М. Світовий процес і геополітика : навчальний посібник. Ужгород : «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.
9. Вегеш М., Петрінко В. Геополітична енциклопедія : навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
10. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. Москва : Логос, 2002. 432 с.
11. Гаджиев К.С. Геополитика. Москва : Международные отношения, 1997. 384 с.
12. Геополитика: Антология. Москва : Академический проспект; Культура, 2006. 1004 с.
13. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / Пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2011. 464 с.
14. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз. Київ : Знання України, 2002. 578 с.

15. Дністрянський М.С. Геополітика : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с.
16. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: Проблеми теорії, методології, практики. Львів : Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 490 с.
17. Дністрянський М.С. Політична географія та геополітика України : навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга; Богдан, 2010. 344 с.
18. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2000. 310 с.
19. Дугин А. Основы геополитики: Геополитическое будуще России. Москва : Арктогея, 1997. 608 с.
20. Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона. Москва : Международные отношения, 2003. 280 с.
21. Зубков С.В. Оккультная магия третьего рейха. Москва : Вече, 2004. 320 с.
22. Колесникова М., Колесников М. Рихард Зорге. Москва : Молодая гвардия, 1980. 318 с.
23. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. Москва : Аспект-Пресс, 2002. 479 с.
24. Мадер Ю. Репортаж о докторе Зорге: Документальная повесть о разведчиках мира с приложением избранных статей Рихарда Зорге. Берлин : Военное издательство ГДР, 1088. 304 с.
25. Мазер В. Адольф Гитлер / Пер. с немец. С. Э. Борич. 2-е изд. Минск : ООО «Попурри», 2002. 496 с.
26. Мазер В. История «Майн Кампф». Факты, комментарии, версии / Пер. с немец. Сорокина Г.А. Москва : Вече, 2007. 416 с.
27. Мельников Д., Черная Л. Адольф Гитлер – преступник № 1. Москва : Издательство Яуза; Издательство Эксмо, 2004. 544 с.
28. Нартов Н.А. Геополитика. Москва : ЮНИТИ, 2000. 359 с.
29. Неизвестный Гитлер / О. Гюнше, Г. Линге; Авторы-составители М. Уль, Х. Эберле; предисловие В. Хаустова, Х. Меллера / Пер. с немец. А. Чикишева, Е. Кулькова. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2006. 512 с.
30. Несук М., Репринцев В., Камінський Є. Україна в зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ століття. *Політична думка.* 1995. № 2-3. С. 50–70.
31. Прудникова Е. Рихард Зорге – разведчик № 1. Санкт-Петербург : Издательский Дом «Нева», 2004. 192 с.
32. Рудич Ф. Місце і роль України в новому геополітичному просторі. *Нова політика.* 1998. № 5. С. 18–23.
33. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. Київ : Основи, 1997. 838 с.
34. Сеченовский В. Третий рейх и знак Зверя. Москва : Яуза; Эксмо, 2004. 320 с.
35. Тревор-Ропер Х. Застольные беседы Гитлера. 1941–1944 гг. / Пер. с англ. А.С. Цыпленкова. Москва : ЗАО Центрполиграф, 2005. 655 с.
36. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За редакцією Ф.М. Рудича. Київ : МАУП, 2002. 488 с.
37. Фест И. Гитлер. Биография. Путь наверх / Пер. с немец. А.А. Федорова, Н.С. Летневой, А.М. Андропова. Москва : Вече, 2006. 640 с.
38. Хайленд Г. Потерянные секреты нацистских технологий / Пер. а англ. А. Криволапова. Москва : Издательство Яуза; Издательство Эксмо, 2004. 320 с.
39. Ханфштангль Э. Гитлер. Утраченные годы. Воспоминания сподвижника фюрера. 1927–1944 / Пер. с англ. А.С. Цыпленкова. Москва : ЗАО Центрполиграф, 2007. 335 с.
40. Ханфштангль Э. Мой друг Адольф, мой враг Гитлер. Воспоминания личного пресс-секретаря / Пер. с англ. Б. Кобринцова. Екатеринбург : Ультра. Культура, 2006. 376 с.
41. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении. *Классика геополитики. ХХ век.* Москва : Издательство АСТ, 2003. С. 227–598.
42. Хаусхофер К. О геополитике: Работы разных лет. Границы в их географическом и политическом значении. Панидеи в геополитике. Статус-кво и обновление мира. Континентальный блок / Пер. с немец. И.Г. Усачева. Москва : Мысль, 2001. 426 с.

УДК 94 (477.87) «1938-1939» (063)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.24

МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УРЯДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ (1938–1939 РР.)

INTERNATIONAL SUPPORT OF THE GOVERNMENT OF CARPATHIAN UKRAINE BY THE ORGANIZATIONS OF UKRAINIAN EMIGRATION (1938–1939)

Вегеш М.М.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

Палінчак М.М.,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

У статті на основі архівних і опублікованих джерел, матеріалів закарпатської періодики робиться спроба висвітлити діяльність організацій української еміграції в підтримці державотворчих зусиль уряду Карпатської України напередодні Другої світової війни. Автори переконують, що солідарність із національно-визвольною боротьбою закарпатців проявляли українці, які проживали в Німеччині, Франції, Бельгії, Югославії, Румунії, Австрії, США, Канаді, Аргентині та Бразилії. Аналізується різноманітна матеріальна і моральна підтримка уряду Карпатської України з боку таких відомих на той час міжнародних емігрантських організацій, як «Організація Демократичного Відродження України», «Комітет Оборони Закарпаття» (згодом перейменований в «Комітет Оборони Карпатської України»), «Об'єднані Українські Організації Америки», «Братство Українських Католиків», «Українська Стрілецька Громада». У статті простежується діяльність «допомогових комітетів», які займалися збором коштів та проводили різноманітні культурно-політичні акції. Звертається також увага на діяльність Закордонного проводу ОУН, окремих його активних членів (Ю. Химинець, Я. Барановський). Йдеться про підтримку втікачів із Карпатської України в Югославії колишнього Апостольського представника в Закарпатті Діонизія Няраді. Важливу роль також відігравала політична орієнтація українців, які проживали за кордоном. Русофільські та русинофільські емігрантські осередки більше підтримували автономний уряд А. Бродія, тоді як українофільські – державотворчу діяльність кабінету А. Волошина. Ці напрями упродовж багатьох років діяли й на Закарпатті. Представники русофільства нерідко займали відверту проугорську позицію, залишаючись прихильниками гортистського режиму, який встановився на Закарпатті в другій половині березня 1939 р.

Ключові слова: Карпатська Україна, Августин Волошин, українська діаспора, організації української еміграції, Організація Демократичного Відродження України, Комітет оборони Карпатської України, Закордонний провід ОУН, державотворення, «допомогові» комітети.

The article, basing on archival and published sources, materials of the Transcarpathian periodical, attempts to cover the activities of the Ukrainian emigration organizations in support of the state-building efforts of the government of Carpathian Ukraine on the eve of World War II. The authors argue that solidarity with the Transcarpathian national liberation struggle was shown by Ukrainians, who were living in Germany, France, Belgium, Yugoslavia, Romania, Austria, the United States, Canada, Argentina and Brazil. The article also analyzes the various material and moral support to the government of Carpathian Ukraine by such internationally known emigrant organizations as the "Organization of the Democratic Renaissance of Ukraine", "Committee of Defense of Transcarpathia" (later renamed into the "Committee of Defense of the Carpathian Ukraine"), "United Ukrainian Organizations of America", "Brotherhood of Ukrainian Catholics", "Ukrainian Riflemen Community". The article traces the activities of the "committees of support", which have raised funds and held various cultural and political events. Attention in the article is also drawn to the activities of the Foreign Front of OUN, to some of its active members (Yu. Khymynets, J. Baranovsky). It also analyzes the support of the fugitives from Carpathian Ukraine in Yugoslavia by Dionysius Niaradi, a former Apostolic Representative in Transcarpathia. The political orientation of Ukrainians, living abroad, also played an important role. The Russophile and Rusynophile emigrant units were supportive more towards A. Brody's autonomous government, while the Ukrainophile units supported state-building activity of A. Voloshyn's government. These directions have been present in Transcarpathia for many years. Representatives of the Russophile often took a frank pro-Hungarian position, remaining supporters of the Horty's regime, which established itself in Transcarpathia in the second half of March 1939.

Key words: Carpathian Ukraine, Avhustyn Voloshyn, Ukrainian diaspora, organizations of Ukrainian emigration, Organization of Democratic Renaissance of Ukraine, Committee of Defense of Carpathian Ukraine, OUN Foreign Front, state-building, committees of "support".

Постановка проблеми. Упродовж тривалого проміжку часу українці Закарпаття, представлені своєю прогресивною політичною елітою, мріяли про возз'єднання із своїми братами, що жили по інший бік Карпат. Уперше для цього склалися більш-менш сприятливі умови після розпаду Австро-Угорської монархії. У 1918–1919 рр. проукраїнські політичні сили краю доклали чимало зусиль, щоб встановити тісні стосунки з урядами ЗУНР та разом з усім українським народом утво-

рити соборну Українську державу. Тодішня міжнародна ситуація у світі склалася так, що цього досягти не вдалося. Протягом усього міжвоєнного періоду на Закарпатті (Підкарпатській Русі – Карпатській Україні), яке перебувало у складі Чехословацької Республіки, не припинявся рух за здобуття автономних прав. Лише в жовтні 1938 р. ця боротьба завершилася утворенням першого автономного уряду, а через деякий час підкарпатську владу очолив Августин Волошин – яскравий культурний і політичний діяч краю. Він із самого початку займав чітку проукраїнську позицію, яка врешті-решт (не можемо відкидати тогочасну складну міжнародну обстановку) призвела до проведення виборів, засідання першого українського парламенту та проголошення повної незалежності Карпатської України. Хоча молода Карпато-Українська держава так і не встигла одержати вагомої дипломатичної підтримки світових держав, а деякі журналісти й дипломати взагалі називали її одноденною, але її утворення яскраво і щиро підтримувало місцеве населення та українці Східної Галичини, які на той час перебували під гнітом панської Польщі. Здобуття закарпатськими українцями автономії викликало значний резонанс у світі (лише британська преса упродовж 1938–1939 рр. опублікувала понад 500 статей про Карпатську Україну). А яким було ставлення українців, яких доля розкидала по різних країнах і континентах?

Аналіз основних досліджень і публікацій. Радянська історіографія, здебільшого перекручувала та навіть фальсифікувала історію Карпатської України, подаючи її утворення як витвір «українських буржуазних націоналістів», а А. Волошину приписувалися численні ярлики – «слуга кількох господарів», «запроданець», «зрадник» тощо. Аналогічним було ставлення до проблеми міжнародної підтримки Карпатської України, яка відверто замовчувалася. Виняток становили публікації, що побачили світ у діаспорі. Великий фактичний матеріал про українську еміграцію та її ставлення до Карпатської України міститься у працях С. Барана [9], В. Кубійовича [27], П. Стерча [36–38], Ю. Химинця [40–41], В. Шандора [42], Ю. Шерегія [43]. Про підтримку емігрантськими українськими організаціями національно-визвольної боротьби у Закарпатті наприкінці 30-х років писали М. Ковач [26], Д. Латяк [28], Р. Мизь [31], Я. Олеяр [32–33], В. Паплацко [35]. Багато нових джерел було введено до наукового обігу українськими істориками та архівістами. Особливої уваги заслуговує двотомне видання архівних матеріалів «Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії» [4; 5] та збірник документів про життя і смерть А. Волошина [3]. Міжнародну підтримку визвольних змагань закарпатських українців напередодні Другої світової війни упродовж багатьох років досліджували М. Болдижар [10–11], С. Віднянський [23–24], В. Лемак [29]. Окремі аспекти цієї проблеми відображені на сторінках монографій М. Вегеша, Л. Горват, В. Марини, М. Токаря, В. Туряниці, І. Чаварги [12; 15–22].

Формулювання цілей статті. Метою нашого наукового дослідження є висвітлення діяльності як багатьох емігрантських організацій, так і окремих українців, які проживали в різних країнах світу, у підтримці національно-визвольної боротьби закарпатців наприкінці 30-х років. Наша наукова розвідка написана на основі значного джерельного матеріалу, який публікувався на шпальтах газети «Свобода», а згодом «Нова свобода» – урядового офіційного друкованого органу уряду Карпатської України. Чимало цікавих і маловідомих матеріалів почерпнуто із фондів Державного архіву Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 30-х років у різних країнах світу проживало близько 55 мільйонів українців. «Найбільше живе їх за нашими Карпатами, – повідомляла «Нова свобода», – українці живуть, крім Підкарпаття, на різних землях у такому числі: в Великій Україні (УРСР) – 41 млн, в Галичині (Польща) – 8 1/2 млн, в Чехословаччині – 650 тис., в Буковині й Бесарабії (Румунія) – 2 1/2 млн, в США – 1 млн., в Канаді – 300 тис.» [7; 28 серпня]. Після 1925 р. остаточно викристалізувалися осередки української еміграції в Європі. «Перше місце зайняла Прага, після неї Варшава, втратив значення Відень. Постають нові осередки: Берлін і Париж. Слабші скупчення української еміграції – це Румунія, Болгарія, Бельгія, Швейцарія, Англія, Італія, Туреччина, Латвія, Фінляндія. Чисельно на першому місці стоїть українська еміграція в Польщі й Франції» [9, с. 572].

Починаючи з 80-х років XIX ст., галицькі та закарпатські селяни переселялися за океан. «Українці або особи українського походження до війни (Другої світової – М. В., М. П.) приблизно були так розподілені в Америці між різними її країнами: Сполучені Штати Північної Америки – 700–800 тис., Канада – 300–400 тис., Бразилія – 50–60 тис., Аргентина – 50 тис., інші американські країни – 10–20 тис.» [27, с. 715–727]. Із наведеного статистичного матеріалу видно, що українська діаспора в кількісному відношенні становила собою значну силу, від якої теж певною мірою залежало майбутнє Карпатської України. З огляду на це нема нічого дивного, що уряд А. Волошина, який опинився в скрутному становищі, звернувся до українців зарубіжних країн з проханням про допомогу. Необхідно відзначити, що «більшість представників трудової еміграції та їх керівників щиро і від душі бажали своїм землякам щасливого, вільного розвитку, звільнення від багатовічного чужоземного поневолення, всіляко підтримували їх боротьбу за автономію та політичну

незалежність. Разом з тим серед емігрантів були і ті, що, виражаючи інтереси меншості, плели навколо Закарпаття різні політичні інтриги, проводили антинародну діяльність і, зблокувавшись з реакційними силами в «старому світі», привели наш край до трагедії напередодні другої світової війни» [11, с. 74]. Ці думки, висловлені сучасним дослідником М. Болдижаром, дають можливість констатувати, що політичні події 1938–1939 рр. у Карпатській Україні оцінювалися різними організаціями української діаспори неоднозначно.

«Нова свобода» опублікувала звернення представників української діаспори, у якому пропонувалося створити «Національний фонд Карпатської України». «Треба користатися з того великого зриву, – говорилося в зверненні, – який охопив український народ у цілому світі. Всі хотять нам допомогти. Нашою повинністю є організувати цю так потрібну акцію й чим скоріше її урухомити. До Хуста вплинуло вже багато різноманітних плянів, додаємо до них ще один: «Закладім Національний фонд». Закладім його ще сьогодні і сповістім про це увесь український світ. Будувати Карпатську Україну є обов'язок цілої нації. Не хвалімся, що нас багато – похвалімся тим, що ми вміємо робити!» [7; 22 грудня].

Існували тісні відносини між урядом Карпатської України і різними політичними партіями, об'єднаннями і товариствами 9 країн [38, с. 188]. У США Карпатську Україну підтримували «Організація Демократичного Відродження України», «Молоді Українські Націоналісти», «Комітет Оборони Карпатської України», «Український Червоний Хрест», «Закордонна делегація Карпатської України», «Об'єднані Українські Організації Америки». У Канаді – «Українське Національне Об'єднання», «Українська Стрілецька Громада», «Об'єднання Українок Канади ім. Ольги Басараб», «Молоді Українські Націоналісти». У Чехословаччині – «Комітет Оборони Карпатської України», «Центральний Союз Українських Організацій ЧСР». У Німеччині – «Українське Національне Об'єднання». У Франції – «Український Народний Союз». В Аргентині – «Організація Демократичного Відродження України». У Бразилії – «Український Хліборобський Союз». На Далекому Сході – «Українська Національна Колонія» в Харбіні. Під час налагодження стосунків Карпатської України з політичними організаціями української діаспори значну роль відігравав закордонний ПУН, зокрема відділ, який очолював Я. Барановський.

Українську діаспору в США можна умовно поділити на дві основні групи – власне проукраїнську, яка виступала за федерацію закарпатців з чехами і словаками, а згодом підтримала діяльність уряду А. Волошина в напряму розбудови суверенної держави, і москвофільську, яка нерідко переходила на проугорські позиції. Тому не дивно, що різноманітні організації закарпатської діаспори в США по-різному віднеслися до політики, яку проводив автономний уряд А. Волошина.

«Нова свобода» опублікувала повідомлення «Українці з Америки протестують», у якому говорилося: «Представники українських організацій в Злучених Державах Північної Америки запротестували перед дипломатичними представниками великодержав, учасників конференції в Мюнхені, проти спроб Мадярщини збільшувати свою територію коштом території підкарпатських українців» [7, 22 жовтня]. 23 жовтня 1938 р. американські українські організації видали «Маніфест», у якому вимагали: «1) цілковито визнати незалежну державу Карпатську Україну, до котрої треба прилучити Пряшівщину та Спіш; 2) протест проти замірів сусідів; 3) негайне пропущення українських політичних в'язнів; 4) передання війська та жандармерії Українському проводу; 5) стягнення українських військ на Карпатську Україну для охорони границь» [7, 23 жовтня]. З «Маніфестом» були ознайомлені уряди всіх великих держав. До активної підтримки Карпатської України неодноразово закликав американський священик О. Невицький: «Виконайте свій обов'язок супроти свого народу й своєї землі, не розбивайтеся на різні партії і групи, але вступайте до одного єдино-національного табору, під один провід» [41, с. 24].

«Організація Демократичного Відродження України» (далі – ОДВУ), що діяла в Нью-Йорку, взяла на себе збір коштів для закарпатського населення. В процесі допомоги ОДВУ представники карпато-української еміграції в США організували «Комітет Оборони Закарпаття», який пізніше було перейменовано в «Комітет Оборони Карпатської України» (далі – КОКУ). Він почав свою діяльність у такому складі: В. Бень (голова), М. Бень, О. Данканич (заступники голови), Ю. Габода, А. Кость (секретарі), Т. Палош (фінансовий секретар), П. Ікалович (скарбник), І. Боришкевич, Ю. Боришкевич, М. Данканич (контрольна комісія). Почесним головою КОКУ було обрано О. Невицького. На думку П. Стерча, «цей Комітет поставив був собі за мету вирвати збаламучених закарпатських українців Америки з полону мадяроно-москвофільства і, скерувавши їх по лінії народних інтересів, з'єднати їхню піддержку для справи визволення Карпатської України» [36, с. 95].

КОКУ виступив ініціатором проведення цілого ряду віч в Нью-Йорку, Філадельфії, Детройті, Клівленді, Чікаго, Рочестері, Нью-арку, на яких були прийняті резолюції в обороні Закарпаття. На вічі, проведеному 9 жовтня 1938 р. в Філадельфії, було започатковано збір коштів для Карпатської України. Тоді вдалося зібрати 152.50 американських доларів. КОКУ разом з «Об'єднаними Українськими Організаціями Америки» рішуче засудили рішення Віденського арбітражу. З при-

воду цієї події Л. Мишуга, який представляв другу організацію, заявив, що «присуд, виданий у Відні дня 2 листопада 1938 року Роз'ємною Комісією в справі границь Закарпаття, нарушує ті етнографічні принципи, які лягли в основу міжнародної конференції в Мюнхені та які повинні були бути застосовані супроти населення Закарпаття. Рішення Роз'ємчої Комісії є великою кривдою для Карпатської України і для цілого українського народу. Супроти цього американські українці цього рішення не визнають і проти нього протестують» [36, с. 71–72; 96].

Продовжувався збір коштів для потреб Карпатської України. У своєму лютневому номері за 1939 р. «Нова свобода» помістила статтю «Українці в Америці для Карпатської України», у якій відзначила, що «українська еміграція за кордоном, головно в Америці й Канаді турбується нашою долею та старається нам допомогти. Майже кожного дня приходять пожертви, що для нас зібрали наші брати за морем. Для розбудови Карпатської України буде треба багато мільйонів, і тому нам дуже дорога братерська поміч закордонних українців» [8, 4 лютого]. Після чергового засідання, яке відбулося в січні 1939 р., ОДВУ прийняла ряд постанов на користь Карпатської України. «Одним з важніших рішень було вислати в Карпатську Україну одіж, взуття й інше, – писав професор Міннесотського університету О. Неприцький-Громовський у листі до провідника УНО Ф. Ревая, – Центральна управа ОДВУ вже вислала для Карпатської України 117 великих пакунків. Деякі з них важать по 350 кілограмів. Є в них взуття, одіж, шкіра та чоботи й інші речі. Кожний пакунок є заадресований на ім'я прем'єра А. Волошина посередництвом Червоного Хреста. В пакунках є приблизно 400 тисяч штук одягу. Це значить, що майже на кожного українця в Карпатській Україні припаде по одній парі одежі» [8, 23 лютого]. ОДВУ організувала також компанію по збиранню медичних приладів та препаратів, ліків. Планувалося навесні організувати на Закарпаття масові туристичні поїздки.

5 січня 1939 р. українці в США переслали для закарпатського населення «126 великих пакунків одежі й обуві. Цікаво додати, що перевіз кораблем з Нью-Йорка до Гамбурга мав коштувати по найнижчім тарифі 1 680 долярів, але за допомогою американсько-чехословацької палати досягнено дарового перевозу цих великих пакунків» [8, 23 лютого]. Уряд Карпатської України повинен був тільки довезти ці речі з Гамбурга до Хуста. Газета «Нова свобода» інформувала своїх читачів, що «незадовго буде висланий з Америки в Карпатську Україну другий транспорт річей для нашого населення». Організації українців у США націоналістичного спрямування розглядали утворення Карпатської України як етап у відродженні соборної України. На їх думку, українська держава на Закарпатті «у відповідну хвилину зіллється воєдино з Українською Великодержавою в Києві». Розпад Чехословаччини ними не розцінювався як щось трагічне, адже «на місце сьогоднішньої ЧСР мають постати три самостійні держави: Чехія, Словаччина і Закарпатська Україна. Річ ніяк не фантастична, – коли існує Люксембург, Андорра й Ліхтенштейн – і то на довшу мету, то чому не має постати Українська Закарпатська Держава, – на якийсь час, поки не злучиться з Києвом?» [37, с. 93–94].

Заради історичної правди необхідно констатувати, що серед закарпатської діаспори в США було чимало русофілів і мадяронів, які негативно відносилися до А. Волошина та політики, яку проводив його кабінет. На них робив ставку угорський уряд у своїх притязаннях на Закарпаття. Відомо, що в жовтні 1938 р. міністерство закордонних справ Угорщини передало генеральному консулу в Клівленді 10 тисяч доларів для реваншистської пропаганди серед американських русинів. До цього додамо, що й уряд Карпатської України не все зробив для того, щоб до закарпатців, які проживали в США, першочергово доходила правдива інформація про розвиток політичних подій в краї. З цього приводу заслуговують уваги слушні міркування В. Шандора: «Світ нами цікавиться далеко більше, ніж це можна спостерегти у світовій політичній пресі чи літературі. Тут у них замітно загальне тенденційне замовчування ваги й значення української проблеми, особливо нашими сусідами та їх союзниками, які ще й досі претендують на територію України. Українською проблемою світ цікавиться і знає про неї, на жаль, часто з чужих, ворожих нам джерел більше, ніж від нас самих» [42, с. 239].

Відзначимо, що представники русофільства в США теж спричинилися до боротьби закарпатців за автономні права. Під час конгресу підкарпатських русинів, який проходив у лютому 1937 р. в Нью-Йорку, було прийнято ультиматум до чехословацького уряду з вимогою здійснення автономії Закарпаття протягом 60 днів. Цей ультиматум повинен був вручити один з лідерів русофільства і мадяронства в краї С. Фенцик прем'єр-міністру ЧСР М. Годжі. Значну роботу провела на Закарпатті делегація, очолювана О. Геровським, напередодні формування першого автономного уряду А. Бродія, про що йтиметься нижче. Ставлення русофілів до краю різко змінилося після призначення прем'єр-міністром А. Волошина. 15 січня 1939 р. учасники віче в Асконі заявили протест «проти насильственної українізації Карпатської Русі, яку проводить теперішній уряд за наказом Берліна і за допомогою українських емігрантів». Учасники «Лемко–Союзу» на своєму вічі, яке відбулося 22 січня 1939 р. в Едсоні (штат Альта), засудивши «владу патера Волошина», виявили

бажання приєднати Карпатську Русь до Радянської Росії. Засудив політику уряду А. Волошина і Всеамериканський карпато-руський Народний Конгрес 11–12 лютого 1939 р. в Нью-Йорку. Однак необхідно погодитися з М. Болдижаром, що «конгрес все-таки не мав «всеамериканського характеру», хоча і репрезентував близько 50 тисяч емігрантів [11, с. 134]. Відкрита проугорська орієнтація лідера «Карпато-руського Союзу» в США викликала незадоволення навіть у середовищі його членів, зокрема тих, що притримувались прочехословацької орієнтації. 7 березня 1939 р. у Пітсбурзі проходив форум цієї організації, який засудив проугорський курс керівництва. «Більше того, – писав В. Лемак, – із залу засідання «попросили» вийти О. Геровського, за ним пішов і І. Поп» [29, с. 65]. Про позицію, яку займав «Карпаторуський Союз» за часів О. Геровського, писав у своїй праці П.Р. Магочій [30, с. 146].

20 березня 1939 р. в Нью-Йорку відбулося чергове віче, на якому було засуджено «гітлерівських агентів серед українського народу в Америці, що, прикрившись націоналізмом, компрометують українців перед американським демократичним народом заявами та деклараціями, що при помочі Гітлера український народ йде до створення своєї держави» [11, с. 135]. М. Болдижару, який цитує цей документ, безперечно, відомо, що уряд А. Волошина не мав жодного вибору стосовно орієнтації. Що ж стосується цитованої ним резолюції, то вона була прийнята вже після трагедії Карпатської України, тобто тоді, коли розгубленість була притаманна не тільки українцям США, але й галичанам. Вважаємо, що учасники віча, приймаючи цей пункт резолюції, намагалися насамперед засудити фашизм узагалі та його експансіоністську політику.

Українська еміграція в Канаді теж заявила про свою готовність допомогти Карпатській Україні. Особливу активність проявляли члени організації УНО. З її ініціативи був створений «Допомоговий Комітет Карпатській Україні» (далі ДККУ) з центром в Саскаутані. На середину січня 1939 р. ДККУ зібрав 325 122 долари [8, 11 січня]. Надійшла також допомога від «Братства українських католиків» у Канаді – 7 500 доларів, а з приватними висилками доходило до 100 000. Загалом українська еміграція в Канаді планувала перерахувати Карпатській Україні 150 000 доларів [8, 19 січня]. «Українська Стрілецька Громада» в Саскаутані вислала в Карпатську Україну 5 200 доларів. У березні 1939 р. ДККУ в Канаді звернувся до українських фермерів з відозвою допомогти Закарпаттю зерном. Поряд з цим українці Канади провели збіркову акцію «Паска для Карпатської України» [8, 12 березня].

Августин Волошин, про що свідчать його численні листи-подяки, намагався особисто реагувати на надходження коштів із-за кордону. У листі до керівництва УНО в Канаді прем'єр-міністр писав: «Дорогі браття й сестри! До глибини душі зворушив нас Ваш допис з дня 8 грудня 1938 р. до якого залучили Ви чек на суму $ 1 550 (Одна тисяча п'ятсот п'ятдесят доларів). Щиро дякуємо Вам за теплий привіт і за так щедрий дар. Просимо передати нашу подяку через Ваш орган «Новий шлях» всім даруючим. Зокрема, приємне враження робило на мене підписане ім'я В. Коссара, бувшого колеги в Ужгороді, з його власноручного підпису внизу, що він в живих і що працював між першими в Комітеті. Поздоровляю його сердечно з його дорогою родиною. Наша молода держава стоїть тепер перед найважнішим завданням: перед виборами до першого сойму. Ваша щира поміч причиниться до нашої майбутньої перемоги. Слава Україні! Ваш А. Волошин, прем'єр-міністр» [3, с. 40].

Ось ще деякі листи-подяки А. Волошина за надану матеріальну допомогу на розбудову Карпатської України: «В Хусті дня 3/II 1939. Вп. Пан. Українське Національне Об'єднання в Саскаутані. За одержаний дарунок в сумі 1 300 дол. – 37 992.50 кч. Засланий для розбудови Карпатської України». «В Хусті дня 3/II 1939. Вп. Пан. Українське Національне Об'єднання в Саскаутані. За одержаний рахунок в сумі 1 250 дол. – 36 678.75 кч. Засланий для розбудови Карпатської України». «В Хусті дня 23 лютого 1939. Вп. Пан. Українське Національне Об'єднання в Канаді. За одержаний дарунок в сумі 1 100 дол. Засланий для розбудови Карпатської України. Прошу прийняти щиру нашу подяку. З братським привітом Ваш: Мсгре. Др. Августин Волошин, прем'єр-міністр. Слава Україні!» [3, с. 40].

3 березня 1939 р. А. Волошин висловлював вдячність Крайовій Екзекутиві УНО в Саскаутані за «поміч Карпатській Україні»: «Потверджуємо отримання Вашого допису з 2 лютого 1939 і чека Монтреальського банку ч. 04388 на суму 1 100 доларів і просимо прийняти за Ваш Княжий дар нашу щиру подяку. З Ваших дарів підтримуємо організації «Січи», яка гарно розвивається. Центральна влада ще не відкликала свого генерала, але ми не призначили його і він не урядує в нас, хоч вже 7-ий тиждень минає від його назначення. Ревізія горожанства буде провадитися нашими урядами, в нас не може вона шкодити нашим людям. Тепло витаємо всіх наших. Слава Україні! Ваш А. Волошин» [3, с. 41].

На початку 1939 р. в найбільшій радіостанції Сан-Пауло (Бразилія) відбулося свято Карпатської України. Його учасники вислухали промову, пізніше «відбувся концерт артиста М. Немоловського, в програму якого ввійшли українські пісні». Газета «Карпато-українська свобода», що видавалася в Празі, завершила інформацію словами: «Хоч віддалені далеко від рідного краю – вірні сини карпаторуські і з інших земель українських радіють успіхам, що їх здобула собі

Карпатська Україна» [10]. Не залишились осторонь і українці Далекого Сходу. Тут збір коштів проходив під гаслом «Жертвуйте для Карпатської України». «Нова свобода» навела цитату із українського журналу «Далекий Схід», який видавався в Харбіні: «Правління Української Національної Колонії Манчу-Ді-Го постановило асигнувати на допомогу Карпатській Україні 200 ман. долярів» [8, 11 березня]. Усього на Далекому Сході зібрали кілька тисяч маньчжурських доларів для Карпатської України.

Відчутною була і допомога українців, які проживали в країнах Європи. Одним із головних центрів української еміграції продовжувала залишатися Прага. За підрахунками українських дослідників у 1939 р. до Праги прибуло 8 тисяч емігрантів. Вік 82,6% українських емігрантів коливався між 15 і 34 роками. Майже половина мала закінчену середню, фахову і вищу освіту [14, с. 19]. Що стосується закарпатських українців, то станом на листопад 1938 р. в Празі проживало 700 чоловік. Вони були об'єднані в організації «Просвіта», «Українська Робітнича Академія», «Союз Підкарпатських Українських Студентів» і «Союз Молоді».

1 листопада 1938 р. «Нова свобода» опублікувала звернення українських емігрантів у Празі, у якому підкреслювалось, що «найвищим і найавторитетнішим органом організованого українського суспільства» є УЦНР в Ужгороді. Автори звернення пропонували вживати назви «українець», «Карпатська Україна», негайно створити «Національний фонд» і перевести в його користь грошові збірки на всіх землях, де живуть українці, приділяти більше уваги «процесу освідомлення широких мас населення. Не повинно бути сьогодні міста, ні села, ні оселі, де постійно не було б української літератури, летючки, преси й живого слова пропагандистів» [7, 1 листопада]. Звернення українців Праги зробило величезний резонанс у ЧСР. «Ми мусимо допомогти, хоч ми й самі бідні, ще біднішим, – писав у статті «Не сміємо залишити народ Підкарпатської України» П. Богач, – не сміємо тому залишити той простий і працьовитий нарід, що визначається надзвичайною здібністю до життя та хоче з «закасаними рукавами» спасати голе існування й спасти від голоду свої родини» [7, 21 листопада].

На початок 1939 р. в Празі почав видаватися тижневик «Карпато-українська свобода», матеріали якого друкувалися латинськими літерами, а в кожному його номері була двосторінкова вставка з публікаціями українською мовою. У ній, поряд із висвітленням подій, які відбувалися безпосередньо в Карпатській Україні, друкувалися відгуки на них, подавалися матеріали про українське питання взагалі. У Празі діяв Радіожурнал, який готував радіопередачі на Закарпаття та інші країни. Після призначення А. Волошина прем'єр-міністром при Радіожурналі була утворена українська секція, до якої ввійшли М. Русинко (голова), Е. Штефан (заступник) та М. Ігнатишин-Логуш (диктор). «Українська секція, – писав В. Шандор, – передавала вісті сім разів у день та вела багату культурну програму. Карпатоукраїнські радіопередачі пересилались через радіостанції: Братислава–Банська, Бистриця– Пряшів, а було їх чути і в Галичині. Вони інформували про події на Закарпатті та спростовували атаки ворожої нам, головно мадярської та польської преси і радіо. Хоч українська секція не була чисельною, зате виконувала надзвичайно важливу національну роль уже тому, що була українською» [42, с. 245–246].

Більш детально роботу української секції Радіожурналу описала її диктор М. Ігнатишин-Логуш: «Українські радіопередачі з Праги мали таку програму: вісті – шість разів на день, по десять хвилин кожна; тричі на тиждень – у понеділок, середу і п'ятницю – по 20 хвилин, і щонеділі – 45 хвилин. Отож протягом кількох місяців вісті читали ми о 10.15 ввечері, а вже о 7-й ранку я була перед мікрофоном. Тричі на тиждень передавались вісті на коротких хвилях для Північної Америки, які надсилались о першій годині ночі. Часто мені доводилось ночувати в будинку радіо, де я мала кімнату на такі випадки. До цього всього кожного дня ми мали телефонний зв'язок з Хустом, щоб звідти одержати найновіші вістки, а коли була якась важлива подія, то й кілька разів на день... Для чужих пресових агентств одержані з Хуста важливі вісті ми негайно перекладали англійською, французькою та німецькою мовами... Під час виборів до першого Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 року протягом цілого дня нам виділено було п'ять хвилин щогодини для подання результатів виборів. Упродовж цілого дня ми мали постійний телефонний зв'язок із Хустом і знали, в якій місцевості досягнуто 98-відсоткову перевагу в голосуванні, внаслідок чого вивішували там білі прапори» [25].

Завдяки радіопередачам з Праги світова громадськість одержувала інформацію про життя в Карпатській Україні. Українська проблема в радіопередачах постійно висувалася на передній план. Такий стан справ занепокоїв Радянський Союз, який «посередництвом новозбудованих восьми радіостанцій в Радянській Україні вирішив вести боротьбу в ефірі проти чехословацької радіостанції, що виходить українською мовою та наголошує українську проблему. Про це повідомив до Праги амбасадор Чехо-Словаччини у Варшаві д-р Юрій Славік» [42, с. 246].

Українська еміграція в Чехословаччині провела збіркову акцію на допомогу Карпатській Січі, яка «закінчилася дуже добрим успіхом. На всі випущені збіркові листи субскритовано 150 комплектів одностроїв (150 шапок, плащів, блюз, краваток,

ременів, черевик та 300 пар білля). Решту грошей прислано готівкою» [8, 8 березня]. Українці Праги, Брно та інших міст зібрали 100 тисяч кч. «Нова свобода» опублікувала листа учнів української гімназії в Морджанах (біля Праги) до УЦНР. Він закінчувався надією, що «на Ваш заклик відозвуться й інші українські діти, розсіяні по цілому світі». Успішному проведенню збіркових акцій сприяла активна діяльність колишніх членів Директорії УНР А. Макаренка та Ф. Швеця, які встановили близькі контакти з Представництвом Карпатської України в Празі. «Протягом моєї діяльності в Празі, – пригадував В. Шандор, – празькі українці та українці з усієї Чехії часто відвідували нашу установу (Представництво Карпатської України в Празі – М. В., М. П.), приносили різні проекти для використання в Карпатській Україні. Їх потрібно було розглядати та оцінювати. Декотрі з проектів були дуже актуальні і корисні, і ми їх передавали в Хуст» [42, с. 352].

Серед пропозицій, які надійшли на адресу А. Волошина від українців Чехословаччини, були такі, як приєднання Пряшівщини до Карпатської України, перенесення з Праги в Хуст Українського вільного університету, відкриття українських навчальних закладів тощо. Відзначимо, що багато з них не знаходилось в компетенції уряду краю. 15 листопада 1938 р. А. Волошин прийняв делегацію з Пряшівщини, очолювану вчителем А. Коленком. «...Дивимося на Пряшів як на новий центр, – сказав А. Волошин. – Будемо переговорювати, щоб по можливості чим більше зискати для нас. Ми все зробимо, щоб Ви могли дістатись туди, куди Ваша природа, мова й віра тягне. Не падайте духом, ми про Вас думаємо та для Вас працюємо. Є мова про це, щоб до часу управильнення границь іменувати державний секретаріат при Братіславі. Кандидат нами ще не предложений. Хочу тут договоритися з пряшівчанами в цій справі» [7, 17 листопада]. Делегати висловили потребу відкриття української гімназії в Межилаборцях.

Український вільний університет в 1938 р. присвоїв А. Волошину звання почесного доктора філософії. «Є це незвичайне відзначення нашого заслуженого батька українського народу за його більш як сорокалітню працю на полі культурнім, котра нині увінчалася великими успіхами!» – повідомляла «Нова свобода» [7, 1 листопада]. Неодноразово ставилося питання про перенесення УВУ до столиці Карпатської України.

Українці Франції першими зреагували на заклик УЦНР і уряду прийняти «принцип збірки піввідсоткового національного датку із заробітної платні» [36, с. 108]. У «Фонд розбудови Карпатської України» з Франції надійшло 85 000 франків. Аналогічно поступили українські робітники у Франції, які «тяжко працюють в вугільних копальнях і самі много не заробляють...» [7, 14 грудня]. З нагоди 20-ої річниці проголошення ЗУНР українське товариство «Просвіта» в французькому місті Шаузі-лє-Руа «влаштувало 27 листопада 1938 р. Академію, на якій зібрано для наших інвалідів 33 франки 75 сантимів та на потреби Карпатської України 232 франки» [7, 6 грудня].

Цікавилися становищем краю українці Бельгії. «Наші підкарпатські робітники працюють в копальнях Бельгії, – писала «Нова свобода», – де заробляють аж 60–70 кч. денно. Є й такі, що жиють там вже десять літ, але все цікавляться подіями на рідному Підкарпатті... Всі говорили, що «державний народ» мав би бути більшим паном на своїй землі, ніж є тепер» [7, 9 вересня]. 13 листопада 1938 р. на ім'я А. Волошина надійшла привітальна телеграма від «флямандців-приятелів України, які засилають найсердечніші гратуляції з нагоди повстання української карпатської держави. Правда перемогла» [7, 17 листопада]. Для українця з Італії М. Товта «найбільшим нашим скарбом є вільна Карпатська Україна! Карпатська Україна є як один ланцюг котрого вогнива творимо ми, українці. Ланцюг, щоби не розірвався, мусять бути всі вогнива здорові, сильні. Карпатська Україна, щоб була сильна, мусить викинути всі погані «вогнива» і замістити їх здоровими, сильними й свідомими горожанами, які б не підлягали жадній ворожій пропаганді в некористь нашої Української національної держави. Мусимо злучитись так сильно, як суть злучені вогнива один до другого, тоді наша Карпатська Україна стоятиме на певних ногах» [7, 16 грудня]. У лютому 1939 р. Карпатську Україну відвідали шведські журналісти, які хотіли переконатися в тому, що на території краю «панує повний порядок і тиша» [8, 2 березня]. Невдовзі після їх візиту шведське благодійницьке товариство «Радда Бернек» вислало комісару опіки над втікачами в Празі В. Шандору 6 посилок вагою 150 кг.

За даними румунського перепису населення, проведеного в 1931 р., у Бесарабії проживало 600 тисяч українців, а на Буковині – 300 тисяч. Уряд Карпатської України постійно стежив за становищем в Румунії. На сторінках закарпатської періодики трапляються відомості про те, що «румунська влада... цими днями занялась випрацьованням румунського народностевого статуту. Статут має унормувати життя мадярської, німецької (саської), української й російської національної меншостей. Головні точки статуту є: 1) заборонення винародовлювання; 2) вільне користування матірною мовою в урядах, церквах, у самоуправних установах; 3) національність дитини визначають родичі при запису до матрики; 4) свобода культурних організацій національних меншостей» [7, 23 жовтня].

«Українці в Румунії радіють нашим успіхам» – під такою назвою «Нова свобода» опублікувала листа з румунського міста Бистриця. «Всі українці, – говорилося в ньому, – де б вони

не жили, стежили вже давно за подіями в Карпатській Україні. Українці в Румунії тішаться, що бодай наші брати в Карпатській Україні здобули собі повну свободу й можуть жити на своїй землі вільним життям і завести в себе порядки, які найбільше відповідають потребам українського народу» [7, 27 грудня]. Немаловажним фактором у лояльному ставленні румунського уряду до краю була активність української національної меншини. 16 жовтня 1938 р. бухарестське радіо повідомляло, що «українці в Румунії розвивають живу діяльність проти прилучення Підкарпаття до Мадярщини. У цій акції висувається між іншим аргумент, що прилучення Підкарпаття до Мадярщини може скріпити мадярські ревізіоністичні тенденції у відношенні до Семигорода, що його з трьох боків охоплюватиме мадярський кордон. Українська акція стремить до викликання в Румунії настроїв, що були би противні мадярським планам» [7, 27 грудня]. З цього повідомлення стає зрозуміла головна причина лояльного ставлення Румунії до Карпатської України – загроза угорської близькості до румунського кордону.

У Відні діяв «Допомоговий Комітет Карпатській Україні», який очолювали О. Левицька та О. Грицай. Після окупації Закарпаття Угорщиною ДККУ очолив голова крайового ОУН Ю. Химинець, а його активними помічниками були М. Химинець, М. Панькевичівна і Р. Гарас. «Першою і найважливішою справою для нас, – пригадувала М. Химинець, – було прийняти транспорт, зареєструвати біженців. Здорових треба було відвезти на «Шобер Плац» у Відні, де вони чекали на виділену їм працю або на виїзд до Праги чи Братислави. Хворими треба було турбуватися окремо. Ця проблема стала дуже актуальною, коли в травні 1939 р. почали прибувати в'язні з концентраційного табору Вор'юлопош з Угорщини. Велика частина їх була так сильно покалічена й побита, що потребувала стаціонарного лікування. Я заопікувала хворими й дітьми. Хворих і покалічених з угорського концентраційного табору пощастило розмістити в місцевих шпиталях та санаторіях» [39, с. 46–48]. Від самого початку ДККУ у Відні діяв спільно з Закордонним ПУНом та Головним Командуванням німецької армії. На думку голови ДККУ Ю. Химинця, «у тому часі це був майже єдиний спосіб, щоб відіслати наших людей з мадярської неволі» [40, с. 283]. Завдяки активній діяльності членів ДККУ, із Відня в Чехію і Словаччину вдалося перевезти близько 900 чоловік, а 52 дітей перевели до української гімназії в Морджанах.

В Югославії проживало чимало українців, «які ще за Марії Терезії забрались з негостинної пряшівської верховини та осілись на родючих ланах Бачки, в Керестурі»[7, 20 листопада]. 30 липня 1938 р. газета «Нова свобода» взяла інтерв'ю в редактора «Руських новин» і «Рідного слова» в Керестурі М. Фірака, з якого можна зробити висновок, що українці в Югославії мали всі умови для свого національно-культурного розвитку. Так, на 40 тисяч русинів-українців в Бачці припадало 1 200 примірників газети «Руські новини», а для галичан і буковинців, які проживали в Боснії, виходило 800 примірників «Рідного слова». У Керестурі діяло культурно-освітнє товариство «Просвіта», існувала своя друкарня, де видавалися згадані часописи. На глибоке переконання М. Фірака, «всі бачванці є національно свідомі, хоч говорять шаришським діалектом! Вони дальше стоять від наших шарищан!» [7, 30 липня]. Редакцію «Нової свободи» обурила публікація в словацькому часописі «Словенскі Глас», у якій говорилося, що українці Югославії «виставлені там на небезпеку винародовлення» [7, 9 вересня.]. «Хоч трохи запізно пригадали собі словацькі шовіністи наших бачванських братів, – писала «Нова свобода», – все ж таки треба нам бути приготованими на спробу непрошеного словацького засягу до нашого життя у Бачці».

Українці Югославії з радістю зустріли вістку про надання Закарпаттю автономних прав і спробу уряду Карпатської України вести самостійне державне життя. У статті «Бачванські українці Карпатській Україні» «Нова свобода» повідомляла: «Незалежність їхньої давньої батьківщини викликала серед бачванських українців велику радість. Свою радість з тої причини вони хочуть заманіфестувати не лиш словами, але й ділами і тому орган бачванців, що виходить в Руськім Керестурі, «Руські новини» взиває до збірки в користь своїх братів з Карпатської України» [7, 6 грудня]. «Зацікавлення справами і потребами Карпатської України в Югославії почало зростати з дня на день, – писав Є. Мацях, – попри американські й канадійські доляри попливли не менш щедро, хоч і не в таких розмірах, югославські динари. На жаль, ще не встигли закінчити збірку, як громом вдарила глуха звістка про те, що мадярські наїздники вдарили на Срібну Землю – карпатську українську державу» [34, с. 396–397].

Українці Югославії боляче сприйняли звістку про зраду А. Бродія, якого «арештовано і на домагання чехословацької влади здійснено віденською поліцією ревізію в помешканні Бродія у Відні. Ревізія показала, що він був агентом мадярського уряду» [8, 1 січня]. У кількох номерах хорватського часопису «Грватська стража» поміщено звернення А. Волошина до українського народу. Югославська періодика привітала прагнення уряду створити український університет в Карпатській Україні, а загребське радіо відзначало 1 березня 1939 р.: «Українська справа в світі набуває щораз більшого значення та зацікавлення. Особливою точкою зацікавлення є Карпатська Україна» [8, 3 березня].

Із спогадів В. Шандора видно, що він від імені уряду Карпатської України повідомив югославський уряд про акт проголошення незалежності [42, с. 337]. Однак на той час це був більш символічний акт, ніж реальна політика. Доля Карпатської України була вирішена. 25 березня 1939 р. «Рідне слово» на всю першу сторінку винесло напис: «Геройська боротьба за свободу Карпатської України з мадярськими наїздниками». У тексті статті зустрічаємо такі підзаголовки, як «Кривава боротьба з мадярами», «Словаччина самостійною державою», «Чеська держава не існує», «Перші жертви», «Народна влада і УНО», «Нова влада», «Сойм проголошує самостійність» і «Героїчна боротьба з мадярами». «Українці в Карпатській Україні, – повідомляло «Рідне слово», – боролись за Правду і Справедливість! На нас ворог витяг меч. Він через се умре, а ми воскреснемо!». У «Рідному слові» з'явилися статті під назвами «Кров'ю писана історія Карпатської України», «Студенти в перших рядах», «Свідомі селяни в борні», «Живими додому не вернемось», «У Білках усі гімназисти впали», «Бої карпатських січовиків у середущій Карпатській Україні», «Будучність Карпатської України», «Ганебна роля генерала Прхали» [31, с. 125–126]. Про Карпатську Україну помістили великі статті «Руський календар» та різноманітні періодичні і книжкові видання українців Югославії [35, с. 276–283]. Доказом прихильності українців Югославії до Карпатської України було доброзичливе ставлення до представників уряду А. Волошина та рядових біженців, які в трагічні дні 1939 р. змушені були покинути територію краю. Галицький журнал «Жіноча воля» помістив коротке повідомлення: «О. Др. А. Волошин святкував Великдень в Югославії» [6, ч. 5]. У цій країні він відвідав міста Белград, Загреб і Цирквеницю [2, Н-17681. Л. 11-12].

На прохання Д. Няраді жителі Руського Керестура дали притулок 200 емігрантам з Карпатської України [32, с. 427]. Що стосується Д. Няраді, то він уже в 1939 р. був призначений папським адміністратором у Карпатській Україні і «визначався своїм патріотизмом, який був розбіжний з досить виразним мадяронством частини духівництва». Виконуючи прохання Д. Няраді, українські патріоти в Югославії зробили все можливе, щоб біженці з Карпатської України почували себе як вдома. «Моє завдання, – пригадував М. Ковач, – було зорганізувати харчування та приміщення в хатах, і знайти засоби дальшого витримування наших рідних гостей. І ми не помилилися. Ціле село (Руський Керестур – М. В., М. П.) прийняло біженців, як справді своїх рідних. Мені допомагали селяни, учні, члени товариства, всі. Зорганізовано збирання продуктів, харчів тощо… І не лиш у Р. Керестурі, але й по селах і містах, де жили наші люди…» [26, с. 184–186]. За підрахунками М. Ковача, до Руського Керестура прибуло 189 чоловік, переважно інтелігентів.

Закарпатську інтелігенцію в Руському Керестурі гідно представляв відомий театральний діяч краю Ю.А. Шерегій, який приїхав на запрошення М. Фірака [43, с. 325]. Я. Олеяр писав, що Ю. Шерегій написав шість п'єс [33, с. 363]. За період з 23 квітня по 18 червня 1939 р. театр «Нова сцена» поставив вистави «Запорозький скарб» і «Сорочинський ярмарок», які «йшли в користь нашої української закарпатської еміграції». 13 серпня 1939 р. в Міклошевцях актори театру поставили народну драму Суходольського «Хмара», а 29 жовтня 1939 р. – драму Ю. Грома «На порозі охрещення Русі» в Керестурі. У листопаді 1939 р. Ю. Шерегій одержав дозвіл на перебування в хорватському місті Шіді. «Югославський період» у житті і творчості Ю. Шерегія був досить плідним. Як пригадував пізніше режисер, він «написав… ще драму з життя бачванців «Невінчані» і «Пан», п'єски з селянського життя в 4 картинах… Обидві вийшли друком в «Календарях» в Руському Керестурі й Дервенті (1940 та 1941 рр.)» [43, с. 325]. Д. Латяк, оцінюючи перебування «Нової сцени» в Югославії, відмічав, що «хоч вони в Руськім Керестурі не жили тривалий час, однак залишили глибокий слід в оживленні театрального життя між югославськими русинами» [28, с. 181]. Вистави Ю. Шерегія «ще й сьогодні згадують старші жителі Руського Керестура» [33, с. 363]. Відомий режисер також навчав і українським народним танцям у руських місцевостях Бачки, Срему та Славоні.

Віденський арбітраж завдав не тільки непоправного удару по всіх провідних галузях господарства, але, фактично, залишив автономну українську державу без висококваліфікованих фахівців. Карпатська Україна втратила 78 146 (45,11%) землеробів і працівників лісового господарства, 31 350 (18,10%) працівників промисловості і ремісників, 17 658 (10,11%) працівників торгівлі і фінансових органів, 7 177(4,14%) працівників транспорту, 19 754 (11,40%) працівників цивільної служби, вільних та солдатів, 19 148 (11,06%) інших [11, с. 101]. У країні майже не залишилося власної інтелігенції.

Такий стан справ не витримував ніякої критики. Уряд Карпатської України доклав чимало зусиль, щоб залучити до праці в народному господарстві країни висококваліфікованих фахівців. Певну роль у цьому відношенні відіграло Українське емігрантське бюро в Карпатській Україні, що виникло 10 грудня 1938 р. Бюро провело на перших порах значну роботу з розшуку спеціалістів, яких залучили до праці в різноманітних галузях народного господарства. Уряд Карпатської України встановив для них високі зарплати. Так, К. Осауленко з Праги, одержав платню 1500 кч., інженери Г. Руденко, А. Пасічний, В. Франтик по 1200-1500 кч., професор В. Мельник – 1200 кч

[1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 32–34]. Через деякий час бюро в основному займалося наданням карпатоукраїнського підданства частині націоналістичних елементів. Наявність такого підданства давала можливість отримувати чехословацьке громадянство і таким чином вільно проводити свою діяльність. М. Болдижар вважає, що «особливого впливу на господарський розвиток краю залучені кадри не справили» [11, с. 88–89], з чим неможливо погодитись.

На прізвище А. Волошина надходили сотні листів, автори яких просили дозволу прем'єра на одержання громадянства, висловлювали бажання працювати на благо розбудови Карпатської України. Листи писали фахівці з різних галузей знань, яких доля закинула за межі України. Переважна більшість листів надходила від колишніх воїнів УГА, членів ОУН, які свого часу емігрували за кордон, намагаючись уникнути польського і більшовицького терору. Колишній полковник царської армії Ф. Юр'єв, який проживав у Німеччині, просив прийняти його на роботу у галузі юриспруденції. Він мав вищу військову і юридичну освіту, тривалий час працював суддею, слідчим, прокурором. С. Федоров у листі до А. Волошина перерахував усі посади, що посідав протягом життя: «доктор права, інженер-економіст, воєнний та морський воздухоплаватель, полковник війська Кубанського, Армії Української та інженерних військ бувшого російського фльоту та морського відомства» [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 2]. Однак дозволу приїхати в Карпатську Україну він не одержав.

10 грудня 1938 р. до міністерства закордонних справ ЧСР надійшов лист від М.С. Павленка, який на той час проживав в Ірані. Він пропонував свої послуги як випускник Харківського сільськогосподарського інституту і спеціаліст по меліорації. «Коли країна має надібність у фахівцях, я радо прибуду на Ваш дозвіл» – писав він. А. Волошин відповідав: «В нас много безробітних, евакуація, може пізніше буде краще?» [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 1-2]. Запропонував свої послуги автономній країні харків'янин Б. Тесленко, який з 1937 р. проживав в Ірані. Він був відомим вченим. В 1932 р. Б. Тесленко захистив дисертацію і здобув ступінь доцента кафедри іранської філології. Водночас був членом–кореспондентом Всеукраїнської Наукової Асоціації Сходознавців і брав участь у двох дослідних експедиціях до країн Середньої Азії. Активна наукова діяльність не заважала Б. Тесленку не менш активно займатися політичною діяльністю в рядах нелегальної ОУН [1, Ф. 3. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 5].

Запропонували свої знання і досвід відомі архітектори, що проживали у різних країнах світу. Так, інженер і архітектор з Праги С. Дзидз надрукував у «Новій свободі» статтю «Де має бути столиця Карпатської України», у якій доводив за необхідне «столицю <…> вибудувати такою, аби була гідна тої назви та була гордістю українського народу». Автор статті писав про неабияке значення географічного місця розташування Хуста, адже «столиця знаходиться при головних шляхах, які його сполучатимуть зі світом внутрішнім та зовнішнім» [8, 15 лютого]. Мав бажання допомогти Карпатській Україні автор першої книги про українську архітектуру М. Шумницький, який з 1921 р. проживав у Франції. У листі до А. Волошина він писав, що зробить все від нього залежне, «аби Хуст перетворився на велике модерне місто» [1, Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 53].

Випускник Української Господарської Академії в Подебрадах П. Манченко подав прохання «о іменування до помічної вчительської служби на Карпатській Україні» [1, Ф. 17. Оп. 2. Спр. 369. Арк. 2]. Виявили бажання працювати на благо краю В. Акіндінов з Поділля [1, Ф. 17. Оп. 2. Спр. 344. Арк. 1], Г. Шолудька з Харбіна [1, Ф. 17. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 1], А. Бібіков з Києва [1, Ф. 17. Оп. 2. Спр. 346. Арк. 1]. Ю. Городянин-Лісовський брав активну участь у боротьбі проти більшовиків, а в 1924–1931 рр. «відсидів в большевицькій тюрмі» [1, Ф. 17. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 1]. Яка в нього була професія – невідомо. О. Красицький, що проживав у Відні, писав А. Волошину: «Слідкуючи за віденськими радісними звітами про події на Закарпатті, збулася знову у мене надія, іще раз послужити нашому нещасному народові і моїми скромними силами хоч і мікроскопійно причинитись до воскресення належних йому прав» [1, Ф. 3. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 4]. І таких прикладів можна навести чимало. Вони свідчили про те, що українці, доля яких закинула в різні куточки світу, щиро хотіли допомогти Карпатській Україні у складний для неї час. Однак більшості А. Волошин відповідав відмовою. На прохання Фершмана, він відписав: «Не можемо Вашу просьбу прихильно полагодити». Інженеру М. Григор'єву теж було відмовлено у зв'язку з тим, що «вільних місць в державній службі досі нема» [1, Ф. 3. Оп. 3. Спр. 87. Арк. 17]. Отже, незважаючи на брак висококваліфікованих кадрів, уряд Карпатської України робив ретельний відбір із великої кількості бажаючих прислужитися молодій автономній державі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, уряд Карпатської України встановив стосунки з багатьма організаціями і товариствами української діаспори, які організовували збір коштів, продуктів харчування та надавали іншу матеріальну допомогу закарпатському населенню. Особливо відчутною була фінансова допомога, яка регулярно надходила з США та Канади, зокрема від ОДВУ, ДККУ, УНО тощо. Разом з тим необхідно констатувати, що українська еміграція за океаном була досить різношерстною. Що стосується закарпатців, то вони переважно представляли два табори – русофіль-

ський та народновецький (український). Якщо перші підтримували утворення автономного уряду А. Бродія, то останні з радістю зустріли звістку про його повалення і призначення прем'єр-міністром А. Волошина – яскравого представника українського напряму в краї. Цим пояснюється різноманітність підходів до оцінки самого утворення Карпатської України та політики, яку проводив її уряд. Не залишилися осторонь українські організації країн Європи і Азії. Значну роботу провели різноманітні «Допомогові комітети», які діяли в Празі та Відні. Підтримка уряду Карпатської України проявилася в сотнях листів, які постійно надходили на адресу А. Волошина. Їх автори висловлювали бажання працювати на благо молодої автономної країни, бути причетними до її розбудови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Закарпатської області (Ужгород, Україна).
2. Центральный архив Министерства государственной безопасности РФ (Москва, РФ).
3. Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. 152 с.
4. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О.Д. Довганич, О.М. Корсун, О.М. Пагіря. Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. 755 с.
5. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії / Упорядник С.Д. Федака. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. 776 с.
6. Жіноча воля. 1939.
7. Нова свобода. 1938.
8. Нова свобода. 1939.
9. Баран С. Українська еміграція між двома світовими війнами. *Енциклопедія Українознавства*, Загальна частина. Т.2. Київ, 1995. С. 572.
10. Болдижар М. «Карпато-українська Свобода» писала...». *Новини Закарпаття*. 1995. 4 лютого.
11. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. 160 с.
12. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород : Видавництво «Карпати», 2004. 432 с.
13. Вегеш М., Віднянський В. Українська еміграція в країнах Центральної і Східної Європи і Карпатська Україна (1938–1939 рр.). *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи:* Матеріали науково-практичної конференції «Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. XX ст. у Празі» (Полтава, жовтень 1998 р.) / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, Інститут історії України НАН України. Київ, 1999. С.136–151.
14. Вегеш М., Віднянський С. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / Національна Академія Наук України, Інститут історії України, Ужгородський державний університет. Київ – Ужгород, 1998. 257 с.
15. Вегеш М., Горват Л. «Закарпатське питання» у міжнародній політиці напередодні Другої світової війни (1938–1939). Lucrarile Simpozionului International. Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Tasnad, 26-28 octombrie 2017. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Cluj Napoca: Editura Econ Transilvan, 2018. S. 135-173.
16. Вегеш М., Горват Л. Особливості українсько-румунських політичних взаємин напередодні Другої світової війни (на прикладі Карпатської України). *Relatii Romano-ucrainene, istorie si contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Romanian-ukrainian relations, history and present.* Editura Muzeuluj Satmarean, 2015. С. 84–90.
17. Вегеш М., Горват Л. Румунія і Карпатська Україна (1938–1939). Короткий історичний нарис / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1999. 20 с.
18. Вегеш М., Марина В. Румунія і Карпатська Україна: Особливості політичного розвитку і співробітництва. *Карпатська Україна і Августин Волошин*: Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української державності (Ужгород, 11–12 березня 1994 р.). Ужгород, 1995. С.61–69.
19. Вегеш М., Токар М. Вершина духу. До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород : Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2018. 324 с., іл.
20. Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення: До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 536 с.
21. Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна на шляху державотворення. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 448 с.
22. Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. 40 с.
23. Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Український історичний журнал.* 2019. № 2. С. 67–93.

24. Віднянський С. Політичний рух на Буковині та Закарпатті. *Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.* / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. Київ : Парламентське вид-во, 2007. С. 616-662.

25. Ігнатишин-Логуш М. «Слухайте Карпато-українську передачу…» звучало в ефірі. *Срібна земля фест*. 1996. 12–18 грудня.

26. Ковач М. Березнева ніч: [Біженці з Карпатської України в Руському Керестурі]. *Карпатська Січ*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ій річниці Карпатської Січі. Ужгород : МПП «Гражда», 1996. С. 184–186.

27. Кубійович В. Закарпаття. *Енциклопедія Українознавства.* Словникова частина. Т. 2. К., 1995. С. 715–727.

28. Латяк Д. Улога українських діячох у националим освидоменю руснацох. *Дзвони*. Християнски календар за 1995 рок. На чесц 250-рочніци приселєня. Нови Сад, 1994. С. 181-184.

29. Лемак В. «Відкидаємо спосіб обманювання всього світу...». Американські русини і проблема вирішення автономії Підкарпатської Русі 20–30-х років. *Карпатський край*. 1995. №9–12. С. 62–65.

30. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994. 296 с.

31. Мизь Р. Відгуки на проголошення Карпатської України та її трагедії в українській пресі Югославії. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1995. С. 121–126.

32. Олеяр Я. Духовни и церковни вязи Руского Керестура зоз Закарпатську Україну, Пряшовщину и Галичину. *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції.* Ужгород, 1995. С. 421–426.

33. Олеяр Я. Просвитни, школски и културни вязи у прошлости Руского Керестура (Бачка) зоз Закарпатйом, Пряшовщину и Галичину-Горніцу. *Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції*. Ужгород, 1993. С. 356–365.

34. Організація Українських Націоналістів (1929–1954). Вінніпег, 1955. 468 с.

35. Паплацко В. Формованє и трагедия Карпатскей України по писаню Руских новинох и Руского календара за 1940 рок. *Карпатська Україна і Августин Волошин.* Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1995. С. 276–283.

36. Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965. 288 с.

37. Стерчо П. Карпатська Січ була школою активу похідних груп і УПА. *Дмитро Климпуш – головний командант «Карпатської Січі»: Документи, спогади, статті*, *вірші* / Упор. О.Д. Довганич, М.І. Кухта. Ужгород, 1997. С. 93–95.

38. Стерчо П. Національне відродження Карпатської України. *Організація Українських Націоналістів. 1929–1954*. Мюнхен, 1955. С. 188–210.

39. Химинець М. Жінки Закарпаття – дома й на чужині. *Краянка*. 1994. С. 46–48.

40. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. Ужгород, 1992. 144 с.

41. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород : МПП «Гражда», 1996. 396 с.

42. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938–1939. Ужгород : МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. 388 с.

43. Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993. 413 с.

УДК 327.33
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.25

ESSENCE AND DIRECTIONS OF HUMANITARIAN FOREIGN POLICY

СУТНІСТЬ І НАПРЯМИ ГУМАНІТАРНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Gadirova Narmin Farzaly gizi,
Doctoral Student
of the Baku Slavic University,
Lecturer of the Department of International Relations
of the Azerbaijan University of Languages

The aim of this article is to examine the problems of the humanitarian policy of the state, in particular, the growing role of humanitarian elements in the foreign policy of the state. It is noted that humanitarian foreign policy is distinguished by its specific features and tools. The humanitarian aspect of the state's foreign policy has always been understood as a set of actions aimed at protecting human rights, related donations, programs, declarations, etc. The methodological basis of the study was the principles of a systematic and comparative analysis, with the help of which the interconnections of political, cultural and humanitarian factors of foreign policy are examined. In accordance with the objectives and the purpose of the study, the article also uses the methods of historical and chronological analysis, which allowed us to consider the history of the transformation of strategies and forms of the country's foreign humanitarian policy. For the first time, in general, humanitarian foreign policy is seen as an important component in the total amount of state foreign policy. At the same time, the article discusses the characteristic features of the humanitarian foreign policy of the state. It is also noted that the state uses certain tools in carrying out humanitarian foreign policy. Explaining the nature of the humanitarian foreign policy of the state, the article notes that we are talking about activities aimed at ensuring human rights in the field of culture, science and education. Further, the article discusses the trends in humanitarian foreign policy. In the conclusion, the author comes to the conclusion that the bodies of diplomatic services always oppose the prevalence of violent methods in the countries of presence. Note that along with actions aimed at providing humanitarian assistance and support, states can take serious steps to protect their national interests. This aspect of politics is an important component of humanitarian foreign policy of states. It is necessary to pay attention to the fact that the vast majority of the processes mentioned above differed in a competitive environment. It was no coincidence that in many cases, scholars of world history described the period in question as an era of war.

Key words: state, foreign policy, diplomacy, humanitarian policy, culture, science, globalization.

Мета цієї статті – розгляд проблем гуманітарної політики держави, зокрема зростаючої ролі гуманітарних елементів у зовнішній політиці держави. Відзначається, що гуманітарна зовнішня політика відрізняється своїми певними особливостями та інструментами. Під гуманітарним аспектом зовнішньої політики держави завжди розумівся комплекс дій, спрямованих на захист прав людини, відповідних пожертвувань, програм, декларацій і т.д. Методологічну основу дослідження склали принципи системного і порівняльного аналізу, за допомогою яких розглянуто взаємозв'язок політичних і культурно-гуманітарних чинників зовнішньої політики. У відповідності з поставленими завданнями і метою дослідження у статті також використовуються методи історичного та хронологічного аналізу, які дозволили розглянути історію трансформації стратегій і форм зовнішньої гуманітарної політики країни. Уперше гуманітарна зовнішня політика розглядається як важлива складова частина в загальній сумі зовнішньої політики держави. Водночас у статті розглядаються характерні риси гуманітарної зовнішньої політики держави. Також зазначається, що держава використовує певні інструменти під час проведення гуманітарної зовнішньої політики. Пояснюючи природу гуманітарної зовнішньої політики держави, у статті зазначаємо, що мова йде про діяльність, спрямовану на забезпечення прав людини у сфері культури, науки і освіти. Розглядаються тенденції гуманітарної зовнішньої політики. Автор, посилаючись на багаторічний історичний досвід, зазначає, що міць держави оцінюється не тільки її економічним, науково-технічним і військовим потенціалом, але і її дипломатичною майстерністю. У висновку автор приходить до висновку, що органи дипломатичних служб завжди виступають проти переважання насильницьких методів у країнах присутності. Відзначимо, що поряд із діями, спрямованими на надання гуманітарної допомоги та підтримки, держави можуть робити серйозні кроки щодо захисту своїх національних інтересів. Цей аспект політики становить важливий компонент гуманітарної зовнішньої політики держав. Необхідно звертати увагу на те, що переважна більшість процесів, зазначених вище, відрізнялися конкурентним середовищем. Невипадково в багатьох випадках дослідники світової історії описували розглянутий період як епоху воєн.

Ключові слова: держава, зовнішня політика, дипломатія, гуманітарна політика, культура, наука, глобалізація.

Introduction. At the present stage a specific weight of humanitarian component in the foreign policy of states tends to grow appreciably. It ought to be noted that the humanitarian foreign policy is deemed to be an important component of the foreign policy of the state as a whole. This notwithstanding, the humanitarian foreign policy is notable for its own features and instruments. Thus, under humanitarian aspect of the foreign policy of the state is meant a complex of actions aimed at protecting human rights, appropriate tolls, programs, declarations, etc. These actions are realized not only in the form of small groups but large-scale structures as well. For example, peaceful population in the area of combat operations, etc. It is understood that the humanitarian foreign policy of the state manifests itself in cases where human life, health and fundamental rights are endangered under the effect of various factors. Among factors endangering humans are the following:

– armed conflicts;
– acts of crime and terror;
– natural and anthropogenic disasters;
– famine;
– discrimination policy, etc.

Objective of the article. The primary objective of the research article is to study main directions of humanitarian policy of the state. At the same time, the article reviews typical features of the humanitarian foreign policy of the state and actions directed to ensuring human rights in culture, science and education.

Review of last publications. It must be conceded that the importance of humanitarian foreign policy in the system of present-day international relations and cooperation is dynamically growing. An eloquent testimony to this are efforts in exploring current issues. In particular, an emphasis is laid on humanitarian dimensions of the international law. For example, former chairman of the international tribunal for Yugoslavia A. Cassese reviewed individual and human values as crucial dimensions of the effectiveness of the international law system [2, p. 57]. He went deep into public potentialities in protecting individual rights of personality at modern society with an emphasis on activities on this track as a crucial factor of the humatitarian policy of the state. Roughly of the same view is G. Robertson. The latter believed that the backbone of the humanitarian policy was to secure the unversal fairness in terms of crimes against the mankind [3, p. 32].

As a whole, a great number of research works have been created and broader debates held to explore the essense of the humanitarian system. These works included. In this respect, a D. Fassi's research "Humanitarian argument: moral history of modern epoch" is worth of particular mentioning. The work focuses on compensation nature of humanitarian activity. In other words, a primary mission of humanitarian policy is to render various, including moral support to humans. It is excatly the humanitarian policy that makes it possible to reduce confrontation worldwide and strengthen tolerance [4, p. 121].

As a whole, the foreign humanitarian policy of the state is none other than an essential direction of total foreign policy. From this point of view, to go deep into the foreign humanitarian poicy of Azerbaijan, it'd be appropriate to form a true notion of directions of the foreign policy, have an idea of its principles and priorities.

Of particular interest are works by M. Barnett to retrace dimensions of the humanitarian policy. The point is about Barnett's "Empire of Humanity: A History of Humanitarianism" [5, p. 23]. The researcher detailed about the origin and development of humanitarian elements in the international relations and foreign policy. Along with factors predetermining the development of the humanitarian policy, the author loses no sight of factors that restrict the process. Account has to be taken of the fact that M. Barnett lays an emphasis on "international unity" when sounding his opinion. In other words, M. Barnett evades a development genesis in the the foreign humanitarian role of the state. In fact, he incorporated a concept of unity in the international sphere. Note that a concept of unity provides for existence of mutual obligations. At this stage, moral responsibility of all members of the unity is evaluated as a matter of principle [5, p. 36]. In this respect, members of moral unity demonstrate their preparedness to render possible aid to all indigents. As viewed by M. Barnett, serving as eloquent indicator of humanitarian activity are charitable actions in favor of people unaffiliated to the unity. Proceeding from this theoretical prerequisite, M. Barnett is engaged in exploring development of humanitarian initiatives at the international level. At the same time, he retraced the institutionalization of humanitarian activity and its securing as legal norms. The researcher reviewed the process from a period that embrasced the 19 century to 2010. Researecher's efforts on this track marked the development of his personal periodization of humanitarian dimensions as cited below:

– imperial humanism covering mid-19 century to the Second World War;
– neohumanism covering the Second World War to the end of the "cold war";
– liberal humanism covering the end of the "cold war" – present [5, p. 21].

Presentation of mine material. After gaining its independence, the Azerbaijani state faced the necessity of resolving a number of major problems, including in the first turn, maintenance and strengthening of the state independence, peace resolution to the Karabakh conflict, implementation of reforms aimed at developing the market economy and integrating the world processes. In the shortest time the independent Republic became a member of the United Nations Oraganization (UNO), Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), Organization of Islamic Conference (OIC), Assosiation of Turkic States (ATS), Community of Independent States (CIS)), International Monetary Fund (IMF), Black Sea Economic Cooperation Organization (BSECO), International Bank for Restoration and Development (IBRD), Development Bank (DB) and Islamic Development Bank (IDB); Inter-Parliamentary Union (IPU), European Unity (EU), Council of Europe (CE), European Parliament (EP), NATO, etc.

It is worth reminding that the Azerbaijani Republic is seeking to benefit from political and economic potential of these organization in resolving challenges in the course of building of the independence state. It is no mere coincidence that the mentioned organizations, including UNO, UNESCO, ICESCO, CE, NATO, etc., play an important role in Azerbaijan's integration into the world community. Governed by UN Charter, OSCE ans CE principles, other international standards adopted by world governments, the Azerbaijani Republic has been expanding large-scale collaboration with authoritative international organizations. Covering wide range of political, economic, cultural, humanitarian, military areas, the col-

laboration of this sort enables Azerbaijan to meet interests of the country and strengthen mutually beneficial relations with leading powers worldwide [1, p. 360].

It is important to note that the humanitarian foreign policy of the state includes, in the first turn, rendering various aid, support and protectrion. Note that the support as a crucial component of the humanitarian policy includes the below-cited:

– aid to refugees and forced migrants;
– aid to persons aggrieved due to natural disaster;
– aid to peace residents in fighting zone;
– food aid;
– long-term restoration and development programs;
– other kinds of aid.

Note that the support may as well be regarded as an important component of the humanitarian foreign policy. The support primarily embraces science, education, health and other projects. However, the support does not confine to the above. Thus, the support provides for implementation of employment programs to open up new possibilities for citizens. Also involved in the implementation of support programs within the framework of the humanitarian foreign policy are activities of international and regional organizations. The present stage is notable for a tendency toward preparation and implementation of support programs over specific regions and directions.

One of the crucial directions of the humanitarian foreign policy of the state is the security of peace population. In contrast to the two components mentioned above, support to the protection of lives and tranquility of civilians is rendered insufficiently which is explained as being due to the fact that potentialities of states and international organizations on this track are rather restricted. The point is that the security is characterized by a number of distinctive features. Note that, first of all, the security is ensured within the framework of rule-proclaiming and legal activity of the state. It is natural that in the course of conflict reslution and operations aimed at peace settlement of disputes, diplomatic attempts of states may be regarded as essential components of humanitarian policy in the security area. Granting this, it must be noted that protection aspects of the humanitarian foreign policy are becoming particularly topical during intra-political and international crises. It is fair to assume that actions of this sort contribute to the lessening of tensions and conflict situations and thereby to the security of lives of peace civilians.

What is important to note is that every stage is notable for its typical features. Thus, a level of the development and related principles of humanitarian policy vary depending upon various development degree of the history of mankind. At any rate, as a principal criterion testifying to the durability of the international unity comes out either humanitarian activity or policy. In other words, the probability of the formation of true unity of various peoples becomes reality due to the implementation of the humanitarian policy.

As a whole, most researchers are minded to view the specification of ethic frames of foreign policy as a manifestation of the humanitarian policy. Also, they present the formation of humanitarian elements in the international relations as humanitarization of foreign policy. It may also be interpreted differently – as "politization of ethics". This notwithstanding, approaches disclosing the essense of humanitarian elements of the foreign policy of the state are not numerous.

It should be recognized that the conceptualization of humanitarian elements in the foreign policy takes into consideration the peaceful nature of the diplomacy. In the meanwhile, the diplomacy is one of major instruments to safeguard national interests of the state. As distinct from the war, the diplomacy, throughout its history, managed to preserve the humanistic nature of its activity. At the same time, the core of the diplomacy is based on principles of rationalism. As distinguished from the war, the diplomacy comes cheaper. Researcher P. Sharp who made a great contribution to the development of the theory of the diplomacy holds that a diplomatic view at the world gives preference to a different standpoint regarding the human existence. For example, it lays an emphasis on pluralistic nature of odeas and arguments. It is the approach above that enables humans to add a sense to their own and other's life [7, p. 10]. Note that a principle of non-interference with internal life of other persons stems from diplomatic traditions. At the same time, the diplomacy is responsible for preservation of humanitarian security inside the state. In most cases the international political essense of humanistic ideas makes it possible to interfere in terms of crisis situations, even armed conflict. However, the intereference of this sort is characterized by its own distinctive features. Thus, the interference is admissible if the question is about protection of dignity and honor of a person. It is obvious that the role of the state as a moral actor is not confined to the diplomacy only. In this connection, a crucial question is meant to be answered within the framework of our reseach. What are sources and primary functions of the humanitarian activity of the state? Note that an answer to this question makes it possible to outline the humanitarian foreign policy of the state. Studies engaged in exploring primary forms of human existence provide an opportunity to consider the humanitarian activity as one of major functions of the government. Members of a community acted as a primary object of this activity. Subsequently, external frontiers of this activity essentialy broadened under the influence of various factor. In this respect, of interest are approaches of E. Servis, a well-known American researcher. In his studies he examines primary forms of the political power. Disputing classical theories, he claims that primary statehood forms was not based on violence only. To E. Servis' thinking, one of the functions of the primary forms of the power proved to be sociality. This is to say that humanitarian foundations of the activity of the state go back to history. Most researchers believe that improvement of the

organization of political life lies in broadening of peace methods of activity. Based on categories of authority and leadership, the power had from the outset been guided by social and humanitarian dimensions. It'd be appropriate to interpret humanitarian elements of the internal and later external policy of the state as forms of manifestation of political power. Hence, the state is one of the directions of major activity of the power. It should be stressed that from the very beginning it was permissible to view the above as compensation function of the state. Owing to this function, the society was in position to respond adequately to external challenges. Primarily, compensation mechanisms developed wihin the framework of small communities only. However, later on the borders of this community collapsed.

Thus, allowing for considerations cited above, the humanitarian functions of the state or political power go back to factors that led to its appearance.

The principal purpose of these functions was to preserve the sociality, compensate for damages and violence, comply with environmental requirements. The factors mentioned above contributed to shapening more sophisticated forms of social organization. Attempts to widen borders of human co-residence result in broadening intra-community socialization. Manifesting itself in various forms, this factor led to the essential development of mechanisms of the humanitarian diplomacy and extension of potentialities. Along with securing dignity and rights of humans, the humanitarian activity generates a mechanism to remove damages that come as a result of various factors.

It is the very nature of the humanitarian activity that makes it necessary to disclose the core of the diplomacy. The point is that the humanitarian policy is a specific form of the diplomacy. When going deep into the stratagem of the diplomacy, it becomes possible to strengthen the security. Added to this can be the fact that according to classical approaches, the diplomacy is none other than a sort of the fulfilment of purposes and tasks of foreign political line of the heads of states, governments and specialized bodies and protection of national interests on the international arena. A term "diplomacy" goes back to a Greek word "diploma." Thus, when an envoy or a messenger used to leave ancient Greece he had a letter validating his powers. The letter was titled *diploma* in ancient Greece [6, p. 73].

Rezults. The long historical experience goes to show that the might of the state is valued not only by its economic, scientufuc-technical and military potential but its diplomatic skill as well. Based on highly quaified diplomatic cadres, the professional diplomacy tends to testify to state's growing might. It is obvious that the diplomatic service is a principal instrument to realize foreign political priorities and contribute to the resolution of international disputes. At the same time, effectiveness of coping with current challenges on the foreign political arena is dependent upon a level of diplomatic service.

Conclusion. As a result, it should be noted that world history is rich in tense political, geopolitical relations. It is necessary to pay attention to the fact that the vast majority of the processes mentioned above differed in a competitive environment. It was no coincidence that in many cases, scholars of world history described the period in question as an era of war [5, s. 21]. Throughout history the people pursued ways out of destructive wars. It has to be kept in mind that a level of professionalism of diplomatic service is clearer apparent in the strained historical conditions. Allowing for the facts mentioned above, it is essential to use new approaches to bodies of diplomatic service. Another question is that serious changes in forms and methods of the management and organization of diplomatic structures are currently underway. Factors largely contributing to the said changes are cited below:

– modernization in the system of international relations;

– globalization;

– internationalization of international relations;

– continuous increase of the influence of new information technologies on diplomatic processes;

– expansion of diplomatic activity of non-traditional actors.

It is apparent that bodies of diplomatic service are concerned about improvement of their work, both from quality and quantity points of view. Diplomatic services or, to put it bluntly, dyplomacy oppose predominance of violent methods in the foreign plicy of states. Note that along with actions directed to rendering assistance and support, the states are able to make serious steps towards maintaining their national interests. This aspect of the policy makes up an important component of the humanitarian foreign policy of the state.

REFERENCES:

1. Ə.M. Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2005. 631 s.

2. Cassese A. The Human Dimension of International Law. Oxford : Oxford University Press, 2008. 700 p.

3. Robertson G. Crimes against Humanity: The Struggle for Global Justice. L. : Penguin. 2002. P. 32.

4. Fassin D. Humanitarian Reason: A Moral History of the Present. Berkeley, CA : University of California Press. 2011. 352 p.

5. Barnett M. Empire of Humanity. A History of Humanitarianism. Cornell University Press. Ithaca and L. 2011. 296 p.

5. Колосов В.В., Туровский Р.Ф. Современные государственные границы: новые функции в условиях интеграции и приграничное сотрудничество. *Известия РАН. Серия географическая*. 1998. № 1.

6. Торкунов А.В. Дипломатическая служба. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. 688 с.

7. Sharp P. Diplomatic Theory of International Relations. 2000. P. 10.

УДК [32-027.21-047.37:[303.1.01:316.3](4)«19»К.Поппер
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.26

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МЕТОДОЛОГІЇ СУСПІЛЬНИХ НАУК КАРЛА ПОППЕРА

THE METHODOLOGY OF POLITICAL SCIENCE THROUGH THE PRISM OF KARL POPPER'S METHODOLOGY OF SOCIAL SCIENCES

Ковальчук М.В.,
аспірант кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті здійснено політологічний аналіз методології суспільствознавчих наук Карла Поппера крізь призму проектування цієї методології на політичну науку. Розглянуто можливість повного впровадження методології точних наук у суспільствознавчі науки. Обґрунтовано методологічну розбіжність категоріальної сітки суспільствознавчих і точних наук, що детерміновано різницею предметів дослідження. Також проаналізовано методологічні засади розмежування предметів соціальних і точних наук. У контексті методології політичної науки досліджено принципи формування відкритого та закритого типів суспільств, проаналізовано концепт «соціальна інженерія» як методології побудови відкритого суспільства. Розглянуто критику історицизму як методології побудови закритого типу суспільств. Окреслено ознаки та специфіку відкритого й закритого типів суспільств. Обґрунтовано якісну різницю смислового наповнення понять «історизм» та «історицизм» у контексті розгляду суспільно-історичних процесів. Проаналізовано необхідність перенесення методології точних наук у сферу соціальних наук, зокрема політології та соціології. Обґрунтовано необхідність часткового застосування методології точних наук у сфері політичної науки та піддано критиці абсолютне перенесення методології точних наук у політичну науку. «Відкритість» трактується як парадигма побудови суспільства відповідно до раціонального типу здійснення соціальної інженерії, унаслідок чого відбувається побудова відкритого демократичного суспільства. Відкрите суспільство розглядається як правильний результат діяльності соціальних і політичних інститутів. Закрите суспільство трактується як протилежне явище до відкритого суспільства. Закрите суспільство є продуктом історицистської концепції трактування суспільства та його історії, у сутності якого лежать ненаукові та метафізичні принципи, наділені маніпулятивним складником.

Ключові слова: суспільствознавча наука, точна наука, суспільство, політичний режим, методологія, відкритість, відкрите суспільство, закрите суспільство, соціальна інженерія, історицизм.

The article presents a political analysis of the concept of “open society” by Karl Popper through the prism of the methodology of social sciences, developed by the philosopher. One of the attempts to substantiate the need to introduce the methodology of the exact sciences into the social ones was attempted by the Austrian philosopher Carl Raymond Popper. Considering and criticizing the historicalist concept of understanding the history of mankind, as one of the sources of closed totalitarian regimes, and emphasizing the need to move away from this methodology in favor of a new one – rational and methodologically more perfect in the constructive aspect of building a democratic society. Proposing to introduce the methodology of the exact sciences into the social ones, Karl Popper also proposes the concept of “social engineering”, as actually the only possible rational method of social construction. In the context of the methodology of political science the principles of formation of open and closed types of societies are investigated, the concept of “social engineering”, as a methodology of building an open society, is analyzed. The criticism of the historicism is considered as a methodology for constructing gated societies. The possibility of transferring the methodology of exact sciences into the field of social sciences, in particular political science and sociology, is analyzed. “Openness” is interpreted as a paradigm of building the society in accordance with the rational type of implementation of social engineering, resulting in the construction of an open democratic society.. A closed society is interpreted as an opposite phenomenon of that of an open society. A closed society is a product of the historicalist concept of interpretation of the society and its history.

Key words: social science, society, political regime, methodology, openness, open society, closed society, social engineering, historicism.

Постановка проблеми. Досліджуючи історію політології, варто зауважити, що історія політології розпочинається ще в часи стародавніх цивілізацій із появою поняття «політика». Попри вищесказане, варто також констатувати, що методологія побудови політології як виключно наукової системи теоретичного знання починає здійснюватися лише в другій половині XIX століття. В античні часи методологія політології розвивалася виключно у сфері філософії та релігійних учень, що, у свою чергу, констатує перенасиченість метафізичних і міфологічних складників у конструюванні політичної реальності та способі її трактування. Лише в другій половині XIX століття під впливом «Першого позитивізму» починається раціонально-теоретичний аналіз методології побудови соціальних наук як таких, що частково формуватимуться на методології точних наук.

Одну зі спроб обґрунтування потрібності запровадження методології точних наук у соціальні намагався здійснити австрійський філософ Карл Раймунд Поппер, розглядаючи та критикуючи історицистську концепцію розуміння історії людства як одне зі джерел закритих тоталітар-

них режимів та акцентуючи необхідність відходу від цієї методології на користь нової – раціональної та методологічно досконалішої в конструктивному аспекті побудови демократичного суспільства. Пропонуючи внесення методології точних наук у соціальні, Карл Поппер також пропонує концепт «соціальна інженерія» як власне єдино можливий раціональний метод побудови суспільства. Ці ідеї сприйняті філософами та методологами науки, здійснили ґрунтовний вплив на сьогоднішній політологічний дискурс.

Концепція «відкритого суспільства» та протиставлення їй «закритого суспільства» є чи не найпопулярнішою темою політологічних досліджень останніх десятиліть, що сигналізує про достатній вплив ідей Поппера в контексті політології та її методології. Попри вищесказане, доцільність повного впровадження методології точних наук у політологію вимагає більш детального й конкретного аналізу, оскільки ця проблематика залишила за собою статус другорядної навпроти проблематики «відкритого та закритого суспільств». Важливим зауваженням є те, що саме методологія суспільних наук є одним із основних інструментальних чинників побудови відкритого чи закритого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблематика розглянута австрійсько-американським соціальним філософом Карлом Раймундом Поппером у таких його працях, як «Відкрите суспільство і його вороги» у двох томах, а також «Злиденність історицизму». Дослідженням феномена політичної відкритості суспільства в межах закордонного політологічного дискурсу також займалися Юрген Габермас, Анрі Бергсон, Алексіс де Токвіль та ін.

У межах вітчизняного філософсько-політологічного дискурсу ця тематика яскраво репрезентована в працях В.М. Денисенка, І.С. Бондаренка, В.О. Десятника, А.І. Абдули, А.Ф. Карася, Б.Ю. Поляруша й ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри достатню опрацьованість цієї тематики в сучасному українському політологічному дискурсі, наявна потреба перегляду можливості потенційного впровадження методології точних наук у соціальні науки, зокрема й політології, що набуло неабиякої актуальності в політологічному дискурсі останніх років. Вищезгадана потреба проявляє себе в проблематичності й дискусійності концепції Карла Поппера, що вимагає систематичного аналітичного дослідження з погляду сучасної політичної реальності, інтерпретація якої все більше зазнає впливу констатувальних методологічних принципів точних наук, доцільність чого, власне, і відстоював Карл Поппер.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є політологічний аналіз феномена «відкритого суспільства» та «соціальної інженерії» в контексті методології соціальних наук Карла Поппера, дослідження політологічного аспекту взаємозв'язку «закритого суспільства» з історицистським трактуванням історії, з'ясування основних переваг і недоліків запровадження методології точних наук у соціальні науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція «Відкритого суспільства» запропонована Карлом Поппером як одна з можливих моделей розвитку сучасного демократичного суспільства, яка, на думку самого дослідника, є виключно конструктивною. Варто також сказати, що ця модель потенційного розвитку суспільства розроблена Карлом Поппером і запропонована загалу в 1945 році, що вже побічно вказує на те, що його дослідження покликане віднайти універсальну методологію для побудови демократичного суспільства, яке не буде піддане ідеологічним маніпуляціям і квазінауковим впливам. Також цілком доцільною є констатація того факту, що власне політична реальність, яка оточувала його в ті часи, спричинила неабиякий вплив на бажання дослідника здійснити спробу пошуку джерел тоталітарних режимів у Європі, спробу чого він і здійснив у двотомній праці «Відкрите суспільство та його вороги». У вищезгаданій праці ставиться за мету дослідити витоки історицистської парадигми й охарактеризувати основоположні принципи, які є базисними підставами для існування тоталітарного суспільства. Піддані нищівній критиці соціальні концепції таких філософів, як Платон, Георг Гегель і Карл Маркс, у доктринах яких, власне, Карл Поппер і знаходить першоджерела обґрунтування та здійснення тоталітарних суспільств.

Якщо зосереджувати нашу увагу на основоположних принципах здійснення «закритого» типу суспільства, то необхідним є уточнення того, що історицизм є певним типом методологічної установки, яка слугує першоосновою побудови вищезгаданого типу суспільства: «Згодом магічне, племінне чи колективістське суспільство ми пойменуємо закритим суспільством, а суспільство, де індивіди змушені ухвалювати особисті рішення, – відкритим суспільством» [6, с. 196].

Предметом дослідження історицизму як методу є історія суспільства, але важливим є те, що історія тут інтерпретується як загальний і спільний процес розвитку людини, який піддається аналізу та є доступним, для її інтерпретації як детермінованого процесу, кінцева точка якого може бути відкритою ще на століття наперед. Цей тип трактування може бути означений як фаталістичне трактування історії чи навіть певний тип пророкування, яке ніяким чином не може бути інтерпретованим як наукове через свою загальність і недостатню обґрунтованість із наукового погляду.

Історицизм можна розглядати як методологію соціальних наук, яка запроваджена ще в часи Грецької Античності, зокрема, Платоном. Цей тип методології, на думку Карла Поппера, являє собою псевдонаукову доктрину, яка внаслідок маніпулювання поняттями й історичними фактами дає змогу розглядати проблематику історії в метафізичному аспекті, що, у свою чергу, розкриває простір для інтерпретації ірраціонального та магічного під виглядом раціональних закономірностей розвитку людства. Отже, можна стверджувати, що впровадження методології точних наук у цю сферу несе в собі потенціал викриття та недопущення в подальшому окреслених вище маніпуляцій.

Виправданість і потенціал застосування методології точних наук у політології. Як уже сформульовано вище, нерідко соціальні науки є простором для розгортання квазінаукових теорій і парадигм, які несуть виключно деструктивні наслідки для суспільного життя, яке і є безпосередньою ареною їх утілення. Це зауваження може слугувати одним із основних аргументів критики Карлом Поппером недостатньо розробленої методології соціальних наук, що робить можливим суб'єктивні маніпуляції дослідників. На думку дослідника, тільки з унесенням у структуру соціальних наук методології точних наук відбудеться об'єктивізація перших до тієї межі, яка унеможливить застосування квазінаукових суб'єктивних методик дослідження. Зокрема, якщо спроектувати суб'єктивну соціальну реальність на об'єктивну систему координат методології природничих наук, то можна, на думку Карла Поппера, «викинути за дужки» політичної реальності будь-які маніпуляції соціальними фактами та неправомірне трактування інформації: «Науковий метод у політиці означає, що велике мистецтво переконувати самих себе в тому, що ми не зробили ніяких помилок, мистецтво ігнорувати помилки, приховувати їх і робити інших відповідальними за наші помилки мусить бути замінене іншим мистецтвом – узяти на себе відповідальність за помилки, по змозі вчитися на них і так застосовувати здобуте знання, аби ми могли уникати їх у майбутньому» [8, с. 58].

Варто зауважити слушність дослідника в тому, що об'єктивізація політичної реальності дасть змогу уникнути різного роду маніпуляцій, але водночас не можна не зауважити неможливість тотальної об'єктивізації соціальної реальності навіть за умови повного введення методології точних наук. З одного боку, ця неможливість репрезентує себе на рівні самого предмета дослідження соціальних наук, який є нічим іншим як суспільством. Навіть попри ствердження того що суспільство піддається науковим методикам дослідження із запровадженням кількісних математичних методів, нема ніяких підстав стверджувати, що цими методами можна охопити всі тонкощі й варіанти прояву суспільства як організації окремих індивідів. Ми можемо застосувати кількісні математичні методи скоріше у сфері макросоціології, у рамках якої суспільство розглядається не в контексті його атомарних складників – індивідів, а виключно як цілісність.

З іншого боку, неможливо зауважити розбіжність між соціологічним і політологічним підходом до розгляду й дослідження суспільства та його історії, адже з політологічного погляду цілком виправданим може бути дослідження виключно індивідуальних вчинків і рішень певного політичного суб'єкта, які мають загальний наслідок для суспільства. І це дослідження не може бути достатньо виправданим у контексті застосування виключно методологічних установок точних наук, які залишатимуть поза своєю кількісною методологією якісні ознаки вищезгаданого політичного суб'єкта на персональному рівні.

Ще одним проблематичним моментом цього застосування є також і різниця в термінології точних і соціальних наук. У контексті соціальних наук, наприклад, політології, більшість понять, якими оперуватиме дослідник у ході свого дослідження, становитимуть виключно абстрактні поняття, які не матимуть жодного реально існуючого у фізичному вимірі значення, коли ж у сфері точних наук об'єктами та предметами дослідження є реально існуючі фізичні речі, які позначаються конкретними поняттями. Це зауваження дає змогу провести чітку межу між категоріальними апаратами точних і соціальних наук, яка здатна проілюструвати складність повної об'єктивізації та абсолютизації методології соціальних наук.

Звичайно, ми не можемо не стверджувати, що методологічно точні науки, як і соціальні, розгортаються на двох рівнях: теоретичному та практичному, як писав сам Карл Поппер, «соціологія, як і фізика, – це галузь знання, що намагається водночас бути й теоретичною, і практичною» [8, с. 58]. Та, попри беззаперечну їх подібність у цьому аспекті, варто також і різнити ступені теоретичності та практичності цих двох типів наукового знання. У контексті точних наук можна стверджувати про тенденцію переважання практичного базису методології над теоретичною, що можна зобразити у відносній легкості переносу певної теорії з теоретичного на практичний рівень унаслідок експерименту, що відіграватиме роль певного верифікатора цієї теорії. Коли ж у соціальних науках переважаючим буде якраз теоретичний рівень знання, яке, незважаючи на свою практичну спрямованість, не зможе верифікуватися в межах лабораторного експерименту, а потребуватиме куди більших часових і просторових засад для свого експериментального доведення чи спростування, то навіть за умови верифікованості на практиці певної соціальної теорії науковець ніяк-

ким чином не зможе перенести цю теорію в рамки абсолютних величин, які будуть діяти незалежно від середовища й умов, як це здебільшого відбувається у сфері точних наук.

Соціальна інженерія як можливий методологічний принцип побудови «відкритого суспільства». Як уже сказано вище, методологічною установкою побудови «закритого суспільства» є історицизм. На противагу «закритому суспільству», Карл Поппер пропонує концепцію «відкритого суспільства» й, відповідно, альтернативну до історизму методологію його побудови – соціальну інженерію. Основним принципом соціальної інженерії є критичний раціоналізм, яким послуговуватиметься науковець, котрий втілюватиме цей принцип у дійсність. Загалом якщо розглядати відмінності соціальної інженерії та історизму, то насамперед варто зауважити, що перша втілюватиметься лише в раціонально прорахованих і продуманих покрокових діях, які в режимі «проб і помилок» верифікуватимуть цей тип соціальної інженерії на відповідність чи невідповідність певній наявній соціальній реальності, адже, на відміну від історицистського прагнення актуалізації минулого або майбутнього й водночас нехтування сучасним, соціальна інженерія як методологія першопочатково зосереджує свою увагу на теперішньому, на основі сучасного стану реальності раціонально прогнозує потенційні наслідки й аномалії, які матимуть місце в найближчому майбутньому. Варто зауважити, що під цим «прогнозуванням» ніяк не розуміється пророкування в історицистському значенні. Основна різниця полягає в застосуванні в контексті соціальної інженерії виключно раціональних засобів моделювання розвитку подій у майбутньому, а також часові рамки віддаленості цього власне «майбутнього», яке максимально наближене до нас. З іншого боку, засоби здійснення цього моделювання являють собою виключно раціональні та обґрунтовані фактами, коли ж у контексті історицизму це може бути проста теорія, без будь-якого фактичного підтвердження чи раціональних підстав, яка знайшла своє місце в історії завдяки маніпуляції ідеологічними установками того чи іншого суспільства. Ще одним вагомим зауваженням є сфера застосування соціальної інженерії, адже в розумінні Карла Поппера ця методологія застосовується виключно стосовно соціальних інституцій і покликана оптимізувати їхню діяльність відповідно до наявної ситуації та поставлених цілей у майбутньому.

Варто зауважити, що концепт соціальної інженерії як методу Кард Поппер переносить із методології точних наук у методологію соціальних, у цьому випадку таке перенесення є обґрунтованим і цілком доцільним, оскільки саме в контексті контролю та налаштування роботи соціальних інституцій ця об'єктивізація й тотальна раціоналізація є цілком виправданими, адже в цьому аспекті суспільство розглядатиметься не як атомарна субстанція, а виключно як загальна цілісність. Також тут уможливлюється експериментально-дослідний практичний рівень застосування цієї методології, адже дані цим типом інженерії прогнози будуть або підтверджуватися на досвіді, так обґрунтовувати доцільність проведених реформ, або повністю заперечуватися наявною ситуацією та показниками, що, у свою чергу, демонструватиме невиправданість застосування певної теорії.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Історицистська методологія проявляє себе в концепціях розуміння історії людства як глобального та детермінованого процесу, що відбувається в межах усезагальних законів розвитку людства, знання яких дає можливість спроектувати модель розвитку людства на десятиліття і століття наперед. Спроби такого способу трактування розгортання історії Карл Поппер називає «історицизм» і наділяє це поняття виключно негативними конотаціями. Варто зауважити також загрозу, яку несе це явище для демократичного розвитку суспільства.

На думку Карла Поппера, лише запровадивши методологію точних наук у суспільних науках, ми зможемо дати відсіч історицистам і запобігти ідеологічним маніпуляціям у контексті розуміння історії та й суспільства загалом. Ця методологія покликана раціоналізувати та об'єктивізувати соціальну науку, а також надати їй виключно конкретного практичного значення. Соціолог дотримується думки про тріумфування точних наук над соціальними, а отже, і тріумфування методології перших над другими. З одного боку, ми не можемо не констатувати виправданість та успіх упровадження деяких методологічних елементів зі сфери точних наук у соціальні, але разом із тим необхідно констатувати неможливість повного перенесення методології природничих наук у соціальні.

Ця неможливість полягає в різних предметах дослідження. Якщо предметом дослідження точних наук є цілком конкретні та матеріальні речі, то соціальні науки оперують абстрактними поняттями й категоріями. Також попередня теза обґрунтовується складністю об'єкта дослідження соціальних наук, оскільки суспільство як таке не є чимось сталим та уніфікованим, що можна помістити в лабораторії та здійснити експеримент за ідеальних умов, а згодом його повторити. Сама складність будь-якого соціального експерименту вже детермінована непостійністю й неоднорідністю об'єкта дослідження.

Ми можемо сформулювати певні закономірності розвитку та існування суспільства, але ніяким чином ми не можемо сформулювати точні й конкретні закони розвитку та існування суспільства в силу постійної вірогідності впливу суб'єктивного

чинника, який здатен порушити ці закономірності. Тобто об'єктивна реальність та абсолютність законів у точних науках ніяк не може бути такою ж абсолютною у сфері соціальної реальності.

На противагу історицизму, Поппер пропонує концепцію «соціальна інженерія», яка покликана сприяти розвитку «відкритого суспільства» завдяки раціональному й оптимальному застосуванню соціальних інституцій. Соціальна інженерія – це діяльність соціальних наук у контексті забезпечення оптимальної взаємодії всередині та й розвитку самого суспільства відповідно до наявної реальної ситуації. Соціальна інженерія є втіленням раціонального критицизму, який є ознакою відкритості суспільства, несе конструктивний характер у його формуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1984. Т. 4 / пер. с древнегреч., общ. ред. А.И. Доватура. 830 с.

2. Бондаренко І.С. Концептуалізація поняття «соціальний інжиніринг» у філософії К. Поппера. *Поліграфія і видавнича справа.* 2017. № 2. С. 115–127.

3. Денисенко В. «Відкрите суспільство» К. Поппера як модель соціально-політичного розвитку європейського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія».* 2005. Вип. 2. С. 3–9.

4. Колбеч Г.К. Політика: Основні концепти в суспільних науках / пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2004. 127 с.

5. Платон. Сочинения : в 3 т. / пер. с древнегреч. ; под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. Москва : Мысль, 1971. Т. 3. Ч. 1 / ред. В.Ф. Асмус. 687 с.

6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : Основи, 1994. Т. 1 / перекл. з англ. О. Коваленка. 444 с.

7. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : Основи, 1994. Т. 2 / перекл. з англ. О. Буценка. 494 с.

8. Поппер К. Злиденність історицизму / пер. з англ. В. Лісовий. Київ : Абрис, 1994. 192 с.

9. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / пер. з англ. Київ : Основи, 1997. 838 с.

10. Шмитт К. Понятие политического. Антология мировой политической мысли : в 5 т. Москва: Мысль, 1997. Т. II. С. 291–310.

УДК 327
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.27

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ЦЕЛОСТНОСТЬ ГОСУДАРСТВА КАК ПРЕДМЕТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК ПРЕДМЕТ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

TERRITORIAL INTEGRITY OF THE STATE AS A SUBJECT OF THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Мамед-заде Наргиз Сабир гызы,
кандидат политических наук,
доцент кафедры международных отношений
Бакинского государственного университета

Целью данной статьи является комплексное исследование деятельности некоторых ведущих международных организаций и их позиции по вопросу территориальной целостности национальных государств в современных условиях. Территориальная целостность государств и проблемы ее обеспечения в нынешних условиях затрагивают всех субъектов и участников международных отношений. В этом вопросе внешняя политика современных государств опирается, в первую очередь, на нормы международного права, исторические аргументы, а также не менее важным в политике обеспечения территориальной целостности является участие других участников международных отношений, каковыми являются международные организации. В статье используются методы исторической хроники, контент-анализ международных документов, сравнительный анализ современной ситуации в мире. Научная новизна статьи заключается в комплексном анализе и представлении некоторых выводов деятельности ведущих международных организаций в исследуемом вопросе, которые, на наш взгляд, позволяют более основательно оценить состояние и возможности этих организаций в современных условиях, их потенциал и статус в решении проблемы обеспечения всеобщей системы международной безопасности и создания действующего механизма, позволяющего сохранить политическую и экономическую стабильность в международных отношениях. В заключение, исходя из предложенного небольшого исследования, отмечается, что международные организации как субъекты международных отношений определенным образом участвуют в процессе урегулирования территориальных споров. Поскольку членами международных организаций являются практически одни и те же государства, они, озвучивая те или иные мнения и позиции, принимают решения и способны повлиять на дальнейшее развитие территориальных конфликтов. И от принятия их решений зависит не только политическая и экономическая стабильность в конкретном регионе, но и безопасность во всем мире, поскольку борьба с международными преступлениями, глобальными проблемами, затронувшими абсолютно все нынешние страны, невозможна и неплодотворна при противоречивых и доминантных взаимоотношениях государств. Государства, проводя внешнюю политику во благо защиты своих национальных интересов, становятся членами международных организаций. Принимая условия этого членства, они вполне обоснованно рассчитывают на участие и поддержку этих организаций в решении своих проблем.

Ключевые слова: территориальная целостность, международное положение, современные государства, система международных отношений, экономические аспекты, территориальный фактор, национальные интересы, ресурсы, международные организации, ООН, НАТО, ОБСЕ.

Метою даної статті є комплексне дослідження діяльності деяких провідних міжнародних організацій і їхньої позиції з питання територіальної цілісності національних держав у сучасних умовах. Територіальна цілісність держав і проблеми її забезпечення в нинішніх умовах зачіпає всіх суб'єктів і учасників міжнародних відносин. У цьому питанні зовнішня політика сучасних держав спирається, в першу чергу, на норми міжнародного права, історичні аргументи, а також не менш важливою в політиці забезпечення територіальної цілісності є участь інших учасників міжнародних відносин, якими є міжнародні організації. У статті використовуються методи історичної хроніки, контент-аналіз міжнародно-правових актів, порівняльний аналіз сучасної ситуації у світі. Наукова новизна статті полягає в комплексному аналізі та поданні деяких висновків діяльності провідних міжнародних організацій в досліджуваному питанні, які, на наш погляд, дозволяють більш ґрунтовно оцінити стан і можливості цих організацій в сучасних умовах, їхній потенціал і статус у рішенні проблеми забезпечення загальної системи міжнародної безпеки і створення дієвого механізму, що дозволяє зберегти політичну і економічну стабільність у міжнародних відносинах. У висновку, виходячи із запропонованого невеликого дослідження, відзначається, що міжнародні організації, як суб'єкти міжнародних відносин, певним чином беруть участь у процесі врегулювання територіальних суперечок. Оскільки членами міжнародних організацій є практично одні і ті ж держави, вони, озвучуючи ті чи інші думки і позиції, приймають рішення і здатні вплинути на подальший розвиток територіальних конфліктів. Від прийняття їхніх рішень залежить не тільки політична й економічна стабільність в конкретному регіоні, а й безпека у всьому світі, адже боротьба з міжнародними злочинами, глобальними проблемами, що торкнулися абсолютно всіх нинішніх країн, неможлива і неплідна за суперечливих і домінантних взаємин держав. Держави, проводячи зовнішню політику на благо захисту своїх національних інтересів, стають членами міжнародних організацій. Приймаючи умови цього членства, вони цілком обгрунтовано розраховують на участь та підтримку цих організацій у вирішенні своїх проблем.

Ключові слова: територіальна цілісність, міжнародне становище, сучасні держави, система міжнародних відносин, економічні аспекти, територіальний фактор, національні інтереси, ресурси, міжнародні організації, ООН, НАТО, ОБСЄ.

The purpose of this article is a comprehensive study of the activities of some leading international organizations and their position on the territorial integrity of nation-states in modern conditions. The territorial integrity of states and the problems of ensuring it in the current conditions affect all subjects and participants in international relations. In this matter, the foreign policy of modern states is based primarily on the norms of international law, historical arguments, and equally important in the policy of ensuring territorial integrity is the participation of other participants in international relations, which are international organizations. The article uses the methods of historical chronicle, content analysis of international documents, a comparative analysis of the current situation in the world. The scientific novelty of the article lies in a comprehensive analysis and presentation of some conclusions of the activities of leading international organizations in the issue under study, which, in our opinion, allow us to more thoroughly assess the state and capabilities of these organizations in modern conditions, and their potential and status in solving the problem of ensuring a universal system of international security and the creation of an existing mechanism to maintain political and economic stability in international relations. In conclusion, based on the proposed small study, it is noted that international organizations as subjects of international relations, in a certain way, participate in the process of settlement of territorial disputes. Thus, the presented study allows us to state that international organizations are important entities of international organizations. They are endowed with certain powers and have real opportunities to influence the position of international relations in the present and regulate them in the future. The fight against global problems that have affected absolutely all participants in international relations is not possible, in our opinion, without the participation and potential of international structures that unite almost all modern states. Accepting the conditions of this membership, they rightly count on the participation and support of these organizations in solving their problems.

Key words: territorial integrity, international position, modern states, system of international relations, economic aspects, territorial factor, national interests, resources, international organizations, UN, NATO, OSCE.

Введение. Внешняя политика государства была и остается самой важной темой международных отношений. На современном этапе нынешние государства сталкиваются с проблемами, которые осложняют защиту их исконных и жизненно важных интересов, коим является обеспечение территориальной целостности. В этой борьбе страны опираются на историческую базу данного вопроса, нормы международного права, порой спорный вопрос перерастает и в вооруженное столкновение, сопровождаемое временными мирными перемириями, нередко территориальные конфликты замораживаются и тем самым длятся долгие годы и становятся препятствием для стабильного развития как страны-оппонента, так и определенного региона. Международное сообщество, представленное участниками системы международных отношений, в лице различных посреднических групп, международно-правовых структур пытается способствовать регулированию и решению территориальных споров. Роль международных структур хотя и носит больше рекомендательный характер, однако следует отметить, что они также способны и восстановить истинную проблему и определенным образом повлиять на ее исход. В данной статье представлено небольшое исследование роли и значения некоторых ведущих международных организаций, которые сегодня в своих многосторонних решениях отражают позицию в современных территориальных спорах, влияющих на формирование новой политической карты мира.

Анализ исследований и публикаций. К исследуемой проблеме обращаются многие современные исследователи, работы которых посвящены деятельности ООН, НАТО и др. К ним относятся Снегина С.Н., Хохлышева О.О., Штоль В.В., Новиков А., Карташкин В.А., Геграева Л.Х., Мелькин А.С. и др.

Работы А.С. Мелькина позволяют ознакомиться с международно-правовыми проблемами миростроительства ООН в постконфликтных государствах, исследовать и оценить посреднические усилия этой организации в международных отношениях на новом этапе их развития. В своих суждениях автор считает, что «примеры последних лет показывают, что Совет Безопасности ООН осуществлял фактический контроль за спорными территориями и передавал их под управление специально созданных для этих целей органов (или миссий) ООН». В каждом из исследованных случаев автор подчеркивал, что, несмотря на тот факт, что сохраняющийся суверенитет в отношении территории государства, которое передает эту территорию под международное управление, может быть сведен к nudum jus, требование возвращения суверенитета и права на осуществление верховных полномочий может легко быть актуализировано путем внесения поправок в договор о передаче полномочий или после окончания срока действия такого договора. Анализируя деятельность Комиссии ООН по миростроительству, автор рассматривает вопросы истории создания Комиссии ООН по миростроительству, ее функции, органы и компетенцию, создание Управления ООН по поддержке миростроительства и Фонда миростроительства, а также внимание уделяется тендерной политике в деятельности Комиссии и Фонда по миростроительству. В процессе создания, обсуждения и материализации идей реформы ООН в начале XXI в. особое внимание уделяется миротворческой деятельности.

А. Новиков в своей работе «Реформирование ООН» анализирует современное состояние мировой политики, а также связанные с ним международные и глобальные проблемы. Предлагается такой инновационный подход к их разрешению, как проект «Реформирование ООН». Автор пока-

зывает сущность, особенности и возможности реализации данного подхода, в том числе в сферах международной безопасности, ядерной проблемы, глобальной энергетики и др. Книга является одним из первых систематизированных исследований изучаемой темы. Согласно позиции автора, «древние философы говорили, что, когда меняются нравы, должны меняться и законы. Современные ученые перефразируют: когда меняется общество, должны меняться его институты». И в этом есть определенная реальная логика, поскольку институты способны серьезно, а порой и судьбоносно влиять на всеобщий миропорядок и дальнейшее развитие международных отношений. Автор считает, что именно ООН как ведущая организация должна быть реформирована и согласно своему историческому предназначению обеспечивать регулирование стабильных международных отношений.

Исследование О.О. Хохлышевой позволяет ознакомиться с проблемами силового миротворчества ООН и оценить возможные варианты их решения.

Главным, на наш взгляд, является несостоятельность ООН обеспечить сегодня гарантированные в Уставе права человека. Этому вопросу посвящена работа В.А. Карташкина «Организация Объединенных Наций и международная защита прав человека в XXI веке». В его исследовании переосмысливаются многие аспекты деятельности этой организации и предлагаются меры по ее реформированию. Особое внимание уделяется возрастающей нестабильности в современном мире, возникновению новых конфликтов, обострению нерешенных противоречий между государствами, требующих эффективного реагирования со стороны ООН, призванной обеспечить международный мир и безопасность, защитить фундаментальные права и свободы. В своей работе автор уделяет внимание таким вопросам, как: «Создание ООН – кардинальный прорыв в развитии сотрудничества государств в сфере защиты прав человека и обеспечения международной безопасности», «Трансформация основных принципов современного международного права», «Реформирование правозащитного механизма ООН: глобальные и национальные последствия», «Международное право и личность», «Организация Объединённых Наций и демократия» и др.

Постановка задания. Цель заключается в том, чтобы на примере анализа деятельности таких организаций, как ООН, НАТО и ОБСЕ, определить факторы, влияющие на роль международных организаций в вопросе решения территориальных споров.

Исследуемые ведущие международные организации на пороге веков оказались вовлечены в проблемы нового перекраивания политической карты мира и, как показало время, продемонстрировали свою слабость и неудачу в обеспечении всеобщей стабильности. Но наличие международного механизма, призванного обеспечивать мировой правопорядок, необходимо. И в силу этого требовательность и значимость реорганизации исследуемых в статье международных организаций бесспорна и является актуальным вопросом в современных международных организациях.

Изложение основного материала.

Организация Объединенных Наций

Как известно, ООН была создана после Второй мировой войны в эпоху создания новой системы международных организаций. Утверждая свой Устав, организация определила и утвердила принципы, которые призваны были обеспечить мир на земле и сформировать систему взаимоотношений между ее участниками. С тех пор прошло 75 лет, и за эти годы созданная Ялтинско-Потсдамская система распалась, однако взамен не была создана новая. Принципы ООН, хотя и стали бездейственными, а за последние годы наблюдается их постоянное грубое нарушение, – однако продолжают сохранять свою правовую силу. И на основе этого факта ООН участвует также и в территориальных спорах, отмеченных на современной политической карте мира, посредством принятия резолюций, применения экономических санкций, внедрения миротворческих сил.

ООН продолжает оставаться единственной организацией системы международных отношений, членами которой являются практически все страны, что означает, на наш взгляд, необходимость ее существования как органа, объединяющего всех субъектов международного права, так как именно нормы международного права, принимаемые субъектами – членами ООН, являются той единственной, признанной веками, регулирующей силой, влияющей на взаимоотношения и развитие международных отношений.

Устав ООН провозгласил определенные цели, которые призваны: «1. Поддерживать международный мир и безопасность и с этой целью принимать эффективные коллективные меры для предотвращения и устранения угрозы миру и подавления актов агрессии или других нарушений мира и проводить мирными средствами, в согласии с принципами справедливости и международного права, улаживание или разрешение международных споров или ситуаций, которые могут привести к нарушению мира. 2. Развивать дружественные отношения между нациями на основе уважения принципа равноправия и самоопределения народов, а также принимать другие соответствующие меры для укрепления всеобщего мира. 4. Быть центром для согласования действий наций в достижении этих общих целей» [7].

Статья 2, пункт 4 Устава ООН гласит: «4. Все Члены Организации Объединенных Наций воз-

держиваются в их международных отношениях от угрозы силой или ее применения как против территориальной неприкосновенности или политической независимости любого государства, так и каким-либо другим образом, несовместимым с Целями Объединенных Наций» [7].

Устав Организации Объединенных Наций предусматривает и наличие у организации рычагов правоприменительного характера, в связи с чем следует упомянуть статью 6, отражающую действия организации по отношению к заядлому нарушителю утвержденных целей и принципов: «Член Организации, систематически нарушающий принципы, содержащиеся в настоящем Уставе, может быть исключен из Организации Генеральной Ассамблеей по рекомендации Совета Безопасности» [7].

Другой, не менее серьезной нормой Устава является статья 5, которая гласит: «Если против какого-либо Члена Организации были предприняты Советом Безопасности действия превентивного или принудительного характера, Генеральная Ассамблея имеет право, по рекомендации Совета Безопасности, приостанавливать осуществление прав и привилегий, принадлежащих ему как Члену Организации. Осуществление этих прав и привилегий может быть восстановлено Советом Безопасности» [7].

Исследуя правомочные функции и полномочия ООН, следует упомянуть и статью 41, согласно которой «Совет Безопасности уполномочивается решать, какие меры, не связанные с использованием вооруженных сил, должны применяться для осуществления его решений, и он может потребовать от Членов Организации применения этих мер. Эти меры могут включать полный или частичный перерыв экономических отношений, железнодорожных, морских, воздушных, почтовых, телеграфных, радио- или других средств сообщения, а также разрыв дипломатических отношений.», а также статью 42, гласящую: «Если Совет Безопасности сочтет, что меры, предусмотренные в статье 41, могут оказаться недостаточными или уже оказались недостаточными, он уполномочивается предпринимать такие действия воздушными, морскими или сухопутными силами, какие окажутся необходимыми для поддержания или восстановления международного мира и безопасности. Такие действия могут включать демонстрации, блокаду и другие операции воздушных, морских или сухопутных сил Членов Организации» [7].

Таким образом, анализ некоторых положений Устава ООН позволяет утверждать, что эта организация имеет вполне реальные и действенные возможности регулирования территориальных споров современного периода развития международных отношений. Однако, во благо каких-либо политических соображений, она не в полном объеме использует свои ресурсы, что, естественно, вызывает негативное и недоверительное отношение к ней, а поэтому звучит множество мнений о пересмотре Устава ООН, а также изменении состава ее структур и полномочий. Бесспорно одно – то, что она должна существовать, и, самое главное, она должна соответствовать современным условиям развития международных отношений с учетом интересов всех ее участников. В противном случае остановить территориальные споры и установить политическую и экономическую стабильность в мире будет практически невозможно, а последствия будут непредсказуемыми.

НАТО

Североатлантический договор, подписанный в 1949 году, так же, как и Организация Объединенных Наций, был создан в эпоху создания и учета новых условий послевоенного времени. Члены НАТО в договоре создания организации подтвердили свою «веру в цели и принципы Устава Организации Объединенных Наций и свое желание жить в мире со всеми народами и правительствами» [8].

Согласно статье 4 «Договаривающиеся стороны всегда будут консультироваться друг с другом в случае, если, по мнению какой-либо из них, территориальная целостность, политическая независимость или безопасность какой-либо из Договаривающихся сторон окажутся под угрозой» [8].

Статья 6 провозглашает, «что вооруженное нападение на одну или несколько Договаривающихся сторон включает в себя вооруженное нападение» [8].

Будучи военной организацией, НАТО, естественно, предусматривает решение территориальных споров именно вооруженными методами. Однако и она изначально предполагает мирные пути решения конфликтов. Так же, как и ООН, имеет вполне четкие полномочия в подобных ситуациях. Следует также констатировать, что, провозглашая военную направленность своей деятельности, НАТО влияет на мировую политическую обстановку в мире. Вмешательство сил НАТО создает определенную атмосферу в мировой политике и влияет на геополитику.

Территориальные споры являются для НАТО актуальным вопросом, поскольку у ее членов имеются таковые. НАТО – краеугольный камень безопасности в Европе и Северной Америке и один из наиболее успешных военных союзов в истории. В связи с этим участие в территориальных спорах для НАТО – это очень сложный и противоречивый аспект ее деятельности. Провозглашая себя флагманом безопасности, организация обязана способствовать разрешению территориальных споров согласно нормам международного права с учетом резолюций ООН. Ибо поддержка ею одной из сторон территориального спора может трактоваться

как вмешательство организации и поддержка того или другого участника конфликта в угоду определенных интересов.

Необходимо констатировать, что на современном этапе разногласий по вопросу суверенитета определенных территорий довольно много. К примеру, США, Канада, Великобритания, Испания, Дания, Греция, Турция, Португалия, Италия, Франция, Словения, Германия – не только военные союзники, принявшие на себя обязательство защищать друг друга до победного конца в случае нападения, но и оппоненты, полагающие, что некоторые члены альянса незаконно считают ту или иную территорию своей.

Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе

ОБСЕ является крупнейшей в мире региональной организацией, занимающаяся вопросами безопасности, которая объединяет страны, расположенные в Северной Америке, Европе и Центральной Азии. Была создана для выработки мер уменьшения военного противостояния и укрепления безопасности в Европе. Согласно статьям Заключительного акта СБСЕ, подписанного в 1975 году в Хельсинки, государства-участники обязались уважать территориальную целостность каждого из государств-участников. «В соответствии с этим они будут воздерживаться от любых действий, несовместимых с целями и принципами Устава Организации Объединенных Наций, против территориальной целостности, политической независимости или единства любого государства-участника и, в частности, от любых таких действий, представляющих собой применение силы или угрозу силой. Государства-участники будут равным образом воздерживаться от того, чтобы превращать территорию друг друга в объект военной оккупации или других прямых или косвенных мер применения силы в нарушение международного права или в объект приобретения с помощью таких мер или угрозы их осуществления. Никакая оккупация или приобретение такого рода не будут признаваться законными» [5].

Согласно документу «Государства-участники рассматривают как нерушимые как все границы друг друга, так и границы всех государств в Европе, и поэтому они будут воздерживаться сейчас и в будущем от любых посягательств на эти границы. Они будут, соответственно, воздерживаться также от любых требований или действий, направленных на захват и узурпацию части или всей территории любого государства-участника» [5]. Исходя из указанных примеров, следует констатировать, что ОБСЕ, как НАТО и как другие международные организации, в своих уставных документах основными принципами своей деятельности провозглашает принципы ООН и ссылается на нормы, закреплённые в Уставе.

Позиция ОБСЕ в современных территориальных спорах также важна и актуальна, поскольку, как организация, призванная обеспечивать безопасность в определенных регионах, стабильность в которых не может не быть актуальной для всей политической обстановки в мире, она должна реагировать и положительно влиять на разрешение данной проблемы. Участие ОБСЕ в этом вопросе, на наш взгляд, принципиально необходимо. Но, к сожалению, также необходимо отметить, что и ОБСЕ не в состоянии, либо не заинтересована, пока реально воздействовать на прекращение территориальных споров.

Факторы, влияющие на роль международных организаций в вопросе решения территориальных споров

Участники международных отношений, являясь движущей силой и регуляторами международных процессов, определяют свою деятельность в зависимости от актуальности интересующего объекта. Существует определенное количество объектов, которые коренным образом формируют шаги и политику международных организаций. К таким объектам следует относить географические и политические территории государств.

Современные международные отношения пытаются координировать сегодня несколько международных организаций. К ним относятся ООН, НАТО, ОБСЕ. Существуют также и некоторые региональные организации, объектом интересов и обсуждения которых является территория страны. Позиции этих организаций по отношению к определенным территориям и их статусу выражаются в принимаемых ими резолюциях и санкциях по отношению к стране-агрессору.

Роль международных организаций сегодня неоспорима, однако и они не обладают четким механизмом, способным обеспечить стабильность в мире. У этого есть определенные причины:

– непосредственные взаимоотношения между членами организаций;

– политическая ситуация внутри конкретной страны;

– экономическое состояние интересующего государства;

– место и роль этого государства в общей системе международных отношений;

– деятельность этого государства в рамках международных организаций;

– интерес других участников к данному государству;

– отношение государств к решению глобальных проблем (международный терроризм, вооружение и др.).

Выводы. Таким образом, представленное исследование позволяет констатировать, что международные организации являются важными субъектами международных организаций. Они наделены

определенными полномочиями и имеют реальные возможности влиять на международные отношения в настоящем и регулировать их в будущем. Борьба с глобальными проблемами, которые затронули абсолютно всех участников международных отношений, невозможна, на наш взгляд, без участия и потенциала международных структур, объединяющих практически все современные государства. Однако следует констатировать, что методы и средства деятельности международных организаций требуют серьезного пересмотра и обязательного учета прав новых участников международных участников. После распада Ялтинско-Потсдамской системы международных отношений создание новой также, на наш взгляд, не представляется возможным без участия международных организаций. Поскольку они создавались в условиях XX столетия, сегодня они не способны отвечать вызовам нового времени, а потому пока бессильны в своей деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Аристов А.П. НАТО. Мифы и реальность. Уроки для истории России и мира. Москва : Кучково поле, 2012. 176 с.

2. Геграева Л.Х. Роль ООН в урегулировании международных конфликтов (на примере Арабо-Израильского, Руандийского и Иракского конфликтов) : автореф. дис. … канд. полит. наук : 23.00.04 ; Дипломат. акад. МИД России. Москва, 2005. 19 с.

3. Карташкин В.А. Организация Объединенных Наций и международная защита прав человека в XXI веке. Москва : Норма. Инфра-М., 2016. 175 с.

4. Мелькин А.С. Международно-правовые проблемы миростроительства ООН в постконфликтных государствах : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2013. 19 с.

5. Новиков А. Реформирование ООН. Москва : Алисторус, 2017. 26 с.

6. Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный акт. Хельсинки. 1975. URL : https://www.osce.org/ru.

7. Снегина С.Н. Эволюция деятельности Организации Объединенных Наций по поддержанию международного мира и безопасности : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. 2006. 26 с.

8. Устав ООН. URL : https://www.un.org/ru/.

9. Устав НАТО. URL : https://www.nato.int/cps/ru/.

10. Хохлышева О.О. Международно-правовые проблемы силового миротворчества ООН и возможные варианты их решения : монография. Нижний Новгород : Вектор Т и С, 2000. 124 с.

11. Штоль В.В. Роль и место НАТО в системе европейской и международной безопасности в условиях глобализации. Москва, 2005. 352 с.

УДК 94(567):323.1
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.28

КУРДСЬКЕ ПИТАННЯ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ У XXI СТ.

KURDISH ISSUES IN THE MIDDLE EAST IN THE 21ST CENTURY

Пашкевич М.С.,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку і аудиту
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Пашков В.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Міщенко В.С.,
студент II курсу програми
«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У статті проаналізовано суспільно-політичне становище курдських земель у чотирьох країнах Близького Сходу: Туреччині, Іраку, Ірані та Сирії, а також можливості курдської державності в середньостроковій перспективі. Виявлено, що на початку XXI ст. землі, заселені курдами, суттєво відрізнялися за рівнем політичного розвитку. Найбільш сприятливі умови для курдського руху склались у повоєнному Іраку, де курдські території на півночі країни з 1992 р. де-факто отримали автономію, закріплену конституційно у 2005 р. Іракський Курдистан на сучасному етапі став центром консолідації курдських сил. Однак при цьому зберігаються напружені відносини із центральним урядом Іраку та сусіднім Іраном, які не зацікавлені в курдській автономії.

Інший осередок курдської державності на початку XXI ст. виник у Сирії, охопленій тривалою громадянською війною. У 2012 р. курдські політичні партії проголосили створення перехідної цивільної адміністрації, яка контролює сім провінцій на сході та півночі країни. Позиції цієї фактичної автономії крихкі, а перспективи невизначені, оскільки проти неї виступають як Туреччина, так і режим Б. Асада, однак за певних політичних умов курдський рух Сирії може претендувати на її збереження.

Найважчий стан для політичного та культурного розвитку курдів сьогодні склався в Туреччині, де курди становлять до 20% населення. Анкара тривалий час проводить агресивну політику щодо курдів, заперечуючи їх національну окремішність, придушуючи курдський рух. Робітнича партія Курдистану як провідна курдська партія Туреччини визнана на офіційному рівні, заборонена та визнана терористичною, а культурні потреби курдської меншини ігноруються.

В Ірані курдські території є економічно слаборозвиненими, а курдська меншина не відіграє помітної ролі в політичному житті країни. Тегеран, як і сусідні країни, не зацікавлений у курдській державності.

Сьогодні створення незалежного Курдистану в його етнічних кордонах навряд чи можливе. Разом із тим на даний момент боротьба курдів націлена на самовизначення ареалів проживання у формі автономій. За сприятливих умов курди можуть розраховують на створення чотирьох автономних регіонів. Однак у випадку Туреччини, Ірану позитивне розв'язання курдського питання потребуватиме значного послаблення цих держав. Сьогодні курдський рух концентрується на утриманні контролю над сирійським Курдистаном.

Ключові слова: Курдистан, курдський рух, курдська державність, автономія, національна меншина, політичні партії.

The article analyzes the socio-political situation of Kurdish lands in four countries in the Middle East – Turkey, Iraq, Iran and Syria, as well as the prospects for Kurdish statehood in the medium term. It is revealed that at the beginning of the 21st century. lands inhabited by Kurds differ significantly in terms of political development. The most favorable conditions for the Kurdish movement were in post-war Iraq, where Kurdish territories in the north of the country since 1992 have de facto gained autonomy, constitutionally enshrined in 2005. Iraqi Kurdistan has at present become the center of consolidation of the Kurdish forces. However, tensions remain with Iraq's central government and neighboring Iran, which are not interested in Kurdish autonomy.

Another focus of Kurdish statehood originated in Syria, engulfed in a protracted civil war. In 2012, Kurdish political parties declared the creation of a transitional civilian administration that controls seven provinces in the east and north of the country. The positions of this de facto autonomy are fragile and the prospects are uncertain, as both Turkey and B. Assad's regime oppose it, but under certain political conditions, the Kurdish movement of Syria may claim its preservation.

The most serious situation for the political and cultural development of the Kurds today is Turkey, where Kurds make up 20% of the population. Ankara has long pursued an aggressive policy against the Kurds, denying their national identity, suppressing the Kurdish movement. The Kurdistan Workers' Party, as Turkey's leading Kurdish party, is officially banned and recognized as terrorist, and the cultural needs of the Kurdish minority are ignored.

In Iran, the Kurdish territories are economically underdeveloped, and the Kurdish minority does not play a prominent role in the political life of the country. Tehran, like its neighboring countries, is not interested in Kurdish statehood.

Today, establishing an independent Kurdistan within its ethnic borders is hardly possible. However, at the moment, the Kurds' struggle is aimed at self-determination of habitats in the form of autonomy. Under favorable conditions, the Kurds can count on the creation of four autonomous regions. However, in the case of Turkey, a positive solution to the Kurdish issue will require a significant weakening of these countries. Today, the Kurdish movement is concentrating on maintaining control of Syrian Kurdistan.

Key words: Kurdistan, Kurdish movement, Kurdish statehood, autonomy, national minority, political parties.

Постановка проблеми. Сьогодні курди є найбільшим етносом світу без своєї державності. Курдистан знаходиться у ключовому геополітичному положенні на Близькому Сході. Саме через це боротьба курдів за національне визволення і створення власної незалежної держави робить курдське питання однією з найбільш гострих проблем міжнародної політики. Курдське питання безпосередньо пов'язано з розпадом Османської імперії після Першої світової війни, а саме небажанням Туреччини визнати права цього народу на існування як окремого етносу, культури, політичної спільноти.

Курди вважають, що початок нинішньої ситуації – це договори Версальської системи і створення нових державно-адміністративних утворень на територіях, що належали Османській імперії. Згідно із Севрським мирним договором 1920 р. передбачалося створення незалежного Курдистану, але після визвольних воєн Ататюрка ця ідея більше не згадувалася, а за Лозаннським договором курдські землі були поділені між Туреччиною, Іраком і Сирією, які за рішенням Ліги Націй були підмандатними територіями Великої Британії та Франції. Лозаннська конференція 1923 р. визначила несправедливі, з точки зору курдів, кордони, розділивши курдський народ на кілька частин.

Із плином часу, зміною геополітичної ситуації сформувалася нова система міжнародних відносин. Курдське питання знову набуло актуальності. Війна в Сирії, нестабільність на Близькому Сході та утворення Курдської автономії на півночі Іраку стали потужними поштовхами, що спонукають звернути увагу на дане питання. Курдська проблема стала чутливим і складним вузлом протиріч у внутрішній політиці та міжнародних відносинах на Близькому Сході, а також інструментом дипломатичної боротьби впливових гравців у регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Курдське питання привертає увагу багатьох дослідників у контексті політичних процесів і геополітичної боротьби на Близькому Сході. Так, вітчизняні дослідники О. Борділовська та В. Голуб висвітлюють курдську проблему та політику щодо неї близькосхідних країн (Туреччини, Іраку, Ірану, Сирії). О. Жигаліна розкриває місце етнічного Курдистану в міжнародних відносинах регіону, окреслює політичні, економічні та культурні протиріччя, пов'язані з курдською проблемою. Перспективи, роль Іракського Курдистану як політичної автономії, центру консолідації курдського руху аналізують Л. Ямпольська, Н. Ханалієв, С. Наджат, А. Кадір. Російський дослідник Т. Ахметов розглядає перспективи утвердження курдської автономії в охопленій війною Сирії. Попри значну кількість емпіричних розвідок стану та ситуації на курдських територіях в окремих державах, на теоретичному рівні все ще бракує загального бачення перспектив курдського руху та державності.

Метою роботи є виявлення основних суспільно-політичних процесів і проблем, які визначили сучасний стан курдських етнічних територій, а також визначення перспектив розвитку державності курдів. Досягнення поставленої мети здійснюється за допомогою вирішення таких завдань:

– аналізу суспільно-політичного становища курдських територій в Іраку, Ірані, Сирії та Туреччині;

– визначення перспектив створення незалежного Великого Курдистану та курдської державності у країнах їх проживання.

Виклад основного матеріалу. Курди – іранська етнічна група, родом із гірського регіону Західної Азії, відомого як Курдистан, який охоплює південно-східну Туреччину, північно-західний Іран, північний Ірак і північну Сирію. Також існують давні курдські громади в Анатолії (Туреччина) та Хорасані (східний Іран). Крім того, значні курдські діаспори сформувались у Стамбулі та Західній Європі, перш за все в Німеччині. Загалом чисельність курдів наприкінці 2010-х рр. складала понад 37 млн. чол. Найбільше їх проживало в Туреччині – приблизно 18 млн. чол., що становить до 20% населення країни. Численні підрахунки є приблизними, оскільки розпорошеність курдської етнічної групи між 4 країнами ускладнює демографічні дослідження.

Чисельність курдів, які проживають у своєму історичному ареалі в межах Південно-Західної Азії, оцінюється в 35 млн. чол. За цим показником курди є четвертою за величиною етнічною групою в Західній Азії після арабів, персів і турків. Також декілька мільйонів курдів проживає в Європі, близько половина з яких – у Німеччині. Понад половини всіх курдів мешкають у Туреччині, 15% (5,6 млн.), в Іраку, 14,5% (5,5 млн.), в Ірані та 4% (1,5 млн.) в Сирії [4, с. 197]. У цих країнах курди складають найбільшу національну меншину та компактно проживають в окремих регіонах – в турецькому, іракському, іранському та сирійському Курдистанах, становлячи там абсолютну більшість населення.

У першій чверті XXI ст. курдські землі знаходяться на різних рівнях політичного розвитку

та поділені між чотирма країнами: Туреччиною, Сирією, Іраном і Іраком. Найбільш сприятливі умови склались в Іраку, де курди мають широку політичну автономію на півночі країни. Найменш сприятливі – в Сирії, охопленій тривалою війною, та Туреччині, де влада послідовно веде боротьбу з курдським національним рухом протягом останніх століть.

Не дивлячись на розподіл між країнами, геноцид, придушення та гоніння, курдський народ продовжує боротись за свою незалежність як на просторах Великого Курдистану, так і на геополітичній арені Близького Сходу.

Курди в Туреччині

Політичною основою курдського руху в Туреччині є Робітнича партія Курдистану (РПК). Хоча повстанці здійснювали напади в багатьох регіонах країни, їхня діяльність переважно сконцентрована в південно-східних регіонах Туреччини. Активні дії РПК у 1990–2000-хх рр. спонукали турецьку армію до проведення декількох наземних операцій, авіа- та артилерійських ударів.

РПК була заснована в 1978 р. як ліва політична сила групою студентів-курдів на чолі з Абдуллою Оджаланом. Головною причиною її появи стала політика культурної дискримінації курдів у Туреччині. На той час використання курдської мови, одягу, фольклору та навіть імен було заборонено в населених курдами регіонах [2, с. 399]. У спробі заперечувати їхнє існування турецький уряд навіть класифікував курдів як «гірських турок». До 1991 р. слова «курди», «Курдистан» були офіційно заборонені.

Після військового перевороту 1980 р. курдську мову було заборонено в суспільному і приватному житті. Багатьох, хто говорив, публікувався або співав курдською мовою, було ув'язнено. РПК виникла як відповідь на агресивну політику знищення курдської етнічної ідентичності турецьким урядом.

Повномасштабне повстання турецьких курдів проти уряду розпочалося 15 серпня 1984 р. Із початку конфлікту загинуло понад 40 тис. чол., переважна більшість з яких – курдські цивільні особи, вбиті турецькою армією. За цей час багато курдських журналістів і політиків були вбиті або зникли.

Перше повстання тривало до 1 вересня 1999 р., коли керівництво РПК оголосило одностороннє припинення вогню. Пізніше збройне протистояння поновилось у червні 2004 р. [8, с. 70]. Із 2011 р. відновились повномасштабні військові дії, а конфлікт ще більше загострився. У 2013 р. урядові сили схопили лідера РПК Абдуллу Оджалана, після чого в тюрмі влада почала переговори з ним. Як результат, 21 березня 2013 р. він оголосив про припинення збройної боротьби та заявив про необхідність мирних переговорів.

Однак спокій тривав недовго. 25 липня 2015 р. РПК заявило про початок нового збройного конфлікту з Туреччиною. До цього влада нанесла декілька потужних ударів по позиціям РПК у сусідньому Іраку, а також урядові війська зруйнували частину районів у містах, заселених курдами (Діярбакир, Чірнак, Мардін, Нусайбін і Юксекова).

У січні 2018 р. турецькі військові та їхні союзники з Вільної сирійської армії і Шамського легіону почали транскордонну операцію у провінції Афрін у Північній Сирії проти очолюваного курдами Демократичного союзу в Сирії, який є правлячим у Сирійському Курдистані. У березні 2018 р. Туреччина розпочала операцію зі знищення курдських бійців РПК в північному Іраку.

У жовтні 2019 р. турецькі сили почали нову операцію проти сирійських курдів у Північній Сирії, яка отримала назву «Мирна весна».

На законодавчому рівні в Туреччині РПК вважається терористичною організацію. Щодо курдських партій у сусідніх державах, то ставлення турецької влади аналогічне. Так офіційна Анкара вважає правлячу на півночі Сирії «Партію Демократичного союзу», іранську «Партію вільного життя Курдистану» та іракську «Партію демократичного рішення» відгалуженнями ненависної РПК.

Курди в Іраку

Автономна республіка Курдистан у складі Іраку є парламентською за формою правління, де президент (голова автономії) обирається парламентом на 5-річний термін. Чинним президентом іракського Курдистану є Н. Барзані, який вступив на посаду 1 червня 2019 р. У свою чергу, регіональний парламент складається з 111 депутатів, які обираються на 5-річний термін [9, с. 115].

Іракський Курдистан адміністративно ділиться на 4 провінції: Духок, Ербіль, Сулейманія і Халабджа. Провінції діляться на райони – всього їх 26, а райони – на підрайони. Курдистан є автономним регіоном на півночі Іраку. Географічно він охоплює більшу частину курдських земель країни. Курдська автономія була створена в 1992 р. за підсумками вільних місцевих виборів, які відбулись після війни в Перській затоці [5, с. 139]. У березні 1991 р. США та їхні союзники під час військової операції витіснили з регіону війська С. Хусейна. Після неї уряд США вирішив надати місцевим курдам можливість реалізувати їх давнє прагнення на самоврядування. Із того часу в іракських курдів з'явилась своя автономна республіка. Однак тривалий час центральна влада не визнавала її. Лише після падіння режиму С. Хосейна у 2003 р. автономія Курдистану була закріплена в новій Конституції Іраку (2005 р.).

Парламент автономії знаходиться в Ербілі – найбільшому курдському місті Іраку, але відпо-

відно до конституції регіону столицею має бути спірне місто Кіркук. Коли у 2014 р. іракська армія під тиском ІДІЛ відійшла з більшості спірних районів, курдські загони (пешмерга) зайняли ці райони та утримували контроль над ними до жовтня 2017 р. [10, с. 175].

Після повалення режиму Саддама Хусейна (2003) іракський Курдистан відчув масові потоки мігрантів – курдів, ассірійців, вірменів з інших частин Іраку та курдів із сусідніх країн. Перший потік зумовлювався більш високим рівнем безпеки та стабільності регіону порівняно з іншими частинам Іраку, другий – зміцненням курдської державності у вигляді автономії та її уряду.

Станом на початок 2019 р. в іракському Курдистані осіло понад 1,2 млн. іракців, які втекли від збройного протистояння з ІДІЛ. Ще до 250 тис. біженців прибули з охопленої війною Сирії.

Автономна республіка Курдистан проводить активну зовнішню політику, яка включає зміцнення дипломатичних відносин з Іраном, Туреччиною та США. 29 країн мають дипломатичну присутність у Курдистані, в той час як Курдистан має представництва в 14 країнах.

Активна економічна взаємодія між автономним регіоном і Туреччиною дала можливість турецьким курдам шукати роботу в іракському Курдистані. Із самого початку турецька влада негативно ставилась до створення курдської автономії в Іраку, побоюючись поширення подібних настроїв серед курдів на власній території. Але вже на початку 2000-х рр. негативна реакція Анкари змінилась на співробітництво. Після приходу до влади Р. Ердогана Туреччина почала розглядати іракський Курдистан як інструмент поширення свого впливу на Близькому Сході. Ердоган встановив відносини з керівниками іракських курдів і налагодив співробітництво у сфері енергетики (видобуток нафти).

Іраксько-курдський конфлікт активізувався у вересні 2017 р. у зв'язку із проведенням у регіоні референдуму щодо незалежності. Дипломатична криза між урядом Іраку і регіональним урядом Курдистану вилилась у масштабний конфлікт, коли курдські загони проігнорували неодноразові попередження іракського прем'єр-міністра Хайдера аль-Абадімірно передати контроль над містом Кіркук урядовим військам. Загони курдів заявили, що вони будуть приймати команди не від центрального уряду, а від автономного курдського регіону, що було рівносильно оголошенню повстання.

Після декількох тижнів протистояння іракським силам було наказано вступити в бій з курдськими силами 15 жовтня. Однак паралельно значна частина загонів курдів отримали наказ від Патріотичного союзу Курдистану, близького до Ірану, відступити та передати Кіркука іракцям [11, с. 199].

У результаті відступу позиції регіональним урядом Курдистану (КРГ) сильно послабшали, оскільки він втратив до 40% курдських територій Іраку та основне джерело доходів – нафтові родовища Кіркука. КРГ став частково залежним від дотацій центрального уряду Іраку.

3 січня 2020 р. на тлі зростаючої напруженості у відносинах між США та Іраном американські військові завдали повітряного удару по автоколоні біля міжнародного аеропорту Багдада, убивши одного з керівників іранського Корпусу вартових ісламської революції, генерал-майора Касема Солеймані.

Унаслідок цієї події Парламент Іраку ухвалив резолюції з вимогою виводу американських військ та баз із території країни (близько 5 тис. солдатів). Знищення іранського генерала опосередковано впливає і на курдське питання. Влада Ірану, як і влада Іраку, є противниками курдів і їхньої автономії. Тому загострення напруги у трикутнику Вашингтон – Тегеран – Багдад, тим більше вивід американських військ, може призвести до посилення тиску з боку Багдаду на курдську автономію, створивши передумови для нового конфлікту.

Взаємовідносини з Іраном

В Ірані, за офіційними даними, в середині 2010-х рр. мешкало приблизно 4,5 млн. курдів, що становило 8% всього населення країни. З іншого боку, західні дослідники оцінюють курдську меншину в Ірані від 5,5 до 8 млн., вказуючи на те, що іранський уряд свідомо занижує її чисельність в офіційних документах, щоб зменшити національну проблему у країні [6, с. 58].

Після референдуму 2017 р. щодо незалежності іракського Курдистану Тегеран закрив кордони з автономним регіоном сусідньої країни. У цій акції Іран діяв солідарно з Іраком та Туреччиною, намагаючись дипломатично ізолювати курдську автономію та її претензії.

Керівництво Ірану зацікавлене у збереженні внутрішньої стабільності та нейтралізації спроб повторення на власній території аналогічних процесів і подій. Для цього уряд країни виділяє значні кошти для економічного розвитку районів, заселених курдами, – на збільшення місцевого виробництва, робочих місць та розвиток сільського господарства. Водночас невирішеними поки що залишаються проблеми з водопостачанням, електрикою, слабким розвитком житлового будівництва, нестачею шкіл і вишів.

У соціально-економічному вимірі курдські території в Ірані історично є слаборозвиненими. Безробіття серед молоді у віці від 18 до 30 років досягає 60%, медичних і освітніх установ недостатньо [3, с. 158]. На відміну від іншої меншини країни – азербайджанців, курди не беруть активної участі в суспільно-політичному та економічному житті Ірану. У країні діє заборона на друко-

вані видання курдською мовою, а також створення культурних і правозахисних організацій курдів, включаючи жіночі асоціації та профспілки.

Таким чином, серед іранських курдів існує суттєве невдоволення діями та політикою Тегерану, який, на їхню думку, ігнорує їхні потреби і права.

Із 2004 р. на території Ірану існує «Партія вільного життя Курдистану» (ПСЖК), яка виступає за політичні та культурні права курдського населення Ісламської Республіки. Бойове крило цієї партії під назвою «Самооборона Східного Курдистану» визнано терористичною організацією не лише в Ірані, а й у сусідній Туреччині. Крім того, ПСЖК вважає Абдуллу Оджалана, лідера Робітничої партії Курдистану в Туреччині, своїм ідейним натхненником.

Офіційно «Партія вільного життя Курдистану» (ПСЖК) веде боротьбу за надання автономії курдським областям Ірану, не артикулюючи популярну в сусідньому Іраку ідею курдської незалежності. Велика увага в їхній партійній програмі приділяється питанням реформування теократичного ладу іранського суспільства, правам жінок, етнонаціональних і релігійних меншин.

З іншого боку, через заборону ПСЖК іранською владою політична сила обрала головним методом своєї діяльності терористичні атаки. Із 2010 р. її члени неодноразово нападали на армійські підрозділи, склади, прикордонні застави. Тегеран відповідав поліцейськими облавами, не переступаючи межі між військовий операцією та поліцейськими діями.

Курди в Сирії

В охопленій війною Сирії курди становлять найбільшу національну меншину – до 1,5 млн. чол., або приблизно 9% населення країни. На території Сирії курди компактно проживають у північних і північно-східних регіонах, які неофіційно називаються «Сирійським Курдистаном». Серед населення цих територій вживається також назва «Західний Курдистан» як частина Курдистану в цілому. Найбільші міста Сирійського Курдистану – Камишли, Хасеке і Айн-ель-Араб в мухафазе Халеб – знаходяться поблизу Туреччини.

Курдська мова є другою найбільш поширеною мовою у країні, після арабської. Однак до початку громадянської війни у 2011 р. курдам у Сирії не дозволялось використовувати курдську мову офіційно, реєструвати дітей із курдськими іменами, відкривати підприємства, які не мають арабських назв, створювати приватні школи, публікувати видання, книги курдською мовою.

У ході громадянської війни в Сирії урядові війська залишили багато районів і міст компактного проживання курдів, що стимулювало зростання рівня їх самоврядування. У значної частини сирійських курдів є прагнення до створення власної регіональної автономії, подібно Іракському Курдистану. Також існує чимало прихильників державної незалежності [1, с. 83].

Де-факто політичну автономію під управлінням Вищої курдської ради північні райони Сирії отримали у 2012 р. у результаті підписання в м. Ербілі угоди між двома провідними політичними силами – Курдською національною радою та «Демократичним союзом». Остання сила в листопаді 2013 р., після військових успіхів проти ІДІЛ, заявила про створення перехідної цивільної адміністрації для регіону Рожава. У січні 2014 р. було проголошено три автономні провінції: Афрін, Кобань і Джізре. У середині 2019 р. Автономна адміністрація північної і східної Сирії контролювала сім регіонів: Афрін, Джізре, Євфрат, Ер-Ракка, ЕтТабка, Манбідж і Дейр-ез-Зор.

Згідно з Конституцією автономії вона заснована на принципах місцевого самоврядування, демократії та федералізму [8, с. 72]. Керівники автономії заявляють, що не прагнуть до незалежності сирійського Курдистану, а бачать Сирію в майбутньому після завершення війни федерацією. Найвпливовішою політичною партією регіону є «Демократичний союз» (PYD).

У 2016–2019 рр. турецькі війська та підтримувані ними збройні загони сирійської опозиції захопили частину Сирійського Курдистану. Туреччина за аналогією з Робітничою партією Курдистану вважає «Демократичний союз» терористичною організацією та виступає проти автономії сирійських курдів. У жовтні 2019 р. за домовленістю із владою Автономної адміністрації в регіон були введені сирійські урядові війська, які вийшли на сирійсько-турецький кордон. У свою чергу, курдські загони самооборони були виведені за межі 30-кілометрової зони від кордону. Центральний уряд Б. Асада шукає союзників у тривалій війні і схильний задовольнити вимоги сирійських курдів, надавши їм офіційно автономію в обмін на підтримку в боротьбі.

Міжнародна кон'юнктура та внутрішньополітична ситуація не сприяють справі утвердження автономії сирійських курдів. Туреччина докладає величезні зусилля, щоб завадити зміцненню автономії Сирійського Курдистану.

З одного боку, агресивні дії турецького уряду проти курдського руху в Сирії в самій Туреччині лише посилюють прагнення РПК до опору. Водночас економічні та торговельні відносини з автономним Іракським Курдистаном, зокрема співпраця в нафтовій і газовій сферах в обхід Багдада, посилює курдський рух, роблячи Іракський Курдистан новим центром консолідації політичних сил курдів.

Курди становлять світський і прозахідний рух і можуть відігравати роль буфера від іранської загрози, тероризму. Світські курдські регіони можуть стати стримуючим фактором поширення радикального ісламу, з одного боку, а з іншого – їх

створення – це важливий етап перекроювання державних кордонів у регіоні, що корелюється з концепцією «Великого Близького Сходу», яку просувають політичні та академічні кола США [12, с. 96].

Незважаючи на те, що основний контингент американських військ був виведений з Іраку, Сполучені Штати зберегли міцні політичні позиції в його Курдистанському регіоні. Вашингтон зацікавлений у мирному врегулюванні відносин між Ербіллем і Багдадом. США потрібні стабільний Курдистан і Ірак, оскільки американці розраховують використовувати курдський чинник у своїй зовнішній політиці щодо Сирії, Ірану та на Близькому Сході.

Висновки. У цілому політична напруженість характерна для всіх ареалів етнічного Курдистану. Деякі регіони досі відчувають нестабільність, що може перерости у військові протистояння. Разом із тим на даний момент боротьба курдів націлена на самовизначення ареалів проживання у формі автономій.

Перспектива вирішення курдського питання в кожному ареалі залежить від його стану, політичних умов у кожній країні. Перспективи автономістського руху в Сирійському Курдистані наразі є туманними. Швидше за все сирійські курди будуть вирішувати свої проблеми після завершення війни і ймовірного падіння режиму Асада. Динаміка ситуації в етнічному Курдистані демонструє тенденцію до консолідації різних політичних сил курдів Іраку та Туреччини, їх підтримки зусиль сирійських курдів у здобутті автономії. Фактично сформовані умови для початку нової війни на Близькому Сході: на ірано-іракському кордоні тривають бої між курдами і іранськими правоохоронцями. Виведення американських сил з Іраку тільки спонукатиме обидві сторони до ескалації конфлікту, крім того, проблема Іракського Курдистану вийде на новий рівень.

Перспективи великого Курдистану дуже туманні: постійно чинить тиск Іран, Туреччина докладає всіх зусиль, щоб не допустити створення Сирійського Курдистану як автономії у складі сусідньої Сирії, а в самій Туреччині йде системна боротьба з курдським рухом, ідентичністю. Сполучені Штати планують вивести свої сили з Іраку, що може розпалити конфлікт між курдами та іракцями щодо спірного району Кіркук.

Сьогодні створення незалежного Курдистану в його етнічних кордонах навряд чи можливе. Єдині союзники курдів, які можуть вплинути на вирішення цього питання, – американці, які мають у регіоні більш нагальні виклики у вигляді зростаючого впливу Ірану та його ядерної програми. За сприятливих умов курди можуть розраховувати на створення чотирьох автономних регіонів із центрами Діарбакире (Туреччина), Ербілі (Ірак), Камишли (Сирія) і Мехабаде (Іран), забезпечити собі коридор для транспортування нафти і газу на світовий ринок енергоресурсів. Однак у випадку Туреччини та Ірану позитивне розв'язання курдського питання потребуватиме значного послаблення цих держав і зміни політичних режимів у них. Сьогодні курдський рух концентрується на утриманні контролю над сирійським Курдистаном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахмедов Т. Многоходовая операция в судьбе Западного (Сирийского) Курдистана в рамках большой ближневосточной игры в 2011–2018 гг. *Вестник Томского государственного университета. История*. 2019. № 58. С. 82–85.

2. Борділовська О.А. Моделі врегулювання курдської проблеми: досвід чотирьох близькосхідних країн. *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 86. С. 397–403.

3. Голуб В. Становище курдської меншини на території Туреччини, Іраку, Ірану та Сирії наприкінці XX – на початку XXI ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Міжнародні відносини»*. 2010. Вип. 2. С. 154–163.

4. Жигалина О. Этнический Курдистан как перекресток геополитических и экономических интересов. *Восточная аналитика*. 2011. № 1. С. 197–205.

5. Кадір А. Відносини Іракського Курдистану з США у 1990–2000-х рр.: чинники співпраці та основні протиріччя. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2019. Вип. 46. С. 137–151.

6. Кадір А. Відносини Іракського Курдистану з Ісламською Республікою Іран: політичний, економічний та ідеологічний аспекти. *Регіональні студії*. 2018. № 15. С. 57–63.

7. Наджат С. Відносини між Іракським Курдистаном та Іраком у другому десятилітті XXI ст.: пошук оптимальної моделі співіснування. *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 102–106.

8. Філоненко І. Курдський сепаратизм: причини та наслідки. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: географія*. 2019. № 2. С. 67–74.

9. Ханалиев Н. О дилеммах и перспективах независимости Иракского Курдистана. Вестник Московского государственного областного университета. 2018. № 1. С. 14–28.

10. Ямпольська Л.М. Курдський національний рух і «проблема Кіркуку» в контексті державотворчих процесів Іраку новітнього періоду. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 147. С. 170–177.

11. Hemin Mohammed. The challenges impeding traffic safety improvements in the Kurdistan Region of Iraq. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*. 2019. № 2. P. 196–202.

12. Gunter Michael M. The Five Stages of American Foreign Policy towards the Kurds. *Insight Turkey*. Vol. 13. № 2. 2011. P. 93–10.

УДК 32:16.001
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.29

ЄДНІСТЬ ОБ'ЄКТИВНОГО ТА СУБ'ЄКТИВНОГО В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

THE UNITY OF THE OBJECTIVE AND SUBJECTIVE IN THE POLITICAL SCIENCE

Савич В.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародного права, міжнародних відносин
та соціально-гуманітарних дисциплін
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті проаналізовано питання суб'єктивного й об'єктивного тлумачення різних політичних явищ і процесів. Визначено, що об'єктивність є невід'ємною характеристикою будь-якої наукової дисципліни, у тому числі й політології. Вона, з одного боку, аргументовано відкриває шлях до пізнання соціальних законів, а з іншого – указує на ухилення від принципових оцінок і прогнозів. Об'єктивність – це поняття, яке вказує на незалежність досліджуваного явища від суб'єктивного чинника. Подано характеристику різних форм вияву об'єктивності. Зазначено, що політична наука не може вважатися цілковито об'єктивною. На наукові пошуки вченого можуть впливати економічні інтереси, кар'єрні цілі, засоби масової інформації, неякісний підбір даних, відданість певній ідеології, консерватизм, зовнішній тиск. Проблема об'єктивності загострюється на тлі вільної конкуренції політичних ідей, поглядів, концепцій.

Автор розглядає суб'єктивність як характеристику дослідження явища під впливом почуттів, особистих переконань, симпатій, інтересів, цінностей. Проаналізовано позитивні сторони суб'єктивізму. Визначено, що суб'єктивний фактор у дослідженнях необхідний. Завдання методології науки полягає не в усуненні чи зменшенні його впливу, а у виявленні умов, за яких він стимулюватиме процес досягнення істини. Зроблено висновок, що ключова роль суб'єктивного чинника в дослідницькій діяльності диктується самою діалектикою пізнання й тими завданнями, які ставить перед наукою розвиток сучасної цивілізації.

Отже, об'єктивність і суб'єктивність – це два механізми, які стимулюють дослідження політичних явищ і процесів. Вони спрямовують наукові пошуки в теоретико-методологічній частині політології. Вимога підвищення якості досліджень політичних явищ і процесів зумовлена необхідністю вивчення політичної сфери в різноманітних її проявах, ураховуючи, що політичні теорії з часом стають невід'ємною частиною політичної практики.

Ключові слова: політична наука, суб'єктивність, об'єктивність, плюралізм, верифікація, рефлексія.

The questions of subjective and objective explanation of different political events and processes are analyzed in this article. It is known that objectivity is an inalienable characteristic of some science discipline as well as politology. On the one hand, it argumentally opens the way to social laws knowledge. On the other it points at the shows the swerving from principal values and predictions. Objectivity is a philosophical concept of being independently true from individual subjectivity caused by perception or imagination. In this article the author characterized different forms of objective demonstration. It is distinguished the political branch can't be regarded as objective in whole. Scientist's research can be influenced by economical interests, career's aim, mass media, low-quality facts selection, some ideology dedication, conservatism or external pressure. So the objectivity problem has become keener against the background of political ideas' free rivalrly, beliefs and concepts.

The author goes into the subjectivity as characteristics of event analysis under the feeling influence, personal convictions, likes or values. Also positive subjectivity sides have been analyzed. It has been defined that subjective factor is necessary in researches. Many researches feel that the subjective interpretation of factors is a great advantage of factor analysis. Commonly, science methodology mission is not only removal or reducing its influence but the conditions discovery in which the subjective factor will stimulate the process of truth achievement. Also, it has been proved that the main role of subjective factor in research activity is defined by perception dialectic itself and by assignments as well that modern civilization development has set in front of the science.

Therefore, subjectivity and objectivity are two main machines, which stimulate political events and processes researches. They guide science searching in theoretical methodology part of politology. Demands of increasing the quality of searching political events and processes stemming from the necessity of studying political sphere in its different forms including those facts political theories become essential.

Key words: political science, subjectivity, objectivity, pluralism, verification, reflection.

Постановка проблеми. Політологія – незалежна й об'єктивна наука, проте її незалежність та об'єктивність мають свою специфіку. Неупередженість політолога досягається дотриманням і виконанням запобіжних заходів, так званої виваженості, уникнення крайнощів та однобічного підбору даних і свідчень, заборони перенесення цінностей побутової етики в науку. До факторів, які спотворюють об'єктивність політичного теоретизування, належать у тому числі й кар'єрні міркування, вплив засобів масової інформації, економічні інтереси. По суті, маємо на увазі процедуру світоглядної самоідентифікації й самовизначення науковця в прикладних і теоретико-пізнавальних

ситуаціях, способи закріплення знань, методи опрацювання інформації задля структуризації та систематизації мислення.

На нашу думку, проблемний аспект сучасного знання про політику полягає в плюралістичному облаштуванні теоретичної площини політичної науки. Як зазначає вчений Д. Річчі, вузько спеціалізована політична наука нагадує будівлю з колонами, але без даху: кожен політолог-фахівець компетентний із визначеної точної проблеми, проте не може сказати, «як людські спільноти мають бути збудовані й організовані» [1, с. 55]. І як наслідок, поява «загрози» розпаду політології на окремі галузі з власним суб'єктивним баченням політичного устрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання суб'єктивного й об'єктивного тлумачення різних політичних явищ і процесів досліджується як політологами, так і філософами, соціологами, істориками. Ґрунтовний аналіз актуальних проблем здійснюється в працях американського політичного філософа Бонні Хоніга «Політична теорія і витіснення політики» [2], а також директора Інституту філософії і суспільної політики, розташованого в Університеті штату Меріленд, Уільяма Галстона «Ліберальний плюралізм: наслідки плюралізму цінностей для політичної теорії і практики» [3].

Проблема упередженості й об'єктивності політичної науки привертає увагу й Д. Істона, який уважає, що, допоки ми залишаємося людьми, ми приречені на упередженість, тому проникнення цінностей у практику політичного теоретизування не уникнути. Об'єктивність політичного знання та наукові пошуки дослідника не суперечать один одному, а, навпаки, лише за наявності ціннісно-світоглядної діяльності свідомості науковця можливе ефективне пізнання соціально-політичних явищ.

Вітчизняний дослідник В. Сіренко в монографії «Інтереси і влада» розглядає інтерес як суб'єктивне, об'єктивне та суб'єктивно-об'єктивне явища, акцентуючи увагу на перевагу та недоліки кожного підходу. На думку вченого, перевага останнього підходу є той факт, що інтерес не зводиться ні до потреби, ні до мети, становить діалектичну єдність об'єктивного та суб'єктивного [4, с. 8–9].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – цілісний аналіз суб'єктивності й об'єктивності в політологічних дослідженнях, ураховуючи, що об'єктом є багатопарадигмальна політична наука, а предметом – суперечності в тлумаченні політичних процесів, явищ і відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні відбувається складний процес демократичної трансформації, який супроводжується політичною конфронтацією, низькою ефективністю економічних перетворень, наслідком чого є не лише зростання проявів протестних форм політичної участі, а й емоційне сприйняття політики, перемога суб'єктивності над об'єктивністю. Саме тому сьогодні ми спостерігаємо за поширенням ідеї, що все довкола суб'єктивне й об'єктивного не існує.

Епоха глобальних трансформацій, воєн спонукає до радикальних інтелектуальних пошуків, у тому числі й українськими науковцями. Мова йде не про безпорадність сучасної політичної науки, а про об'єктивне повернення до витоків, поєднання історії та філософії, пізнання через трансцендентне відсторонення, активізацію творчого мислення. Г. Моргентау зазначає: «Тут і науковець, і шарлатан становлять одну компанію. Знання сил, які детермінують політику між народами, і шляхів, за якими розгортаються політичні відносини, викривають невизначеність і неоднозначність фактів міжнародної політики. У кожній політичній ситуації задіяні суперечливі тенденції, й за сприятливих обставин одна із цих тенденцій може переважити. Однак яка саме – не знає ніхто» [5, с. 21–22].

Актуальність теми дослідження зумовлена теоретичним розмаїттям у політології. Різні сфери політики й зразки політичних відносин потребують наукових підходів вивчення. Кожна теорія ґрунтується на безперечній значущості певних законів, які виводяться із закономірної повторюваності явищ. Генерування ж законів достеменно передбачає існування такої закономірної повторюваності, яка слугує фундаментом для творення теорії як певної системи понять і законів, що й формують загальнозначущі об'єктивні судження. Проте одна з найскладніших дослідницьких проблем політології полягає в тому, що на теоретико-рефлексійному рівні виникає небезпека зникнення процесуального характеру політичних явищ. Тому «наукова об'єктивність», з одного боку, аргументовано відкриває шлях до пізнання соціальних законів, а з іншого – вказує на ухилення від принципових, соціально-критичних оцінок і прогнозів.

Підкресливши актуальність проблеми, варто пояснити основні її поняття. Об'єктивність – це поняття, яке вказує на незалежність досліджуваного явища від суб'єктивного чинника. Об'єктивність є невід'ємною характеристикою будь-якої наукової дисципліни. Зокрема, розрізняють такі її форми вияву: онтологічну, гносеологічну, методологічну та професійну. Нас найбільше цікавлять дві останні. Онтологічна об'єктивність – це філософський термін, який указує на «те, чому суб'єкт надає статусу дійсної (істинної) реальності, розглядає як «дійсно» (справді) існуюче, як деяке «суще», достовірний елемент своєї картини світу, тієї дійсності, що є для нього предметом пізнання, рефлексії або на яку спрямовано його практичну (життєву) діяльність» [6, с. 441]. Співвідношення онтологічної об'єктивності й суб'єктивності відносне, усе залежить від критеріїв, вимог, що є дійсним, реальним,

істинним, від мети, яку ставить вчений, і від його знань і цінностей. Гносеологічна об'єктивність є характеристикою людського знання, істини, теорій і законів, яка обґрунтовує ідею, що незалежно від бажань і волі суб'єкта істина є об'єктом пізнання, що спирається саме на мислення.

Методологічна об'єктивність є нормою наукового дослідження, яка вказує на головні вимоги до науково-пізнавальної діяльності, а саме: доказовість та аргументованість теорій і гіпотез. Відомий учений Дж. Сарторі вказував на важливість уникнення концептуальної підміни понять. Мається на увазі підніматися над абстрактністю, використовуючи концепти, що мають менше визначальних атрибутів і характеризують більшу сукупність явищ. Відповідно до методологічної об'єктивності, формується обернена залежність між визначальними атрибутами та прикладами, що піддаються аналізу. Як наслідок, отримуємо визначення, менш уразливі до концептуального розтягування. Очевидним стає факт, що головною метою наукового аналізу політичних явищ і процесів є пояснення й актуалізація різних концептів політичної сфери.

Цікава й неоднозначна професійна об'єктивність, тому що є однією з характеристик професійної етики. Особливо актуальна у сферах співпраці людей, узгодженості їхньої поведінки з чинними нормами і правилами. Розглядаючи її, ми звертаємо увагу на дослідження політичних процесів як одних із найбільш конфліктних, беземоційно, неупереджено, забуваючи про особисті уподобання. Учений зобов'язаний керуватися насамперед логікою та критичним мисленням.

Суб'єктивність – це характеристика дослідження явища через призму почуттів, особистих переконань, симпатій, інтересів. Часто зустрічається в науці. Інколи цей термін ототожнюють з упередженістю. Проте в цьому випадку необхідно зауважити, що суб'єктивність важко осмислити й операціоналізувати, тому що вона залежить від контексту. Наприклад, представники суспільно-орієнтованих наук в Україні: і політологи, і філософи, соціологи та інші – користуються працями західноєвропейських, американських, російських дослідників. Усе це спричиняє виникнення різноманітних інтерпретацій наукових категорій.

Із цього приводу варто зробити декілька зауважень. По-перше, суб'єктивізм притаманний у сфері лише суспільних наук, а й природничих. По-друге, антинауковість і суб'єктивізм – це не тотожні поняття. По-третє, суб'єктивізм завжди буде наявним у дослідженнях, усе залежить від того, наскільки концепція вченого задовольняє всі норми верифікації, тобто відповідає процедурі встановлення істинності, доказовості наукової гіпотези. Закони політології підпадають під дію відповідних верифікаційних механізмів, і якщо наукова модель того чи іншого вченого не узгоджується з чинними вимогами, передбаченими верифікацією, то його концепція є суб'єктивною або неповною. Утім незалежно від ступеня суб'єктивізму концепції, якщо вона задовольняє норми верифікації, вона є науковою. Політологічна теорія верифікується як емпіричним, так і логічним способом, тому що аналітичний та інтерпретаційний елементи дослідження врівноважено.

Об'єктивність – це принцип пізнання й категорія, в основі яких стоїть розум як єдиний критерій отримання знань, логічних, послідовних, системних. Суб'єктивність, навпаки, є принципом ірраціонального світосприйняття. Об'єктивність є одним із основних методологічних принципів у політології поряд з історизмом і соціальним підходом. Згідно з ним, кожне явище вивчається як багатогранне та суперечливе, ураховуючи об'єктивні закономірності політичного розвитку, а висновки ґрунтуються виключно на доказовості наукових фактів.

Утім про суперечність «відстороненості/заангажованості» політичного мислення зауважував Г.В.Ф. Гегель: «Правителям, державним людям і народам наполегливо радять робити висновки з історичного досвіду. Однак досвід та історія доводять, що народи й уряди нічому не вчаться й не діють згідно з настановами, якими рясніє історія. У кожну епоху мають місце особливі обставини та індивідуальні особливості, під впливом яких необхідно приймати лише такі рішення, котрі зумовлені наявним станом речей. Під час оцінювання перебігу світових подій не допомагає ні певний загальний принцип, ні згадки про подібні обставини, оскільки блідий спогад про минуле не має ніякої сили порівняно із життєвістю і свободою сучасності» [7, с. 7–8]. У названій суперечності також міститься проблема ефективності політології, питання щодо можливості вплинути на зміни в політичному житті.

У праці «Трагедія політичної науки» відомого американського вченого, політолога, історика Д. Річчі розглядається співвідношення суб'єктивного та об'єктивного в дослідницькому полі політології. Вивчаючи науку в США, дослідник указує на неможливість урівняти академічне прагнення до об'єктивного наукового знання та вірність цінностям демократії, «залучення наукової техніки дослідження й вірність демократичним ідеалам» [1, с. 24]. Тому політична наука схожа більше на підприємство, яке «постійно рухається в колі трьох полюсів»: 1) необхідність вивчати політику, 2) необхідність вивчати її об'єктивно, 3) необхідність підтримувати та зміцнювати демократичні засади суспільства [1, с. 24]. Саме крізь призму цього розуміння ми визначаємо, що наша сучасна наукова культура поставила цінність об'єктивного на найвищу сходинку й сформувала певну недовіру до суб'єктивного. Проте варто пам'ятати, що навіть наше сприйняття об'єктивного і ставлення

до нього вже є суб'єктивним. Тому трагедія політології полягає в її прагненні «до впертої необхідності науково досліджувати політику, навіть якщо така розвідка не додає здоров'я демократичному суспільству» [1, с. 25].

Політична наука не може вважатися цілковито об'єктивною. Дж. Сейбін доводить, що не існує «незацікавленої» політичної теорії. Кожна така теорія дає власну оцінку історичним можливостям і цінностям, опікуючись «бажаним майбутнім», визначаючи це майбутнє та шляхи його досягнення [8, с. 71]. Отже, політичні явища й процеси детерміновані сукупністю об'єктивних умов і суб'єктивних чинників. К. Дойч указує на такі причини необ'єктивності політичних досліджень: однобічний підбір інформації, вплив економічних інтересів класу чи групи, статусні характеристики, прагнення зробити кар'єру тощо. Він доводить, що теорію потрібно перевіряти й правильно підбирати методологію дослідження.

Відомий учений Е. Гідденс подає власне пояснення цієї проблеми. За його твердженням, на відміну від точних і природничих наук, «соціальні науки не відокремлені від «сфери власної діяльності» в тому сенсі, у котрому науки природничі відокремлені від «своєї» [9, с. 469]. Політологія неминуче інтегрується в об'єкт свого дослідження, а політичні теорії з часом стають невід'ємною частиною політичної практики, яка їх або підтверджує, або спростовує. Тому в історичній пам'яті залишаються саме ті теоретичні формації, що вже стали частиною політики.

Отже, об'єктивність і суб'єктивність – це дві паралелі, які взаємодоповнюють і стимулюють дослідження політичних явищ і процесів. Вони спрямовують наукові пошуки в теоретико-методологічній частині політології, виокремлюючи діалектичні рішення. Політична наука характеризується теоретичним плюралізмом. Теорії виникають, спростовуються або підтверджуються іншими теоріями. Тобто плюралізм – це форма організації знань, у якій водночас взаємодіють і конкурують різні теоретичні формації. Боротьба наукових підходів – це боротьба інтересів і поглядів, учасники якої претендують на абсолютну істину й об'єктивність, місце найпрогресивнішого світогляду, вирішення найактуальніших проблем сучасності.

Отже, проблема об'єктивності загострюється на тлі вільної конкуренції політичних ідей, поглядів, концепцій, партій і легально діючої опозиції. «Інакше кажучи, політична наука, як і решта суспільних наук, досліджує соціальну дію – співвідношення між мотивом і його дієвим наслідком. Вона «осмислює смисли», постаючи рефлексією другого ступеня» [10, с. 18]. Політологічний плюралізм, з одного боку, стимулює кількість наукових досліджень політичного життя, а з іншого – має суперечливий характер щодо наукової відповідальності, солідарності, автономії й толерантності. Це складна система соціально-політичних відносин, сформована під впливом як об'єктивних чинників, таких як історичний розвиток, традиції, особливості економіки, політичного режиму та соціальної структури суспільства, так і суб'єктивних: політичної свідомості, політичної та правової культури населення.

На думку Д. Істона, нейтралізувати заангажованість у дослідженнях можна двома способами: 1) самому вченому на основі саморефлексійної експлікації «власних моральних поглядів» і їх самоаналізу [11, с. 315], тобто мається на увазі, що дослідник усвідомлює свою зацікавленість і рівень заангажованості; 2) за допомогою іншого вченого в подоланні суб'єктивізму та уникненні крайнощів в теоретичних положеннях і висновках. В істонівській теорії насамперед указується на упереджено-суб'єктивні переконання дослідника, які йдуть у розріз із поняттям наукової етики. Учений, відкритий для інших у пріоритетах і вподобаннях, дає можливість зрозуміти себе більш об'єктивно. Але варто враховувати, що упередженість науковця також може бути пов'язана з відданістю певній ідеології, консерватизмом, зовнішнім тиском.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Абсолютизація одного з аспектів – об'єктивного або суб'єктивного – може створити спотворене враження про пізнавальний процес. Також потрібно враховувати, що процес наукового пізнання має подвійну структуру, яка характеризується, з одного боку, когнітивними можливостями вчених, а з іншого – потребами соціуму та свідомим ставленням населення до перспектив розвитку науки.

Об'єктивність – це цінність, але беззастережне наслідування її може призвести до самозаперечення. Тому проблема ціннісно-світоглядної заангажованості не завжди має негативний характер. Вплив переконань, пріоритетів, досвіду можуть бути додатковим механізмом зовнішнього контролю та авторського самоконтролю за об'єктивністю. Захист, збереження й розвиток політичних знань можливий у тісному взаємозв'язку теорії та практики, об'єктивності й суб'єктивності в дослідженнях.

Лише за наявності концептуальної та ціннісно-світоглядної спрямованості діяльності дослідника можливе об'єктивне й ефективне пізнання політичних явищ і процесів. Суб'єктивний фактор у дослідженнях необхідний, і завдання методології науки полягає не в усуненні чи зменшенні його впливу, а у виявленні умов, за яких він стимулюватиме процес досягнення істини. Ключова роль суб'єктивного чинника в дослідницькій діяльності диктується самою діалектикою пізнання й тими завданнями, які ставить перед наукою розви-

ток постіндустріальної цивілізації. Вимога підвищення якості досліджень політичних явищ і процесів зумовлена необхідністю вивчення політичної сфери в різноманітних її проявах, ураховуючи, що політичні теорії з часом стають невід'ємною частиною політичної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ricci D.M. The Tragedy of Political Science: Politics, Scholarship, and Democracy. New Haven ; London : Yale University Press, 1984. 338 p.

2. Honig B. Political Theory and the Displacement of Politics. Ithaca : Cornell University Press, 1993. 304 p.

3. Galston W. Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice. Cambridge University Press, 2002. 152 p.

4. Сіренко В.Ф. Інтереси і влада : монографія. Київ : Оріяни, 2006. 536 с.

5. Morgenthau H.J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. New York : Alfred A. Knopf, 1978. 650 p.

6. Філософський енциклопедичний словник / ред. рада В.І. Шинкарук (голова) та ін. ; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

7. Гегель Г.В.Ф. Философия истории : сочинения : в 14 т. / пер. с нем. А.М. Водена. Москва : Государственное социально-экономическое издательство, 1935. Т. 8. 468 с.

8. Сэйбин Дж. Что такое политическая теория. *Политическая теория в XX в. :* сборник статей / под ред. А. Павлова. Москва : Территория будущего, 2008. С. 67–82.

9. Гидденс Э. Устроение общества: очерк теории структурации. Москва : Академ. проект, 2003. 528 с.

10. Глобалізація і сучасний міжнародний процес : монографія / за заг. ред. Б. Гуменюка і С. Шергіна. Київ : Університет «Україна», 2009. 508 с.

11. Easton D. The political system: An Inquiry into The State of Political Science. New York : The University of Chicago: Alfred A. Knopf, 1953. 338 p.

УДК 323.23:004.738.5]:303
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.30

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (НА ПРИКЛАДІ FACEBOOK, TWITTER, INSTAGRAM, WHATSAPP)

THEORETICAL-AND-METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE IMPACT SOCIAL MEDIA NETWORKS HAVE ON SHAPING THE POLITICAL BEHAVIOUR IN THE MODERN SOCIETY (USING FACEBOOK, TWITTER, INSTAGRAM, AND WHATSAPP AS EXAMPLES)

Свідерська О.І.,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті досліджено вплив соціальних мереж Facebook, Twitter, Instagram і WhatsApp на формування політичної й суспільної думки у XXI столітті. Означено, що з глобалізацією інтернет-простору й поступової імплементації в кіберпростір політичного життя, індивіди, як ніколи раніше, зазнають психологічного впливу, який здійснюють суб'єкти політики за допомогою онлайн та оффлайн технологій. Визначено, що поведінка сучасного користувача інтернету зазнала суттєвої трансформації. Перенасиченість знаками та інформативним потоком соціальних мереж змінила первинне призначення інтернету: замість того, щоб бути джерелом надійної й перевіреної інформації, кіберпростір переповнений маніпулятивною політичною пропагандою, що робить користувача більш агресивним, невизначеним і нездатним до критичного аналізу отриманої інформації. Доведено, що соціальні мережі не лише транслюють індивіду певні образи, знаки, коди, маніпулятивну інформацію, а й можуть змінювати ціннісну систему, політичну поведінку й навіть перешкоджати розвитку демократичних інституцій. Визначено, що практично кожна країна в особі політичних лідерів, урядових організацій чи суб'єктів політики активно користується послугами організацій, котрі на офіційному й професійному рівнях здійснюють інформаційну пропаганду. Акцентовано, що активне використання ботів, фейкових акаунтів, проплачених сторінок у соціальних мережах задля формування «вигідної» політичної поведінки становить загрозу для демократії, проте для її ж таки ефективного функціонування світовій спільноті необхідний вільний доступ до якісної інформації, а отже, інформаційне середовище, сформоване на принципах доступності, достовірності, якості й безпеки. Набула подальшого розвитку необхідність ґрунтовного аналізу, дискусій і конструктивного діалогу з насамперед власниками соціальних мереж задля зменшення негативного впливу інтернет-пропаганди на політичну поведінку сучасного користувача.

Ключові слова: Facebook, Twitter, Instagram, WhatsApp, політична поведінка, кібервійська, бот, дезінформація, психологічний вплив, інформаційна війна, інтернет-маніпуляція.

The article researches into the impact that social media networks such as Facebook, Twitter, Telegram, Instagram, and WhatsApp have on shaping political and public opinion in the XXI century. It is stated that with the globalization of the Internet and gradual implementation of political life into cyberspace, individuals are more than ever subjected to psychological impact which political subjects exert using online and offline technologies. The behavior of the contemporary Internet user is believed to have transformed considerably. With social media networks being oversaturated with signs and information flow the initial purpose of the Internet has changed: instead of being the source of reliable and verified information, cyberspace is glutted with manipulative political propaganda, which makes users more aggressive, uncertain, and unable to analyze critically the information received. The article proves that social media networks do not only broadcast certain images, signs, codes, and manipulative information to individuals, but can also change their value system, political behavior and even hinder the development of democratic institutions. It is claimed that virtually every country represented by its political leaders, governmental institutions, or political subjects actively utilize the services of organizations which officially and professionally carry out information propaganda. It is stressed that active use of bots, fake accounts, and paid-for pages in social media networks for shaping the 'advantageous' political behavior threatens the democracy; however, to ensure it functions effectively, the world community needs free access to high quality information, that is to say, it needs information environment based on the principles of accessibility, reliability, quality, and safety. The article further stipulates the need to carry an in-depth analysis, discussion and constructive dialogue with the owners of social media networks, in the first place, in order to reduce the negative impact of online propaganda on the political behavior of modern users.

Key words: Facebook, Twitter, Instagram, WhatsApp, political behavior, cyber troops, bot, misinformation, psychological impact, information war, internet manipulation.

Постановка проблеми. Процес глобального розвитку інтернету й активне його використання в політичній пропаганді вимагає переосмислення та доповнення предмета його вивчення у сфері політичної науки, зокрема і його ролі у формуванні політичної поведінки. Зазначимо, що активне використання суб'єктами політичних процесів інтернет-ресурсу задля проведення власної політичної кампанії, реклами чи піару допомагає суттєво заощаджувати кошти, адже головними витратами тут є залучення в команду професійних «ботів» для поширення певної інформації, а решту роблять користувачі інтернету самі, оскільки принцип поширення інформації в соціальних

мережах залежить від кількості like чи репостів. Окрім того, саме інтернет-технології спрямовані на високу швидкість передачі цієї інформації, що зумовлює надійність і досягнення певної мети.

Показово, що активне використання кіберпростору зумовило збільшення можливостей для політичних партій і численних лідерів щодо здійснення маніпулювання масовою свідомістю задля створення великої кількості прихильників того чи іншого переконання чи політично «вигідної» суспільної думки, що жодним чином не відображає реальні переконання громадян, проте в повному обсязі забезпечує підтримку певного лідера чи партії. Сьогодні Facebook, Twitter, Instagram виконують роль платформи формування цих політичних переконань, що ускладнює можливість становлення й зміцнення інституцій у суспільствах, які перебувають у процесі демократичного транзиту, а також суттєво послаблюють їх у демократичних. Зазначимо, що актуальність цієї проблематики також зумовлена необхідністю формування безпечного інтернет-простору задля обмеження неправдивої й маніпулятивної інформації, що надходить із соціальних мереж, спотворюючи та перешкоджаючи формування демократичних інституцій, цінностей і нівелюванню ролі національної ідентичності в процесі державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових розвідок взаємозв'язку соціальних мереж і політичних процесів сучасного суспільства варто згадати напрацювання М. Кастельса, У. Бека, Ф. Уебстера, Д. Белла, розвідки яких акцентують на ролі інтернету в сучасних процесах державотворення, поряд із цими теоріями співвідносяться також теорії представників постмодерну, зокрема Ж. Бодріяра, М. Фуко, Ж. Ліотара, котрі наголошують на ролі знаку й симулякрів, у сучасній політиці, що наповнюють мову політиків, трансляторами якої є соціальні мережі. Тематика впливу соціальних мереж, зокрема підміни їх первинного значення, зустрічаємо в роботах З. Баумана. Окремою категорією вивчення зміни політичних і соціальних інститутів є внесок Ж. Ліповецького. Останніми ж напрацюваннями вважаємо ґрунтовний аналіз використання соціальних мереж і людського ресурсу (фейкових акаунтів) у політичних процесах 70 країн, який здійснювали С. Брандщав та Ф.Н. Говард, фахівці Оксфордського університету, протягом останніх трьох років.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто наголосити на тому, що всі ці наукові здобутки дають можливість говорити про те, що суспільно-політичні процеси у XXI столітті зазнають кардинальних змін, котрі відображаються в політичній поведінці сучасного індивіда. Постійний розвиток інтернету, глобалізація його сфери діяльності й усе більше ускладнене формування егалітарних цінностей у демократичному суспільстві, труднощі у формуванні єдиної демократично-орієнтованої суспільної думки, часте використання астротерфінгових операцій, «застій» інституційної системи державотворення вимагають від науковців скрупульозного вивчення цієї проблематики, особливого наукового дослідження у формуванні політичної поведінки й системи цінностей, зокрема, й українського суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основними завданнями дослідження є провести теоретико-методологічний аналіз ролі соціальних мереж типу Facebook, Twitter, WhatsApp та Instagram у формуванні політичної поведінки сучасного індивіда, а також визначити специфіку маніпулятивних технологій, котрі використовують представники влади задля формування суспільної думки у XXI столітті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження кіберпростору, як практично більшість наукових зацікавлень у сфері політичної науки, зіштовхується з багатьма суперечностями, адже віртуальні прояви поведінки є досить складним об'єктом дослідження, зокрема, і через свою непостійність та амбівалентність характеру вираження. Так, з одного боку, ми говоримо про те, що первинне призначення мережі – це географічне долання відстані між її користувачами, відкритий доступ до якісної інформації, комунікація на рівні близьких, друзів чи соціальної спільноти, можливість об'єднання індивідів у групи чи організації, котрі відповідають їхнім спільним цілям та інтересам, долання бар'єрів, котрі раніше були встановлені ідеологіями, релігійними чи культурними аспектами. З іншого ж боку, як зазначає М. Кастельс, критики інтернету доводять, що його поширення призводить до соціальної ізоляції й руйнування соціального спілкування, оскільки безликі індивідууми вступають у хаотичне спілкування, відмовляючись від взаємодії віч-на-віч у реальних обставинах, тим самим формуючи фальшиві віртуальні ідентичності [5, с. 116].

Процес трансформації сучасного суспільства супроводжується низкою характеристик, серед яких можемо виділити такі: поява інформаційного виробництва, виникнення «інтегрованих комунікацій», фрагментарність соціальної структури, конструювання ідентичностей на основі індивідуалізованого вибору, суттєве зменшення соціальної ролі держави. Процеси, які трактуємо як традиційну політичну участь, наприклад, голосування, змінюються прямими діями громадян у вигляді петицій, маніфестів, скарг, політичних заходів, ток-шоу, відкритих дебатів тощо. Під дією сучасних умов суспільного життя, впливу влади на особистісний розвиток громадян досить часто почали формуватися неправдоподібні бажання індивідів у самореалізації та міфічні уявлення про особистісний вибір у тій чи іншій політичній ситу-

ації. Прикладом цього є активне використання соціальних мереж як «симулятивної» платформи державотворення, адже жоден like чи залишений у соціальній мережі коментар або репост новини не є показником, що ми здійснюємо вплив на державну владу, проте це може бути свідченням того, що загалом люди спостерігають за політичними подіями. Варто наголосити, що така ситуація робить людину ще більш вразливою перед дією маніпуляції, поширеною із соціальних мереж.

Небезпечною маніпуляція є саме тим, що вона здійснюється з метою свідомого прагнення об'єкта маніпуляції створити «саме ту» поведінкову реакцію чи дію або сформувати суспільну думку, змінити вже наявні переконання і ставлення до актуальної, переважно політичної ситуації. Показовим у використанні такого маніпулювання є те, що практично всі категорії соціальних груп людей піддаються його впливу.

Інтернет-середовище – це простір, у якому водночас перебуває надзвичайно велика кількість користувачів, а найлегше застосовувати маніпулятивний вплив можна тільки серед великої аудиторії людей. Ще Х. Ортега-і-Гассет розподіляв суспільство на маси, позбавлені власної думки, й обрані еліти, які формують необхідні думки та керують ними [7, с. 16]. «Масову людину» філософ уважав посередністю, що, незважаючи на свій величезний вплив на інституції влади й у XIX ст., потребувала лідера, який міг би вести за собою. Що тоді, що сьогодні з трибун політичних лідерів звучать промови, переповнені маніпулятивними наративами, що зосереджені на зміні емоційної, мисленнєвої й поведінкової сфер, переконуючи так «посереднього» індивіда в його важливості й унікальності для державотворення, не роблячи акценту на його некомпетентності, суб'єкт політичної пропаганди, використовуючи психологічну силу як чинник майстерності в підготовці та здійсненні маніпулятивних дій, грає на слабостях сучасного користувача соціальних мереж, указуючи на те, що будь-хто може бути президентом, що саме цей індивід робить вагомий внесок у розвиток політичного процесу, що саме від людей, котрі насправді є некомпетентними в політичних питаннях, залежить установлення державних інституцій, і будь-хто, «свій хлопець» може зайняти високу керівну посаду в державних органах влади.

Досліджуючи феномен маніпуляції в соціально-політичному контексті, С. Кара-Мурза ототожнює такий процес зі способом духовного впливу на людину за допомогою програмування її поведінки. Учений уважає, що маніпулювання завжди спрямоване на психічні конструкти людини та зазвичай здійснюється потай, маючи на меті зміну думок, переконань і цілей людей у потрібному владі напрямі [4, с. 47]. Зауважимо, що у XXI столітті практично кожен індивід піддається новим маніпулятивним процесам, оскільки той інформаційний розвиток, який супроводжує сьогодення, є кардинально іншим, більшим і небезпечнішим, ніж у попередні два століття.

Digital технології, а також імплементації соціальних мереж у політичні процеси сучасного суспільства дають змогу говорити про надмірну віртуалізацію суспільно-політичного життя. Наприклад, польський дослідник Я. Новак стверджує: «Нові засоби масової інформації є досить функціональним інструментом для політичної мобілізації. Завдяки інтернету легко забезпечити технічну інфраструктуру, існує можливість дешево, зручно і швидко побудувати безконечний автономний простір публічної дискусії, а також забезпечити миттєвий, практично вільний глобальний зв'язок» [13, с. 129].

Сьогодні практично не залишилося жодного політичного видання чи засобу масової інформації, партії, громадської інформації чи політичного лідера, котрі не існували б у кіберпросторі. Таке враження, що відсутність сторінки чи акаунту в мережах типу Facebook, Twitter, Telegram чи Instagram означає, що їх не існує в принципі. Поступово ми зіштовхуємося з процесом показової гуманізації-психологізації влади й появою президентів із «людським обличчям». Вони снідають із простими прибиральницями, обідають із простими громадянами, виступають серед натовпу звичайних працівників робітничих професій, звертаються до «справжнього народу», говорять про тотальну несправедливість, яка стосується саме цього «свого» хлопця. З одного боку, ми можемо стверджувати, що індивідуалізоване суспільство, у якому формується певна суспільна думка, сприяє виникненню нових цінностей, таким як сердечність, довірливість, щирість, чарівність, демократичність ставлення [1, с. 44–45]. Проте, з іншого боку, залишається відкритим питання: чому ж політична поведінка громадян, зокрема й українських, часто просякнута негативним ставленням до своїх опонентів, яке подекуди проявляється у відвертій агресії, цькуванні, персональних образах, сексизмі тощо?

Постсучасне суспільство стало відкритим для поширення гедоністичних та егоцентричних настроїв серед користувачів соціальних мереж (Ф. Уебстер називає це радше децентризмом і несфокусованістю) [9, с. 355]. Інтернет переповнений скептичним ставленням до будь-якої істини, відбувається постійне висміювання, а то й прояви ворожого ставлення до «експертів», що супроводжується незвичними відчуттями, схильністю до іронії, стилізації й поверховості. Як влучно зазначив К. Вілбер, «істина залежить від культурної моди, майже завжди продиктована домінантною силою (расизм, сексизм, євроцентризм, патріархат, капіталізм, ненависть, експлу-

атація чи порятунок довкілля)» [3, с. 13]. Проте переконання, що кожна людина є абсолютно унікальною й рівною у правах з іншими, і поширення егалітарних цінностей серед сучасного суспільства спричинили появу абсолютно іншого ефекту. Інколи в процесі боротьби за винайдення справедливості й намагання знайти істину в постійному інформаційному потоці ми забуваємо, що «інформація ... створюється швидше за все, щоб відвернути увагу, розважити щоб приховати істинний стан речей чи навіть просто обманути» [9, с. 218]. Узагальнюючи цю фразу, Ф. Уебсер наголошує на тому, що досить значна частина інформації – це дезінформація, котра формується згідно з інтересами певних визначених груп і певними конкретними цілями, котрі ці групи переслідують. Саме ці суб'єкти, котрі поширюють чи формують інформацію, й несуть відповідальність за її правдивість, напрям руху й наповнення певної аудиторії різним рівнем її якості.

Сьогодні, беззаперечно, виграє не повідомлення із соціальної мережі, котре містить правду, а той, хто «контролює наратив», закладений у цьому повідомленні. Так, К. Вілбер уважає яскравим прикладом спотворення правди американського президента Д. Трампа. Автор пригадує, як журналіст К. Бернстайн відгукувався про його манеру подавати інформацію для свого електорату так: «Д. Трамп живе у світі, де немає фактів. Жоден колишній президент, включно з Р. Ніксоном, не виказував такого невігластва і зневаги до фактів, як він» [3, с. 37].

Та, власне кажучи, мова не йде лише пре Д. Трампа. В епоху постсучасності зникає різниця між реальним і нереальним, аутентичним і неаутентичним, між істиною і брехнею [9, с. 340]. Проголосивши всі знання рівними, а тому вільними, зокрема, й від цензури, інформаційна постмодерна епоха зробила можливим поворот у бік зміни ролі знаків, котрі закладені в інформаційному потоці.

Поширення дезінформації в один момент стало можливим завдяки активній участі в цьому процесі провідних спеціалістів авторитетних організацій чи кампаній, прес-секретарів, популярних ЗМІ, чиновників, котрі прямо пов'язані з представниками влади, узагальнюючи, людей, котрі користуються високим кредитом довіри серед громадян. Так, наприклад, 8 листопада 2019 року на конференції «Як уникати поширення фейків та не піддаватись маніпуляції» від Інституту розвитку регіональної преси, котра відбулася в м. Києві, головною тезою звучало те, що боротися з поширенням неправдивої інформації стало набагато важче, адже якщо раніше в кіберпросторі поширювалися численні меми, фейкові новини чи неправдиві відео із сайтів фальшивих ЗМІ або це була робота людського ресурсу чи проплачені послуги автоматизованих ботів, то тепер неправдиву інформацію в медіа простір поширюють самі представники влади.

Особливо небезпечним для суспільної думки є той факт, що політичні сили не бачать у тому жодних проблем, адже, згідно з їхніми переконаннями, немає нічого нового в тому, що політичні партії чи провладні сили використовують пропаганду. Так було завжди, відколи нею навчилися користуватися, проте варто наголосити й на тому, що оновлений за допомогою соціальних мереж стандарт використання цієї пропаганди включає в себе обмін повідомленнями про досить «токсичні речі, котрі набагато легше поширюються серед користувачів соціальних мереж. Брехню тепер прийнято називати «альтернативними фактами», акцентує Е. Тамелкуран. Зміст, котрий несуть у собі повідомлення як політична пропаганда, не має значення, адже на пізніших стадіях він постійно змінюється, трансформується й перетворюється відповідно до нових потреб і мети руху [8, с. 44]. Найважливіше те, хто контролює наратив. Іншими словами, вирішальними чинниками поширення інформації став нарцисизм: «Те, що я хочу вважати істиною, і є істиною в культурі постправди» [3, с. 32].

Зауважимо, що digital технології мають тісний зв'язок із соціальним. У наукові розвідці Ф. Уебстер «Теорії інформаційного суспільства» сказано, що технології є складником соціального, адже вони розвиваються згідно з тими соціальними пріоритетами, які формуються на основі отриманих результатів досліджень чи наукових розробок [9, с. 17]. Ця теза наштовхує на думку, що левова частина фінансування соціальних мереж і поширення у них певної, досить часто неправдивої інформації, а також активне формування й розповсюдження кіберботів є наслідком того, що вони відповідають потребам соціуму. Ми живемо в епоху, коли кореляційний взаємозв'язок між кількістю щоденно отриманої інформації та її смислом формується зі знаком мінус. Тобто, чим більше інформації, тим менше в ній смислу. Передусім це негативно відображається на політичній поведінці, оскільки людський мозок фізіологічно не здатний опрацювати такий обсяг інформації, наслідком чого є нижчий, ніж раніше, опір людини щодо маніпулятивних впливів з боку влади.

На думку Ж. Бодріяра, величезна павутина знаків, котра заполонила життя сучасного індивіда, призвела до того, що вони перестали означати те, що мали б означати. Знаки постійно надходять із різних сторін, швидко міняються, підміняють, означаючи одне й те саме або один одному суперечать, а тому перестають бути вагомими для сучасної, більш креативної аудиторії, що їх споживає. Ми перестаємо розуміти основний наратив, котрий несе в собі повідомлення. Проте це відповідає думці, що теорія інформації стосується лише

ефективної передачі повідомлень каналами комунікації, а не того, що значать ці повідомлення [2].

Разом з утратою означень знаків інформації і їх смислів сучасне суспільство поринуло в стан, коли соціальні інституції, великі цінності, кінцеві цілі яких створювалися попередніми епохами, поступово залишаються без свого змісту. Феномен глобальної мережі по-новому акцентує на обґрунтуванні більш ранніх концепцій технологічного детермінізму – уявленні про зниження ролі політичних еліт та інституційних посередників. Політична функція інтернету, відповідно до цієї концепції, полягає в забезпеченні постійного суспільно-політичного диспуту з можливістю електронного зворотного зв'язку в реальному часі між владою та громадянами [11]. Сутність концепції полягає в тому, що громадяни стають менш залежними від державних чиновників, експертів, політичних організацій, груп інтересів, асоціацій і ЗМІ в питаннях збирання, організації й обміну інформацією, формуванні громадської думки, мобілізації політичної участі тощо. У найекстремальнішій формі вимальовується картина самоврядування із застосуванням електронного опитування громадської думки без участі професійних політичних комунікаторів.

Проте новий звіт, отриманий Оксфордським інтернет-інститутом, маніпулювання політичною поведінкою сучасного індивіда вказують на те, що маніпулювання з боку інтернет-пропаганди дедалі набирає масштабнішого характеру, оскільки все більше представників провладних сил звертаються до сучасних digital технологій, котрі допомагають підтримували маніпулятивний вплив у режимі оффлайн, що, у свою чергу, є кричущою небезпекою й загрозою для демократичних інституцій. Насторожує вже й той факт, що за 2018–2019 роки кількість країн, котрі користуються соціальними мережами задля політичної пропаганди, у відсотковому коефіцієнті становить 156%.

Соціальні мережі, по суті, є ідеальною платформою щодо отримання, збереження й трансляції великого обсягу інформації. Крім того, аудиторія, що складається з активних користувачів, перебуваючи в інформаційному середовищі, характеризується обмеженим рівнем уваги, натомість високим рівнем довіри до інших користувачів, що дає змогу вільно використовувати соціальні мережі як інструменти й методи задля поширення політичної пропаганди, котра є частиною, інколи найважливішим складником цифрової кампанії й публічної дипломатії.

За свідченням журналу «Таймс», із чим ми беззаперечно погоджуємося, типовий користувач інтернету суттєво змінився. Раніше це був комп'ютерний фанат із високими ідеалами, який підтримує вільний обіг інформації, проте тепер мережа стала досить суперечливою. Зокрема, наприклад, користувач може отримати технічну допомогу в будь-якому питанні, типу збільшення швидкості інтернету, чи рекомендацію щодо інсталювання певної програми, проте, якщо повідомити мережі про те, що у вас депресія, вона автоматично почне підштовхувати до самогубства [3, с. 104]. Мережа інтерпретує цензуру як системну помилку й обходить її, пошукові системи не класифікують знання за критеріями істинності, доброти, краси, інклюзивності, глибини чи системи цінностей, вони навіть не намагаються будувати ієрархію цінностей чи враховувати факти: єдиним критерієм є частота. Істинність не має жодного значення [3, с. 32].

Дослідження ролі інтернету в зміні політичної поведінки є багатовимірним, що уможливлює залучення багатьох фахівців із галузей політології, філософії, соціології, психології чи економіки, адже контент, котрий може бути об'єктом наукового дослідження, багатий на специфіку впливу на нього медіаефектів, що змінюють кожного разу згідно зі специфікою аудиторії, на яку їх поширюють.

П.Д. Маджіо, Е. Гаргітай та ін., досліджуючи вплив інтернету на політичну обізнаність, акцентують, що користувачі, які шукають інформацію політичного змісту, частково вже є обізнаними в цьому питанні, інтернет є доповненням політичної інформації для мільярдів користувачів у всьому світі. Ураховуючи сучасні дослідження від 2000 року, дослідники порівнюють кількість користувачів, котрі цікавляться політичними новинами. Так, наприклад, відповідно до їхнього дослідження на прикладі американського користувача, сьогодні аудиторію, котра практичного щодня перевіряє політичні новини, становлять переважно дорослі й молодші за 30 років інтернет-користувачі [12, с. 320]. Окрім того, дослідники говорять про те, що ті інтернет-користувачі, котрі протягом свого життя поводилися аполітично, навряд чи можуть за допомогою інтернету мобілізуватися за одну ніч. Ми можемо посперечатися із цією тезою, адже сьогодні здатність інтернет-маніпуляції суттєво зросла, схоже, що не збирається на цьому зупинятися.

Означуючи роль інтернету в політичній обізнаності сучасного користувача, дослідники наголошують на тому, що інтернет суттєво впливає на якість політичних дискусій і життєздатності, користувач формує образ обізнаного, осмисленого індивіда, шляхом зниження бар'єру доступу до значущої публіки мовлення він урізноманітнює публіку [12, с. 321]. Знову ж таки не можемо відзначити позитивну сторону цього процесу, адже інформація в руках людей, котрі не володіють достатнім рівнем критичного мислення або не мають достатньо опору до інформації й потужного психологічного впливу, що здійснює ця інформація, не може приносити користі для суспільства. «Сліпа» віра в неправдиву інформацію не тільки

формує в них неправдиве враження щодо політичних реалій, а й сприяє тому, що така інформація поширюється інтернет-простором. Наприклад, навіть пошукові системи типу google досить часто дезорганізовують інформацію, доводячи «розмаїття» до такої крайності, що всі без винятку погляди стають рівними, усі однаково претендують на істинність [3, с. 37]. Дійсним, зазначає К. Вілбер, і з чим неможливо не погодитися, є не те, що правдиве, а те, що є популярне, що активніше люди «вибирають» певну інформацію, то дорожче ця інформація коштуватиме для того, хто її поширює в мережі [3, с. 37]. Звідси можемо стверджувати: «брехня» коштує дуже дорого, проте, якби вона не приносила бажаного ефекту у формуванні політичної поведінки, мислення чи навіть світогляду, чи віддавали б можновладці стільки грошей задля купівлі перших місць у пошуковій системі?

Здійснюючи аналіз впливу кібервійськ, основними завданнями яких є здійснення маніпулювання громадською думкою шляхом використання інтернет-пропаганди для політичних цілей, фахівці Оксфордського університету С. Брандщав та Ф.Н. Говард указують на стрімкий розвиток стратегії, інструментів і методів інформаційної пропаганди, включаючи використання «політичних ботів» для посилення мови ненависті й ворожнечі в інтернет-просторі, незаконне збирання персональної інформації з баз даних або мікронацілювання на розгортання армії «тролів» для знущань чи переслідувань політичних дисидентів, журналістів чи інших користувачів соціальних мереж, котрі мають іншу, як правило, раціональну думку [10, с. 1].

Загалом дослідження дало змогу опрацювати результати проведення маніпулятивних політичних агітацій у 70 країнах, зокрема й Україні, використовуючи при цьому такі ключові слова, як бот, дезінформація, Facebook, фейковий акаунт, інформаційна війна, Instagram, пропаганда, психологічні операції, соціальні медіа, Twitter, WhatsApp, YouTube. Результати дослідження вказують, що у 25 з 70 країн державні актори активно співпрацюють із приватними компаніями або стратегічними фірмами, які професійно здійснюють інтернет-пропаганду в соціальних мережах. У 30 із 70 країн існують докази формальної координації між урядами й громадськими організаціями, до речі, у деяких країнах, наприклад, Азербайджані, Ізраїлі, Росії, Таджикистані, Узбекистані, урядові установи спеціально наймають студентів і молодіжні організації задля здійснення дезінформації в соціальних мережах чи інтернет-платформах [10, с. 8].

Зрештою, за останні три роки С. Брандщав та Ф.Н. Говард удалося здійснити аналіз поширеності трьох типів підроблених акаунтів, які можна класифікувати як бот, людина та кіборг. Наприклад, боти – це високоавтоматизовані облікові записи, призначені для здійснення імітації активної поведінки людини в інтернеті, які часто використовують задля підсилення певного наративу або послаблення протилежного, ніж потрібно, політичного мислення. Згідно з результатами цього дослідження, такі ботові акаунти використовуються у 50 із 70 країн. Однак частіше, ніж ботів, певні політичні актори використовують фейкові акаунти, якими керують реальні люди, без автоматизації. Вони стають учасниками бесід, публікуючи коментарі, твіти чи здійснюючи обмін приватними повідомленнями в соціальних мережах Facebook, Instagram, Twitter чи WhatsApp [10, с. 11].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підводячи підсумки, варто наголосити на тезі науковців з Оксфордського університету, що методи поширення політичної пропаганди задля формування певної політичної думки чи поведінки громадян шляхом використання соціальних мереж будуть розвиватися й надалі, у перспективі використовуючи для цього штучний інтелект. Загалом погоджуючись із дослідниками, акцентуємо: демократичні країни або країни, у яких тільки починається становлення демократії, перебувають у досить амбівалентному стані, оскільки поширення неправдивої маніпуляційної інформації серед різних соціальних груп призводить до великого хаосу, тотального непорозуміння серед населення, агресивних настроїв і небажання дослухатися до думки іншого, тому використання соціальних мереж задля формування чи зміни суспільної думки є прямою загрозою для демократичних інститутів, проте, з іншого боку, для демократії просто необхідне розвинуте інформаційне середовище, адже її сила полягає у відкритому доступі громадян до якісної інформації, що робить цю проблематику відкритою до численних наукових роздумів і дискусій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Логос, 2005. 390 с.

2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.

3. Вілбер К. Трамп і епоха постправди / пер. з англ. М. Климчука. Львів : Terra Incognita, 2019. 136 с.

4. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. Москва : Эксмо, 2005. 832 с.

5. Кастельс М. Інтернет-ґалактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / пер. з англ. Київ : Ваклер, 2007. 304 с.

6. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме. Москва, 2001. 332 с.

7. Ортега и Гассет Х. Восстание масс. URL: http://www.chat.ru/~scbooks.

8. Темелкуран Е. Як втратити країну. Сім років від демократії до диктатури / пер. з англ. І. Возняка. Харків : Віват, 2019. 240 с.

9. Уебстер Ф. Теории информационного общества / пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной ; под. ред. Е.Л. Вартановой. Москва : Аспект Пресс, 2004. 400 с.

10. Bradshaw S., Howard P.N. Global inventory of organized social media manipulation. *The Computational Propaganda Project at the Oxford Internet Institute University of Oxford.* University of Oxford, 2019. 23 p.

11. Deutsch K.W. Social mobilization and political development. *American political science rev.* Washington, 1961. Vol. 55. № 3. P. 493–514.

12. DiMaggio P., Hargittai E., Neuman R.W., Robinson J.P. Social implications of the Internet. *Annual Review of Sociology.* 2001. Vol. 27. P. 307–336.

13. Nowak J. Aktywność obywateli online Teorie a praktyka / Wydawnictwo uniwersytety Marii Curie. Lublin, 2011. 267 p.

УДК 321 (477.8)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.31

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПРАЦЯХ ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА

GEOPOLITICAL POSITIONING OF UKRAINE IN THE SECURITY SYSTEM OF THE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN REGION IN THE WRITINGS OF YAROSLAV STETSKO

Стародуб Т.П.,
аспірант кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано праці Ярослава Стецька, у яких він визначив головні зовнішньополітичні напрями розвитку Української держави, її геополітичне позиціонування в регіоні Східної Європи та місце в міжнародному протистоянні агресивній політиці Росії. Його геополітичні візії не втратили своєї актуальності на сучасному етапі розвитку Української держави, коли чергова фаза українсько-російського протистояння актуалізувала питання необхідності розроблення ефективної геополітичної стратегії реалізації Україною свого потенціалу в регіоні Центральної та Східної Європи.

Ярослав Стецько постійно наголошував на геополітичному значенні незалежної Української держави як гаранта безпеки в Центральній і Східній Європі, щита для Європейського континенту проти агресивної політики Москви.

Між Україною та Росією протягом століть триває геополітичне та світоглядне протистояння, і, на глибоке переконання Ярослава Стецька, неможливо примирити між собою два непримиренні різні світоглядно й цивілізаційно світи – Київ і Москву. Як бачимо сьогодні, це протистояння триває у вигляді чергової російсько-української війни – війни світоглядної, геополітичної та культурної.

У цьому протистоянні важливу роль відіграє політичне позиціонування країн Європейського Союзу, які не готові до рішучих кроків, щоб протистояти агресивній політиці Росії, особливо в регіоні Центрально-Східної Європи. Важливу роль у цьому російсько-українському протистоянні відіграють США, а саме їхня зовнішньополітична орієнтація та геополітичні розрахунки, адже, як можемо бачити, до 1991 року США повністю віддали під сферу впливу Москви весь регіон Центральної та Східної Європи. Проте на сучасному етапі США кардинально змінили своє бачення розвитку цього регіону. Ярослав Стецько постійно наголошував, що США мають повністю підтримати українців у їхньому протистоянні з Москвою й надати для цього відповідну військову підтримку у вигляді зброї.

Ярослав Стецько визначив головний напрям геополітичного розвитку України. Насамперед необхідно налагодити та поглибити взаємовигідні, партнерські відносини зі Середземноморськими країнами, зокрема Туреччиною, Грецією та Іспанією. Водночас Україна має налагодити співпрацю з країнами Чорноморського регіону – Болгарією та Румунією.

Ключові слова: геополітика, націоналізм, Ярослав Стецько, міжнародна політика, Східна Європа.

The article analyzes the works of Yaroslav Stetsko in which he identified the main foreign policy directions of development of the Ukrainian state, its geopolitical positioning in the region of Eastern Europe and the place in the international confrontation with Russia's aggressive policy. His geopolitical visions did not lose their relevance at the present stage of development of the Ukrainian state, when the next phase of the Ukrainian-Russian confrontation raised the issue of the need to develop an effective geopolitical strategy for realizing Ukraine's potential in the region of Central and Eastern Europe.

Yaroslav Stetsko constantly emphasized the geopolitical importance of the independent Ukrainian state as a guarantor of security in Central and Eastern Europe, a shield for the European continent against Moscow's aggressive policies.

Geopolitical and ideological confrontation has been going on between Ukraine and Russia for centuries, and, to the deep conviction of Yaroslav Stetsko, it is impossible to reconcile with each other two inappropriate different worldviews and civilizational worlds – Kyiv and Moscow. As we can see today, this confrontation continues in the form of another Russian-Ukrainian war – a worldview, geopolitical and cultural war.

Political positioning of European Union countries that are not ready for decisive steps to counter Russia's aggressive policies, especially in the region of Central and Eastern Europe, plays an important role in this confrontation. Important role in this Russian-Ukrainian confrontation is played by the United States, namely their foreign policy orientation and geopolitical calculations. After all, as we can see, by 1991, the United States had completely subordinated Moscow to the entire region of Central and Eastern Europe. However, at the present stage, the United States has radically changed its vision of the region's development. Yaroslav Stetsko has consistently stressed that the United States should fully support the Ukrainians in their confrontation with Moscow, and provide appropriate military support in the form of weapons.

Yaroslav Stetsko identified the main direction of geopolitical development of Ukraine. First of all, it is necessary to establish and deepen mutually beneficial partnerships with the Mediterranean countries, in particular Turkey, Greece and Spain. At the same time, Ukraine needs to establish cooperation with the countries of the Black Sea region – Bulgaria and Romania.

Key words: geopolitics, nationalism, Yaroslav Stetsko, international politics, Eastern Europe.

Постановка проблеми. Проявом сучасного етапу вікового протистояння між Україною та Росією, яке час від часу переходить у військову фазу, став черговий важкий геополітичний виклик у вигляді російської військової агресії. Анексувавши Крим, Російська Федерація продовжує активні військові дії на сході України.

Чергова фаза українсько-російського протистояння актуалізувала питання необхідності розроблення ефективної геополітичної стратегії реалізації Україною свого потенціалу в регіоні Центральної та Східної Європи.

У 20–50-х рр. XX ст. практики й теоретики українського націоналізму розробили досить ефективні та актуальні для сьогодення, на думку автора, геополітичні візії. Досить цікавими й корисним в цьому плані будуть геополітичні дослідження Ярослава Стецька.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що історичні та публіцистичні праці Ярослава Стецька тільки починають привертати увагу сучасних дослідників національно-визвольних змагань українців у XX ст. Публіцистичну творчість Ярослава Стецька частково досліджували О. Баган [1], Я. Сватко [2], В. Сніжко [3], А. Бедрій [4], А. Михальський, А. Прокіп [5].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення головних геополітичних пріоритетів Української держави в працях Ярослава Стецька в контексті забезпечення належного геополітичного розвитку нашої держави в регіоні Східної Європи й убезпечення від постійної агресивної політики Росії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головне геополітичне та ідейне значення України в системі безпеки Європейського співтовариства визначається її одвічною боротьбою проти московської імперії. Україна водночас є гарантом прав і свобод усіх націй, які поневолені або піддаються постійній агресії з боку Москви.

Ярослав Стецько зазначає, що російський націоналізм є варварським, тому що поневолює інші нації, а український національно-визвольний рух, навпаки, в ідейній площині захищає всі нації світу, тим самим змушує капітулювати Росію з її агресивною та загарбницькою політикою. Тому Україна має стати головним форпостом проти московського загарбництва й поневолення та головним геополітичним важелем, який має розвалити московську імперію, якою б політичною формою й устроєм вона не прикривалася.

Ярослав Стецько передбачив, що поява сильної, незалежної України призведе до докорінних змін на геополітичній карті Східної Європи, адже геополітичне положення України, її етнографічна територія з населенням 53 млн, природні багатства, величина території визначають її особливу роль на міжнародній шахівниці.

Ярослав Стецько чітко визначив роль і місце українського націоналістичного визвольного руху, який боровся виключно за відновлення Самостійної Соборної Української держави. Отже, головною метою українського визвольного руху була боротьба за розвал Радянського Союзу й утворення на його теренах суверенних держав відповідно до національно-етнічного принципу. Теоретик націоналізму зазначав: «Український націоналізм є одночасно проти всіх форм російської імперії, за її остаточний розвал» [6, с. 324].

У працях Ярослав Стецько чітко наголошував, що український визвольний рух виступає за право на створення незалежних держав країн Балтії, Білорусії, кавказьких народів, Туркестану та інших поневолених Москвою народів Європи й Азії.

Водночас ці незалежні держави мали створити тривкий оборонний союз на основі міждержавного оборонного договору рівноправних країн-учасниць для захисту свого суверенітету в протистоянні з російським імперіалізмом.

Майбутнім прототипом такого оборонного союзу виступала міжнаціональна формація Антибільшовицького Блоку Народів (АБН), який координував визвольно-революційну боротьбу поневолених Москвою народів. Незалежна Україна, на думку Ярослава Стецька, здатна суттєво послабити імперіалістичні зазіхання московської імперії та цілковито змінити геополітичну розстановку сил у Східній Європі.

Ярослав Стецько наголошує на повній протилежності, як політичній, так і світоглядній, між Москвою та Києвом. Отже, Київ – це символ цілком іншої ідеологічної, політичної, соціальної й релігійної системи вартостей, ніж Москва, яка брутальним способом намагається завоювати світ ідеями свого месіанства.

Теоретик націоналізму підсумовує, що неможливо поєднати між собою два цілком протилежні світи з різними духовними та культурними цінностями й наголошує: «Немає жодної можливості, щоб із тез національної, християнської України і з антитез антинаціональної, антихристиянської, гангстерської Московщини створити синтезу вартостей двох світів» [7, с. 46].

У свою чергу, Ярослав Стецько в працях апелює до країн Західної Європи, звинувачуючи останні в тому, що вони відкинули історичні ідеали Європейської культури й залишили свою інтегральну східну частину в зоні впливу Москви. Така політика призводила до постійної нестабільності на Європейському континенті, водночас сприяла зміцненню геополітичної важливості Росії, що, у свою чергу, підривало безпеку цілої Європи.

Як приклад Ярослав Стецько нагадує про Полтавську битву й наголошує: «На початку XVIII ст. Західна Європа не розуміла й не підтримала Карла XII і Мазепу, і своєю байдужістю спричини-

лася до поразки під Полтавою, що стала поразкою не тільки Швеції та України, а й цілої Європи, та відкрила дикій Московщині шлях у вільний світ» [7, с. 64].

Також країнам Західної Європи не вистачило політичної волі та геополітичної далекоглядності, щоб підтримати Українську державу в 1917–1920-х рр. І як наслідок, виникла й зміцніла нова московська імперія у вигляді СРСР, яка протягом XX ст. тероризувала цілий світ.

На жаль, і сьогодні Європа, зокрема Німеччина та Франція, до кінця не усвідомлюють усієї важливості чергового військового та геополітичного протистояння між Росією й Україною та його значення для подальшого розвитку й загальної безпеки на цілому Європейському континенті та в регіоні Центральної та Східної Європи зокрема.

Ярослав Стецько доходить висновку, що західноєвропейським народам бракує сильної віри в себе, яка завжди була притаманна народам цього континенту, адже сила європейських ідей завжди проявлялася в їхній віру у свою перевагу над іншими, у бойовій готовності захищати власні інтереси та культурні цінності. Позбувшись цих якостей, які були притаманні войовничому духу конкістадорів, європейська політика стала невпевненою у своїх силах. Із цього приводу Ярослав Стецько стверджував: «Тепер Західна Європа стала літеплою, перестала горіти цими ідеями, перетворилась більше на мистецтво, ніж на науку» [7, с. 63].

Європейська політика не зважала на бажання й ігнорувала бажання українського національно-визвольного руху в його прагненнях створити свою незалежну державу, розвалити московську імперію у вигляді СРСР і допомогти визволитися всім підневільним Москві націям. Українська справа на фоні загроз ядерної війни постійно замовчувалася, незважаючи на те що Україна є найважливішою країною, на переконання Ярослава Стецька, з огляду на її людський потенціал, геополітичне положення, яка здатна протистояти московській тиранії. Українське питання належить до категорії головних і завжди актуальних питань світової політики.

На превеликий жаль, суттєво нічого не змінилося в європейській політиці з того часу, яка виглядає літеплою щодо агресивної політики Кремля, який на очах усього цивілізованого світу порушує норми міжнародного права та загальнолюдські цивілізаційні принципи, анексуючи території своїх сусідів, і продовжує військову окупацію чужих територій у регіоні Східної Європи.

Ярослав Стецько наголошував, що війна з Москвою неминуча, незалежно від того, прагне цього чи ні Західний світ. Кремль ставить перед собою єдине завдання, щоб у результаті війни поневолити решту світу. У цьому контексті Ярослав Стецько наполягав на створенні спільного дієвого фронту поневолених народів і країн Заходу. Він стверджував, що головним завданням української еміграції є залучення політичних кіл Заходу до справи визволення поневолених народів, які б визнавали ідеї та цілі АБН.

Проте такі сподівання видавалися Ярославу Стецьку ілюзорними, адже Захід не мав великого бажання й не хотів робити свою політичну ставку в цьому протистоянні на поневолені народи, а тільки на Москву.

Ярослав Стецько підсумовував: «Отже, розвал російської імперії на національні держави – це теж вищою справедливістю диктований лад у світі. Не буде російської імперії, не буде загрози атомової війни» [8, с. 300].

Разом із тим Ярослав Стецько постійно нагадував Західному світу, що передумовою єдності Європи є знищення російської імперії й утворення на її руїнах незалежних національних держав, і зазначав: «Ворогами Західної Європи не є народи Східної Європи, а російський імперіалізм» [9, с. 167].

Але Ярослав Стецько також розумів, що Захід не був зацікавлений у будь-яких революційних геополітичних змінах на теренах Східної Європи, не був готовий змінювати наявний статус-кво. Проте це не означало, що український визвольний рух має скласти зброю, а, навпаки, активною революційною боротьбою постійно привертати увагу світу до українського питання.

Отже, Ярослав Стецько чітко усвідомлював і в цьому був глибоко переконаним, що визволення для українського народу може прийти тільки завдяки власній революційній енергії, яка народиться в глибинах народної свідомості й породить сплеск наростаючих національно-визвольних процесів.

Із цього приводу Ярослав Стецько наводить аналогію історичних подій в Україні й стверджує: «За весь час нашої історії ще ні разу Україна не визволилася шляхом інтервенції, а завжди й єдино силами революцій. І Хмельницький, і революція 1917–20 рр. народилася не на шляху інтервенції, а у висліді внутрішніх процесів, великих національних і соціальних змін» [9, с. 267].

Ярослав Стецько постійно задавався запитанням, чому Західні політичні кола вперто й непорушно продовжують підтримувати імперську Москву, а не можуть або не хочуть побачити справжню жорстоку сутність російського агресора, повністю ігноруючи прагнення поневолених народів до незалежності й свободи.

І тут же Стецько дає відповідь і пояснення такому стану речей: «Це зумовлено різними причинами. Отих прихильників неподільної Росії можна загально поділити на такі категорії:

1. Платні агенти СССР і російських емігрантів, бо в цьому випадку всі росіяни йдуть рука в руку.

2. Безсовісні комерсанти, які міркують, що їм вигідніше торгувати з одною великою державою, ніж з кількома малими.

3. Звихнені інтелектуалісти, запаморочені російським містицизмом, російською літературою, балетом тощо.

4. Ті, що їм імпонують блиск царського двору або багатство комуністичної еліти.

5. Наївні люди, що захоплюються «потьомкінськими селами...».

6. Короткозорі політики, які за власними користями недобачають російської дійсности» [1, с. 86, 87].

Ярослав Стецько із сумом дивився на мораль та ідейну основу Західного світу, який мав би допомогти українському національно-визвольному руху здобути перемогу над більшовицькою Москвою і створити власну, незалежну Українську державу. Але він усе ж таки вірив, що Європа опам'ятається й визнає права поневолених Москвою народів на свою державність і допоможе цим народам. Але справжня реальність констатувала зовсім протилежне: «Власники німецької індустрії хочуть торгувати з єдинонеділимою Росією і їм байдужі національні аспірації українців та інших поневолених Москвою націй. Для цих капіталістичних зубрів – гроші є все, а національна ідея і справедливість ніщо» [7, с. 334].

У сучасну пору міжнародного життя можемо переконатися в правдивості цих думок, які висловив Ярослав Стецько в 50–60-х рр. XX ст. Сьогодні Німеччина продовжує будувати спільний із Росією бізнесовий проект побудови газопроводу в обхід України «Північний потік-2», незважаючи на те що Російська Федерація продовжує відкриту військову агресію на українські території, анексувала Кримський півострів, продовжує постійні, систематичні провокації в регіоні Центральної та Східної Європи й Балто-Чорноморському регіоні, дестабілізуючи геополітичну ситуацію на всьому Європейському континенті.

Власне, Ярослав Стецько міг досконало вивчити та прискіпливо проаналізувати політичні інтереси й орієнтири німецького політикуму, оскільки він довгий час проживав у Німеччині. Він, зокрема, критикував німців через їхню бездуховність, національну обмеженість і надмірний матеріалізм, а також те, що вони жодним чином не підтримували національно-визвольної боротьби поневолених Москвою народів. Ярослав Стецько наголошував: «Покладатися на прихильність німецької політики для поневолених народів зараз, поки ще, не має підстав. Єдина запорука – це власні сили поневолених націй, які треба всіма засобами розбудовувати» [7, с. 339].

Ярослав Стецько називає США найбільшою потугою світу, яка з'явилася внаслідок двох світових воєн, але яка ніколи не підтримувала національно-визвольного руху українців та інших поневолених Москвою націй. Як зазначає Олег Баган: «Це продовжувалося аж до 1990-го року, коли президент США Джордж Буш закликав Україну не відділятися від СРСР» [10].

На думку мислителя-націоналіста, США слідували політиці власних інтересів, але вони повинні зрозуміти, що їхній власний інтерес тісно переплетений із захистом поневолених народів. Упродовж багатьох років Ярослав Стецько апелював до США, що вільний світ повинен цілковито підтримати національно-визвольні змагання поневолених Москвою народів.

Тому Ярослав Стецько постійно наголошував, що США несуть відповідальність за долю всього вільного світу. Але для цього вони повинні зрозуміти одну просту істину: поки уряд США не змінить своєї політики стосовно поневолених Москвою народів на чолі з Україною, доти нічого суттєвого не зміниться в міжнародній політиці.

Ярослав Стецько стверджує: «Національні повстання в Україні та в інших поневолених Москвою країнах – це одночасно розв'язка загрозливої ситуації в районах Середземного моря, Індійського і Тихого океанів. Тільки тоді, як відновиться самостійна Українська держава і постануть незалежні держави народів Кавказу і Туркестану, зникне тиск Москви в цьому географічному районі» [7, с. 399].

Разом із тим Ярослав Стецько наголошував, що протистояння між США та СРСР у вигляді гонки озброєнь є вигідним для української визвольної справи, оскільки таке протистояння послаблює економічні сили Радянського Союзу.

Ярослав Стецько критикує зовнішню політику США, зазначаючи, що, хоча ця країна є найбільш технологічно потужною у світі, проте: «Вони не вміють її використати, як чинник сили і не мають політичної концепції та ідей, в ім'я якої змогли б зламати всякий колоніалізм, передусім російський, бо не мають належного розуміння сили національної ідеї, ідеї визвольного націоналізму» [7, с. 428].

Водночас мислитель-націоналіст закликає країни Західної Європи не демобілізувати спільний фронт своєю роллю посередника між СРСР і США, а готуватися до вироблення спільної глобальної стратегії. Найбільше роль таких посередників, на думку Ярослава Стецька, відіграють Франція й Німеччина.

Також Ярослав Стецько звертається до країн Західної Європи із закликом організувати повномасштабну інформаційну політику серед громадян своїх країн, зокрема серед молоді, про факт існування багатонаціональної імперії, а не монолітної держави СРСР. Західні засоби масової інформації повинні інформувати світову спільноту, зокрема населення своїх країн, про всі жахіття московського більшовизму, про концтабори, геноцид,

русифікацію, адже людству загрожує «батько нацизму – російський більшовизм» [7, с. 458].

Ярослав Стецько визначив головний напрям геополітичного розвитку України. Насамперед необхідно налагодити та поглибити взаємовигідні, партнерські відносини зі Середземноморськими країнами, зокрема Туреччиною, Грецією та Іспанією. Водночас Україна повинна налагодити співпрацю з країнами Чорноморського регіону – Болгарією та Румунією, адже, на думку Ярослава Стецька, така взаємовигідна співпраця цих країн відповідає їхнім власним геополітичним і життєвим інтересам.

Фактично Ярослав Стецько глибше розвинув Чорноморську концепцію геополітичного розвитку Української держави, яку представив у праці «Чорноморська доктрина» Юрій Липа.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, Ярослав Стецько визначив головне завдання для українського національно-визвольного руху в зовнішньополітичному напрямі – очолити блок поневолених Москвою народів і боротися за остаточний розвал Російської імперії.

На глибоке переконання Ярослава Стецька, неможливо примирити між собою два різні світоглядно й цивілізаційно світи – Київ і Москву, між якими протягом століть триває постійна війна на політичному, релігійному та культурному фронтах.

Як бачимо сьогодні, це протистояння триває у вигляді чергової російсько-української війни – війни світоглядної, геополітичної та культурної.

Ярослав Стецько чітко наголошував, що Україна є щитом для Європейського континенту проти варварської експансії Москви.

Ярослав Стецько гостро критикує пасивну й «літеплу» політику Європейських країн, зокрема Німеччини та Франції, які завжди відстоювали власні економічні та бізнесові інтереси, віддаючи під сферу впливу Москви свою природну інтегральну частину Європейського континенту – Східну Європу.

Можемо простежити, що з того часу практично нічого не змінилося, адже і Франція, і Німеччина виступають вірними сателітами російської політики Путіна.

Ярослав Стецько гостро критикує зовнішню політику наймогутнішої держави світу – США, які жодним чином не підтримали національно-визвольні змагання України та інших поневолених Москвою народів. США не мали наміру, як і Європейські країни, змінювати наявний статус-кво у Східній Європі, яку віддали під сферу впливу Москви. Варто зазначити, що така політика США продовжувалася аж до 1991 року.

Ярослав Стецько постійно наголошував на геополітичному значенні незалежної Української держави як гаранта безпеки в Центральній і Східній Європі, що здатен повністю перебудувати міжнародний розклад сил. Мислитель-націоналіст стверджував, що США повинні надати військову допомогу українському визвольному руху та координувати свою зовнішньополітичну діяльність зі всіма поневоленими Москвою народами.

Замість того щоб виділяти величезні кошти на гонку озброєнь, необхідно підтримати поневолені Москвою народи, зокрема Україну, яка стоїть в авангарді цієї боротьби, які зможуть із середини розвалити московську імперію й убезпечити світову спільноту від загрози ядерної війни, яку несе своєю агресивною політикою Москва.

Сьогодні країни Європейського Союзу та США стоять перед цією самою проблемою – російсько-українською війною, від перемоги в якій залежить подальший геополітичний розвиток Європейського континенту й безпека в Центральній і Східній його частині.

Геополітичні візії Ярослава Стецька зберігають свою актуальність і затребуваність на сучасному етапі розвитку української зовнішньополітичної стратегії, зокрема їх значення актуалізується в результатах чергового військового протистояння між Москвою та Києвом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баган О. Ідея і чин Ярослава Стецька. Публіцистичний нарис. Київ, 2008. 164 с.

2. Сватко Я. Ідеологія національного визволення. До 100-річчя від дня народження Ярослава Стецька. URL: http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=2368.

3. Сніжко В. Читаємо Ярослава Стецька. *Всеукраїнське наукове та професійне товариство імені Миколи Міхновського. Бюлетень Товариства 1.* 1998. С. 66–73.

4. Бедрій А. АБН – міжнародна концепція і формація ОУН (у 50-річчя заснування). *Гомін України :* альманах. Торонто, 1996. Ч. 79. С. 68–89.

5. Михальський А., Прокіп А. Ярослав Стецько – лідер міжнародного антикомуністичного руху ХХ століття. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vlca_Gum_2014_12_23.pdf.

6. Україна проти Москви : збірка статей. *Бібліотека українського підпільника.* 1995. Ч. 2. С. 315–337.

7. Стецько Я. Українська визвольна концепція. Мюнхен, 1991. Т. 2. 467 с.

8. Большевизм і визвольна боротьба : збірка статей. *Бібліотека українського підпільника.* 1957. Ч. 5. С. 293–316.

9. Стецько Я. Українська визвольна концепція. Мюнхен, 1987. Т. 1. 528 с.

10. Баган О. Геополітичні погляди Ярослава Стецька. URL: http://old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmistd0/Bagan/Bagan9.

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 20

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 64х90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 22,78. Замов. № 0320/95. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39-95-80, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.